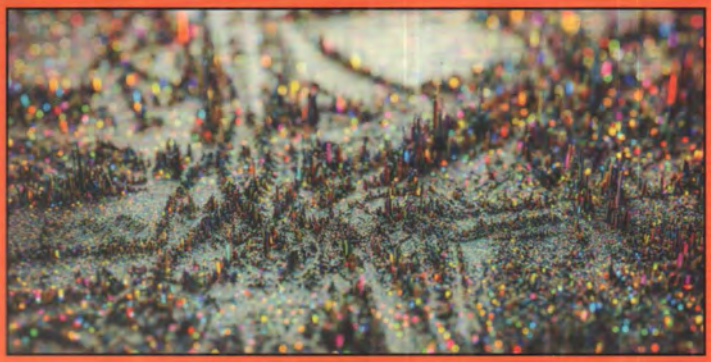
Marksizm ve Kent

Ira Katznelson

İngilizceden Çeviren: Ceren Göğüş

MARKSİZM VE KENT • Ira Katznels

IRA KATZNELSON

1969'da Cambridge Üniversitesi'nde doktorasını yapan Amerikalı tarihçi. Katznelson karşılaştırmalı siyaset ve siyaset teorisinin yanı sıra, toplumsal tarih alanında da çalışmalar sürdürmektedir. Bu alanlarda yayımlanmış pek çok kitabı bulunan Katznelson çeşitli akademik-bilimsel derneklerde de faaliyet sürdürmektedir.

Ayrıntı: 1353
İnceleme Dizisi: 317

Marksizm ve Kent
Ira Katznelson

Kitabın Özgün Adı
Marxism and the City

İngilizceden Çeviren
Ceren Göğüş

Yayıma Hazırlayan
Müge Ersan

Son Okuma
Ahmet Batmaz

© Ira Katznelson, 1992

Bu kitabın Türkçe yayım hakları Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
E+/ gremlin / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Kâni Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Deren Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. No: 9/Z
Merkez Köyü / Merkez Bucağı / Beylikdüzü / İstanbul
Tel.: (0212) 875 48 86-87 Fax: (0212) 875 48 88
Sertifika No.: 34011

Birinci Basım: *Kasım 2019*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-413-7
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayınlari

Ira Katznelson

Marksizm ve Kent

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

YAŞAM SANATI
Zygmunt Bauman

LENİN
Farklı Bir Yol
Lars T. Lih

HERMENÖTİK VE SOSYAL BİLİMLER
Anlama'ya Dair Yaklaşımlar
Zygmunt Bauman

LENİN 2017
Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak
Vladimir İlyich Lenin , Slavoj Žižek

EKİM
Rus Devriminin Hikâyesi
China Miéville

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

FAŞİZM VE KAPİTALİZM
Faşizmin Sosyal Kökenleri ve
İşlevleri Üstüne Teoriler
Angelo Tasca, Arthur Rosenberg,
Otto Bauer, August Thalheime

TANRI'YA VE İNSANA DAİR
Stanislaw Obirek, Zygmunt Baumane

İSTİSNA HÂLİ
Giorgio Agamben

BENLİK PRATİKLERİ
Zygmunt Bauman & Rein Raud

EŞYA VE İNSAN
Bir Pratik İlişkinin Felfesefesi,
Pedagojisi ve Sosyolojisi
Arnd-Michael Nohl

KUŞATILMIŞ TOPLUM
Zygmunt Bauman

KAPIMIZDAKİ YABANCILAR
Zygmunt Bauman

DEMİR KAFES
Max Weber ve Weberci Marksizm
Michael Löwy

YEMEK VE ULUSAL KİMLİK
Gündelik Yaşamdan Küresel Siyasete
Atsuko Ichijo & Ronald Ranta

KORSANLAR VE İMPARATORLAR:
ESKİLER VE YENİLER
Gerçek Dünyada Uluslararası Terörizm
Noam Chomsky

KÜRESELLEŞMENİN ÇÖKÜŞÜ
Dünyanın Yeniden Keşfi
John Ralston Saul

AVRUPA
Bitmemiş Bir Macera
Zygmunt Bauman

AKIŞKAN HAYAT
Zygmunt Bauman

KİTLE KATLİAMLARI
Cinai Bölmeler
Abram De Swaan

HAVVA'NIN SAKLI YÜZÜ
Arap Dünyasında Kadınlar
Nevâl es-Sâdevî

RADİKAL KURBAN
Terry Eagleton

EDEBİYATA ÖVGÜ
Zygmunt Bauman , Riccardo Mazzeo

PASİF DİRENİŞ
Mitin Ötesinde Bir Tarih
Domenico Losurdo

BORÇLU ZAMANLARDA YAŞAMAK
Citlali Rovirosa-Madrazo ile Söyleşi
Zygmunt Bauman

GREV!
Jeremy Brecher

MARKSİZM, ORYANTALİZM,
KOZMOPOLİTANİZM
Gilbert Achcar

Zachary'ye
ve bağımsızlığına

İçindekiler

Önsöz 11

1 Marksizm ve Kent? 17

2 Marksist Sosyal Kuramın İçeriği 60

3 Marksizm'in Yeniden Mekânsallaşmasına Doğru: Lefebvre, Harvey ve Castells 110

4 Kapitalizm, Kent Mekânı ve Sınıf Oluşumu: Friedrich Engels Tarafından Düzenlenen Bir Gezi 162

5 Feodalizmden Kapitalizme: Kentin Yeri 179

6 İşçi Sınıfı Kenti Haritalıyor 226

7 Kentin Yeniden Haritalanması 282

Kaynakça 337

Dizin 343

"Bundan sonra sana kentleri anlatacağım" dedi Han, "yolculuklarında var olup olmadıklarını göreceksin."

Ama Marco Polo'nun ziyaret ettiği kentler imparatorun düşündüklerinden hep farklıydı.

"Gene de aklımdan bütün olası kentlerin çıkarsanabileceği bir model kent inşa ettim" dedi Kublai. "Norm olan her şeyi içinde barındırıyor. Varolan kentler normdan farklı derecelerde ayrıldığına göre tek yapmam gereken normun istisnalarını öngörmek ve en umulmadık kombinasyonları hesaplamak."

"Ben de üzerinden diğer bütün kentleri çıkarsadığım bir model kent düşündüm" diye cevap verdi Marco. "Sadece istisna, dışlama, uyuşmazlık ve çelişkiden yapılmış bir kent.

Eğer böyle bir kent en ihtimal dışı olan ise anormal öğelerin sayısını azaltarak kentin gerçekten var olması olasılığını arttırırız. Yani, sadece modelden istisnaları çıkarmak zorundayım ve hangi yöne doğru gidersem gideyim her zaman istisna olarak varolan kentlerden birine varırım. Ama bu süreci belirli bir sınırın ötesinde zorlayamam, gerçek olması çok muhtemel kentler elde ederim."

Büyük Han'ın bütün kentlerin haritalarının toplanmış olduğu bir atlası vardı: Duvarları güçlü temellere dayanan, harabeye dönüşüp kum tarafından yutulanlar, bir gün var olacak ve yerlerinde sadece tavşan yuvaları olanlar...

Atlasın özellikleri şunlardı: Daha bir biçim ya da adı olmayan kentlerin biçimlerini ortaya koyuyordu. Amsterdam şeklinde bir kent, kuzeye bakan bir yarım daire, eşmerkezli kanalları ile prensler, imparatorlar, soylular; York şeklinde bir kent, yüksek bozkırların arasında kurulmuş, surlu, kulelerle dolu; New Amsterdam şeklinde aynı zamanda New York diye bilinen bir kent, iki nehir arasındaki dikdörtgen bir ada üzerinde cam ve çelikten kulelerle dolu, derin kanallara benzeyen hepsi Broadway dışında düz caddeleriyle.

Biçimler kataloğu sonsuz: Her biçim kentini bulana kadar yeni kentler doğmaya devam edecek. Biçimler çeşitliliklerini tüketip dağıldıklarında kentlerin sonu başlayacak. Atlasın son sayfalarından başı ve sonu olmayan ağlar taşıyor, Los Angeles şeklinde, Kyoto-Osaka şeklinde, şekilsiz kentler.

(Italo Calvino, *Invisible Cities*, New York: Harcourt Brace Jovanovich [1974; *Görünmez Kentler*, Çev. Işıl Saatçioğlu, Yapı Kredi Yay., 2002], 69, 137-9).

Önsöz

Doğuda yenilen, Batıda itibarsızlaşan ve bilgili ve popüler destekten yoksun kalan Marksizm bir ideoloji ve bir yönetim rehberi olarak çöktü. Onun hakkında 1990'ların başında bir kitap yayımlamak neden? Ve Marksizm kapitalist ve demokratik ülkelerde önemli bir analitik gereç ve eleştirel bir kaynak olarak kalsa da, Marksizm ve *kenti* ele almak neden? Sosyal ve pratik bir kuram olarak gelişimi süresince Marksizm kentler hakkında görece az şey söyledi. Üstelik 20. yüzyılın sonlarında kentin kendisi, belki anlamlı bir kategori bile oluşturamayacak kadar, dağınık ve kesinlikten uzak hâle geldi (Büyük Han'ın atlasının son sayfalarındaki "kentler" gibi).

Marksizm ve Kent'i yazmamın arkasındaki en önemli sebepler iki önsezinin çevresinde gelişti. İlki, bir anlayış ve yönetim

bütünü olarak derin ve onu zayıflatan kusurlarının tümüne rağmen Marksizm'in modernitenin anahtar yönlerini anlamak ve sorgulamak için hâlâ hayati bir gereç olmasıydı. Ayrıca, liberal vatandaşlık ve pazarların rakip kavramlar karşısındaki nihai zaferinin ardından Marksizm'in analitik ve eleştirel boyutları, Marksistlerin bir zamanlar umut ettiklerinden daha mütevazı olsa da, entelektüel ve politik sürtüşmenin kaynağı olarak yeni bir anlam kazanabilirdi. İkinci önsezi ise, sosyal bir kuram olarak Marksizm'in ana zayıflıklarının bazılarının kentsel mekân endişeleri ile özellikle bütün faydalı sosyal kuramın kalbinde yer alan yapı ve aktör arasındaki ilişki ile ciddi bir şekilde karşı karşıya gelmeye zorlanarak onarılabileceğiydi. Kısaca, bence, Marksizm ve kent hakkındaki bu genişletilmiş kurgusal deneme, Marksizm yoluyla sosyal, politik, kültürel ve ekonomik hayatın önemli boyutlarının analizine, belki daha sınırlı ve mütevazı, ama daha yetkin bir katkı üretebilir.

Marksizm ve açıkça ona özgü olan kent teması ile uğraşmamın arkasındaki nedenler kısmen kişisel ve bilimsel de. Bu kitap hakkında düşünmeye başladığımda Amerikan kentleri ve işçi sınıfı oluşumu üzerine bir cilt bitirmiştim. *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*'in (Kent Siperleri: Kent Politikaları ve Birleşik Devletlerde Sınıf Düzenlemesi) üstü kapalı, üzerinden geçilmemiş, pek de titiz olmayan Marksist eğilimli yanlarından tatmin olmamıştım. Bu kitap, dolaylı olarak, Marksizm ve kent hakkındaki bilimsel çalışmaya katkı sağladı ve o dönemin Marksist çerçeve içinde kentler üzerine çalışan biliminsanlarının çalışmalarına sempatik bir eleştiri sundu. *City Trenches*'in merkezindeki itici güç, genelde "Amerikan istisnacılığı" başlığı altında sıkıştırılmış olan, sınıf, politika ve Birleşik Devletler'de toplu eylem ile ilgili ki bu odak bana Marksist kuram ve kentsel çalışmaların bazı anahtar konularına dolaylı olarak yaklaşma lüksünü sağladı.

Şimdi görüyorum ki, *Marksizm ve Kent*'i yazma daveti bana, tam da Marksist bilim dalı, entelektüel ve dogmatik tarihi içinde ilk defa, kent ile sosyal kuramın temel bir öğesi olarak ciddi bir

şekilde ilgilenmeye başladığı sırada bu sorularla boğuşma şansını verdi. Marksizm'in içinden kente bakma Henri Lefebvre'nin öncü çalışması ile 1960'larda başladı. Şehircilik alanında temel bir eleştiri ile başlayarak kent üzerine çok çeşitli kuramsal ve ampirik çalışmalarla devam etti. Manuel Castells, David Harvey, Chris Pickvance, Doreen Massey, John Lojkine, Sharon Zukin, Christian Topalov gibi yetenekli entelektüel zanaatkârlar ve daha birçok coğrafyacı, sosyolog, tarihçi ve siyaset bilimcinin elinde yeni Marksist çalışmalar şehircilik alanında yeniliklerin başlıca kaynağı oldu. Kütüphanelerin süreli yayın koleksiyonlarının nispeten yenileri, *Space and Society* (Mekân ve Toplum), *The International Journal of Urban and Regional Research* (Uluslararası Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Dergisi), *Antipode* şehircilik çalışmalarında paradigma değişimine yaklaşan bir gidişatın önderliğini üstlendiler, en azından genç araştırmacılar için. Bugün, güçlü bir yaratıcılık evresinden sonra bu bilimsel çabanın canlılığı azaldı ya da dağıldı. Marksist kent araştırmalarının kapanma noktasına mı geldikleri yoksa mola mı verdikleri kesin değilse de, durumu değerlendirmek için bu iyi bir zaman.

Yalnız, *Marksizm ve Kent* esas olarak bir inceleme yazısı değil. Marksizm ve kent konusunun geleceğe yönelik bir potansiyeli var. Kentler her zaman uygarlıklarının yoğunlaşma noktaları olmuşlardır. Yoğunlukları bozulduğunda bunu açığa vurmaya da başlarlar. Kentlere, evrende noktalar, sınırlı formları olan yerler ve insanların eylemleri için *loci*ler olarak odaklanırsak, bu çıkış noktasını kullanarak tarihin anahtar yönlerini ve alternatif sosyal kuramların yeterliliklerini aydınlatabiliriz. Bence, Marksizm'in Batı kentlerinin gelişimini açıklamakta nasıl yardımcı olabileceğinin ve kent ve kentsel mekânı analitik çerçevesinin içine nasıl dahil edeceğinin üzerine giderek Marksizm'in analitik kapasitesinin değerlendirilmesine de katkı sağlayabiliriz. Marx'ın başlıca analitik projelerinin kentsel mekân boyutunun dahiliyeti ile geliştirilebileceğini ve böylece, kent araştırmaları ve kentleri anlayışımızın bazı konu başlıklarının Marksizm'in devreye girişi ile aydınlatılabileceğini göstermeyi amaçlıyorum.

Aynı zamanda, Marksizm ve kentin karşılaşması Marksist kuramın merkezinde yer alan bazı meselelerin de açığa çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

Marksizm ve Kent'in karakteri New York'ta, meslektaşlarımın bana akademik çalışmanın özel ve grup çalışmasının birlikteliğinden ortaya çıktığını hatırlattığı Graduate Faculty of the New School for Social Research'ün canlı akademik iklimi içinde biçimlendi. Metnin ilk taslağını okudukları ve yerinde eleştirilerinden dolayı özellikle Janet Abu-Lughod, Jeffrey Goldfarb, David Gordon, Norman Fainstein (şu anda City University of New York'ta), Anwar Shaikh ve Charles Tilly'ye teşekkür borçluyum. Center for Studies of Social Change ve General Seminar of the Graduate'de bölümler üzerine gerçekleşen seminer tartışmaları sırasındaki katkıları nedeniyle ise Andrew Arato, Jerome Bruner, Eric Hobsbawm, Robert Heilbroner, Sonia Kruks (Şu anda Oberlin College'de), Claus Offe, Ross Thomson, Louise Tilly ve Aristide Zolberg'e minnettarım.

New School'un dışında Steven Lukes'un editör olarak değerli yorumları metni geliştirmem konusunda beni teşvik etti. Shmuel Eisenstadt Russel Sage Foundation'da bulunduğu araştırma izni sırasında taslağın bölümleri konusunda yorum yapmak için cömertçe vakit ayırdı. University of Wisconsin, A.E. Havens Center for the Study of Social Structure and Social Change'de geçirdiğim bir hafta özellikle yararlı oldu. Yöneticisi Erik Olin Wright ve David Ward, Ivan Szelenyi, Rogers Hollingsworth, Julia Adams ve diğer üyeler kitabın hazırlanma sürecinin önemli bir dönüm noktasında bana argümanlarımı test etmem için uzun ve son derece ilham verici bir imkân sağladılar.

Marxist Introductions'ların iki editöründen biri olan Raymond Williams *Marksizm ve Kent* bitmeden vefat etti. İlk defa çalışmalarını 1960'larda Cambridge University'de bir öğrenciyken okumuş ve derslerine katılmıştım. O günden beri, daha birçokları gibi, ona hayranım ve mükemmel yazılarından çok şey öğrendim. Bu kitap için planlarımı başlangıçta onunla tartışma

şansına sahip olmak beni mutlu etti ve onun eş-editörlüğüyle onurlandırılmış bu dizinin bir parçası olduğum için kendimi ayrıcalıklı hissediyorum.

The Graduate faculty, New School for Social Research

1
Marksizm ve Kent?

Venedik, Amsterdam ve Danzig (Gdansk) denizin yanında ya da yakınında kurulmuş kanal kentleridir. Luzern, Cenova ve Zürih bir gölün ucunda bu göle akan bir nehrin iki yakasında kurulmuş olan kentlerdir. Bu kentler hangi açıdan karşılaştırılabilecek analiz nesneleridir? Lucien Febvre'nin kentler üzerine tartışmasından[1] aldığım bu iki üçleme hangi açıdan anlamlı

1. Lucien Febvre, *A Geographical Introduction to History* (Tarihe Coğrafi Bir Giriş), Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1932, 338-41. Febvre kentler hakkındaki tartışmaya coğrafyacıların çeşitli tipoloji ve sınıflandırmalarını överek başlar ama hemen arkasından derinlik ve anlamlarını sorgular: "Her karşılaştırma başlıbaşına değerli değildir ve Fransa krallarını şişman ve zayıf, uzun ve kısa

kent kümeleri oluştururlar? Karakter ve kimlikleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları nasıl anlayabiliriz?

Eğer kendimizi sadece kentleri doğal yerleşimleri üzerinden sınıflandırma ve analiz ile sınırlarsak olası cevaplar aşikâr. Kent hakkında 1898'de yazan Vidal de la Blanche kentsel coğrafyanın bellibaşlı problemlerinin iki yönlü olduğunu öne sürdü: "Doğa yeri hazırlar ve insan kendi arzu ve istekleri doğrultusunda onu düzenler." Febvre bu formülü alıntılar ama kentlerin gelişimlerini anlayabilmek için, en azından, doğuşlarını büyüme süreçlerinden ayırmamız gerektiğini de ekler. Dolayısıyla, kentlerin fiziksel konumları onların doğuşlarına katkı sağlayan bir faktör olarak görülmelidir ama kurulmalarından hemen sonra yerleşkeler farklı tarihçeler geliştirmeye başlarlar; "kentsel organizmaların gelişiminde sözü geçen bu fiziksel özellik yerini çok farklı nitelikte ve kesinlikle çok daha önemli faktörlere: Büyüme ya da genişleme faktörlerine, teslim etmiş olmalıdır."[2]

Bu tarz "çok farklı nitelikteki faktörler" sürekli ve sistemli olarak göz önünde bulundurulmadığı sürece kent anlaşılması zor bir araştırma nesnesi olarak kalmak durumundadır. Eğer kenti Lewis Mumford gibi "bir topluluğun güç ve kültürünün maksimum yoğunluk noktası"[3] olarak düşünürsek kent araştırmaları belirli bir tür insan uygarlığı ve onun daha büyük ölçekteki süreçlerinin araştırılmasından başka bir şey değildir (bu durum, değerlendirilen ampirik aralık zaman ve mekân

---

olarak sınıflandırmak hükümdarlıkları ve karakterleri hakkındaki bilgiye çok etkili bir katkı sağlamaz" diye uyarır.

2. A.g.e., s. 340-1. Febvre'in 348. sayfadaki tarihsel ve politik faktörler hakkındaki tartışmasına da bakın. Bu tartışmada, kent tasarımlarına bir zanaat olarak yaklaşma ve kentsel tasarım ve büyük ölçekte sosyal süreçler arasındaki bağlantılar eksiktir. Örnek olarak, dinin rolünü göz önüne almadığımızda ortaçağ kent tasarımları ya da fabrika temelli endüstrinin rolünü dikkate almadıkça 19. yüzyıl kenti anlam ifade etmeyecektir.

3. Lewis, Mumford, *The Culture of Cities* (Kentlerin Kültürü), New York: Harcourt Brace, 1938, 3. Kentlerin bir umut mu yoksa bir uygarlığın olumsuzlaması mı oldukları tartışması uzun zamandır devam etmektedir. Bu iki rakip bakış açısı da paylaştıkları kentin iyi ya da kötü, insan uygarlığının kendilerine has yoğunlaşma noktaları oldukları görüşüne dayanmaktadır.

olarak, bu kitapta 16. yüzyıl sonrası Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kentlerine odaklanılmış olduğu gibi, sınırlı olsa da geçerlidir).[4] Bu perspektiften "kent, genel sosyal kuvvetlerin somut bir tezahürüdür ama kimliği onlara özel bir barınak olmasından gelir".[5]

---

4. Bu sınırlama bedelsiz değil. Doğu ve Orta Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki kentsel gelişimleri dışarıda bırakma kararımla, *Marksizm ve Kent* yakın zamanlı kent üzerine yapılmış olan Marksist çalışmaların, kapitalist olmayan toplumlardaki kentleşme modellerini ciddi ve karşılaştırmalı bir şekilde ele almadaki eksikliklerini tekrarlıyor. Odaklanabilmek için, uzmanlığımı göz önünde bulundurarak aldığım bu karar, *kapitalizmin* postfeodal dönemde kentleşmede sebep olduğu diğer ideolojilere karşıt değişimleri kesin olarak birbirinden ayırmamı engelliyor. Murray ve Szelenyi'nin de üzerinde durduğu gibi, "Neomarksist duruşun temel zayıflığı sosyalizm altında kentleşme hakkında bir kuramının olmamasıdır. Yeni kentsel sosyoloji bize varolan sosyalizm içinde kentleşmenin doğası hakkında kapsamlı bir kuramsal açıklama sunmadığı sürece, batı kentlerinde keşfettikleri çelişkilerin bu toplumların kapitalist karakterinden doğduğunu iddia etmeye ne derece hakları olduğu her zaman bir soru işareti olarak kalacaktır." Pearce Murray ve Ivan Szelenyi, "The City in the Transition to the Socialism" (Sosyalizme Geçişte Kent), *International Journal of Urban and Regional Research* 8, Mart 1984, 93. Bu önemli bir nokta ama bu güçlü yazının iddia ettiği kadar temel bir eleştiri değil, çünkü üretim şeklini, tarihi yorumlamak ve karşılaştırmalı analiz birimlerini düzenlemekte, ana gereç olarak kabul ediyor. Bu eleştirel yargıya (kendisi tartışmaya açık olan) varıldıktan sonra nasıl bir araştırma programının yürütüleceği ve hangi karşılaştırma stratejilerinin kullanılacağı önemli ama ikincil derecede sorular. Marksizm'in kentle ilişkiye geçmesi ile ortaya atılan soruların çoğu, belki de en fazlası, Sovyet ve Doğu Avrupa deneyimlerinin bazılarına göre ilişkili bazılarına göre ise öyle olmamasının karşılaştırması üzerine. Ivan Szelenyi kentsel araştırmaların kapsamının sosyalist deneyimi içine alacak şekilde genişlemesinde ısrarcı ve etkili oldu. 1980'lerin başlarında yayınladığı üç makale, kendisinin ve başkalarının ilerdeki çalışmalarının çizgisinin belirlenmesinde özellikle önemli oldu: Ivan Szelenyi, "Structural Changes of and Alternatives to Capitalist Development in the Copntemporary Urban and Regional System" (Günümüz Kentsel ve Bölgesel Sisteminde Kapitalist Gelişimin Yapısal Değişimleri ve Alternatifleri), *International Journal of Urban and Regional Research* 5, Mart 1981; Szelenyi, "Urban Development and Regional Management in Eastern Europe" (Doğu Avrupa'da Kentsel Gelişim ve Bölgesel Yönetim), *Theory and Society* 10, Mart 1981; ve Murray ve Szelenyi, "The City in the Transition to Socialism" (Sosyalizme Geçişte Kent).

5. Eric Lampard, "The History of the Cities in Economically Advanced Areas" (Ekonomik Yönden Gelişmiş Bölgelerde Kentlerin Tarihi), *Economic Development and Cultural Change* 3, Ocak 1955, 84. Marksizm bu ilişkinin çözümünün bir yöntemini temsil eder.

Kentsel analiz projesinin kapsamının genişliği göz önüne alındığında sürpriz olmayacak şekilde kentin çok fazla tanım ile tipolojisi ve kentsel araştırma nesnelerinin birçok tanımlamaları var. Kentler, belirli bir nüfusun üzerindeki topluluklar mı, bir mekânda yoğunlaşmış belirli işlevler mi, adli birimler mi, sınırları belli yerleşim birimleri mi yoksa bunların hepsi ve daha fazlası mıdırlar? Kent tanımlaması kullanışlı bir yol gösterici olmuş olan Mumford gibi mükemmel bir kent araştırmacısının elinde bile kentin tanımsal tartışmaları, olağandışı bir aralıkta analitik, üstü kapalı ve mecazi formüllemelerle doludur: Kent "toprağın ürünü", "zamanın ürünü", "bir mağara, uskumruların göçü ya da bir karınca yuvası gibi bir doğa olayı", "bilinçli bir sanat eseri", "insanın sosyal ihtiyaçlarının" ifadesidir. [6]

Gene de, Mumford'ın "kentin sosyolojik kavramı" tartışması, insan uygarlığı araştırmaları kadar geniş kapsamlı bir sorgulama yapmanın gerekliliğini kanıtlayıp, emretse de, benim bildiklerim arasında konunun en iyi anlaşılmasını sağlayan tartışmadır:

> Bir kentin varoluşunun temel fiziksel gerekleri; kararlaştırılmış bir alan, dayanıklı barınak, toplanma, takas ve depolama için kalıcı tesisler; önemli sosyal gereklilikler ise sadece ekonomik hayata değil kültürel süreçlere de hizmet eden emeğin sosyal bölünmesidir. O zaman tam anlamıyla kent coğrafik bir sinir ağıdır, ekonomik bir teşkilatlanma, kurumsal bir süreç, sosyal hareketin tiyatrosu ve ortak birliğin estetik sembolüdür. Bir yandan sıradan yerel ve ekonomik faaliyetlerin fiziksel çerçevesidir; diğer yandan insan kültürünün daha önemli hareketleri ve daha yüceltilmiş güdüleri için bilinçli olarak dramatik bir sahnedir.[7]

Böyle kapsamı büyük ve merkezî olmayan bir konu karşısında kent araştırmalarının çoğu konuyu kontrol edilebilir parçalara ayırıyor, kent hayatının şu ya da bu yönünü çalışıyorlar: Mimarisi, ekonomisi, politikası, ortak eylemleri, yaşam tarzları, sembolizmi. Neredeyse bütün kentsel coğrafya, kent sosyolojisi,

6. Mumford, *The Culture of Cities*, 3-6.
7 A.g.e., s. 480.

kent politikaları ve kent ekonomisi çalışması incelemesi bu düzensizlik ve bölünmeden yakınmakta. Öyle de yapmalı. Çünkü birazdan göreceğimiz gibi, bu parçalanma sadece konunun uçsuz bucaksız olmasından kaynaklanmıyor, aynı zamanda 20. yüzyıl kent araştırmalarının kuramsal temelindeki modern endüstri toplumlarının gerçek ve kafa karıştırıcı karmaşıklığını gösteren kent ve toplum modelinden geliyor. 19. yüzyıl ortasında Batıdaki kent patlamasından beri, kentin kısmi unsurlarından fazlasını anlamaya çalışan sosyal kuramcılar bile bunu moderniteyi farklılaşma üzerinden işleyen bir yaklaşım içinde yapıyorlar. İnanıyorum ki, eğer Marksizm'in kent araştırmalarına potansiyel katkısını yorumlayacaksak, sosyal kuramdaki bu geleneği anlayarak ve eleştirerek başlamamız gerekiyor.[8]

Yalnız bu değerlendirmeye geçmeden önce üzerinde durulması gereken öncelikli bir konu var. Kentsel konuların, kuramların, sınıflandırmaların ve metotların çok çeşitliliği sadece sosyal bilimlerin kentleri analiz etmek için gereken araçlara sahip olup olmadığının değil, aynı zamanda, ampirik ve kuramsal bir yapı olarak kentin incelenebilecek tutarlı bir oluşum teşkil edip etmediği konusundaki belirsizliğin bir semptomu.[9]

---

8. Disipliner kentsel araştırmalarda parçalanma ve altbaşlıklarda uzmanlaşmadaki artış yavaşlamadan devam diyor. Coğrafyacı J.W.R. Whitehand 1985 tarihli bir yazısında bu konuya dikkat çekti, "İngilizce konuşulan dünyada kentsel coğrafya, uzmanlık alanlarına ayrılma sinyalleri vermeye devam ediyor: Perakende mağazacılık, ofisler, mesken hareketliliği, kamu hizmeti koşulları ve morfoloji." Bir sene sonra ise "giderek özelleşen araştırmalar ve bu tekil araştırma dallarını bağlamak yolunda çok az yol katedebilen çok az çaba" olduğunu fark etti. J.W.R. Whitehand, "Urban Geography: The City as a Place" (Kentsel Coğrafya: Mekân olarak Kent), *Progress in Human Geography* 9, Mart 1985, 85; Whitehand, "Urban Geography: Within the City" (Kentsel Coğrafya: Kent İçinde), *Progress in Human Geography* 10, Mart 1986, 103. Aynı şekilde Shefter siyasal bilim içinde kent kavramlarının çeşitliliğini vurguladı. Kent, bir topluluk, bir iş ve rekabetçi piyasa olarak farklı şekillerde görülüyordu. İçeriği, türlü imgelem çeşitleri ile ele alınıyordu: Bir sistem, bir sosyal kontrol mekanizması, bir iç sömürge, politik kaosun merkezi olarak. Martin Schefter, "Images of the City in Political Science" (Siyasal Bilimde Kentin İmajları), Robert M. Hollister (Der.) içinde *Cities of the Mind* (Zihnin Kentleri), New York: Plenum, 1984.

9. Bu parçalanma bir anlamda birçok disiplinde artan uzmanlaşma ve teknik

Philip Abrams, özellikle, "kent sosyal bir oluşum olmadığı" için kent araştırmacılarının sıkça isabetsiz bir somutluk tuzağına düştüklerini etkili bir şekilde gösterir; bu nedenle, kent araştırmalarının birçok alanındaki ampirik çalışmaların "kent hakkında güncel genellemeler mezarlıklarına dönüşmüş olmalarına" da şaşırmamamız gerekir. Temel sorun, ona göre, kentsel oluşumlarına karşı şu yaklaşımdır:

> Kent, içinde daha büyük sistemlerin önemli özelliklerinin ağır şekilde yoğunlaştığı ve güçlendiği –mesken boyut, yoğunluk ve heterojenliğinin, kentin biçimsel özelliklerinin, bariz bir sosyal düzenin bileşen özellikleri gibi gözüktükleri noktaya kadar– sosyal bir biçimdir.[10]

Dolayısıyla, kentlere biçim veren ve anlam katan devlet inşası ya da kapitalist gelişim gibi anahtar sosyal oluşumların özü yerine kentin biçimlenişine odaklanma eğilimi mevcut.[11]

---

sofistikasyonu yansıtıyor ama bence bu ikincil bir özellik. Mesela, *Progress in Human Geography*'de (İnsan Coğrafyasında İlerleme) yayınlanan coğrafyanın alt alanlarındaki raporları okuyunca, sadece bu alanların sayısı nedeniyle değil, aynı zamanda bir alanda neyin önemli olduğuna verilen vurgunun da yıldan yıla ve yazardan yazara değişiyor olması ile bir tutarlılık eksikliği hemen göze çarpıyor. Özellikle kentsel coğrafyada durum böyle.

10. Philip Abrams, "Towns and Economic Growth: Some Theories and Problems" (Kentler ve Ekonomik Büyüme: Bazı Kuram ve Problemler), Philip Abrams ve E.A. Wrigley (Der.) içinde, *Towns in Societies: Essays in Economic History and Historical Sociology* (Toplumlarda Kentler: Ekonomi tarihi ve Tarihi Sosyoloji Yazıları), Cambridge: Cambridge University Press, 1978, 9, 10. Abrams'in bakış açısını geliştiren alanın genel bir taslağı, R.E. Pahl, "Concepts in Context: Pursuing the 'Urban' of Urban Sociology" (Bağlam içinde Kavramlar: Kentsel Sosyolojinin "Kentsel"inin peşinde), Derek Fraser ve Anthony Sutcliffe (Der.) içinde *The Pursuit of Urban History* (Kentsel Tarihin Peşinde), Londra: Edward Arnold, 1983.

11. Öncelikle Abrams'ın duruşunun versiyonu sayılabilecek iki görüşün üzerinde durmak anlamlı olabilir. Peter Saunders *Social Theory and the Urban Question*. Londra: Hutchinson, 1981 [*Sosyal Teori-Kentsel Sosyoloji*, Çev. Songül Doğru Getir, İdeal Kültür Yay., 2013] kitabını "Kentselin Özgüllüğü Üzerine" (On the Specificity of the Urban) adlı bir bölümle bitirir. Kentsel sosyolojinin "kaynağı kentin fiziksel oluşumu içinde bulunabilecek olan sosyolojik bir fenomen" aradığını görür. "Bu kurumsallaşmış bir altdisiplinin konu arayışının tarihidir." Kentin "tarihçi... ve siyasal ekonomist... için geçerli bir analiz nesnesi" ortaya koyduğunu "ama sosyolog için önemi ya sosyal bir mikrokozmos olarak kulla-

Peter Saunders'in bu tezi daha da geliştirirken yararlı bir şekilde üzerinde durduğu gibi modern sosyal kuramın kurucularının –Marx, Weber, Durkheim– kentler hakkında söyleyecek çok şeyleri varken,

> hiçbiri özellikle kentsel bir kuram geliştirmeyi yararlı ya da gerekli görmemiştir... Diğer bir deyişle, üçü de modern kapitalist toplumlarda kentsel sorununun daha geniş bir bütün olarak toplumun içinde işleyen faktörler analizinin içine dahil edilmesi gerektiği görüşünü paylaşıyorlarmış gibi gözüküyorlar. Kentler ahlaki uyumun çözülmesi (Durkheim), hesaplanabilir mantığın büyümesi (Weber) ya da kapitalist üretimin gelişimi ile ortaya salınan yıkıcı güçler (Marx) gibi temel süreçlerin canlı bir tanımlamasını sağlayabilecekken, bunları hiçbir şekilde açıklayamadılar. Üç yazar için de gerekli olan kent için bir kuram değildi, sosyal ilişkilerin kapitalizmin gelişimi ile değişen temeli için bir kuramdı ve bu ikinci amaca kendilerini adadılar.[12]

Saunders'in yorumsal araştırması ve Abrams'ın önermelerinde dikkat çekici bir belirsizlik vardır: kent araştırmaları epifenomenal bir statüye mi indirgenmeli, yoksa sistematik olarak daha geniş çaplı sosyal süreçlerin araştırmalarıyla mı birleştirilmeli? Kent –yapılı çevre ve mekânsal ilişkileri– bu sosyal süreçler için sadece bir arka plan ya da sahne mi, yoksa çok daha ilginç bir şekilde, ilişkileri daha çok birbirinin üste yerleşme şeklinde mi?

---

nışlılığı... ya da sosyal ilişkilerdeki ahlaki yoğunluğun etkisi üzerindeki önemi ile sınırlıdır" yazarak sözlerini sonlandırır. "Mekânın kentsel sosyoloji için belirleyici özellik" olarak görülmesinden vazgeçilmesi dileği ve "mekânsal olmayan bir kentsel sosyoloji" geliştirilmesi tavsiyesini ekler (249, 250, 257, 258). Mark Gottdiener'in kitabı *The Social Production of Urban Space* (Kentsel Mekânın Sosyal Üretimi) (Austin, Teksas: University of Texas Press, 1985) de kentsel araştırmalarda mekânın rolünün yeniden gözden geçirilmesini savunur, onu tamamen kesip atarak değil ama yeniden dağılım ve metropolleşme süreçlerinin sonucu olarak kentleşme ve şehirciliğin kentin sınırlarını yıktığını tartışarak. Mekânın kentsel araştırmaların merkezinden alınabileceğine ya da kent sınırlarının artık önemsiz olduğuna katılmıyorum. Bu konulara ilerde Gottdiener'in kitabını daha detaylı olarak incelerken döneceğim.

12. Saunders, *Social Theory and the Urban Question* [*Sosyal Teori-Kentsel Sosyoloji*], 12.

Abrams'ın kentin bağımsız bir oluşum olmadığı fikri, nesillerce şehircilerin gözünden kaçmış olsa da, kabul görmüştür. Aynı zamanda, kendine özgü hukuki ve sosyal statüsü ile bir insan, mekân ve faaliyet oluşumu olarak kent, David Harvey'in yerinde bir şekilde dile getirdiği gibi, "toplumun bütününde işleyen sosyal süreçlerin dikkat çekici özelliklerinin gözlenebileceği bir bakış noktasıdır; bir bakıma toplumun diğer yönlerinin yansıdığı bir ayna hâline gelir."[13]

Ama aynaların bile maddi bir varoluşu vardır. Eğer kent genel süreçleri yoğunlaştırıp, şiddetlendiriyorsa bunu kendine özgü yollarla yapar. Kentsel mekânda sosyal süreçlerin bu yoğunlaştırılma ve şiddetlendirilmesi bir kere hayata geçirildikten sonra kendisi de gene bu daha büyük sosyal süreçleri oluşturan öğelerden biri olur. Kentsel mekân aynı zamanda içinde sosyal ilişkilerin düzenlendiği bir nesnel inşa olabilir. Harvey'in "ilişkisel mekân" dediği, "mekânın Leibnitz tarzında, yani, bir nesnenin ancak başka nesneler ile olan ilişkileri içinde kendini içerdiği ve temsil ettiği sürece var olduğu görüşü üzerinden, nesnelerin içinde var olması"dır.[14] Dolayısıyla, Abrams'in eleş-

13. David Harvey, *Social Justice and the City* Londra: Edward Arnold, 1973 [*Sosyal Adalet ve Şehir,* Çev. Mehmet Moralı, Metis Yay., 2003], 16. Feodalizmden günümüze kentlerin hukuki durumu ile ilgili bir tartışma için Gerald Frug "The City as a Legal Concept" (Hukuki bir Kavram olarak Kent), *Harward Law Review* 93, Nisan 1980. İnsanlık tarihindeki hemen hemen bütün uygarlıkların "kent" ve "kent olmayan" arasında bir ayrıma gittiğini de dikkate almak gerekir. Bu, sabit bir model ve içeriğe sahip özcü bir kent vardır demek değildir. Sadece, kültürel, ekonomik ve politik iktidarın kentlerde yoğunlaşmasının insanlık tarihi ve kesinlikle modern Batı tarihi, boyunca en değişmez olgulardan biridir anlamına gelir; bu, kentlerin içlerinde saklı olduğu daha büyük süreçleri anlama arayışı içinde bastırılmamalı ya da dışarıda bırakılmamalıdır. Elbette, hem kentlerin hem de bu süreçlerin ele alınışları çok çeşitlidir. Mesela, kentlerin hem erdem, hem de yozlaşmanın uç noktalarını temsil ettikleri iddia edilmiştir.

14. Harvey, *Social Justice and the City* [*Sosyal Adalet ve Şehir*], s.13. Kentsel mekân, genel olarak sosyal mekân gibi, hem maddi hem de sosyal bir şeydir. Jens Christian Tonboe açıklayıcı bir makale ile bu tarz mekânları sosyal yapıların bir yansıması olarak görenler ile sosyal yapı ve süreçleri fiziksel ve mekânsal yapıların bir ürünü olarak görenlerin arasındaki tartışmayı ele alır. Danimarka kökenli tartışmaları temel alarak bize bu iki kutuptan birini seçmememizi önerir: "Mekân fiziksel olan kadar sosyal olanla da ilişkilidir. Diğer yandan, mekân sadece sosyal

tirisi söylenen son söz olamaz ama kentsel mekân kavramları arasında ve kentsel mekân ve birçok farklı sosyal süreç arasında gerekli ve yaratıcı bir diyalektiğe işaret eder. Bu Italo Calvino'nun kentin "mekânlarının ölçüleri ve geçmişinin olayları arasındaki ilişkilerden" meydana geldiğini yazarken bize, farklı kelimelerle, anlattığı şeydir.[15]

Marksizm'in kent araştırmalarına biçim ve açıklık getirebileceği iddiasının arkasında, tarihin biçimi hakkında ortaya koyduğu kavram ve hipotezlerin yaygın ve kapsamlılığını kullanarak kendine has bir yolla tam da bu bağlantıyı kurabileceği düşüncesi yatar. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında geliştirilmiş daha çok kabul gören ve temelinde farklılaşma sorunsalı olan kentsel araştırma yaklaşımlarını reddeden Marksizm, biçimle-

---

olanın (pasif) bir yansıması değildir (yansıtmacılık)." "Fiziksel-coğrafik bir yapı olarak mekân, birçok sosyopolitik süreç ve çatışma içinde ürün, nesne, aracı, kaynak, sınırlama ve sembol kadar potansiyel (saklanmış) ve durağan güç olarak da ortaya çıkabilir. Ama hiçbir zaman aktif, kendi kendine itici güç değildir. Sadece insan eylemleri tarafından, politik, ekonomik ve sosyal yapılar gibi, yaratılır, yeniden yaratılır, yer değiştirilir ve ayarlanır. (Toplumsal) anlamı ve işlevi sadece verilmiş bir zaman ve mekândaki sosyal konumu üzerinden belirlenir" sonucuna ulaşır. Jens Christian Tonboe, "On the Political Importance of Space: The Socio-Spatial Relations of Trade Unions, Gender, and the Decentralized Danish Welfare State" (Mekânın Politik Önemi Üzerine: Sendika ve Cinsiyet ile Merkezsizleşmiş Danimarka Refah Devleti'nin Sosyo-mekânsal İlişkileri) *Acta Sociologica* 29/1, 1986. Giddens'dan devraldığı terminoloji konusunda bazı tereddütlerim olsa da mekân konusundaki bu bakış açısı yazdıklarıma yön verdi.

15. Calvino, "Size merdiven gibi yükselen sokakların kaç basamaktan oluştuğunu ve bunların kemeraltı kıvrımlarının açısını söyleyebilirim... ama bunun size hiçbir şey söylememekle aynı şey olacağını zaten biliyorum. Kent bundan değil, mekânın ölçüleri ve geçmişindeki olaylar arasındaki ilişkiden oluşur... Hatıralardan bu dalga akın ettiğinde kent onu bir sünger gibi emer ve genişler... Gelgelim, kent, geçmişini anlatmaz, bir elin çizgileri gibi içerir, sokakların köşelerine, pencerelerin kafeslerine, basamakların tırabzanlarına, yıldırımsavarların antenlerine, bayrakların direklerine yazılmış olarak, her parça sırayla çiziklerle, çentiklerle, kıvrımlarla işaretlenmiş." Italo Calvino, *Invisible Cities* [*Görünmez Kentler*], New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974, 10-11. Bu ifadesiyle Calvino bizi, sadece makro ölçekteki süreçler ve kentsel mekân arasında Abrams'ın üzerinde durduğu tarzda bağlantılar değil, aynı zamanda bu ikisi ile kentteki mikro ölçekteki deneyimler ile hem küçük hem büyük yapılı biçimin karakteri arasında da bağlantı kurmaya teşvik eder. Elbette Calvino, "kent" terimiyle ilgili tanımsal problemler ile hemen hiç ilgilenmemiştir.

rindeki değişimler ile bir yandan kapitalizmin gelişimi, diğer yandan belirli nitelikteki kentlerin büyümesi arasındaki provokatif tarihsel ilişkilendirme üzerinden ilerler.

İlk olarak, kentsel analize gelindiğinde bir nevi bölünmüş kişiliğe sahip olan Max Weber eşliğinde, Marksizm ve kentlere farklılaşma temelli yaklaşımlar arasındaki farklara bakalım. Modern kente ilk tepkisi parçalanmış özelliklerine karşı gergin bir meraktı ve kentler hakkında farklılaşma kavramları üzerinden düşünmeye başladı. Buna zıt olarak kentsel çalışmaları ise, kentsel gelişmelere zemin teşkil eden büyük ölçekteki sosyal süreçlerin analizini temel alıyordu. Sosyal süreçlere verdiği bu önemi Marx ile en azından büyük resimde paylaşıyordu ve bu, kent hakkındaki yazılarını çağdaşlarının çoğunluğundan ayrı kıldı.

I

Weber, Birleşik Devletleri 1904 yılında ziyaret etti. Bir sosyal kuramcı olarak, New York, Chicago, St. Louis ve gördüğü diğer büyük kentler hakkında söyleyecek çok az şeyi vardı. Ama günlüklerinde bu kentlerin kapitalist modernite için bir metafor işlevi gördüklerini açıkça ortaya koydu: Muhteşem ama korkutucu şekilde parçalı, "deli bir curcuna", olağandışı bir şekilde eşitsiz, "muazzam bir iş yoğunluğu" ile karakterize edilmiş, gevşekçe bir bütün hâline getirilmiş, hepsi kendi bölgesinde yaşayan milliyetlerin mozaiğinden oluşan, gene de umursamaz bir bireyselcilikle damgalanmış: "Şüphesiz ki kimse umursamadan hastalanıp ölebilir insan!" Eşitsiz bir sosyal yapının mekânda tescil ediliş şekli ve iş ile ev arasındaki coğrafi ayrımın boyutu da onu hayrete düşürmüştü: "İşlerini saat beşte bitirdikten sonra genelde insanlar evlerine ulaşmak için saatlerce yol almak zorundalar... Daha iyi durumdaki konut bölgeleri dışında bu büyük kentin tamamı –Londra'dan daha büyük– derisi soyulmuş ve bağırsaklarının çalışması görülen bir insan gibi."[16]

16. Alıntılar Marianne Weber'den, *Max Weber: A Biograhy* (Max Weber: Bir Biyografi), New York: John Wiley, 1975, 285-7.

Kentin artık tutarlı sosyal, kültürel ve politik standartlara sahip olmadığını vurgulayan diğer mecazi yorumlar gibi Weber'in hayrete düşmüş temsili de, kentsel mekân haritalama ve okumalarının da desteklediği gibi, geç 19. ve erken 20. yüzyılın önde giden sosyal kuramcılarında sıkça görülen bir gerçeklik görüşünü yansıtıyordu. Modern kent yeni ve korkutucuydu.

Bu hâliyle kent ne tanımlayıcı anlamda tartışmanın odağındaydı, ne de Marx, Durkheim, Weber, Toennies ve Simmel gibi önemli kuramcıların tartıştıkları ana konulardandı. Elbette, hepsi kent ile ilgileniyordu ama sadece endüstriyel, kapitalist, devlet merkezci modernite ile hesaplaşma amaçlı büyük projenin küçük bir parçası olarak. Aynı şekilde, büyük modern kent, modern dünyanın bu nitelikleri üzerine geliştirdikleri değerlendirmelerinin kaçınılmaz ve temel bir öğesiydi.

Hepsi kendilerine has bir şekilde Raymond Williams tarafından yakın bir zamanda üzerinde durulan bir noktayı anlamıştı. "Kent yaşamı yüzyılımıza kadar en sanayileşmiş toplumlarda bile azınlığa ait bir deneyimdi ama yaygın ve doğru bir biçimde, toplumun bütününün karakterini belirlemede, bu oranlara rağmen, daha belirleyici olan deneyim olarak görülüyordu."[17] Büyük kent –modernitenin ana arenası ve sembolü; devlet inşası ve kapitalist ilerleme gibi temel sosyal süreçlerin ürün ve yeri; ortak kimliklerin ve toplu hareketlerin oluşumu için üretici yer olarak– 19. ve 20. yüzyıl sosyal kuramı için kaçınılmaz bir ortam ve konu sağlıyordu, ne kadar genelde dolaylı olarak konuşulan ve ima edilen bir ortam ve konu olsa da.

Kent üzerine çalışanların bu analitik ve kognitif haritaları inşa ederken kullandıkları temel yöntem, mekâna ekonomik, sosyal ve politik yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak değer biçen yetersiz ve çarpık inanış sebebiyle bir yönüyle eksikti. Bu çarpıklığın ana kaynaklarından biri, 19. ve 20. yüzyıl sosyal kuramının sosyal farklılaşma ve sosyal düzen arasındaki bağlantılara odaklanan anahtar duruşuydu. Sonuç, modern

17. Raymond Williams, *The Country and the City* (Kırsal ve Kent), New York: Oxford University Press, 1973, 217

kentin tarihinin, basit, bütünleşmiş, homojen mekân düzenine sahip endüstri öncesi kent ve bütünlük arz etmeyen, heterojen, düzensiz mekân örüntüsüne sahip endüstriyel, kapitalist kent arasındaki kırılma kapsamında betimlenmesi oldu.

Bu tarz bir bakışın örneği Stephen Kern'in kitabı *Zaman ve Uzam Kültürü, 1880-1918*'de görülebilir. Bu iki koordinatı kullanarak geç 19. yüzyılda kesinliğin bozuluşunun tanımlamasını yapar. Kern mekânın üç öğeden oluştuğunu düşünmektedir: Kütle (ikiboyutlu biçim ve yüzeyin bir araya gelişi), mesafe ve yön. Yüzyıl dönümünün önce ve sonrasındaki kırk yıl içinde mesafeler kısaldı, kent hem yayıldı hem yönünü belirledi ve kütlesi birçok yönden değişti. Kern, hem beşeri hem de sosyal bilimlerin bu durumdan doğan mekânın çokluğu ile nasıl baş etmeye çalıştığını anlatır. Bu çaba kendini sanatta, mekânın heterojenliğini tek bir resmin içine yerleştiren ve "bir resmin konusunun arka planından daha önemli olduğu geleneksel inanışını"[18] çürüten Kübist akım içinde gösterir. Kent içinde kütle, mesafe ve yönün yeni düzeni, geleneksel sınıf ve politika hiyerarşilerinin yıkılışını gösteriyordu.

Kentin bu şekilde temsilinin neden tercih edildiğini anlamak için 19. yüzyılın dramatik değişimlerinin de kendi içlerinde 16. yüzyıl sonrası büyük dönüşüm hikâyesinin suretleri olduğunu anlamak gerekiyor. 11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar kentlerin büyümesi oldukça istikrarlı, yavaş bir hızda olmuştur. Feodalizmin parsellenmiş hükümdarlık sistemi içinde ticaret ve zanaatin düğüm noktaları konumundaydılar. Her kent, Feodalizmin temel birimleri gibi, politik, ekonomik ve sembolik iktidarın birleştiği noktalar, Max Weber'in tabiri ile "kale ve pazarın füzyonu"ydular. Her biri bir idari merkez ve ekonomik faaliyetlerin borsa ilkelerine dayandığı yerlerdi. Bu noktada Weber'in ortaçağ kentleri üzerine yaptığı inceleme

18. Stephen Kern, *The Culture of Time and Space 1880-1918*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983 [*Zaman ve Uzam Kültürü*, Çev. Ali Selman, İletişim Yay., 2013], 8.

yararlı bir referanstır.[19] Bu çalışma göstermiştir ki, Batı kentleri feodalizmden merkantilizm ile kapitalizme geçiş sırasında ayakta kalamayacak düzenli niteliklere sahiptiler.

En önemli Barok postfeodal kentler politik başkentler, hükümdar ve maiyetinin yaşadıkları yerlerdi: Londra, Paris, Amsterdam, Antwerp, Seville. Kaderleri mutlakiyetçi devletlere ve ticari uluslararası ekonomik düzene bağlıydı. Ait oldukları toplumlar, yeni bir mülkiyet ve hükümdarlık bölünmesi ve bu ikisinin hızla büyüyen kentsel merkezlerde yoğunlaşması ile göze çarpıyorlardı. Gerçekten de, modern kenti sermaye (ticari ve endüstriyel) ve politik iktidarın mekânsal içe çöküşü kapsamında tanımlamamızı sağlayan tam da bu özelliktir. 16. yüzyıl sonrası Batı dünyasının bu bellibaşlı sosyal süreçlerinin modern kentlerin yaratılışında temel teşkil ettiklerini ve bu kentlerin kapitalizm ve modern devletlerin yeniden üretimlerinde temel unsur olduklarını göreceğiz.

Bu kentlerde, kasabaların Weber'in betimlediği dahilî birliği, ne sadece eski duvarları aşan ve antik mahalleleri yeniden düzenleyen boyut ve yoğunluktaki değişimler tarafından, ne de sadece politik otorite ve özel malvarlığının ilişkili ama belirgin biçimde otonom faaliyetler olarak kabul edilmesiyle ortaya çıkan baskın sınıf arasındaki karmaşık ilişkiler yüzünden tehdit edilmekteydi. Eski birlikleri tehlikeye sokan bir diğer şey mekânda çalışma ve yaşama alanlarıyla ilgili yeni modellerin ortaya çıkmasıydı. Ortaçağda atölyelerde bir araya gelen iş ve ev, başkentlerin politik ve ekonomik elitleri için ayrılmaya başladı. Dünya çapında ticaret yapan tüccarlar kentin eteklerinde evler inşa ettirmeye başladılar, buna karşılık giderek daha çok devlet memuru kent merkezinde yeni kraliyet ofislerinde çalışmaya başladı.

Büyük modern kentlerin ikinci grubu, 19. yüzyılda Manchester gibi eski kasabaların yerlerine ya da Chicago gibi boş düzlüklere kurulan endüstriyel merkezler, kentsel mekânın geleneksel düzenlemesini daha da dramatik bir şekilde değiştir-

19. Max Weber, *The City*. New York: Free Press, 1958 [*Şehir*, Çev. Musa Ceylan, Yarın Yay., 2012].

diler. Endüstriyel kentler kapitalist birikimin mantığı üzerinden çalışma alanları olarak kurulmuştu. Londra, Paris, New York, Berlin gibi eski ticaret merkezleri ve politik başkentlerde bile değişimin hızı ve karakteri hayret vericiydi.

19. yüzyılın yeni kentleri neye benziyordu? Birleşik Devletler'in ileri gelen kentlerinden, yerleşik yaşam tarzlarına ve sosyal ilişki örüntülerine sersemletici değişimlerin kenti, New York'u ele alalım. Kent bir patlama ile 1800'de 60.000 nüfustan, İç Savaş'ın arifesinde 1.100.000'a büyüdü. New York döneme lider ticaret merkezî olarak girdi ve bu konumunu korudu. Buna ek olarak, yeni endüstriyel teknolojileri kullanarak başlıca ve hızla büyüyen bir sanayi alanı hâline geldi. Zanaatkârlığın azalması, yeteneklerin yeniden düzenlenmesi ve modern bir ücretli emekçi sınıfının gelişiminde görüldüğü gibi, iş ve işgücü sürecinin doğası radikal bir şekilde değişti. Niteliksiz işçi talebi iç göçlerin yüksek oranıyla tetikleniyordu, öyle ki 1860'da New York aslen başka yerde doğmuş olanların kentiydi. Ayrıca, New York işgücünün yeni sınıf ve kültürel ayrımını yansıtan, yeni bir mesleki yapı ile artan, dramatik bir eşitsizliğin sahnesiydi.[20]

Kentteki bu tarz dramatik değişimler kent modelinin temelden yeniden yapılandırılmasından doğuyor ve kendini burada gösteriyordu. Bu yeni düzendeki en simgesel değişim maaşlı işlerin evden ve böylece iskân merkezlerinden hızla ve kökten ayrılmasıydı. Bu ayrım en az üç birbirleriyle bağlantılı, üst üste örtüşen tarihsel sürece dayanıyordu. Birincisi, meskenin üretim için ana birim ve mekân olması sona erdi. İkincisi, büyük kasaba

20. New York'un 19. yüzyıldaki değişimi hakkında bir tartışma için, Ira Katznelson, *City Trenches: Urban politics and the Patterning of Class in the United States* (Kent Siperleri: Kent Politikaları ve Birleşmiş Devletler'de Sınıf Modelleri), New York: Pantheon Books, 1981, özellikle 3. bölüm; Amy Bridges, *A City in the Republic: Antebellum New York and the Origins of Machine Politics* (Cumhuriyette bir Kent: Sivil Savaş Öncesi New York ve Makine Politikalarının Kökeni), New York: Cambridge University Press, 1984 ve Elizabeth Blackmar, "Re-walking the 'Walking City': Housing and Property Relations in New York City, 1780-1840" ("Yürüyen Kenti" Yeniden Yürümek: New York'ta Konut ve Mülk İlişkileri, 1780-1840), *Radical History Review* 21, Mart 1980.

ve kentlerin bölgeleri bir bütün olarak ya konut ya da fabrika üretimine ayrılmaya başlandı. Üçüncüsü, kentin konut alanları hem Marksist hem de Weberci anlamıyla sınıf kavramı bağlamında giderek daha homojen hâle geldi. Kent mekânının işlevleri ile tanımlanan ayrı bölgelere ayrılması ve konut alanlarının homojenliğinin artması ile kent otonom emek ve konut pazarları ile olan bağlantısı üzerinden tanımlanmaya ve sakinlerini de bu parametre üzerinden tanımlamaya başladı. İş ve konut, para ve pazar disiplin ve mantığı ile alınıp satılabilen, birbirinden ayrı mallar hâline geldi. Eski senetler artık belirleyici değillerdi.[21]

Kentin yapılı biçimi içinde gündelik hayatın modeli, evden işe ve işten eve yeni taşıma teknolojileri ve yeni yollarla; sınıflar arası kamusal alan tanımının sınırlarının çizilmesi ve merkezileştirilmesiyle ve aslında Marksist ve Weberci anlamıyla sınıfların, kentsel, endüstriyel, kapitalist sosyal yapının yapıtaşları olarak işyerinde ve iskân merkezlerinde ortaya çıkması ile düzenlendi.

Bu değişiklikleri sahiplenmek için fiziksel kent faaliyetler için modeller ve bölgeler ve bunların içinde yeni özgürlük alanları tanımlamaya başladı. İş ve evin ayrılması, çalışan insanların mekânsal olarak sınırlandırılmış, kurumsal olarak zengin ve bağımsız bir işçi sınıfı kültürünü kentte kendi mahallelerinde geliştirmelerine imkân verdi. Aynı zamanda, kültür üreticilerini

21. İş ve evin ayrılması konusunda zengin bir kaynakça mevcut ki bu konuya detaylı olarak 5. Bölüm'de döneceğim. Şimdilik, sadece iki ufuk açıcı makaleye değinmek istiyorum. James E. Vance: "Housing the Worker: The Employment Linkage as a Force in Urban Structure" (İşçiyi Barındırmak: Kentsel Yapı içinde bir Güç olarak İstihdam Bağlantısı), *Economic Geography* 42, (Ekim 1966) ve "Housing the Worker: Determinative and Contingent Ties in Nineteenth Century Birmingham" (İşçiyi Barındırmak: 19. yüzyıl Birmingham'ında Belirleyici ve Olumsal Bağlar), *Economic Geography* 43, Nisan 1967. İş ve evin ayrılması işe ulaşım hakkında coğrafi bir alt uzmanlık dalı oluşmasına sebep oldu. Bu tarz bir analiz için temel veri tabanı üç tür veriden oluşan bir işe ulaşım matrisi: Aktif işgücündeki nüfusun evlerinin coğrafyası, işyerlerinin coğrafyası ve bu birimler arasındaki yolculukların sayısı. 19. ve 20. yüzyıl kentleşmesinin temel özelliklerinden biri bu yolculukların mesafeleri ve sıklıklarındaki artıştır. Bu konuya yararlı bir genel bakış için, Kevin O'Connor, "The Analysis of Journey to Work Patterns in Human Geography" (Beşeri Coğrafyada İşe Yolculuk Modellerinin Analizi), *Progress in Human Geography* 4, Aralık 1980.

endüstriyel kentin çeşitli yeni sosyal grup ve sınıflarına hitap eden yeni ticari, kültürel modeller yaratmaları konusunda harekete geçirdi. Bu kent hayatının değişken temposunu dramatize eden ve kentin farklılaşan nüfusu içindeki bütün sınıf ve tabakaya farklı çeşitlerde hitap etme kapasitesi olan bir pastiş kültürüydü.

Bu kitle kültürünün tüketimi, parçalanmış, bölgeselleşmiş grup ve sınıf kültürlerinin gelişimi ile el ele gidiyordu. Çalışan insanlar mülkiyetten arındırılmış olsalar da artık işyerinden ayrıldıktan sonra otonom denilebilecek bir kültür yaratmakta özgürdüler. Kent yeniden düzenlenirken insanların yaşadıkları yerler giderek daha homojen bir hâl aldı. İnsanların emlak alma ya da kiralama kapasiteleri nerede yaşayacaklarını belirliyordu. Bunun sonucu olarak kentin bazı bölgeleri Weber'in kullandığı anlamda, yani piyasanın sunduğu ürün ve servislerden yararlanabilme kapasitesi bakımından, aynı sınıfın niteliklerini taşıyan insanların yerleşim alanları oldu. Kente bir bütün olarak bakan daha makro ölçekli bir bakış açısı ile ise kentsel mekânlar şimdiye kadar olduklarından çok daha heterojendiler.[22]

Kentsel model ve sosyal coğrafyadaki büyük kaymaların birlikte ele alındıklarında, hem pek çok sosyal grup ve sınıfı, hem de sosyal kuramcıyı hayrete düşürmüş olması şaşırtıcı değildir. Daha bütüncül kent modelinin dağılışının birçok kuramcıyı, düzen, grup dayanışması ve sosyal kontrol konusunda yeni prensipler geliştirmeye itmiş olmasına da şaşmamak gerekir. Bu çabanın en önemli sonucu, geç 19. ve erken 20. yüzyılda sosyal kuramın başlıca çalışmalarının merkezinde yer alan farklılaşma paradigması oldu. Bu dünya görüşü yeni bir kozmolojiden çok daha fazlasıydı: Yeni kenti ve onun sosyal mekân örüntülerini

22. Aydınlatıcı bir değerlendirme için, David Ward, "Social Structure and Social Geography in Large Cities of the U.S. Urban-Industrial Heartland" (ABD'nin Kentsel-Endüstriyel Kalbinin Büyük Kentlerinde Sosyal Yapı ve Sosyal Coğrafya), *Historical Geography Research Series* 12, Aralık 1983. Ayrıca, Richard Dennis, *English Industrial Cities of the Nineteenth Century: A Social Geography* (19. Yüzyılın İngiliz Endüstri Kentleri: Bir Sosyal Coğrafya), Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

temsil edebilmek için gerekli dilbilgisi ve kelime hazinesini sağlıyordu.

19. yüzyıl kentinde gözlemcileri bu derece şaşırtan bu büyük kaymalar ve sonuçları, sosyal farklılaşmanın "sosyal değişimin kaçınılmaz ürünü" ve belirleyici özelliği olduğu düşüncesini teşvik etti. Charles Tilly tarafından özetlenen, ama kabul edilmeyen, bu görüşe göre "sosyal düzenin durumu, farklılaşma süreçleri ile bütünleşme ve kontrol süreçleri arasındaki güç dengesine bağlıdır; hızlı ve aşırı farklılaşma kargaşa doğurur".[23] Bu bakış noktasından hızlı sosyal değişim ve onun kafa karıştıran olasılıkları modernitenin merkezî genel süreçleridir. Bu bakış açısı, Maine'in statü ve sözleşme; Durkheim'ın mekanik ve organik dayanışma ve Tönnies'in *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* dikotom ikililerinde yoğunlaşmıştır.

Tabii ki, bu antinomiler özdeş değiller. Özellikle Tönnies, piyasanın kentsel farklılaşma için öneminin üzerinde durmuştur. Ona göre, kapitalist öncesi ve kapitalist kent arasındaki fark yeni, her yere nüfuz eden *Gesellschaft*'ta yatıyordu. Bu kavramı ise şöyle çizmişti:

> Yüzeysel olarak bireylerin barışçı bir şekilde birlikte yaşamaları ve barınmaları açısından *Gemeinschaft*'ı anımsatan bir insan kümesinin yapay inşası. Bununla beraber *Gemeinschaft* içindekiler bütün ayırıcı faktörlere rağmen özde birlikte kalırlar, *Gesellschaft*'ta ise onları birleştiren bütün faktörlere rağmen özde ayrılmışlardır... herkes tek başınadır ve izoledir ve diğer herkese karşı bir gerilim hâli vardır... kimse ne başka bir birey için bir şey bağışlamak ve üretmek isteğinde, ne de başka bir bireye en azından ona verdiğine eşit kabul ettiği bir hediye ya da emek karşılığı olmadan cömertçe verme eğiliminde olacaktır.[24]

---

23. Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* (Büyük Yapılar, Geniş Süreçler, Dev Karşılaştırmalar), New York: Russell Sage Foundation, 1984, 50.

24. Ferdinand Tönnies, *Community and Association* (Cemaat ve Birlik), London: Routledge and Kegan Paul, 1955, 64-5, 33-4; Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press, 1964 [*Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yay., 2006].

Buna karşı Durkheim, yeni düzene, baskı ilişkilerinden (mekanik dayanışma), yeni farklılaşmış kentte küçük ölçekte otantik işbirliği modelleri üreten ilişkilere (organik dayanışma) doğru akış bağlamında değinmiştir. Bu dayanışma paylaşılan değerleri değil, farklılık üzerinden yakalanan uyumu temel alır.

Bu görüşler tezat olmak zorunda değildir elbette. Örneğin, 19. yüzyılın yeni semtleri bütünüyle gayrimenkul piyasasının güçleri tarafından şekillendirilmişti ki bu çoğunlukla sosyal bağları koparmıştır. Aynı zamanda, yerel gayrimenkul pazarının hareketleri sonucunda yaratılan homojen semtlerin çoğu, birçok ortak özelliği olan insana ev sahipliği yaparak, sıkı ve dayanışmacı sosyal organizasyon ağlarının oluşmasını sağladı.

Tönnies ve Durkheim'ın farklılaşmaya yaklaşımları topluluk-yarar ilişkisi dikotomisi öyle tanımlıyor ki dayanışma kendiliğinden oluşuyor, Tönnies'in *Gemeinschaft*'ında da böyle, Durkheim'ın "organik dayanışma"sında da. Calhoun, bu noktayı yakalayarak Tönnies " 'iç' ilişkilerin öznel topluluğu... sosyal bağlar ve politik mekanizmaların önemini azaltma eğiliminde, oysa bunlar toplulukları bir arada tutar ve işlemelerini sağlar"[25] yazar.

Analitik bir bakış açısından çarpıcı olan şey hem *Gesellschaft* olarak farklılaşma, hem de organik dayanışma olarak farklılaşmanın bir genel dünya görüşünü paylaşmaları ve kapitalizm, devlet ve kentteki büyük değişimlerin ne anlama geldiği konusunda hemfikir olmalarıdır. Tilly bu perspektifin ana prensiplerini sıralamıştır:

---

25. Calhoun'un gözlemlerine göre "Bu daraltma, ideal topluluk taraftarlarının gerçek bir topluluğun ihtiyaç duyacağı sınırları, talep edeceği fedakârlıkları ve bunların gerçekleşmesini sağlayacak olan korkuyu hafife almasına sebep olur" O bunun yerine, bir yönüyle benim de yaklaşımıma uygun olarak, "topluluğu, sosyal ilişkilerden ve onların makro sosyal örgütlenmesinden ki topluluk bunun küçük ya da büyük bir parçası olabilir, yaratılmış" olarak görmemizi önerir. Craig Calhoun, "History, Anthropology, and the Study of Communities: Some Problems in Macfarlane's Proposal" (Tarih, Antropoloji ve Cemaatlerin İncelenmesi: Macfarlane'in Önerisindeki Bazı Problemler), *Social History* 3, Ekim 1978, 369-71.

1. Toplum ayrı bir varlıktır; bütün dünya farklı "toplumlara" bölünmüştür, hepsinin az çok otonom kültür, hükümet, ekonomi ve dayanışması vardır.
2. Sosyal davranışlar, bireylerin toplum hayatına koşullu, zihinsel olgularının sonucudurlar. Bu nedenle, sosyal davranışların açıklamaları, toplumun bireyin zihni üzerindeki etkisi ile bağlantılıdır.
3. "Sosyal değişim" tutarlı, yaygın bir olaydır, bütünüyle açıklanabilir.
4. Büyük ölçekli sosyal değişimlerin ana süreçleri bir toplumu birbirini takip eden her biri, bir öncekinden daha gelişmiş standart aşamalardan geçirir.
5. Farklılaşma büyük ölçekli sosyal değişimin baskın ve kaçınılmaz mantığını biçimlendirir, farklılaşma ilerlemeye götürür.
6. Sosyal düzenin durumu, farklılaşma süreçleri ile bütünleşme ve kontrol süreçleri arasındaki güç dengesine bağlıdır, hızlı ve aşırı farklılaşma kargaşa doğurur.
7. Delilik, cinayet, sarhoşluk, suç, intihar ve başkaldırı gibi kabul görmeyen birçok davranış aşırı hızlı sosyal değişimin getirdiği gerilimin sonuçlarıdır.[26]

Bu yönelimin doğruluğunu en çok, gerçekliğin bu meta tanımına uyan kentteki değişimler gösterdi. Ne de olsa, kentin sosyal ve mekânsal farklılaşması gerçekleşmişti; yeni kent analistlerinin yapmak istedikleri ise bu farklılaşmayı endüstriyel, kapitalist kentlerin temel dinamiklerinin inandırıcı bir incelemesi üzerinden okumaktı. Bunu Tilly'nin haklı olarak eleştirdiği bir basite indirgeme ile yaptılar. Gene de, en önemlisi Georg Simmel olmak üzere, bazı analistler bu esnada kent hakkında zengin ve ferasetli çalışmalar ortaya koydular. Simmel'in külliyatı kentsel araştırmalara farklılaşma üzerinden yaklaşımlar için, özellikle Birleşik Devletler'de Chicago Okulu içinde, son derece önemli oldu. Bu nedenle, kısa da olsa katkısının üzerinde durmakta fayda var.

Simmel'in külliyatı bir yanıyla Berlin'in metropol kültürü ile yüzleşme çabasıydı. En çok bilinen makalelerinden 1903 yılında yayınlanmış olan "Metropol ve Zihinsel Hayat" (The Metropolis

26. Tilly, *Big Structures*, 11.

and the Mental Life) kentin etkisini bu yönden incelemiş ve kendi beyanı üzerinden, ilk kitabı *Social Differentiation* (1890; Sosyal Farklılaşma) ve *The Philosophy of Money* [1900; *Paranın Felsefesi,* Çev. Yavuz Alogan, Öykü Didem Aydın, İthaki Yay., 2014] de dahil olmak üzere bütün önemli çalışmaları kent hayatının karakterindeki kaymalar üzerinden doğmuştu. "Berlin'in yüzyıl dönümü önce ve sonrasında bir kentten metropole" gelişiminin kendisinin de "en güçlü ve en kapsamlı" gelişimine denk geldiğini yazmıştır.[27] Çağdaşı olan Weber, Sombart ve Tönnies'den çok daha fazla, büyük kentin müşteri ve sakinlerininkini de kapsayan, çağdaş deneyimlere odaklanmıştır. Onun temel soruları, farklılaşmış kentteki piyasa ilişkilerinin detaylandırılması ve bunların sosyal ilişkilere etkileriydi.

İlk kitabında Simmel farklılaşmanın artması ile bireyin öğelere bölündüğünü vurgulamıştı; bunun sonucu, kısmen karakter özellikleri ve ilişkiler paylaşan insanlar arasında çok daha çeşitli insani bağların kurulmasıydı. Neticede, yeni grup ilişkileri mümkün oluyor ve hızlı bir şekilde yeni sosyal etkileşim modelleri gelişiyordu. On yıl sonra, *Paranın Sosyolojisi*'nde Simmel, bu bakış açısını korumuş ve ona önemli bir ekleme yaparak bu durumu kesin olarak kent toplumu içindeki takas ilişkilerine bağlamıştır. Bu görüşü, *Sociology*'deki (1908; *Sosyoloji*) sondan ikinci bölüm "Space and the Spatial Structures of Society "de (Mekân ve Toplum içindeki Mekânsal Yapılar) bir kentsel analiz olarak tam olarak gelişmiştir. Bu bölümün konuları üzerinde "The Metropolis and the Mental Life "da da (Metropol ve Zi-

27. David Frisby'de alıntılanmış, *Georg Simmel*, Londra: Tavistock Publications, 1984, 34. Goerg Simmel'in kitap ve makalelerinin kapsamlı bir kaynakçası için, Nicolas J. Spykman, *The Social Theory of Georg Simmel* (Georg Simmel'in Sosyal Kuramı), New York: Atherton Press, 1966, 274-86. "Die Grossstadt und das Geistesleben"in İngilizcesi (The Metropolis and the Mental Life) için, Donald L. Levine (Der.) içinde, *Georg Simmel: On Individuality and Social Forms* Chicago: University of Chicago Press, 1971 [*Bireysellik ve Kültür,* Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2009], 324-39. Levine'in önsözü Simmel ve Chicago Okulu arasındaki kişisel ve entelektüel ilişkiler hakkında iyi bir tartışmaya yer veriyor, özellikle s. xlix-lvi.

hinsel Hayat) durmuştur. Bu çalışmalarda mekânda farklılaşma sosyolojisinin anahtar elemanları detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bunlar, kişiliksizlik, kopukluk, tecrit, parçalı dostluklar, ilişkilerin metalaşması ve hepsinden öte, sınırların önemidir. Belki de Simmel'in en dâhice katkısı, sosyal ilişkilerin mekân içinde onarılması için bu elemanları kullanarak ulaşılabilecek alternatif yöntemleri tartışmasıdır. Terk etmenin imkânsız olduğu Ortaçağ kenti ile 20. yüzyıl kentinin yerleşim yönünden hareketliliğini karşılaştırır. Bu özgürlüğe sahip olsalar da bazı sosyal grupların belirli bölgelere bağlı kaldıklarını görür. Bu tarz bölgelere genelde bir ad verilir, böylece ayrı bir mekân olarak bireyselleştirilir ve hepsinde ona bir odak, faaliyet merkezi, kimlik ve sınır veren bir ya da daha fazla özel yerler, yapılar vardır (kilise, pazaryeri, okul, ulaşım merkezi gibi).

Simmel'in çalışmaları böylece ilgi duyduğu sayı ve boyut, işbölümü, para ve rasyonalite arasındaki ilişki konularını ve kapitalizmdeki kültürel modelleri değiştirme isteğini bir araya getirmiştir. Kapitalist gelişimin bu toplumsal elemanları ve birbirleri ile ilişkilerini yeniden biçimlendirme yolları konusunda keskin bir anlayış gösterir. Çalışmalarının gücü, bu yeni çoğul gerçekliği yaratan süreçlerin bir analizi olmaktan çok, bir açıklama ve gelebilecek sorular için bir teşvik olmalarında yatmaktadır.

Simmel'in ele aldığı konular, modern kent merkezli bir uygarlık için çıkarımları açısından, en açık biçimde Chicago Sosyoloji Okulu'ndaki çalışma arkadaşları ile beraber ondan çok etkilenen Louis Wirth'in politik sosyolojisinde geliştirilmiştir. Wirth, Simmel'in kentsel mekâna bakışından toplumdaki sosyal ve politik düzeni anlamak yolunda güçlü çıkarımlar yapılabileceğini fark etti. Çünkü eğer toplum içinde bölündüyse bu, yeni temel sosyal kontrol problemleriyle yüz yüze kalacak anlamına geliyordu. Bütünleşmiş bir toplum kendi kendini düzene sokabilirken farklılaşmış bir toplum bağlantısız parçalara dağılabilirdi. Wirth, Robert Park'ın 1915 tarihli kent üzerine ünlü makalesinin yeniden düzenlenmiş bir nüshasına yazdığı önsözde

Simmel'in "The Metropolis and the Mental Life"ını (Metropol ve Zihinsel Hayat) "kent hakkında sosyolojik bir bakış açısından yazılmış en önemli makale" olarak tanımlamıştır ve 1938 tarihli kendi makalesi "Urbanism as a Way of Life"da da (Bir Yaşam Tarzı olarak Şehircilik) Simmel'in motifleri yankılanır.[28] Kenti kapitalist kültürün merkezi gördüğü için şehircilik ve endüstriyel kapitalizm arasında, çoğunlukla dikkatli nitelendirmelere girmeden, akışkan bir şekilde hareket eden Simmel'in tersine, Wirth titizlikle bu ikisini ayırmaya çalışmıştır. Bunu, Chicago Okulu'nda insan ekolojisi bakış açısını temel alan otonom bir kent araştırmaları dalının gelişimini sağlamak için yapar. Böyle bir ayrım, ne kadar Wirth böyle bir şeye girişmiş olmasa da, kentsel ve kapitalist gelişme arasındaki ilişkinin karakterini belirlemek isteyen her çalışma için de kritik olacaktır.

Wirth'in kapitalizm ve şehirciliği ayırması Simmel'in ikisini bir arada kullanışına açıklık getirmiştir. Fakat bunun maliyeti, kent eleştirisinde, Simmel'in metropol farklılaşmasının, birey ve grupların kişisel gelişimlerine, yeni, nazaran homojen, "özgür" sosyal alanlar yaratarak eşi bulunmaz bir katkı yaptığı bulgusuna yer vermemesidir. Bunun yerine, Wirth, farklılaşmanın sosyal uyum konusunda yarattığı sorunların üzerinde durmuştur. Ona göre, kent sadece parçalanmış sosyal ve mekânsal bir düzen değildi; aynı zamanda bölünmüş ve aksak bir ahlaki düzendi. Bu sosyolojik analizde, eski ve muhafazakâr bir hüznü vurguluyordu. Mesela, 1831'de Carlyle endüstriyel kentlerde yaşayanları "yabancılar" olarak tanımlamıştı. "Dev bir kümeyi oluşturan, her biri, birlikte çalışmayan, birbirleriyle *mücadele eden* üyeleri ile küçük anarşiler olan ufak sistemler."[29]

---

28. Louis Wirth, "Urbanism as a Way of Life" (Bir Yaşam Tarzı olarak Şehircilik), *American Journal of Sociology* 44, Temmuz 1938. Simmel'in önemi hakkındaki fikirleri bibliyografik makalesinde bulunabilir. Robert E. Park, Ernest W. Burgess ve R.D. MacKenzie, *The City*, Chicago: University of Chicago Press, 1925 [*Şehir-Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, Çev. Pınar Karababa Kayagil, Heretik Yay., 2015], 219.

29. Williams'ta alıntı, *The Country and the City*, 215.

Wirth Durkheim'dan çok Tönnies'in tarafındaydı. İlkel, bütüncül bağların yerine yapay, ikincil bağlar gelmişti. Paylaşılan değerler yıkılmıştı. Kent yaşamının, bölük pörçük ve taraflı normatif özellikleri sosyal kontrolü (toplumun bir bütün olarak kendini, paylaşılan amaçlar doğrultusunda yönetme kapasitesi anlamında) sağlayamıyordu. Bunun sonuçları, politik karışıklık ve kişilik bozuklukları, suç ve aile hayatının önemini kaybetmesi gibi patolojik davranışlardaki artışta görülebiliyordu. Bu analizde Wirth, elitlerin genelde sağlık ve hastalık metaforları üzerinden dışa vurulan, yeni göçmen işçi sınıfı toplulukları ile temas etme korkularını yansıtıyordu.

Kentsel farklılaşma ve olumsuz sonuçlarının zaman içinde giderek daha da kötüleşmesi muhtemeldi, çünkü mekânsal parçalanma ve birleşik bir sistemin standartlarının yıkımı yeni kentin temel özellikleri tarafından harekete geçirilmişti: yoğunluğu ve bunun doğal sonucu olan sınırlı mekân için çekişme ki bu çekişme giderek daha homojen bölgeler, sosyal sınırlar ve istenmeyenden sosyal olarak kaçınma çabasını doğuruyordu.

Wirth'in buna cevabı, belediye politikaları ile sosyal bütünleşmenin kaybedilen başlıca mekanizmalarının yerine ikincil mekanik vekiller geçirmekti. Rasyonalizm, planlama ve sosyal bilimlerin, parçalanmış ve farklılaştırılmış kentte artık var olmayan toplumsal koordinasyona ikinci dereceden erişmenin araçları oldukları yönünde güçlü, normatif bir savunma yaptı.

Muhafazakâr ellerde bu görüş, düzenin gerekirse otoriter yöntemlerle dayatılması dileğiydi. Yalnız farklılaşma bakış açısı sadece tepkisel bir duruş değildi, aynı zamanda kapitalizmin sol eleştirmenlerinin de ortak fikriydi.[30] Aslında, farklılaşma bakış

30. Mesela, Engels, Simmel ve Wirth'in temalarına yazılarında yer vermiştir: "Acımasız ilgisizlik, herkesin kendi çıkarları içinde katı tecridi, bu bireyler sınırlı bir mekân içinde, kalabalıklar hâlinde bir araya geldiklerinde daha da itici ve incitici oluyor. Ve ne kadar bireyin bu tecridinden, bu sığ çıkarcılığın günümüz toplumunun her yerde temel prensibi olduğundan haberdar olsak da, hiçbir yerde bu durum, büyük kentin kalabalığı içinde olduğu kadar utanmazca yüzsüz, bilinçli değil. İnsanlığın hepsi kendi prensiplerine sahip tek hücreli organizma-

açısı sağ ve sol arasında bir tartışma noktası olmaktan çok, coğrafyacılar ve sosyologlar, politikacılar ve protesto hareketlerinin liderleri, romancılar ve sanatçılar tarafından üzerinde çalışılmış olan kent hayatı hakkında ortak bir görüştür. Farklılaşmaya karşı düzen tasviri, kent hayatı hakkındaki imgeler stoğunu sağlamıştır.

Bu tarz bir temsil, tanım ve neden konusunda karışıklığa yol açıyordu. Chicago Okulu ve yarattığı ekolojik gelenek, kentin yayılımını kentsel mekânın üretim biçimlerini yaratan faktör, süreç ve çıkarları göz önünde bulundurmadan, kentsel gelişmenin *sui generis* doğal bir süreci olarak gördü. Bunu, insan ekolojisini içeriksiz bir yapısal işlevselliğin içine yerleştirerek başardı.[31]

Bunları göz ardı etmeden, farklılaşmanın analitik geleneği ve kent ve kentin mekânsal örüntülerinin tasvirleri, kısmen, sosyal gerçekliği kolaylıkla anlaşılır kıldıkları için son derece çekici olmaya devam etti. Ama bu tezahür, sosyal analizin temel birimlerinin birey ve toplum olması, toplum ve bireyin birbirlerini sınırlama ve şekillendirme yöntemlerinin sosyal bilim araştırmalarının ana nesneleri olması gerektiği hatalı varsayımına dayanıyor.[32]

Toplum-birey etkileşimlerine farklılaşma bakış açısından bakmak, öncelikle toplumun kendisinin anlamlı, bağımsız bir varlık olduğunu ve ikinci olarak ise üyelerinin toplumun normlarını içselleştirdiklerini varsaymak demek. İnsan idrakı, eğilimlerin oluşumu ve hareket modelleri sosyal şartlara dayalıdır. Sosyalin içinde ve karşısında, toplumsal örüntü ve değerleri taşıyan bireyler yer alır; bu nedenle sosyal, bireylerin fiilî davranışları kadar harekete yönelişlerinin analizi yoluyla da kavranabilir.

---

lara, atomlar dünyasına parçalanışı en aşırı şekilde gerçekleşiyor." Williams'ta alıntı, *The Country and the City*, 216.

31. Bu eleştiri sert bir şekilde Tilly, *Big Structures*'de yer almaktadır.

32. İlgili eleştiriler için, Saunders, *Social Theory and the Urban Question* [*Sosyal Teori-Kentsel Sosyoloji*], bölüm 2 ve 3 ve Gottdiener, *Social Production* (Sosyal Üretim), bölüm 2.

Bu varsayımlar barizmiş gibi görülebilirler –sadece sosyal bilimlerin içine değil kültürümüze de nüfuz etmiş durumdadırlar– ama gerçekçi değildirler. Mekân içinde sınırlandırılmış bölünmez ve tutarlı bir "toplum" fikri ancak farklı yönleri birlikte ele alındığında bir sistem oluşturuyorsa mantıklı olur. Fakat, ampirik bir sorun olarak toplum, tekil, büyük ölçekli, birbirini etkileyen bir grup olarak asla ortaya çıkmaz. Dünyanın büyük bölümü belirli sınırları olan ulusal devletlere bölünmüştür ama aile hayatı, üretim ve iletişim gibi süreç ve faaliyetler ya bu vatandaşlık birimlerinden çok daha ufak sosyal alanlar içinde ya da çok daha büyük, bazen evrensel ölçekte gerçekleşirler. Tilly, "farklı faaliyetlerin sınırları örtüşmediğinde, otonom, organize olmuş, birbirine bağlı bir sistem olarak toplum fikri inandırıcılığını kaybeder" diye yazar. Toplumun somutlaştırılmasının analizin başlıca birimi olmasına alternatif olarak, farklı ölçeklerdeki "birden fazla sosyal ilişki fikri"nin kabul edilmesini önerir.[33] Sürecin, toplumun karşısındaki, diğer ucunda ise sosyal analizin indirgenemez birimi olarak birey bulunmaktadır. İnsanlar, *etkileşime* geçtikleri sürece sosyal aktörler olarak anlamlıdırlar. Wirth, Simmel'den ödünç alırken, Simmel'in sosyolojisinin bu temel iç görüşünü ihmal etti. Bariz sebeplerden, bireyler ancak ağlar ve ilişkilerle bir araya geldiklerinde hareketin temel birimidirler. Ayrıca Weber ve Marx'ın paylaştığı tarzdaki ilişkisel analizlerin bakış noktasından, hareketin geniş çerçevesi toplum tarafından değil, kapitalist gelişme ve devlet inşası gibi, insanlar arasında belirleyici şekilde örüntü bağları oluşturan, büyük ölçekli sosyal süreçler tarafından sağlanır.

Toplum-birey antinomisinin durduğu noktadan farklılaşma problemi, farklılaşmış bir dünyada bireylerin toplumsal değerleri içselleştirmesi daha zor olduğu için, sosyal düzenin bir problemi olarak görünür; farklılaşma değerlerin dağılmasına sebep olur.

33. Tilly, *Big Structures*, 23. Hak verdiğim bu duruş, daha derin bir düzeyde, çeşitli ağ ve sosyal ilişkileri büyük bir sistemin içinde bağlayan bir yapının varlığı konusunda agnostik. Marksizm'in en azından bazı versiyonları ise kesinlikle bu varsayımı gerektiriyor.

İlişkilerin ve sosyal süreçlerin perspektifinden bakıldığında, modernitenin farklılaşma sorunu üzerinden sunulan betimleyici portresi onarılamaz şekilde hatalıdır. Hem modern ulusal devlet hem modern kapitalist üretim giderek daha fazla hâkimiyet ve sermaye üzerinden (farklılaşma ya da parçalanma değil) tanımlanmaktadır.[34] Gerçekten de, bu alternatif duruş noktasından modern kentlerin geçmişini, sadece yeni parçalanmış bir kültürün yoğunlaştığı noktalar olarak değil aynı zamanda sermaye ve politik iktidarın yoğunlaştığı *locus*'lara gelişimleri olarak görmekteyiz.[35] Kısaca kentler konusunda farklılaşma bakış açısı mantıklı bir sosyal ve mekânsal temsil sunmaktadır ama bunu kent hayatını etkileyen ve biçimlendiren anahtar sosyal süreçler, kentliliği tanımlayan çok çeşitli ağlar ile ilişkiler ve çok geniş bir yelpazedeki alternatif mekânsal ilişkiler, sınıf ve grup oluşumu modelleri, modern kentleri nitelendiren toplu hareketler hakkındaki soruları kapatmak pahasına yapar.

Weber'in Şehir'i farklılaşma yaklaşımına iyi bir alternetiftir. Ne kadar 19. ve 20. yüzyıl kentleri için karşılaştırmalı bir analiz yazmamış olsa da ortaçağ kentlerine yaklaşımı sosyal süreç ağı alternatifinin avantajlarını gösterir.[36] Araştırmasının ana temalarından biri etkileşimli grupların Batı ve Doğu kentleri arasındaki ana farkları, Batıda lonca ve bölgesel dernekler, Doğuda klan ve kastlar, doğaları bağlamında ve antik ve ortaçağ Batı kentleri arasında, antik kentte askerî klanların ve Ortaçağ kentinde mesleki derneklerin görece önemleridir. Ayrıca, Weber bu grupları ve içlerinde yer aldıkları ağları, rasyonel ekonomik

34. Aynılaşma üzerine yararlı bir tartışma için, Charles Tilly, "Reflections on the History of European State-Making" (Avrupa'da Devlet İnşasının Tarihi Üzerine Düşünceler), Tilly (Der.) içinde, *The Formation of National States in Western Europe* (Batı Avrupa'da Ulusal Devletlerin Oluşumu), Princeton. NJ: Princeton University Press, 1975.

35. Bu formül, ilişkilerinin karakterini ve ne derece yakından ilişkili olduklarını açıklar.

36. Bu analiz için bir yönüyle bu makaleden yararlandım: Martin E. Spencer, "History and Sociology: An Analysis of Weber's *The City*" (Tarih ve Sosyoloji: Weber'in Şehir'inin Analizi), *Sociology* 3, Eylül 1977.

faaliyetin gelişimi ve politik otoritenin otonom temellerinin ortaya çıkışı gibi temel sosyal süreçler üzerinden konumlandırır. Sonuçta, ortaçağı antikten ayıran rasyonel, pazar merkezci, kapitalist ekonomik faaliyetlerin taşıyıcısı olan grupların politik zaferiydi. Bu nedenle, Weber'e göre, kentsel analizin sosyolojik ve tarihsel boyutları, farklılaşma-düzen perspektifinin basit dikotomilerinin izin vereceğinden çok daha zengin örülmüş bir şekilde bir araya gelir.[37]

Kastım sosyal kuramlara farklılaşma temelli yaklaşımları üreten ya da hız veren sorunların ortadan kalktığını iddia etmek değil. Bunlar hâlâ sorunlarımız: Anonimlik ve yabancılaşma, kentin özel ilişkilere ve sivil topluma sızması, maddi ürün ve

37. Gertrud Neuwirth, Weber'in topluluk kuramına ilginç bir yaklaşımla, Weber'in farklılaşma bakış açısı ve ekolojik yapıdan ne kadar sert bir şekilde koptuğunu gösterir. Neuwirth, Weber'e göre, "ekololojik değişkenler ancak, mesela topluluk üyeleri tarafından konut alanının seçimi sosyal iktidarlarının bir dışavurumu ise, önem kazanırlar. Topluluklar, üyelerinin paylaştığı ve sosyal harekete hep beraber yönlenmelerinin temelini oluşturan birlikleri ile tanımlanırlar. Birlik, ekolojik ikametin işlevi değil daha çok 'dış' baskılara tepkidir. Üyelerinin daha geniş toplumun içindeki ya da diğer topluluklarla ilgili pozisyonları ile bağlantılı ilişkiler ve toplumsal hareketlerde kendini gösterir" diye yazar. Gertrud Neuwirth, "A Weberian Outline of a Theory of Community: Its Application to the 'Dark Ghetto'" (Cemaat Kuramının Weberci bir Taslağı: "Karanlık Getto"ya Uygulanışı), *British Journal of Sociology* 20, Haziran 1969, 148-9. Weber'in topluluklara yaklaşımının merkezinde ekolojinin değil iktidarın olduğunu vurgulayarak Neuwirth, Weber'i farklılaşma yaklaşımının sosyal süreç-sosyal ilişkiler alternatifine yerleştirmiş olur ve böylece onu, farklarına rağmen, aynı analitik ailenin üyesi olarak Marx'la ilişkilendirir. Weber'in konu sorunsalı ve büyük ölçekli yapısal süreçlerin analizi sorunsalı arasında hareket etmekte başarılı olduğu ve olmadığı yönler konusunda bir tartışma için, Bryan Turner, "The Structuralist Critique of Weber's Sociology" (Weber'in Sosyolojisinin Yapısalcı bir Eleştirisi), *British Journal of Sociology* 28, Mart 1977. Turner, benim de dolaylı olarak karşı olduğum gibi, Weber'in sadece "anlamak" temelli bir sosyoloji ile eşleştirilmesine karşı çıkıyor. Bunu yapmanın, feodal kent hakkındaki yaklaşımını barındıran *Ekonomi ve Toplum*'u göz ardı ederek Weber'in erken dönem çalışmalarına odaklanmak olacağını işaret ediyor. *Ekonomi ve Toplum*'da anlama ve bağımsız aktörlere yapılan vurgu ile sosyal yapı ve sosyal ilişkilerin analizleri birbirlerini tamamlıyor (ya da bu analizler vurgunun yerini alıyor, nasıl okuduğunuza bağlı). Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (3 cilt), New York: Bedminster Press [*Ekonomi ve Toplum* (2 cilt), Çev. Latif Boyacı, Yarın Yay., 2012] 196.

imajların dolaşımı, kalabalıkların öğütülmesi, insan bağlarının bozuluşu ve inşa edilişi. Hâlâ, kentin birlikte bir deneyim mi, yoksa düzensiz elemanların bölünme ve montajı mı olduğunu ve bunların, ayrı ayrı ya da beraber, kenti, barbarlık mı, çekici bir gösteri mi ya da, daha muhtemel olarak, ikisinin bir karışımı mı yaptığını sormak istiyoruz.[38]

Eğer bunlar hâlâ iyi sorularsa, onlarla farklılaşma sorunsalının direkt, sağduyulu yoluyla yüzleşemeyiz. Kentsel mekânı incelerken, gördüğümüz manzarayı ortaya çıkaran sosyal süreçleri ve insanları fabrika, büro, mahalle, park ve kent hayatının diğer arenalarında bağlayan sosyal ilişkileri sorgulamalıyız. Böyle bir keşifte de, New York'da korku dolu notlar düşen bir turist olarak değil, ortaçağ kentlerinin analisti olarak hatırlayacağımız Max Weber'in yöntem ve bakış açısına dönersek iyi ederiz.

II

Sosyal süreç ve ilişkilere vurgusu ile Marksist geleneğin çalışmaları, Weberci çalışmalar gibi, farklılaşma sorunsalının karşısında yer alıyorsa, onu Weberciler dahil olmak üzere diğer alternatiflerden ayıran nedir? Bunun cevabının Marksist sosyal analizin, doğa ve toplumun ilişkisi konusunda ve hangi sosyal süreçlerin önemli olduğu ve nasıl incelenmeleri gerektiği üzerine sistematik ve tutarlı önerilerde bulunan özel içeriğinde yatıyor.

Radikal tarihin geleceği hakkında bir sempozyumda konuşurken Peter Anderson, "Büyük tarihsel problemler hep iki tip entellektüel zorluk içerir: İlk olarak, onlarla bağlantılı olan ve

38. 1984 Wingspread Konferansı'nda sunulan iki tane kent üzerine çalışma üzerinden bu konularda bilgi aldım. İlkinde Ulf Hannerz *smorgasbord*'u "neredeyse ezici bir çeşitlilik ve istediğin gibi seçim yapmak için, bir fırsat için metafor" olarak kullandı. Kentler mutlu tesadüflerle, 'beklenmeyen bir keşif yapma deneyimi' ile nitelenirler. Ulf Hannerz, "Smorgasbord and Serendipity: On Urban Cultural Process" (Smorgasbord ve Mutlu Tesadüf: Kentsel Kültürel Süreç Üzerine), yayınlanmamış, 1984. İkincide Albert Hunter, Chicago Okulu'nun ekolojik ve kültürel geleneğine Geertzci bir yorum kattı. Albert Hunter, "The Physics and Psychics Community: Symbolic Ecology and The Chicago School" (Fizik ve Psikoloji Topluluğu: Sembolik Ekoloji ve Chicago Okulu), yayınlanmamış, 1984.

saptanması gereken bilinmezlerin çokluğu [ve] karmaşıklığı ve ikinci olarak, iç içe geçmiş ağları içinde savunulabilir, nedensel bir hiyerarşi tanımlanması" der. Çoğu tarihçi ve sosyal bilimci bu soruları *ad hoc* yöntemlerle çözerler. Marksizm, Anderson'ın tartıştığı gibi, kuramsal bir avantaja sahiptir (ahlaki bir zafiyet de denebilir), çünkü "tarihsel gelişmenin bütününün başlıca çizgileri hakkında kapsamlı ve açık bir kavram ve hipotez setine sahiptir"[39] Marksist kuramın merkezinde, elbette, modern tarihin merkezî düzenleyici elemanının üretim biçimi olduğu iddiası yatar. Bu kuramsal aracı kullanırken Marksizm'in amacı dünyanın gelecekteki rotasını biçimlendirmeye çalışırken, üretim modelinin geçmiş, bugün ve gelecekte alacağı biçimlenmeler üzerinden modern tarihin temel elemanlarının sistemli bir açıklamasını yapmaktan daha azı değildi.

Marksizm, insanlık tarihinin dikkat çekici akımları hakkında aşırı kibirliliğe yaklaşan bir iddialılık gösterdiyse de, ilk yüzyılı içinde kentlerin analizini tanımlamak ve biçimlendirmeye gelindiğinde çok ufak bir rol oynayabilmiştir. Ne Marksist kuram içinde kentsel fenomenler kullanılmış, ne de Marksist kuram tartışmalı kentsel fenomenleri açıklamak için kullanılmıştır. Hem, göstermeye çalışacağım gibi, Marksist kuram kente eğilerek kendi içinde ilerleme kaydedeceğinden, hem de kentlerin işleyişi konusundaki anlayışımız Marksist soru ve bakış açısının dikkatle uygulanmasıyla gelişeceğinden bu iki taraflı sessizliği gidermeye çalışmanın değerli olduğuna inanıyorum.

Marksizm kente yaklaşırken nispeten güvenli bir alanda yer alıyor. Çeşitli üretim biçimlerindeki geçici olgunlaşma ve

39. Perry Anderson, Margaret C. Jacob, Ira Katznelson vd, "Agendas for Radical History" (Radikal Tarih için Ajandalar), *Radical History Review* 36, 1986, 33-4. Daha sonraları, Anderson çağdaş Marksizm'in merkezindeki paradoksun üzerinde durdu: "Radikal ya da sosyalist çalışmalar –geniş ve gittikçe büyüyen Marksist tarih yazımı külliyatı da dahil olmak üzere– geçmişin kavranışı konusunda otorite olmanın keyfini, hiçbir zaman son 25 yılda olduğu kadar sürmedi. Ancak, daha önce hiçbir zaman radikal ve sosyalistler bugün yaygın şekilde oldukları kadar günümüzün gidişatı konusunda kararsız ve geleceğin alacağı biçim konusunda çekingen –hatta ümitsiz– de olmadılar" (37).

kentsel gelişim basamaklarının benzer sınıflandırmaları içinde çizilen Batı kentlerinin gelişim zamanlamaları arasındaki provokatif ilişki geniş kuramsal avantajlarını vurgulamaktadır. Başka birçok konuda farklı fikirlere sahip olan analistlerin, haklı olarak, feodal, ticari ve endüstriyel kapitalist kentler arasında ayrım yapmaları sıkça görülen bir şey. Kentsel yazının büyük bölümü bu tarz sınıflandırmalar konusunda tamamıyla sezgisel ama kentsel çalışmaların dönemselleştirme hakkındaki bu sezgi için uzun bir yol katetmeleri gerekti.

Kentlerin gelişimi hakkında yakın zamanda gerçekleştirilmiş en iyi ampirik akademik çalışma da kent tarihi üzerine, Marx'ın dönemsel değişimi anlama arayışı sırasında öne sürdüğü terimler üzerinden düşünme fikrini destekler. Jan de Vries'in 16. yüzyıldan 19. yüzyıla Avrupa'da kentleşme üzerine, 5. Bölüm'de geri döneceğim, önemli çalışması Marksist dünya bakışının hem uygunluğunu hem de fikir verici yanını gösterirken, Marksist üretim biçimleri değerlendirmelerinin zengin dokulu bir analiz nesnesi geliştirerek detaylandırılmasını teşvik eder.[40] Bu çalışma, daha 16. yüzyılda kent ve kasabaları bağlayan uluslararası bir ağ olduğunu gösterir. Bundan sonraki 300 yıl sadece feodal kent ve 19. yüzyılın enerjik endüstriyel kentleşmesi arasında bir fetret devri değildi. Bu dönem, yaklaşık olarak, üç bölümden oluşur. 1500 ve 1650 yılları arasındaki ilk 150 yılda kentsel büyümenin çoğu küçük kentlerde gerçekleşmiş ve kentlerin toplam sayısında, yüksek feodalizminkiler dışında, bir artış olmamıştı. Bir sonraki 100 yıl içinde iki muazzam değişiklik gerçekleşir. Kentlerin büyümesi Akdeniz'den Kuzey ve Batı Avrupa'ya ve durgunlaşma eğilimindeki küçük kentlerden daha az sayıdaki büyük liman ve politik başkentlere doğru yer ve ölçek açısından yön değiştirdi. Bu dengesiz büyüme modeli 1750 sonrası dramatik bir şekilde değişti. Bundan sonra, en azından 19. yüzyılın ortalarına kadar, çok büyük kentlerdeki büyüme durma noktasına geldi ve

40. Jan de Vries, *European Urbanization, 1500-1800* (Avrupa Kentleşmesi, 1500-1800), Londra: Methuen, 1984.

hızlı kentsel gelişme bir kere daha küçük kent ve kasabalarda gerçekleşti.

Bu portre ve dönemselleştirmenin, kentselleşme üzerine modernleşme kuramı ile bağlantılı olarak ortaya atılan, doğrusal kentleşme ya da geleneksel ve modern kentler arasında tek noktada gerçekleşen bir kopma gibi geleneksel fikirleri çürütmesi gibi kayda değer bir yararı vardır. Kentlerin gelişmesinin ulusal ve yerel sınırların ötesine geçen ve çok büyük ölçekteki süreçlerle birlikte, aynı tempo ve mantıkla hareket ettiği en azından feodalden ticariye ve proto-endüstriyele doğru kapitalist hareketin zamanlaması ile örtüştüğü bakışını da destekler.

Marksizm manifestosu, 1820'lerden itibaren dünyanın geniş çapta kentselleşmesi, kapitalist ve kapitalist olmayan kentlerin farkları, toprak kullanımı, sosyal coğrafyadaki değişimler ve kentsel bozulma ve yenileme döngüleri gibi, kentler hakkında her raporda yer alması gereken önemli fenomenler hakkındaki soruları cevaplamak için uygun bir araç olması nedeni ile de sağlam bir temele oturmaktadır. Dolayısıyla, kent araştırmalarına Marksist bir yaklaşım için, Marksizmin merkezî temalarından biri olan sermaye birikiminin gelişmiş analizinin bir yöntemi olarak, sermayenin tespit ve yoğunlaşması ve 19. yüzyıldaki endüstrinin kentsel içe çöküşünü ilişkilendirecek sistematik bir çaba bariz bir konu olabilirdi.

Böyle bakıldığında, gelişimi süresince Marksizm'in mekân ve kentler konusundaki sessizliği oldukça ironiktir. Kentsel mekânın önemli mi, önemsiz mi ya da ne zaman önemli olduğu konusunda söylediği çok az şey vardır ama bu sessizliği önemsiz olduğunu ima etmiştir. Engels'in 1845 yılında İngiliz işçi sınıfının oluşumunun ilk dönemlerinde kentleri değerlendirdiği yayınından 100 küsurat yıl sonraya kadar kent Marksist kuramın gelişimi içinde adeta görmezden gelinmiştir.[41] 1960'lara kadar buna tek önemli istisna II. ve III. Enternasyonal'deki sosyalizme

41. Friedrich Engels, *The Condition of the Working Class in England*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1968 [Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Çev. Oktay Emre, Ayrıntı Yay., 2013].

geçerken kent ve kırsal arasındaki ilişki tartışmalarıdır. Marx ve Engels'in üretim modellerinin özellikleri ile ilişkili olarak işbölümü üzerine çeşitli değerlendirmelerini temel alan bu coşkulu kuramsal ve pratik tartışmaların kent karşıtı bir tonu vardı ve Marksist prensipler üzerine kurulan yönetim şekillerinin, görselerdi şüphesiz Marx ve Engels'i korkutacak olan uygulamaları için kılavuz ilkeler ürettiler (60 yıl kadar önce Sovyetler Birliği kırsalında gerçekleşen ayaklanmaları, Pol Pot tarafından kent ve kasabaların zorla tahliye edilmesi ya da Doğu Avrupa'daki birçok komünist yönetimin kent karşıtı planlama kararlarını düşünün). Bu kuramsal ve politik akım bir yana, 20. yüzyılın yarısından fazlasında Marksistler kentsel araştırmaların merkezindeki sorunların büyük bir bölümüyle, kentlerin mekânsal biçimlenişi ve büyük ölçekli süreçlerin bağlantılarıyla ilgili olanlar da dahil olmak üzere, ilgilenmediler. Bunun yerine Marksizm, işbölümü kavramının sınırlı yolunda sıkışıp kaldı.[42]

Marksizm içindeki kentsel ihmallerin hatırı sayılır bir bölümüne sebep olan ve bazı Marksist yönetimlerin kent karşıtı politikalarına kuramsal zemin sağlayan da işte bu sınırlama. Soja ve Hadjimchalis, Marksizm'in mekândan bağımsızlığını açıklamaya çalışan çok az sayıdaki Marksist şehirciden ikisi. Geleneğin uzun sessizliğinin sebebinin, geç basımı sebebiyle *Grundrisse*'de mekânsal tartışmaların ihmal edilmiş olması ve Marx'ın *Kapital*'i

42. Ayrıca, kentin Marx tarafından uygun, analitik bir konu olarak göz ardı edilmesi, hem fabrika hem kente üretimin *loci*'si [yeri] olarak teknik belirlenimcilik denilebilecek yaklaşımının da sonucuydu. Kentler kendilerine has bir değerlendirme hak etmiyorlardı çünkü Marx ve onları gözlemleyen liberal ekonomistler tarafından kapitalist üretimi düzenlemekte en verimli, kârı en yüksek seviyeye çıkaran araçlar olarak görülüyorlardı. Kentin ekonomik yerinin sosyal işbölümü (kent-kırsal ayrımı) altına dahil edilmesinin tamamlayıcısı olarak teknik işbölümünün bir yönüne indirgenmesini ilerde kapitalist kentleşmeye Marksist yaklaşımlar içinde tekrarlayan bir öğe olarak göreceğiz. Bu görüş konusunda, onu makalesinde geliştiren David Gordon'dan yararlandım, "Capitalist Development and the History of the American Cities" (Kapitalist Gelişme ve Amerikan Kentlerinin Tarihi), William Tabb ve Larry Sawyers, *Marxism and the Metropolis* (Marksizm ve Metropol), New York: Oxford University Press, 2. Baskı, 1984.

bitirememesiyle, elimizde sadece kapalı ulusal bir ekonomideki mekânsız bir kapitalizmin basitleştirilmiş bir modeli ile II. Enternasyonal'in ekonomizminin kalmasının sonucu olan talihsiz bir sapma olduğunu savundular.[43] Ben, bu olumsal kaza ve 19. yüzyıl dönemi Marksistlerinin indirgemeciliği karışımının yeterli bir açıklama olduğunu düşünmüyorum, çünkü Marx'ın *Grundrisse* ve diğer çalışmalarında kent-kırsal ayrımını, işbölümünün bir yönü olarak değerlendirişi göz önünde bulundurulduğunda, Marksizm'in mekân ve kenti tartışmama hatasının aslında son derece tutarlı olduğunu gözden kaçırıyorlar.[44]

Marx'ın kentsel gelişimi işbölümünün tarihsel yörüngesi ile bağlamasının, 19. yüzyıl sonu coğrafya çalışmalarının, düzenli bir uzmanlık alanına dönüşürlerken, kolonyalizmi bir tür ekolojik belirlenimcilik olarak meşrulaştırma eğilimleri göz önüne alındığında, önemli bir gelişmeyi işaret ettiğini görmemiz lazım. Bu baskın coğrafya modelinde bir coğrafyacının gözlemlediği gibi,

> eğer bir bölge ekonomik olarak yüksek derecede geliştiyse bu durum olumlu bir coğrafik çevre ve yerleşik halkın özelliklerine bağlanıyordu. Diğer taraftan, eğer bir bölge azgelişmişlik gösteriyorsa bu zayıf coğrafik çevre ve yerlilerin yetersiz beceri ya da çabalarına bağlanıyordu. Bu savlar özgün ekonomik durum kuramı ile bağlantılıydılar. Bu her mekâna özel bir ekonomik durum tahsis ediyor (Küba'da şekerkamışı, Brezilya'da kahve, vb), kolonyal yönetimin dayattığı mekânsal modellere coğrafik belirlenimcilikle gizem kazandırmaya çalışıyordu.[45]

43. Edward W. Soja ve Costis Hadjimchalis, "Between Geographical Materialism and Spatial Fetishism: Some Observations on the Development of the Marxist Spatial Analysis" (Coğrafi Materyalizm ve Mekânsal Fetişizm Arasında: Marksist Mekânsal Analizin Gelişmesi Üzerine Bazı Gözlemler), *Antipode* 11/3, 1979.

44. Bu açıklama konusunda sahip olduğum bir huzursuzluğu itiraf etmeliyim, çünkü Marksizm'in sessizliğini açıklarken birçok Marksist hareket ve entelektüelin odaklandığı noktaları hesap etmediğimi görüyorum. Gerçekten de Marksizm'in tarihinin Marx'ın kendi yazılarına çok az bağlı kalmış olması muhtemel.

45. Mario Rui Martins, "The Theory of Social Space in the Work of Henri Lefebvre" (Henri Lefebvre'in Çalışmalarında Sosyal Mekân Kuramı), Ray Forrest, Jeff Henderson ve Peter Williams (Der.) içinde, *Urban Political Economy and*

İşbölümünün klasik politik ekonomideki steril ve nötr karakterini düzeltmeleri gibi, uluslararası işbölümü konusunda da Marx ve Engels'in mekânı sosyal örgütlenmede temellendirmeleri, sosyal bilimin iktidarın hizmetçisi olduğu eleştirisi için önemli bir temel sağladı.[46]

Elbette, Marx ve Engels kenti açıkça kuramsal olarak ana bir analiz nesnesi yapmadılarsa da, üretim biçimlerindeki dönüşümler hakkındaki değerlendirmelerinde, işbölümü sorunsalı *içinde* kentleşme ve kent konuları oldukça önemli yer tuttular. Marx, *Kapital*'in ilk cildindeki "İş ve İmalat Ayrımı" bölümünde, "Her iyi geliştirilmiş ve mal mübadelesinden doğan işbölümünün temelinde kent ve kırsal arasındaki ayrım yatar. Denilebilir ki, toplumun bütün ekonomik tarihi bu antitezin hareketi içinde özetlenmiştir" yazar ve hemen ekler "Ne var ki, şimdiki zaman uğruna [bir daha dönmemecesine] üzerinden geçip gidiyoruz".[47]

Marx'ın kent ve kırsal arasındaki mekânsal ayrıma atfettiği merkeziyet ve konuya adanan sayfaların azlığı göründüğü gibi bir paradoks değildir. Hem Marx hem Engels için kent ve kırsalın karşıtlığı epifenomenaldi; onların işbölümüne yaklaşımları içinde kentsel ve mekânsal güçlerin bağımsız bir duruşları yoktu, çünkü kent ve kırsal arasındaki ayrım işbölümünün gerekliliklerinin üretim biçiminin seviyesinden anlaşılan, direkt ve aracısız sonucuydu.

Bu itibarla, farklı türdeki mekân ve faaliyetlerin ayrılması geniş bir hikâyenin bir parçasıyken kendisi ilgi alanlarına girmiyordu. Bu "geniş hikâye" hem bir ülkenin ekonomik bölgeler hâlinde iç işbölümünü hem de modern kapitalizme has, yeni uluslararası bir işbölümünü içine alıyordu. "Birbirlerini etkileyen, münferit küreler (uluslar), (işbölümünün) gelişim sırasında

---

Social Theory (Kentsel Politik Ekonomi ve Sosyal Kuramı), Aldershot: Gower Publishing, 1982, 163-4.

46. Karl Marx, *Capital* (3 cilt), New York: International Publishers, 1967 [*Kapital*, Çev. Nail Satlıgan, Mehmet Selik, Erkin Özalp, Yordam Kitap, 2015] i. 72. Friedrich Engels, *The Housing Question*. Moscova: Progress Publishers, 1979 [*Konut Sorunu*, Çev. Tekin Genç, Alter Yay., 2013].

47. Marx, *Capital*, i. 352.

ne kadar yayılırlarsa, münferit ulusların orijinal tecriti gelişmiş üretim biçimi tarafından o kadar yok edilir... tarih dünya tarihi hâline gelir."[48] Marx, işbölümü kavramını ödünç aldığı Smith ve Ricardo'dan farklı olarak, bu kavramın daha fazla detaylandırılmasının sanayileşen kapitalist toplumun bütün bireyleri için yararlı olacağını düşünmüyordu. Tersine, hem iç hem dış işbölümleri acımasız ve eşitsiz bir gelişim ve giderek artan bir sınıf kutuplaşması barındırıyordu. Bu perspektiften, Engels'in *Konut Sorunu*'nda da görülen (burada konut krizine karşı meliorist devrimlerle etkili bir tavır alınamayacağı, sadece üretim biçiminin değiştirilmesinin, büyük kapitalist kentlerin yıkımını ve nüfusun ülkenin topraklarına eşit bir şekilde yayılımını sağlayacağını ileri sürer) kent karşıtı bir önyargı ve kentsel niteliklerden arındırma uygulamaları, sıfır kentsel büyüme stratejileri ve birçok yönetimdeki komünist parti tarafından uygulanan Murray ve Szelenyi'nin tabiriyle düşük kentleşme (endüstriyel istihdamdaki büyüme oranının kentleşmedeki büyüme oranını geçmesi durumu) Marx ve Engels'in işbölümüne verdiği kuramsal vurguyla tutarlılık gösterir.[49]

Marx *Kapital*'de kent üzerine tartışmayı atladıysa da bunun onun için yeni bir konu olmadığını hatırlamakta fayda var. Engels ile *Alman İdeolojisi*'nde, "Kent ve kırsal arasındaki düşmanlık barbarlıktan uygarlığa geçiş ile başlar ve günümüze kadar bütün uygarlık tarihi içinde devam eder" yazmıştır. Kent, o yazıda, işbölümünden kaynaklanan sınıf ayrımlarının temeli olarak sunulur. Her üretim biçiminde kentin toplumla farklı ve kendine has bir ilişkisi olmuştur. *Komünist Manifesto*'da, kapitalizmde, "burjuvazi ülkeyi kentlerin yönetimine tabi tuttu" yazmışlardır. *Grundrisse*'deki başka ve aynı oranda az geliştirilmiş bir paragrafta, Marx şöyle der:

48. Karl Marx, *The German Ideology* [*Alman İdeolojisi*, Çev. Olcay Geridönmez, Tonguç Ok, Kor Kitap, 2018], Robert Tucker (Der.) içinde, *The Marx-Engels Reader* (*Marx-Engels Okuma Kitabı*), New York: Norton, 1972, 136.

49. Engels, *Konut Sorunu*; Murray ve Szelenyi, "The City in the Transition to Socialism" (Sosyalizme Geçişte Kent), 93-100.

> Klasik Antik Dönem'in tarihi, kentlerin, ama gayrimenkul ve tarım üzerine kurulmuş kentlerin, tarihidir; Asya tarihi kent ve kırsalın umursamaz bir birlikteliği (Gerçekten büyük kentler burada uygun ekonomik yapının üzerine inşa edilmiş hükümdar kampları, ustalık işleri olarak görülmeli...); Ortaçağ (German Dönemi), toprağın tarihin mesneti olması ile başlar, gelişimi kent ve kırsal arasında bir aykırılığa doğru ilerler; modern (dönem) ise, Antik Dönem'de olduğu gibi kentin kırsallaşması değil, kırsalın kentleşmesidir.[50]

Bu paragrafta zengin ve provokatif bir kuramsal-tarihsel yapı olmasına rağmen Marx'ın uzun uzun üzerinde durduğu bir yapı değil bu, çünkü "bir çeşit bağımsız organizma" olarak tanımladığı Ortaçağ kentinden kente özel referanslardan tamamıyla yoksun olan, yeni işbölümü ve kapitalizmin iş pazarının özellikleri tartışmasına doğru hızla ilerler. Bu hareketin sonucu olarak, tam da Engels'in İngiltere hakkındaki erken dönem yazılarında yeni tipte endüstriyel kentlerin ortaya çıkışını işçi sınıfı oluşumuna yaklaşımının ilk odak noktası yaptığında anladığı gerekçelerle, Marksizm ilgili olduğu konular için merkezî olan alanlarda hatırı sayılır bir bedel ödemek zorunda kaldı, çünkü yeni işçi sınıfı burada bulunuyordu ve sıradan sınıfın üyeleri olarak eğilimleri burada şekilleniyordu.

---

50. Marx, *German Ideology*, 140; Karl Marx ve Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, Tucker, *Marx-Engels Reader*, 336; Karl Marx, *Grundrisse*. Londra: Penguin Books, 1973, 479. Marksist gelenek içindeki bu kaynaklara rağmen ve David Harvey'nin gözlemlediği gibi "apaçık ortada olan, kuramsal, politik ve tarihsel önemine rağmen (mesela kapitalizmin altında dünya nüfusunun giderek artan bir oranı kentsel merkezlere ve mesleklere aktılar ve böylece dikkat çekici bir şekilde kentsel politika ve kültüre maruz kaldılar) kentleşmenin incelenmesi Marksist çalışmaların önceliklerinden olmadı. Bu ihmal birçok devrimsel hareketin (1848'den Paris Komünü'ne, 1960'ların Birleşik Devletler'deki getto ayaklanmalarına ve Paris Mayıs '68'e şiddetle katkı sağlayan kentsel sosyal hareketlere kadar) kentsel temelinin inkâr edilemez olması sebebiyle daha da şaşırtıcı". David Harvey, "Urbanization", Tom Bottomore vd. (Der.) içinde, *A Dictionary of Marxist Thought*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983 [David Harvey, "Kentleşme", Mete Tunçay (Der.) içinde, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İletişim Yay., 1993] 503.

Kentsel ihmalleri Marksizm'e başka alanlarda da zarar verdi. Marx'ın ekonomi biliminin büyük bölümü dolaylı kentsel elemanlara sahiptir:

> Üretim fiyatlarının, mekân üzerinden değişken hammadde değerleri, emek ve sabit sermaye yoluyla; pazar fiyatlarının ulaşımın rolü yoluyla; ortalama kâr oranının ise piyasanın mekânsal düzenlemesi yoluyla belirlenmesinde. Değer ve değer modeli arasındaki ayrım üzerinden emek-değer kuramının tam olarak anlaşılması için, mekânsal değerlendirmenin katılımına ihtiyaç duyduğunu bile iddia etmek mümkün.[51]

Bu konuları kapitalizm içinde kentlerin mekânsal düzenlemesi çerçevesine dahil etmeyerek, Marx (ve Marksizm), anladığı kadarıyla, üretim biçiminin ana ekonomik özellikleri ve kentsel mekânın düzenlenmesinin dokusu arasında özel bir bağ oluşturma şansını kaçırdı.

Bunun tersine Saunders, daha kapsamlı, büyük sosyal süreçlere gösterilecek ilginin kentsel mekân problemlerinden ayrılması gerektiği iddiasının bir parçası olarak, kapitalizm kurulduğu andan itibaren kentsel meselelerin Marx ve Engels'in problemi olmaktan çıktığını, çünkü üretim biçiminin toplum ve ilişkilerine kent ve kırsal sınırlarını tanımaksızın sindiğini savunmuştur. Bence bu, Marksist geleneğin kentler hakkındaki uzun sessizliği için oldukça yavan bir savunmadır. İlk olarak, kapitalizmin bariz kentsel özelliklerini ortaya çıkarmadaki başarısızlığı kutlaması sebebiyle ve ikinci olarak, Saunders'ın da kabul ettiği gibi, Marx ve Engels kentli işçi sınıfını sosyal değişim umutlarının merkezine oturttuğu için. Sonuçta, kentsel analiz ile kaçırılan fırsat Marksist sosyal kuramı özünde sahip olduğundan daha zayıf bir durumda bıraktı. Ben yeniden mekânsallaştırılacak bir Marksizmin erdem ve ayrıca sınırlarını, tartışacağım.

Aslında bu kitabın ana amaçlarından biri, daha az tümleyici bir Marksizm önerip, kent mekânının anlaşılmasına Marksist

51. Martins, "The Theory of Social Space", 162-3.

katkıların pozitif ve negatif, yönlerini araştırarak Marksizm ve kent arasında bir denge sağlamak. Ayrıca, bu kitap, Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda öncülüğünü yaptığı ve *Komünist Manifesto*'nun büyük ve büyüme patlaması yaşayan 19. yüzyıl kentlerinde üretken sermayenin ve işçi sınıfının yoğunluğunun önemi ile ilgili tıkanmış tartışmasında üzerinde durulan, hem nesnel yapı hem de ilişkisel mekân olarak görülen kentsel mekânın bazı konu ve analizlerini yeniden Marksizm'e geri kazandırmayı amaçlamaktadır.[52] Bu yolla, Marksizm'in üç ana analitik projesinin –dönemsel değişim düşüncesi, kapitalist ekonomilerde birikim sürecinin analizi ve belirli kapitalist toplumların bütün karmaşıklıkları ile başa çıkabilecek güce sahip bir sosyal kuramın geliştirilmesi– ilerletilebileceğini savunuyorum.[53]

Sadece bir çeyrek yüzyıl önce hâkim olan durumun tersine, şimdi Marksist geleneğin içinde kent hakkında büyük bir çalışma dağarcığı var. Marksizm içinde kentsel bir tartışmanın yeniden hayata döndürülmesini, 1960'ların sonu, 1970'lerin başında Henri Lefebvre'nin yayınlanan, içinde Şehir Hakkı, *Kentsel Devrim* ve *La Pensée marxiste et la ville*'in (Marksist Düşünce ve Kent)[54] de bulunduğu, bir seri önemli çalışmasına ve 1970'lerin başında Manuel Castells ve David Harvey'nin dönemin çetin kentsel sosyal hareketlerinin hem otorite hem de eylemci ve akademisyenlere çıkardığı güçlükler kapsamında yazılmış olan dönüm noktası niteliğindeki kitaplarına borç-

52. Hem Marx hem Engels kenti, kapitalist aykırılıkların yoğunlaştığı ve şiddetlendiği yer olarak görüyorlardı ve *Manifesto*'da da yazdıkları gibi, işçilerin kırsal hayattan kurtarılmasıyla, kentlerdeki işçiler, bir sınıf olarak toplu hareketler için maddi koşullara sahiptiler.

53. Bu yazının daha erken bir nüshasına yorum yaparken David Gordon, Marx'ın bir özgün projesi daha olduğunu ileri sürdü, metot. Bense Marx'ın metodolojik amaçlarının üç esas amaçla öyle derinden örtüştüğünü düşünüyorum ki onları ayırmanın bir hata olacağını hesaplıyorum. Tabii ki, bu tartışılabilecek bir konu.

54. Henri Lefebvre, *Le Droit à la ville*, Paris: Anthropos, 1968 [*Şehir Hakkı, Çev. Işık Ergüden*, Sel Yay., 2016]; *La Révolution urbaine*. Paris: Gallimard, 1971[*Kentsel Devrim*. Çev. Selim Sezer, Sel Yay., 2015]; *La Pensée marxiste et la ville*, Paris: Casterman, 1972.

luyuz.[55] Castells'in *La Question urbaine* (1972, Kent Sorunu), Marksizm için kenti bir ilgi nesnesi olarak yeniden keşfeden, Louis Althusser ile bağlantılı bir yapısalcı Marksizm kentsel "okul'unun" gelişiminin yolunu açtı. Orada Castells, Lefebvre'in mekânın ve kentlerin modern kapitalizmin gelişimindeki merkeziyeti hakkındaki çıkarımlarını eleştirel olarak özümsedi ama çalışmalarını erken "hümanist" Marx'ın yabancılaşma temasına oturtmasına kuramsal olarak karşı çıktı. Aynı şekilde, Lefebvre'in çalışmaları David Harvey'nin *Sosyal Adalet ve Şehir*'i için de büyük bir ilham kaynağı oldu. Harvey, halihazırda önemli bir üne sahip bir coğrafyacı olarak bu makaleler kitabını liberal coğrafyadan kopuşunun fay hattı üzerinde düzenledi. Kitabın "sosyalist formülasyonları" kent mekânını, kapitalist birikimin modellerinin analizinin içine kattı ve analitik Marksizm'in kent ile ilişkisini, araştırmasının merkezine yerleştirdi.[56]

Marksizm ve Kent'in görevlerinden biri, Lefebvre, Castells ve Harvey'nin çıkış noktasını sağladığı ve Castells ve Harvey'nin 1970 ve '80'ler boyunca en kalıcı figürleri olmayı başardığı "yeni kentsel sosyolojiyi" değerlendirmek.[57] Özellikle, Marksizm'e ve

---

55. Yazıların başka yazıları doğurduğunu önermek istemiyorum. 1960'ların hareketlerinin birçoğunun kentsel karakteri ve Birleşik Devletler'deki ırk sorunu ve Batıda hemen her yerde devlet servislerinin bölgesel kontrolleri gibi konulara odaklanışlarının Marksistler de dahil olmak üzere sol görüşlü akademisyenlerin dikkatlerini çektiğini vurgulamak istiyorum. Fransa'da Castells ve Touraine gibi bazıları araştırma sözleşmesi destekli aktivizme kaynak sağlayan bağlantılar içinde destek buldu. Başka yerlerde şehirci ağları türedi, Council for European Studies himayesinde 1974, 1976 yılları arasında ortaya çıkan ve Robert Alford, Frances Fox Piven, Claus Offe, Manuel Castells (o sırada Berkeley'de), Roger Friedland ve David Gordon gibi daha birçoklarını bir araya getiren gibi. Aynı zamanda, kent merkezli Marksist çalışmaların içindeki anahtar kitaplar arasındaki ilişkileri de vurguluyorum, çünkü kişisel yakınlığa ya da eylemlere olay yerinde direkt katılıma ihtiyaç duymayan samimi bir entelektüel sohbet gelişti.

56. Manuel Castells, *La Question urbaine* (Kent Sorunu), Paris: Maspero, 1972; İngilizcede *The Urban Question*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1977; Harvey, *Social Justice*.

57. Castells ve Harvey'nin katkılarının önemini vurgulayan yararlı bir genel bakış, Sharon Zukin, "A Decade of the New Urban Sociology" (Yeni Kentsel Sosyolojinin On Yılı), *Theory and Society* 9, 1980.

kentsel analize, birbirleriyle ilişkiye girdiklerinde ne olduğunu anlamak istiyorum. Bu ara bağlantının sonuçlarının değerini gören David Harvey, anahtar tema ve edinimleri şöyle özetler:

> Olaylarla teşvik olan Marksistler 1960'larda kentsel konuların direkt analizine yöneldiler. Kentsel, toplum temelli hareketlerin ve bunların iş temelli hareketlerle -geleneksel ilgi odağı- ilişkilerinin, ekonomik ve politik anlamını arıyorlardı. Kent, üretimin, farkındalığın (tüketim üzerinden etkili, bazen çarpıcı bir talep), işgücünün çoğalmasının (fiziksel ve sosyal altyapı -konut, sağlık hizmeti, eğitim, kültürel hayat- tarafından desteklenen aile ve toplum örgütlerinin anahtar bir rol oynadığı ve bölgesel devlet tarafından arka çıkılan) mahali gibi çeşitli yönlerden çalışılırken, üretim ve sosyal yeniden üretim arasındaki ilişkiler dikkatle incelenmeye başlandı. Kent ayrıca, üretimi, takası ve tüketimi kolaylaştıran bir yapılı çevre, mekânın sosyal bir düzenlemesi (üretim ve yeniden üretim için) ve kapitalizmin altında emek ve işlev ayrımının özgün bir tezahürü (finans sermayesine karşı üretim vb). olarak da çalışılıyordu. Ortaya çıkan genel fikir kentleşmenin kapitalizmin bütün bu özelliklerinin çelişkili birlikteliği olduğuydu.[58]

Harvey bu çalışmaların bütününü değerlendirerek çok iyi olduklarını belirtir. İlerdeki bölümlerde yer alacak eleştirilerime rağmen bu değerlendirmeye ben de katılıyorum. Bu çarpıcı bir tersine dönüştü: Marksist şehircilerin yakın zamanda gerçekleşen katkıları olmasa kentsel çalışmalar alanı yetersiz bir tanıma ve kuramsal itici güce sahip olurdu.

Marksist analizciler kent ile *The Urban Question* (Kent Sorunu) ve *Sosyal Adalet ve Şehir*'in önerdiği kavramlar üzerinden uğraşırken, kentin onlar için, kendilerinden önce gelen farklılaşma modeli için de olduğu gibi, ampirik genellemelerin mezarlığı hâline geldiğini gördüler.[59] Dahası, yeni kentsel araştırmaların

58. Harvey, "Urbanization", 503-4

59. Mesela, Castells'in, *The Urban Question*'da (Kent Sorunu) alan çalışmalarının kuramsal tartışmalarla hantal bir şekilde bir araya gelişi ve ampirik çalışmaları hakkında retrospektif tartışması ve *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, Berkeley, Calif.: University of California Press,

çoğu Castells ve Harvey'nin öncü kitaplarının görüş mesafesini sorguladı ve bu yolla başkalarını Marksist kuramın bazı temel doktrinlerini sorgulamaya teşvik etti.

Castells ve Harvey'nin 1980'in başlarındaki çalışmaları, Marksist bir kentsel araştırma programının gelişmesi, onun eksikliği ve açığa çıkardığı kuramsal ve ampirik sorunlar karşısında oluşan çeşitli ve karmaşık tepkinin belirtisiydi. Beraber okunduklarında bu kitaplar bizi, Marksizm'in kent ile ilişkiye geçmesinin vereceği meyveleri ve bu yeniden düşünmenin bizi yönlendireceği yeni yolları düşünmeye teşvik eder.

İkinci çığır açan kitabı, 1983'de yayınlanan *The City and the Grassroots*'da (Kent ve Halk), Castells, ilgisini tarihte insan etkinliğinin sorunlarına ve kentsel sosyal hareketlerin mücadelelerine kaydırdı. *The City and the Grassroots* düzenlemesi, analiz nesneleri, anlatım üslubu ve kuramsal hırsı yönünden *The Urban Question*'dan son derece farklıdır. *The Urban Question* (Kent Sorunu), kentsel sosyoloji eleştirisini kullanıp, kentsel yapının kuramsal bir haritalamasını geliştirerek görkemli bir Marksist kent kuramı yaratmayı amaçlıyordu. Kitaptaki ampirik gereçler kuramsal iddiaları açıklamak için kullanılıyorlardı. Bunlar kentsel çalışmaların etkinlik alanını "toplu tüketim" olarak belirledi ve bu alanın resmî yapısal kuramını sundu. Tersine, *The City and the Grassroots*, geçmişin, Paris Komünü ve 1915 Glasgow kira grevi dahil olmak üzere, kentsel hareketleri üzerine zengin ve canlı alan çalışmaları ve Paris, San Francisco, Lima, Santiago ve Madrid hakkında çağdaş çalışmalar üzerinden kuramsal bir senteze ulaşır. Kitabın vurgusu, bağlam, olasılık, kültür, değişkenlik ve sosyal anlamdadır; önceki çalışmada neredeyse hiç var olmayan temalar. Sınıf çatışması artık sosyal çekişme ve sosyal değişimin tek ekseni değildir. Ayrıca, kuramsal sonuç mütevazı, neredeyse tereddütle ortaya konmuştur. Eski çalışmalarında

1983 (Kent ve Halk: Kentsel Sosyal Hareketlerin Kültürlerarası bir Kuramı) kitabındaki Marksist kuram. Burada, "Entelektüel matrisimiz Marksist gelenek, kentsel sosyal hareketlerin belirsiz zeminine girdiğimiz an itibariyle çok az yardım sunmuştur" diye yazmıştır (296).

kuram "bir mimarın inşa ettiği gibi, önce çizilip sonra inşa edilirken", bu kitapta "kuram bir marangozun inşa edişi gibi ölçümleri ilerledikçe ayarlayarak inşa edilmişti".[60]

Castells, analizlerinin sınırlarını Marksizm artık içlerinde kuramsal bir ayrıcalığa sahip olmasın diye esnetirken, David Harvey onun merkeziliğini savunmaya devam ediyordu: 1985 yılında, "Marksçı kategorilere 1970'lerde yoğunlaştım, kapitalizm altında kentsel sürecin tarihsel coğrafyası gibi karmaşık ve zengin bir konunun titiz, kapsamlı ve bilimsel bir anlatımının aktif inşası için tek uygun olanlar olarak onlara olan inancımı burada tekrar teyit ediyorum" yazmıştır. Son yıllarda çalışmalarının çoğunu "mekânın üretimi ve mekânsal düzenlemelerin Marksçı kuramlaştırmanın merkezine aktif elemanlar olarak katılımına"[61] adadı. Sınıf çatışması ve sermaye birikimi Harvey'nin çalışmalarının merkezindeki yerini korudu.

Gene de, Castells gibi Harvey de geçmiş on yıl içinde mekân ve üretim hakkında incelediklerinin çok dışında, temeli direkt olarak Marksist yazıların kanonundan ya da politik ekonominin sağlam temelinden gelmeyen, yeni temaların üzerinde durmaya başladı. *Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*'ın (Kapitalist Kentleşmenin Tarih ve Kuramı içinden Çalışmalar) ikinci cildi kentsel çevrenin bilinç ve deneyimi üretmesi ve şekillendirmesine adanmıştır ve özünde bu temaların 19. yüzyılın ikinci yarısının Paris'inde tarihsel bir alan çalışması yoluyla incelenmesidir. Bu yeni çalışma farklı, daha kurgusal, daha olumsal ve zaman zaman oyuncu bir tonda yazılmıştır.[62]

---

60. Arthur L. Stinchcombe, *Theoretical Methods in Social History* (Sosyal Tarihte Kuramsal Metodlar), New York: Academic Press, 1978, 122.

61. David Harvey, *The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization* (Sermayenin Kentselleşmesi: Kapitalist Kentleşmenin Tarih ve Kuramı içinden Çalışmalar), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985, s. x. xi.

62. David Harvey, *Consciousness and the Urban Experience: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization* (Bilinç ve Kent Deneyimi: Kapitalist Kentleşmenin Tarih ve Kuramı içinden Çalışmalar), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985.

Hem Castells hem Harvey'nin erken ve geç çalışmaları arasındaki farklar, ikisinin bireysel çalışmaları arasındaki farklar gibi, çeşitli yollardan açıklanabilir: Gerçek olmayan hiçbir şeyin önemli olmadığı bir Marksizm (aktörlerin yapılardan çıkarsanmasının gerekçesi) ile önem verilmeyen hiçbir şeyin gerçek olmadığı bir Marksizm (anlam üretimine odaklanılmasının gerekçesi) arasında bir gerilim alanı tanımlayarak; ya da kapalı, hermetik olarak kapatılmış, bir Marksizm ile daha açık olan arasındaki farkı tanımlayarak; ya da, daha radikal olarak, bir Marksist ve bir postmarksist (hatta olmayan) analiz arasındaki fark olarak. Marksizm'in boş kuramsal odalarını dolduralım mı, yoksa tamamıyla farklı bir ev mi inşa etmeliyiz?

Bu konuları, kentlerin, şehirciliğin ve mekânın maddiyat ve anlamı bakımından incelemek istiyorum. Marksizm'in kentlerin mekânsal boyutu ile ilişkiye girmesinin ve coğrafi mekânın Marksist kuramın içine çekilmesinin özel yollarının nasıl Marksizm'in analitik kapasitesini dikkate değer bir şekilde artıracağını, onun en acil ve bariz sorunlarından bazılarının çözümüne yardım edeceğini ve aynı zamanda, Marksist kuramın bazı limitlerini açıkça ortaya çıkaracağını göstermeye çalışıyorum. Bu yolculuğa, 3. Bölüm'de Engels, Lefebvre, Harvey ve Castells'in yardımıyla çıkacağım. Bunu yapmadan önce ise, Marksist sosyal kuramın kentin kapılarına ulaştığımızda önemlerini kanıtlayacak bazı temel yönlerini incelemek için gerekli, ama dolambaçlı, bir yan yola saparak ilerlememizi öneriyorum.

2
Marksist Sosyal Kuramın İçeriği

LESZEK Kolakowski'nin, Marksist humanizmden antimarksist'e geçiş süreci içinde "olumsuzlama noktasına" gelmiş olması karşısında yaralı ve aldatılmış hisseden Edward Thompson 1970'lerin başında Kolakowski'ye Marksizm'i "çatışma hâlindeki, buna rağmen ortak bir gelenek içinde tartışan, sesler çoğulluğu" olarak savunan açık bir mektup yazdı. Thompson, gelenek fikrinin,

Marksist mirasın bütün parçalarını, çağdaş sosyal kuram ve sosyal bilimlerin genel mirasının içinde eritmeden, detaylı bir incelemenin altında bir araya getirerek çeşitliliğe izin vermenin yararlı olacağını öne sürdü.[1]

1. Thompson, Kolakowski'yi Marksist geleneğin, "Marx'ın çalışmalarının kişilik,

Polemiğinde, edebî eleştiriden alınmış bir gelenek fikri ile Marksizm tarafından önerilen diğer fikirlerin, özellikle kendi kendine yeten bir Marksizmin modern dünyanın incelenmesi için uygun olan tek kuram topluluğu olduğu iddiasının çekiciliği, sınıflandırılabileceği farklı yolları ilham verici bir şekilde karşılaştırdı.[2] Aynı zamanda, Thompson bizi Marksizm'in içeriksiz

---

evrensellik, orijinallik ve gücüyle; yönettiği ve yeniden biçimlendirdiği disiplinlerle; ona has yöntem ve kaygılarla; ölümünden beri geleneğe eklenen birçok sesle ve çağdaş Marksist söylemin kapsamıyla" tanımlanan sınırlarının dışına çıkmakla eleştirdi. "Gelenek mevcut. Kendini Marx'ın işi ve (çelişkili olsa da) fikirlerinin evrimi içinde tanımladı. Önemli olan (eğer bu geleneği kendisinin olarak kabul edecekse biri) geleneği tanımlamaktan çok kendisinin onun içinde nerede durduğunu belirlemektir." Şu an için, ben, kendimin gelenek kapsamında nerede durduğumu belirlemekten çok geleneğin unsurları, zorlukları ve sorunlarını anlamakla ilgileniyorum. E.P. Thompson, "An Open Letter to Leszek Kolakowski" (Leszek Kolakowski'ye Açık Mektup), Ralph Miliband ve John Saville (Der.) içinde, *The Socialist Register 1974*, Londra: Merlin Press, 1974, 24-5. Bu denemenin şu anda ulaşılması daha kolay olan bir yeniden basımı var: E.P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays*, Londra: Merlin Press, 1978 [*Teorinin Sefaleti*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Nika Yay., 2015], 92-192. Bu mektubun içinde Thompson'ın, Marksizm içinde "aykırılık", "kanun", "sistem mantığı" ve "reform"un anlamı gibi kavramsal konular hakkında en iyi tartışmaları yer alıyor.

2. İleride Marksist geleneğin çekiciliğinin sebebinin, tam olarak, kendi içine kapanmayıp diğer kuramsal geleneklere açık olması olduğunu tartışacağım. Bu tarz evlilikler gerçekleşecekse (politikaya Weberci ve Marksçı yaklaşımların arasında ya da Marksizm ve seçim kuramının arasında olduğu gibi), tabii ki, önemli olan bu tarz bir araya gelişlerin prensipte istenip istenmedikleri değil, hangi koşullar doğrultusunda gerçekleştikleridir. Her halükârda, Marksizm'in en kötü hâlinden sakınmalıyız: Onaylanmış yazılara dayalı, ideolojik bir ruhban sınıfı tarafından korunan ve tek nedenli, indirgemeci, mekanik, tarih dışı, nedensel çıkarımlara elverişsiz olduğu ve deneysel olmadığı yaygın şikâyetlerine pek müsait bir kapalı doktrin. Bu suçlamalar geçerli olduğu sürece Marksizm özünde zayıflamış durumda. Bence geçerli değiller ya da en azından geçerli olmak zorunda değiller.

Marx ve Marksizm'in ikinci dereceden eleştirileri de mevcut. Bu eleştiriler, başka kuramsal geleneklerde de yaygın ve çoğu uzlaştırılamaz olan bu ikilemlerle, bu geleneğe has olanları karıştırıyorlar. Bunlar: İradeciliğe karşı yapısal kısıtlamalar, kuramsal ve tarihsel araştırma gerilimi ve insan toplumları için genel kuramlara karşı özel sosyal oluşumları açıklamayı amaçlayan kuramlar yaratma çabası.

Marx, farklı zamanlarda ve farklı yoğunluklarda, bütün bu konular konusunda farklı taraflarda yer aldı. Belki daha önemlisi, çalışmaları bu ilişkilerin farklı çözümlemelerine yer veriyor. Her şekilde, sonuç olarak, kesinlikle tek bir, hatta

bir yönteme indirgenmesi ya da genel Batı düşünce mirasının içine hızla sindirilmesine karşı dikkatli olmamız için uyarır. Bu hem taraftar hem de karşıtları tarafından dikkate alınan bir tembih olmuştur. En seyreltilmiş hâliyle Marksizm, modern sosyal kuram ve sosyal bilimlerin tamamının ortak mirasının inkâr edilemez bir şekilde parçası olan bir serbest araştırma yöntemidir; "bir dipnotta paramızı öderiz ve bütün borçlar kapanır." Thompson, eğer Marksizm bundan ibaret olsaydı, o zaman neden "kötü aydınlatılmış atölyesinde bu ürünü elinde ilk olarak evirip çevirmiş olan ustanın heves ve yeteneği ile ilgilenmeye devam edelim"[3] diye sorar.

---

daha moda bir sayı seçmek gerekirse iki Marx yok. İyi metinsel teminlerle herkesin kendi tercih ettiği Marx'ı (ben de birazdan kendimi böyle şımartacağım) ve Marksizm'i inşa etmesi tamamıyla mümkün. Gene de, üstüne basarak söylenmeli ki, ne "doğru" bir Marx ne de tek "doğru" olan bir Marksizm var. Ve olsaydı bile, entelektüel kesinlik hususu dışında, bunu umursamalı mıyız? Bu konular Daniel Bell tarafından Michael Harrington'in *The Twilight of Capitalism*'in (Kapitalizmin Alacakaranlığı) haklı olarak incitici bir eleştirisinde tartışılıyor. Daniel Bell, "Review Essay: The Once and Future Marx" (İnceleme Denemesi: Bir zamanların ve Geleceğin Marx'ı), *American Journal of Sociology*, 83 (Temmuz 1977), 189. Bu eleştirinin habercisi olan daha erken bir çalışma: Bell, "The 'Rediscovery' of Alienation: Some Notes Along the Quest for the Historical Marx" (Yabancılaşmanın "Yeniden Keşfi": Tarihsel Marx Arayışından Bazı Notlar), *Journal of Philosophy* 56, Kasım 1959.

3. Thompson, "An Open Letter", 22. "Marksizm ve Sosyoloji"de (Marxism and Sociology) yararlı bir yazısında Michael Burawoy tam da benim kaçınmamız gerektiğini düşündüğüm seçimi sunuyor. Bu seçimi şu şekilde tanımlıyor: "Marx sosyolojinin gelişimini biçimlendirmiş ama düşünceleri sosyal kuramın bütünü içinde eritilmiş bir büyük usta olarak mı görülmeli?... Ya da alternatif olarak, Marx, Durkheim ve Weber gibi, çarpıtılmadan sosyal kuramın bütünü içine emilemeyecek bağımsız bir geleneğin kurucusu mu?" Michael Burawoy, "Marxism and Sociology" (Marksizm ve Sosyoloji), *Contemporary Sociology* 6, Ocak 1977, 9. "Marx" ve "Sosyoloji" arasında seçim yapmamızı isteyerek, Burawoy bence, dolaylı olarak bizden ya ilerde üzerinde duracağım, Marksizm'in özündeki kısıtlamalar içinde kalmak zorunda olan, kendine has, tamamıyla ayrı araştırma programı ile kapalı bir Marksizm ya da bütün felsefi, kuramsal ve metodolojik özgünlüğünü kaybedecek kadar geçirgen bir Marksizm arasında seçim yapmamızı istiyor. Ben bunun yerine, Marksist olmayan çalışmaların Marksist çerçevenin içinde Marksist bilimin ise, modernitenin özelliği olan büyük ölçekli sosyal süreçlerin anlaşılması arayışında sosyal bilimlerin içinde özümseneceği bir sözleşme stratejisi öneriyorum.

Neden, gerçekten? Marksist gelenek hangi elemanlardan meydana gelmiştir?

I

Marx'ın asla şaşmadığı, tek bir yönlendirici ve her şeyi kapsayan amacı vardı. Bu hedef, arzu edilen postkapitalist dünyaya doğru yönlenmesini sağlamak amacıyla, Batı tarihinin bütün akışını (doğuşuna ve Batı dışı deneyimlerle karşılaştırmalara dikkat ederek) kavramaktan azı değildi.[4]

Marx, Batı tarihinin bu büyük yeniden inşasını üç, kendine özgü ama birbirleriyle ilgili projenin detaylandırılması üzerinden yapmayı seçti.[5] Öncelikle, devirler arasındaki değişimleri

4. Bu çapta ve karakterde bir şeye tarih felsefesi olmadan teşebbüs edilemezdi ve Marx'ın, merkezinde yabancılaşmayı tanıma ve onun üstesinden gelme olan bir tarih felsefesi vardı. İnsanlık tarihi "insanın, bağımsız şeyler kılığına girmiş, kendi çalışmaları tarafından zapt altına alınmasının" tarihidir. Yabancılaşmanın üstünlüğü onu doğuran düzenin yıkımını gerektirir. Üretimin daha önceki biçimlerinin tersine kapitalizm, proletarya içinde yabancılaşmamış insan ilişkilerine bu en temel dönüşümü gerçekleştirmek için gerekli gereci sağlar.
Kapitalizmin gelişim ve kaderi Marx'ın girişiminin özünü oluşturduğuna göre, çalışmaları da, zorunlu olarak, hem kuram ve tarihin ayrılmazlığını, hem de soyut yapısal ve mantıklı analiz ile konjonktürel çalışmaların arasında akıcı bir hareket içermektedir. Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism* (Marksizm'in Ana Akımları), cilt i: *The Founders* (Kurucular), Oxford: Oxford University Press, 1978, 178. Bu paragrafta 8. ve 9. bölümdeki *Alman İdeolojisi* değerlendirmelerinden bol miktarda kullanılmıştır. Ayrica: Bertell Ollman, *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971 (*Yabancılaşma-Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, Çev. Ayşegül Kars, Yordam Kitap, 2012); ve Shlomo Avineri, *The Political and Social Thought of Karl Marx* (Karl Marx'ın Politik ve Sosyal Düşünceleri), Cambridge: Cambridge University Press, 1971.

5. Marx'ın okunması sırasında yararlı yardımcılar: Allen Oakley, *The Making of Marx's Critical Theory: A Bibliographical Analysis* (Marx'ın Eleştirel Kuramının İnşası: Bibliyografik bir Analiz), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1983; Tom Bottomore vb (Der.), *A Dictionary of Marxist Though,* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983 (Tom Bottomore vd (Der.) içinde, *Marksist Düşünce Sözlüğü*. Mete Tunçay [Der.], İletişim Yay., 1993); ve Eric J. Hobsbawn (Der.), *The History of Marxism: Marxism in Marx's Day* (Marksizm'in Tarihi: Marx'ın Döneminde Marksizm), Bloomington, Ind.: University of Indiana Press, 1982. Metodolojik bireyselciliğin radikal bir versiyonunun bakış açısından destekleyici bir

mümkün olan en büyük ölçekte açıklamak için bir tarih kuramı inşa etti. Sınıf öncesi toplumdan, kapitalizm öncesi sınıf toplumlarını, kapitalist ve sınıf sonrası sosyalist ve kommünist toplumları ayrıştırarak, insanlık tarihinin bu geniş akışını, üretimin teknik özelliklerinin gelişimi (üretimin kuvvetleri dediği) ve insanları üretim sürecinin sosyal yönlerinde bir araya getiren ilişkilerin doğası (üretim ilişkileri), özellikle direkt üreticiler ile kendi emek ve yeniden üretim araçları arasında oluşmakta olan ayrım ikiz çerçevesi içinde sosyal sınıfların çatışmalarına odaklanarak açıkladı. Bu projede merkezdeki analiz birimi üretim biçimiydi; anahtar konu ise belirli bir üretim biçiminin temel dinamiklerindeki, bir üretim biçiminden diğerine dönemsel geçişleri yönlendiren içkin kurallardı.

Üretim biçiminin çekirdek fikri, sosyal örgütlenme, teknoloji, mülkiyet ilişkileri, sınıf yapısı ile ekonomi, politika ve toplum arasındaki ilişkinin kendine özgü modellenişinin uzun süreli yapılandırılmasıdır. Pierre Vilar'a göre, bu kavramın orijinalliği,

> İnsan Bilimlerinde daha erken kuram denemeleri ekonomi içinde sınırlı kalmış ve sosyal ilişkileri ya değişmez (fizyokratların gayrimenkulü kavrayışları gibi) ya da erişilmesi gereken idealler (yasal özgürlük ve liberal düşüncede özgürlük gibi) olarak algılamışken, bir *sosyal bütünü* ifade eden ilk kuramsal nesne olmasında yatar. Üretim biçiminin kuramsal bir nesne olarak ikinci orijinalliği bir işlevli gelişim yapısı olmasıdır ve böyle bir yapı ne resmî ne de durağandır. Üçüncü orijinalliği, böyle bir yapının kendisinin, içinde bir yapı olarak yıkımının ya da kendisinin yeniden yapılaştırılmasının gerekliliğini taşıyan (sosyal) çelişkinin (ekonomik) prensibini işaret etmesidir.[6]

---

eleştiri: Jon Elster, *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985 [*Marx'ı Anlamak*. Çev. Semih Lim, Liberte Yay., 2004]. Marx ve Engels'e göre kuram ve tarih arasındaki ilişki için, Philip Abrams, *Historical Sociology*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1982 [*Tarihsel Sosyoloji*, Çev. Elisabeth Özdalga, Doğu Batı Yay., 2009], bölüm 3.

6. Pierre Vilar, "Marxist History, a History in the Making: Towards a Dialog with Althusser" (Marksist Tarih, Yapım Aşamasında bir Tarih: Althusser'le bir Diyaloğa Doğru), *New Left Review* 80, Temmuz-Ağustos 1983, 76.

Her üretim biçimi kendi dönüşüm kurallarına sahiptir. Bunlar kendilerini sosyal sınıflar arasındaki çatışmalarda gösteren, yapısal içkin kriz ve değişim eğilimleridir.[7] Marx'ın projelerinin ilki olan bu proje kronolojikten çok (bariz olan diziselliği dışında) analitiktir.[8]

Marx ikinci olarak, kapitalist dönem içinde ekonominin modelini inşa etmeye çalıştı. Burada, ekonominin büyümesinin dinamiklerini, sermaye birikimi adına işleyişini, kriz eğilimini ve bunun üstesinden gelme mekanizmalarını tanımlamayı denedi. Yani, sermaye ve proletarya arasındaki büyüyen ayrım, metanın konsantrasyonu, bir rezerv işçi ordusunun gelişimi, kâr oranının düşme eğilimi ve gittikçe derinleşen döngüsel krizlerin karakteri dahil olmak üzere, kapitalist üretim biçiminin özellikle ekonomik bileşenlerinin, kuramını geliştirmeyi istiyordu. Kapitalist ekonominin bu projesinde Marx kendini, ağırlıklı olarak Smith ve Ricardo olmak üzere, siyasal ekonomistlerin karşısına yer-

7. Feodalizm ve kapitalizmin dönüşüm kuralları arasında önemli bir fark vardır. Kapitalizm kendi nihai krizini üretmekte kendine yetebiliyorken, feodalizm öyle değildir. O, alternatif bir düzenin tohumlarını atmak için ticari kapitalizm gibi dışardan gelen bir itici güce ihtiyaç duyar.

8. Bu projenin en iyi, en titiz ama çok da karşı çıkılan analitik değerlendirmesi: G.A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978 [*Karl Marx'ın Tarih Teorisi*, Çev. Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998]. Cohen, Marx'ı bir teknolojik belirlenimci olarak okur ve üretim güçlerine açıklayıcı üstünlük yükler. Andrew Levine ve Erik Olin Wright Cohen'in Marx'a bakış açısı konusunda Sert ama sempatik bir eleştiri geliştirdiler. Marksist analiz ve politikaların, sınıf kapasiteleri ve özellikle, devlet, ideoloji ve üretimin sosyal ilişkileri tarafından işçi sınıfının kapasitesinin gelişiminin engellenmesi değerlendirilmesinin desteklendiği bu üstünlük nosyonunu temel alan bir tarihsel materyalizme ihtiyacı olduğunu savundular. Andrew Levine ve Erik Olin Wright "Rationality and Class Struggle" (Rasyonalite ve Sınıf Mücadelesi), *New Left Review* 123, Eylül-Ekim 1980. Benzer bir şekilde, Ellen Meiksins Wood, Cohen'in teknolojik belirlenimciliğini klasik politik analistlerin hatasını tekrarlamak olarak eleştirir. Cohen "kapitalizmin özgün tarihsel deneyimini, kapitalist üretimin kurallarını özel sosyal tespitlerinden soyutlayarak genelliyor" diye yazar. Ellen Meiksins Wood, "Marxism and the Course of History" (Marksizm ve Tarihin Akışı), *New Left Review* 147, Eylül-Ekim 1984, 105. Ayrıca, Wood, "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism" (Kapitalizmde Ekonomik ve Politik Olanın Ayrımı), *New Left Review* 127, Mayıs-Haziran 1981, 73.

leştirdi çünkü kapitalizmi doğal ve daimi görüyorlardı ve daha temel ama daha az görülen ekonomik güçler yerine Marx'ın yüzeysel fenomenler olarak gördüğü pazarlarla ilgileniyorlardı. Kendini ayrıca, kapitalizmin aslında nasıl çalıştığını sorgulamakta başarısız oldukları için, Proudhon ve Fourier de dahil olmak üzere, ütopyacı sosyalistlerin de karşısına yerleştirdi çünkü.[9]

---

9. Marx, siyasal ekonomistlerin bulgularını asla reddetmedi. Daha çok, onların çalışmalarını daha büyük bir çerçevenin içine yerleştirdi; bu çalışmaların yanlış olduğundan çok yetersiz olduğuna inanıyordu. Buna karşın, ütopyacı sosyalistleri çok daha fazla küçümsüyordu, Proudhon hakkında dediği gibi, çanları duyuyorlardı ama yerini bilmiyorlardı.
Marx'ın *Kapital*'daki ekonomik analizi üzerine –birçok tartışmaya konu olan emek değer kuramı ve onunla ilişkili kâr oranının düşme eğilimi gibi "kanunları" da içine alan, akıl yürütme ve kavramlarının karakterleri üzerine– tabii ki, çok geniş bir kaynakça var. Bu konuların, benim bildiğim, en iyi değerlendirmesi: Daniel Little, *The Scientific Marx* (Bilimsel Marx), Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986. Little'ın çalışmalarına ilerde, Marx'ta yapı ve aktör ilişkisini, özellikle Marksist sosyal kuramda temelin alternatif kavramsallaştırmalarını tartışırken döneceğim. Yararlı, destekleyici okumalar içinde: Ian Gough, "Marx's Theory of Productive and Unproductive Labour" (Marx'ın Verimli ve Verimsiz Emek Kuramı), *New Left Review*, 76 (Kasım-Aralık 1972), olası, alternatif okumalar için iyi bir özet sunan bir makale; Erik Olin Wright, "Alterative Perspectives in Marxist Theory of Accumulation and Crisis" (Marksist Birikim ve Kriz Kuramı İçinde Alternatif Bakış Açıları), *The Insurgent Sociologist* 6, Sonbahar 1975, aynı şekilde, sermaye birikimi ve kriz modelleri konusunda birçok Marksist bakışın mantıksal yapısını yeniden inşa eden bir makale; Wright, "The Value Controversy and Social Research" (Değer Tartışması ve Sosyal Araştırma), *New Left Review* 116 (Temmuz-Ağustos 1979), değer kuramını olağan soyut tartışma düzeyinde değil, karın saptanması üzerine ampirik düzeyde bir araştırma olarak ele alan; Amartya Sen, "On the Labour Theory of Value: Some Methodological Issues" (Değerin Emek Kuramı Üzerine: Bazı Metodolojik Konular), *Cambridge Journal of Economics* 2, Haziran 1978, kuramın üç, metafiziksel olmayan yorumunu (betimleyici, kestirimci ve normatif) birbirinden ayıran; Jon Elster, "The Labor Theory of Value: A Reinterpretation of Marxist Economics" (Değerin Emek Kuramı: Marksist Ekonominin Yeniden Yorumlanması), *Marxist Perspectives* (Sonbahar 1978), değer kuramının sosyolojik ve normatif olduğunu ama ekonomik kurama bir katkı sağlamadığını savunan; Geoff Hodgson, "The Theory of the Falling Rate of Profit" (Kârın Azalan Oranı Kuramı), *New Left Review*, 84 (Mart-Nisan 1974), bu "kanunun" alternatif anlamları, güçlü ve zayıf yanları hakkında çok yararlı bir derleme; ve sempozyum, Bernard Elbaum vb, "The Labor Process, Market Structure and Marxist Theory" (Emek Süreci, Piyasa Yapısı ve Marksist Kuram), *Cambridge Journal of Economics* 3, Eylül 1979, bu derlemedeki yazarlar Marx'ın emek sürecinde dört anahtar elemanı, 19. yüzyıl

Bu, basitçe, tarihi tarihsel materyalizmin prensipleri üzerinden değerlendiren ilk projenin altına yerleştirilemeyecek (anahtar kaynağı *Kapital*'in üç cildi olan) ayrı bir proje. David Little'in gözlemine göre, ilk proje Marx'ı, "çeşitli üretim biçimlerinin ekonomik yapılarını detaylı bir şekilde araştırmaya yönlendirdi ama ne böyle bir araştırmayı gerçekleştirmek için yol gösterici-dir, ne de bu alanda temiz açıklayıcı hipotezler geliştirmek için gerekli kavram ve kuramsal gereçlere sahiptir... *Kapital*, hem metodolojik olarak, hem de kalıcılık anlamında, Marx'ın tarihsel materyalizm kuramını ciddi şekilde aştı." Kapitalist ekonominin bu incelemesi, ne kadar çok zekice olsa da, sadece bir teknik ekonomi çalışması değildir. Bu ikinci proje aksine, "yalnızca ekonomik analizin ayrı parçaları değil, birleşmiş bir bütündür... Marx'ın anlatımının merkezinde, elde ettiği ekonomik sonuçlar değil, kapitalist üretim biçimini belirleyen sosyal kurumlar vardır."[10] Bu kapitalist üretim biçiminin "temeli", bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin en önemli özelliklerini kuramsallaştırma çabası, en önemlisi devlet olmak üzere, başka makro-yapıların kapitalist üretim biçimi ile ilişkileri ve onun içindeki rolleri açısından rol ve yerlerini belirlemektir. Bu proje Batı modernitesine "sermaye mantığını" yerleştirdi. Kendi politik ekonomisini geliştirirken Marx, ekonomisini insan doğası kuramları ve karmaşık sosyal örgütlenmelerin analizleri içine yerleştiren klasik politik ekonominin ruhu içinde kalmayı, en dikkat çekici özelliği, ekonomiyi bu tarz değerlendirmelerden arındırarak, ona bir hesap ve alışveriş seti olarak yaklaşıp, böylece kafa karıştırıcı bir dünyayı basitleştirmek olan modern ekonominin ruhuna tercih etti.[11]

---

için bile, göz ardı ettiğini savunurlar: işyerinde yeni hiyerarşiler, inter-kapitalist rekabet, işçi sınıfı arasında bölünmeler ve sermaye ile emek arasında tavize yer olması.

10. Little, *The Scientific Marx*, 5-7.

11. *Kapital* içinde ele alınan konuların kapsamı ekonomi başlığı altında toplanabileceklerden çok ötesine geçer. Soyut, mantıklı birikim ve kriz modelinin yanında, Marx, işçi sınıfının, işyerinde ve işin dışında, hayatının sayısal ve etnografik tanımlamalarını ve ilkel birikim döneminden itibaren kapitalizmin meta

İlk projede de olduğu gibi kapitalist ekonomik gelişime bu yaklaşım, ne tarihsel karmaşıklıkları içinde belirli toplumların kuramlarıdır, ne de belirli tarihsel anların nedensel açıklamalarını yapar. Aksine, gerçek zaman ve mekândan yapay bir şekilde ayırılmış kapitalist ekonominin özünde yer alan bir eğilim mantığını analitik gerekçelerle, kasten savunan bir ekonomik yapı kuramıdır. İngiltere Marx tarafından *Kapital*'de açıklayıcı bir örnek olarak kullanılmıştır, çünkü diğer herhangi bir yerden daha fazla kapitalizmin yapısal karakterinin tükenişini kanıtlamaktadır; buna rağmen çünkü amacı örneklerle bir model inşa etmek olduğu için hiçbir yerde kapitalist İngiltere'nin zengin bir şekilde örülmüş ve bağlam içinde kullanılmış tarihine yer vermemiştir. [12]

Bu projede aktörler onlara verilen rolleri oynarlar. İşçiler kadar kapitalistler de zorunlu kanunlara tabidirler. Bir kapitalist "kişileştirilmiş sermayedir", ona "bir bilinç ve irade verilmiş" olsa da "kontrol ve bilinçli bireysel davranışlarından" bağımsız hareket etmek zorundadır.[13] Marx'ın *Kapital*'de geliştirdiği model alışıldık anlamıyla tarihsel bir portre değildir. Bu üretim biçiminde sınıf, ancak yapısal veriler olan kriterlere dayanarak ortaya çıktığı için sınıf oluşumunun analizi yoktur: Kapitalizmin meta ilişkileri aktif işgücünün her üyesinin birine yerleşmek zorunda

---

ilişkilerinin nasıl geliştiğinin ve modern kapitalist mal ilişkilerinin nasıl yeniden üretildiğinin tarihsel bir raporunu sunar.

12. Bazı yorumcular *Kapital*'in tarihi terimin daha derin bir anlamıyla yansıttığını iddia ederler. Bence bu üzerinde durulması gereken bir savunma değil. Kapitalizm altında, ekonomik gelişme ve krizin ana eğilimlerinin mantıklı bir modelini inşa etmek yeterli olsa gerek. Marx'ın bu konuda ne derece başarılı olduğu ise başka bir tartışma tabii ki.

Colletti, Marx'ın ekonomik kategorilerinin çift karakterli olduğunu gözlemledi. Bu kategoriler hem sistemin dengesini sağlayan düzenleyici hem de çelişki prensiplerdir. Lucio Colletti, "The Theory of the Crash" (Çöküşün Kuramı), *Telos* 13, Sonbahar 1972.

13. Karl Marx, *Kapital*, New York: International Publishers, 1967, 152, 93. Daha dolu ve daha genel formüle göre "İncelenmekte olan toplum biçiminde, üretimin sosyal süreci içinde insanların davranışı tamamen atomiktir. Dolayısı ile üretimde birbirleriyle ilişkileri, kontrolleri ve bilinçli bireysel davranışları dışında, maddi bir karakter alır." A.g.e., s. 92-3.

olduğu iki boş yer seti tanımlar. Kapitalizm içinde gerçek tarihler geliştirmek için gerekli çeşitli eğilim mantıkları önererek Marx, tarihi aynı anda hem yüksek düzeyde bir genellemeyle, hem de onları bağlayan yapısal sınırların içinde stratejiler arayışındaki rasyonel aktörler düzeyinde sundu.

Bu iki düzey arasındaki bağlantı, Little'ın tabiri ile "kurumların mantığı"ndan gelir. İkna edici şekilde şunları yazar,

> Marx'ın *Kapital*'deki inşası birkaç hipotezden genel bir sistem değildir; bütün kapitalist fenomenleri çıkarımsal bir sistem içinde birleştirmez; doğa kanunlarıyla gerçekten analojik bir "hareket kanunları" seti tanımlamaz; ampirik kanıtları hipotetik-çıkarımsal doğrulama modeline uygun olandan çok farklı bir şekilde kullanır.

Bunun yerine, Marx'ın çalışmasını "birbiri ile ilişkili açıklayıcı savlar ailesi, analiz parçaları, tarihsel yorumlar ve genel bir bakış açısı olarak gevşekçe düzenlenmiş betimleyici denemeler" ve "kapitalist ekonominin bazı temel özelliklerinin seçilmiş tanımları ve o özellikler tarafından ekonominin geneline empoze edilen 'kurumların mantığının' açıklaması" olarak görür.[14]

Bu kurumların mantığı fikri Little'in okumasının merkezindedir. Kapitalizm içinde ekonominin özgün teknik özellikleri, üretimin sosyal ilişkileri ile birlikte rasyonel aktörler olan kapitalistler için bir teşvik sistemi oluşturur. Bu teşvik sistemi içinde temsilci kapitalist –Marx'ın kişileştirilmiş sermayesi– yatırım ve işçi ilişkileri de dahil olmak üzere sermayenin birikimi konusunda özel bir stratejiye ulaşır. Kapitalistler temsilci kapitalistler olarak hareket ettiklerinde, mantıklı olarak kümeler içindeki topluca davranışları, *kâr oranının düşüşü gibi*, kanun benzeri sonuçlar doğurur. Kısaca,

> kapitalizmin asli özelliklerinden biri kapitalistler rasyonel ve belirli bir teşvik, yasak ve fırsat setine tabi oldukları için ortaya çıkar. Toplu olarak bu teşvik, yasak ve fırsatlara tekabül eden en uygun bireysel

14. Little, *The Scientific Marx*, 12,18.

stratejilerinin peşinden gittiklerinde, gerçekleşen toplu davranışın dışavurumu ya da sonucu olarak açıklamalar ortaya çıkar.

Kapitalist ekonomi işçiler için de, seçim yapabilecekleri, bu tarz teşvik edici ve şartlandırıcı durumlar tesis eder. Dahası, seçimin kapitalistler ve işçiler için düzenlenişi ilişkilidir; iki rol de diğeri tarafından tesis edildiğinden bir hükmetme ve karşılıklılık karışımı içerir. Bu ilişkiler setinin ağı içinde, bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin büyük ölçekli süreci içine yerleştirilmiş ana sosyal sınıflar stratejik müzakere ve çatışma ile örülmüş bir süreçte rol alırlar.[15]

Bu nedenle, *Kapital*'in içinde yapı ve aktör arasındaki ilişkinin çalışan bir modeli mevcut. Kapitalist ekonominin düzenleyici yapısı "rasyonel bireylerin, seçimin inşa edilmiş şartları altında, bağımsız amaçlar peşinden gitmeleridir". Bireysel kapitalist ve işçiler, yalnız ya da gruplar hâlinde, bu kesin bir şekilde tanımlanmış sistem içinde hareket ederler. Açıklama "bu şartların kapitalist sistemin gözle görülür özelliklerini onaylama sürecini göstermeye dayanıyor". Ama bu ne çıplak bir bireyselliğin, ne de bir varlık olarak toplumun modeli. Daha çok bir ağlar, ilişkiler ve sosyal süreçler modeli. Marx, "Toplum, bireylerden oluşmaz ama karşılıklı ilişkilerin, bu bireylerin içlerinde oldukları ilişkilerin, toplamını dışa vurur" yazmıştır. Bireyler atomistik olarak değil kapitalist üretim biçiminin sosyal ilişkileri içinde gömülü olarak

15. A.g.e., s. 147, Karl Marx, *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*. Londra: Penguin Books, 1973 [*Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, Çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yay., 1979], 265. Bu perspektif, kendi irade ve ilgisinin aksine itaat şeklinde, davranışsal bir iktidar fikri yerine belli sosyal yapılar ve kurumsal bağlamlar içinde yerleştirilmiş aktörlerin içsel karakteriyle ilişkili bir iktidar fikrini kabul eder. Bir tartışma için, Jeffrey Isaac, *Power and Marxist Theory: A Realist View* (İktidar ve Marksist Kuram: Gerçekçi bir Bakış), Ithaca, NY: Cornell University Press, 1987. İnşa edilmiş karşılıklılık ve müzakere üzerine tartışması için, s. 87-95. Kapitalizmin kapitalistler ve işçiler için nasıl farklı bir toplu hareket mantığı kurduğu üzerine önemli bir tartışma mevcut: Claus Offe ve Helmut Wiesenthal, "Two Logics of Collective Action: Theoratical Notes on Social Class and Organizational Form" (Toplu Hareketin İki Mantığı: Sosyal Sınıf ve Örgütsel Biçim Üzerine Kuramsal Notlar), *Political Power and Social Theory* içinde, 1 (1980).

anlaşılmalıdırlar. Bununla beraber, sosyal değişimin kaynağı insan aktörüdür.[16]

Eğer Marx'ın ilk projesi kapitalizmin köken ve nihai sonunu açıklamayı amaçlıyorduysa, kapitalist ekonominin analizinin bu ikinci projesi, bir üretim biçimi olarak kapitalizmin mantığında saklı olan kuralların dönüşümünü nitelendirerek kapitalizm sonrası geçiş dönemi hakkında tahminlerin içini doldurdu. Kapitalizmin, hem sermaye birikiminin içsel mantığı derin ve yönetilemez bir kârlılık krizi yaratacağından (sermayenin organik kompozisyonunun işçi sınıfının sömürüsünden daha hızlı artması ile), hem de sınıf çatışmasının sonucu olarak geçici bir üretim biçimi olması gerekecekti. Kapitalizmin tarihi, birikim krizleri ve onların üstesinde gelme mekanizmalarının bulunuşu[17] -ki bu bağlamda işleyen bir sistemdir- ile dikkat çeken bir adım adım gelişme tarihi olsa da, kapitalizm hâlâ kendi içinden gelen, bir yerden sonra üstesinden gelemeyeceği, karşıtlıklar tarafından baltalanmaya devam ediyor:[18]

16. Little, *The Scientific Marx*, 147-53. Bunu tamamlayan bir tartışma James Farr tarafından sunulmuştur. Marx, "Hume'cu ampirist nedenler ve kanunlar analizini reddeden bilimsel bir realistti. Realist bir analizi kullanarak kendisinin açıklayıcı kanunlarını -modern toplumun ekonomik hareket kanunlarını- anlamak için bir çerçeve sundu. Gene de Marx 'tarihsel gelişimin doğal kanunları' denilenleri öne sürmedi. Daha uygun adlandırılmış tarihsel yorumlamanın prensiplerini dile getirdi. Böylece, Marx, hem metot hem de politikada dönemin baskın fikirlerine gerçek alternatifler önerdi." James Farr, "Marx's Laws" (Marx'ın Kanunları), *Political Studies* 34, 1986, 202.

17. Kapitalist gelişme için merdiven metaforu şu çalışmada bulunabilir: Henri Pirenne, "The Stages in the Social History of Capitalism" (Kapitalizmin Sosyal Tarihinin Evreleri), *American Historical Review* 19, Nisan 1914.

18. Sıkça birikim krizi ve sınıf çatışmasının bağlantısının Marx tarafından yeterince tanımlanmadığının üzerinde durulur, böylece Marksizm'in durduğu noktadan tarihin temposu zorlanabilir mi sorusu gündeme gelir. Colletti, kapitalizmden sosyalizme geçiş sırasında yapı faktörleri ve aktörlerin ilişkisi konusunda şu çözümü sunar:

Kârın düşme oranı ve açığa vurduğu sayısal ilişki kapitalizmin tarihsel ve dolayısıyla geçici karakterinin ortaya çıkışı olarak görülür. Gerçi bu yol ve ortaya çıkışının "tamamen ekonomik şekli", "burjuva bakış açısı", yani kapitalist anlayışın "sınırları" içinde kalmış olan, kapitalist üretimin kendisinin bakış açısı ile bağlantılı olduğu düşünülür. Eğer bütünüyle yanlış değilsek, kapitalizmin yanıl-

> Beraber ele alındıklarında Marx'ın ilk iki projesi, insan sosyal örgütlenmesi içinde üretim faaliyetinin merkeziliği konusundaki genel prensipleri sosyal yapının "en özel sırrı"nın "emek fazlasının direkt üreticilerden alınması" için kullanılan özgün biçim olduğu önerisi, tarihin ilkel komünizmden günümüze kadar sınıf çatışmasının tarihi olduğu genellemesini kullanarak tarihsel sürece bir giriş noktası, neyin esas olduğuna dair bir rehber, tarihte bir "süreç mantığı" keşfetmek için bir yol sağladı. Ve bu genel prensiplerin kapitalizm kendine özgü gelişimi ve "hareket kanunlarının" analizi için muazzam bir biçimde detaylı ve verimli bir uygulamasını sundu.[19]

Bu başarının, insanlık tarihinin makroskopik eğilimleri için, gerçekten, bütün ve kapsamlı bir kuram önerip önermediği, benim de tekrar döneceğim, tartışmalı bir konu ama günümüzde tarihsel gelişimin hiçbir ciddi değerlendirmesi onu ele almadan geçemez.

Bütün kapitalist toplumların, farklılıklarına rağmen, sahip oldukları ortak yönleri belirlemeye çalışarak Marx üçüncü, daha karmaşık, daha az gerçekleştirilmiş bir proje için bir çerçeve ve bir başlangıç noktası saptamış oldu: Kapitalist dönem içinde bir bütün olarak (sadece ekonomileri ile değil) belirli kapitalist toplumlar (sadece genel olarak kapitalizm değil) hakkında açıklamalar icat edebilecek bir sosyal kuram inşa etme çabası. Bu üçüncü proje, bir yandan, ilk iki projenin yapısal ve mantıksal analiz özellikleri arasındaki ilişkide açık şartlar ve denge, diğer yandan ise, farklılıklara, insan aktörüne ve tesadüflere duyarlı ayakları yere basan bir tarihsel analiz talep eder. *Kapital*'in Kapitalist toplumun bir bütün olarak kuramını sunmayan ekonomik analizinden farklı olarak, sosyal kuram projesinin içeriği tam olarak da budur ve temel analitik problemleri ekonomik "altyapı" ve "üstyapı" arasındaki ilişki ile ilgilidir: Bir yapı olarak

---

ma payı sosyalistler tarafından, "tamamen ekonomik" yönden bakılıp, bir çöküş kuramı olarak görülmemeli, başka bir deyişle, düşen kâr oranı gibi nesnel eğilimler sınıf çatışmasının politik ve öznel düzeyde koşul ve öncülleri oldukları ölçüde anlamlıdırlar. Tek başlarına belirleyici bir değerleri yoktur. (Colletti, "The Theory of the Crash", 45).

19. Wood, "Marxism and the Course of History", 100.

kapitalizmin karakter ve açıklayıcı gücü, diğer yapıların içinde varolanların tersine onun nedensel kapasitesine tanınan öncelik ve bir üretim biçimi olarak kapitalizmin özelliklerinin gerçekleşme biçimlerinin bir raporu. Bu kitabın büyük bölümü Marx'ın üçüncü projesine odaklanıyor ama bunu yaparken mecburen ilk ikisi ile de ilgilenmek zorunda.[20]

Muhtemelen, Marksist gelenek için en zorlu analitik problemlerin, ne kadar tarih, farklılık ve aktörle ilgileniyor olsa da, Marx'ın ilk iki projesinin mantıksal-yapısal incelemelerinin üçüncünün içine katılması konusunda yaşadığı zorluklar ve araştırdığı çeşitli çözümler olduğunu söylemek abartmak olmaz. *Kapital*'de Marksist üretim biçiminin sunumu belirli bir tarihsel

20. Marx'ın, ayrıca, daha kurgusal, daha da az geliştirilmiş bir projesi daha vardı: Sosyalist ve komünist toplumların yapı, mantık, aktör, rasyonalite ve normlarını tanımlamak. Marx, geleceğe yönelik tasarlamak zorunda olduğundan, varyasyonlar yerine atfedilen benzerliklere odaklandı ve kapitalizm hakkındaki çalışmalarında şiddetli bir şekilde sergilediği eleştiri kapasitesini burada göstermedi. Bu sosyalist gelecek çiçek açabilecek ve kültürel ve politik ifade biçimlerinde bir çoğulluk üretebilecek olsa da, aynı zamanda toplumun sığlaşmasına ve yaratıcı kendini geliştirmenin durmasına da yol açabilirdi. Kapitalizm sonrasında gelecek sıçrama üzerine büyük bir belirsizlikten doğan bu kararsızlık, üçüncü projede tanımlanan, gerçek kapitalizmlerden gerçek sosyalizmlere geçiş (ya da belki geçişler) hakkındaki sessizliklerde toplanmıştır. Bu sessizlik, özellikle, emekçi sınıfın diktatörlüğü evresinde devlet ve haklar sorunları hakkındaki anahtar politik sorulara gelindiğinde hissedilir. Postkapitalist bir dünya fikrinin tarih, çekişme, çelişki ve kıtlığın sonu ile eşanlamlı olduğu fikri, günümüzün Sovyet tipi sosyalist toplumlarındaki çoğu bozulmalara ve bu toplumların uygulamalarının meşrulaştırılmasına katkı sağlamıştır. Yeni tarihli bir tartışma için, Steven Lukes, *Marxism and Morality*, Oxford: Oxford University Press, 1985 [*Marksizm ve Ahlak*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., 1988].
"History and the Future"da (Tarih ve Gelecek) Eric Hobsbawm, günümüz eğilimleri üzerinden bir gelecek çıkarımı yapmanın zorluğuna değinir: "Marx'ın derin bir sezgi ile bazı temel eğilimlerin farkına vardığına inanıyorum ama gerçekten ne getireceklerini bilmiyoruz... Yalnız, söylemeliyim ki, tarihçiler, sosyal biliminsanları gibi, gelecekle karşı karşıya geldiklerinde oldukça çaresizler, sadece biz hepimiz öyle olduğumuz için değil, inceledikleri *topluluk* ya da sistemin tam olarak ne olduğu ve –Marx'ın mükemmel öncülüğüne rağmen– çeşitli elemanlarının tam olarak nasıl tepki verdiği konusunda kesin bir fikirleri olmadığı için. Tam olarak nedir bizim tasamız olan 'toplum' (tekil ya da çoğul)?" Eric Hobsbawm, "Looking Forward: History and the Future" (İleriye Bakmak: Tarih ve Gelecek), *New Left Review* 125, Ocak-Şubat 1981, 18, 15-16.

noktadaki belirli bir ülke ile ilgili değildir; konu seçiminden de anlaşıldığı gibi, belirlenimin alt-üstyapı konularında sessizdir. Marx'ın çeşitli tarihsel çalışmaları bu konuların üzerinde özellikle yer ve zaman odaklı bir şekilde ama açıkça kuramsallaştırma çabasına girmeden durur. Kısaca Marx'ın çeşitli yazıları, ipucu ve örnekler sağlar ama alt ve üstyapıyı bağlayan mekanizmaların pozitif tanımlarını vermez.[21] Ne kadar, Marx'tan beri, yapı ve aktör antinomisi ve Marksist gelenek içinde belirlenim soruları üzerine hatırı sayılır bir kuramsal enerji harcanmışsa da, gene de "Marksist söylem içinde birbirlerine gözle görülür bir uzaklıkta yer alan iki farklı düzlem"[22] bulunmuştur. Ve bununla birlikte, her anlamlı sosyal kuram gibi, Marksizm de sadece, yapısal ve tarihsel, soyut ve somut, belirlenmiş ve beklenmedik olan arasındaki gerginlik alanı içinde kararlı bir şekilde çalıştığı ve bu alanı yönettiği ölçüde verimli olabilir. Steven Lukes, yapı ve aktör problemlerine şu şekilde yaklaşmamızı önerir:

> Burada çizmeye çalıştığım geniş resim, (genişleyen ve daralan) fırsatlarla karşı karşıya gelen, (genişleyen ve daralan) beceri setlerine bağlı bulunan aktörlerdir. Beraber bunlar, aktörden aktöre ve zaman içinde her aktör için değişen, aktörlerin güçlerini belirleyen yapısal

21. Gareth Stedman Jones'a göre, Marx'ın "tarihsel çalışmalarının tamamı anlattıkları olaylar gerçekleştikten sonra yazılmışlardı; mutlaka, politik mücadele ve daha az olmak üzere, sosyal mücadelenin maddi temelle ya da üretim güçleri ve ilişkilerinin aktüel birleşimleriyle ilişkilenişleri hakkında önemli tayinler barındırıyorlardı. Ama bu tayinler hiç bu şekilde kuramsallaştırılmamıştır: Anlatılan tarihi olayların özel analizi üzerinden okunmaları gerekir. Onlardan çıkrılan sonuç, elbette, son raddede ekonominin belirleyici faktör olduğu, hâl böyleyken üstyapıların basitçe ekonomik temele indirgenemeyecek özel tip bir nedensel yararları olduğudur. Ama ikisini bağlayan kesin yapısal mekanizma Marx tarafından hep belirsiz bırakılmıştır" diye yazar ve ekler; "Kuramsal düzlemde, son kertede ekonomi tarafından belirlenimi bağlayacak herhangi bir mekanizmanın eksikliği ve üstyapıların göreceli otonomisi, politik düzlemde, sistematik devrimci politika kuramlarının üretiminin yetersizliğini doğurdu." Gareth Stedman Jones, "Engels and the End of the Classical German Philosophy" (Engels ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu), *New Left Review* 79, Mayıs-Haziran 1973, 31, 35.

22. Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Mutlakıyetçi Devletin Kökeni), Londra: New Left Books, 1974, 7.

> olasılıkları oluştururlar... Geliştirdiğim bakış açısında, sosyal hayat ancak iktidar ve yapının diyalektiği olarak anlaşılabilir, aktörler için doğası hem aktif hem yapılı olan bir olasılıklar ağı, seçimler yapmak ve verilen, buna karşılık zaman içinde genişleyen ve sıkışan, sınırlar içinde stratejilerin peşinden gitmektir.

Bu formülasyon, sadece gözlemlenen davranışlara dayalı açıklamaları, gerçekleşmemiş olasılıkları analiz nesneleri alanından dışladıkları için reddeder ve diyalektik dışı kuram ve metodolojilerden kurtulmamızda ısrar eder: "İktidar ve yapı diyalektiğinin daimi varoluşu içinde hareket etmeyen hiçbir sosyal kuram ciddi bir ilgiyi hak etmez."[23]

Fakat bu anlamlı ve yönlendirici formüle, yapının bileşenleri ve aktörlerin kimlikleri ve motivasyonlarına gelindiğinde sessizdir. *Marksizm'in merkezî kuramsal iddiası diyalektiğin iki ucundaki içeriği de betimleme becerisine sahip olduğudur: Kavramsal ve tarihsel* üretim biçimi *aracı üzerinden yapıyı tanımlaması ve sınıf oluşumu ile sınıf çatışmasını aktörlüğün ekseni olarak tespit etmesi.* Marksizm'in en önemli sorunları bu seçimleri doğrulamak ve açmaktır, hem kuramda hem pratikte bu iddiaların arasında nasıl hareket edileceğini önermektir. İronik olarak, hem Marx hem de Marksist gelenek bu konularda en çok örtülü olduklarında başarılı oldular: Yapı, nedensellik ve insan ilişkilerinin yasal niteliği hakkındaki varsayımlar içinde saklı belirli durumlar hakkındaki tarihsel yazılarda. Marx'ın ve Marksizm'in yapı ve aktörlüğün diyalektiğini kuramsallaştırma çabaları, ya

23. Steven Lukes, *Essays in Social Theory* (Sosyal Kuram Üzerine Denemeler), New York: Columbia University Press, 1977, 29. Lukes'un yapı ve iktidar antinomisi, böylece de iktidarın aktör rolüne sıkışması, konusunda rahatsızlık duyduğumu söylemeliyim. Yazı, iktidar yapısı kavramının bir oksimoron olduğunu savunur. Eğer iktidarı, aktörlerin büyük ölçekli sosyal yapı, süreç ve ağlardaki yer ve rollerinin değeri üzerinden sahip oldukları bir yetki seti olarak ve iktidar kullanımını, stratejik müzakere çerçevesi içinde bu yetkilerin kullanılması olan bir vasıta olarak düşünürsek, o zaman iktidar, yapı ve aktör hesabının herhangi bir tarafıyla sınırlı tutulamaz. Yapı-aktör konusunda buna ek aydınlatıcı bir tartışma için, Sherry B. Ortner, "Theory in Anthropology" (Antropoloji Kuramı), *Comparative Studies in Society and History* 26, Ocak 1984.

Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma'nın içindeki alt ve üstyapı metaforunun geliştirildiği ünlü bölümde de olduğu gibi çok duygusuz ve mekaniktir ya da iki oldukça farklı ve tatmin etmeyen kuramsal dürtü arasında bölünmüştür.

Alvin Gouldner, bu bölünmeyi çok etkili olmuş Marksist geleneğin özeti ve analizi çalışmasının ana teması yapmıştır. Zamanla, Marksizm ve çeşitli projelerinin iki insan ve fikir kümesine bölündüğünü iddia eder. *Two Marxisms*'de[24] (İki Marksizm) iki takımın da sporcu sıralamalarını içeren bir puan çizelgesi sunar. Lukács, Korsch ve Frankfurt Okulunun eleştirel kuramcılarının karşısında Althusser, Balibar ve *New Left Review* yer alır. İki grup da kendilerini Marx'ta (aslında bütün sosyal kuramdaki) belirlenimcilik ve iradecilik arasındaki gerilimin alternatif çözümlerine adamışlardır.

Gouldner, "Marksizm gerçekten demişti" yazar; "Kapitalizm, insanların kaçınılmaz bir şekilde bağlı oldukları kör ve gerekli kanunlar tarafından yönetilir; Marksizm'in insanları, sadece yapmaları gerekeni yapan değil, aynı zamanda çağrılara cevap veren ve *kendi sınıflarının çıkarlarına karşı olsa bile* ikna edilebilecek, özgür aktörler olarak *ele aldığı* da doğrudur."[25] "Eleştirel" Marksizm ve "bilimsel" Marksizm'in bu eğilimleri ayrı tuttuğunu iddia eder. Gönüllü eleştirel Marksistler alt-üstyapı metaforunu çok daha az tanımlanmış bir bütünlük adına reddederler.[26]

---

24. Alvin Gouldner, *The Two Marxisms: Contradictions and Anomalies in the Development of Theory* (İki Marksizm: Kuramın Geliştirilmesinde Çelişki ve Aykırılıklar), New York: Seabury Press, 1980. Gouldner'in ölümünden sonra yayınlanan kitabı bunu tamamlayan bir çalışma: *Against Fragmentation: The Origins of Marxism and the Sociology of Intellectuals* (Parçalanmaya Karşı: Marksizm'in Kökeni ve Entellektüellerin Sosyolojisi), New York: Oxford University Press, 1985. Burada Gouldner, Marksizm'in dikkat çekici bir şekilde yeni bir entelektüel sınıfına dayandığını ve doktrinin kaderinin iyisiyle kötüsüyle bu "ekoloji"ye bağlı olduğunu savunur.

25. Gouldner, *Two Marxisms*, 35.

26. 20. yüzyıl Batı Marksizm'inin "bütünlük"ün gelişiminin tarihi üzerinden geniş bir okuması için, Martin Jay, *Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukács to Habermas* (Marksizm ve Bütünlük: Lukács'dan Habermas'a Bir Kavramın Maceraları), Berkeley, Calif.: University of California Press, 1984.

Genelde, politik reçeteler için ekonomik analizden uzak duran ekonomik ütopyacılardır. Dönüşüm modelleri anidir ve felaketle sonuçlanır. Bunun tersine, bilimsel Marksistlerin analizleri daha ekonomik içeriklidir, acımasız ekonomik kanunların gidişatını beklemeye hazır politik ütopyacılar olmaya daha yatkındırlar, sosyalizme geçiş öngörüleri daha az kıyamet hissi taşır.

Bu ikili portre tanıdıktır. Buna benzer, ama daha aktif bir şekilde ilgili, bir dille, Thompson, Althusser'in "hatalı bir devridaim makinesi"ne, onu tarihsel, liberter, eleştirel Marksizm'den ayırmak için 200 kadar öfkeli sayfa ile saldırır. "İki gelenek vardır" Thompson'a göre. "Eğer Althusserianizm'in Marx'ın düşüncesinin mantıksal sonucu olduğunu düşünseydim, asla bir Marksist olamazdım."[27]

Hem Gouldner, hem Thompson için bu ayrı geleneklerin kökleri Marx'ta bulunabilir. Thompson, toplumlar arasındaki varyasyonlara duyarlı tarihsel Marx'ı, politik ekonominin dünyasına girip onun kategorileri içinde bir mahkûm hâline gelen *Grundrisse* ve *Kapital*'in Marx'ı ile karşılaştırır. "Sonunda elimizdeki, 'Politik Ekonomi'nin devrilişi değil, başka bir 'Politik Ekonomi'" yazar ve devam eder:

> Bu noktaya kadar, Marx'in kategorileri anti-kategorilerdi, Marksizm gelişiminin kritik bir evresinde Politik Ekonominin kategorileri ta-

27. Thompson, *The Poverty of Theory* [*Teorinin Sefaleti*], 381. Althusser'in hataları, oldukça demagojik bir şekilde, Stalinizm ve 1956 ile 1968'in kötü şöhretli olayları ile özdeşleştirilmiştir. Aynı sayfada, 1956'dan itibaren, "hem politika, hem kuram içinde ya birine ya diğerine sadakatini ilan etmek gerekli hâle geldi. Teoloji ve mantık arasında müzakereye yer olmamalı. Liberter komünizm, sosyalist ve genel olarak İşçi Hareketi'nin, kuramsal pratikle onu açığa çıkarmak ve dışarı atmak dışında işi olamaz... Bu tarz Marksizmlere karşı amansız bir entelektüel savaş ilan ediyorum... Yüksek Stalinizm deneyiminden sonra, 1956 Budapeşte'den sonra, 1968 Prag'dan sonra, böyle düşmanlar olmadığını söylemek nasıl mümkün olabilir? Eminim, bu politik gelişmelerle, Stalinizm'i, totaliterizmi ve Sovyet emperyalizmini kınamak, Althusserianizm ile böyle esaslı bir birliktelik kurmadan da mümkündür." Yararlı, tarafsız bir genel değerlendirme için, Steven B. Smith, *Reading Althusser: An Essay on Structural Marxism* (Althusser'i Okumak: Yapısal Marksizm Üzerine bir Deneme), Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984.

rafından damgalandı: En önde "ekonomik" kavramı geliyordu, birinci dereceden bir faaliyet olarak yalıtım kapasitesine sahip, işletilmeleri ikinci dereceden faaliyetleri hükümsüz kılacak kanunların oluşumuna sebep olan bir bilimin nesnesi olarak.

Sonuç olarak, Thompson, Marx'ın düşüncesinin "statik, tarihsel karşıtı bir yapının içinde kilitli" kaldığını savunur. Böylece tarih, "gizli kanunların dışavurumuna" indirgenmiştir ve tarihsel kanıt sadece bu kanunların işletimini açıklamak için kullanılmıştır.[28]

Aynı şekilde, Leonard Krieger'in dikkatli, fakat ihmal edilen, "Tarihçi olarak Marx ve Engels" hakkındaki 1953 yazısı "metafiziksel yerine sosyal" kategoriler kullanan *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*'nin Marx'ını, "doğa bilimlerinin kesinliği anlamında bilimin, gerçekliğin özüne girmenin tek olası yöntemi pozisyonuna yüceltildiği *Kapital*'in Marx'ı ile karşılaştırır. Bunun sonucu olarak, artık 'bilinç'in tarihsel biçimlerinin ampirik belirlemelerinden başlayarak" "gerçekliğe" ulaşılamadığından yakınır; bunun yerine gerçekliğin bilimsel bir analizi ile başlamak ve buradan yukarı doğru hareket ederek "bilinç"in biçimlerini açıklamak gerekmektedir. Bu gelişme süresince Krieger'in iddiası şudur: "Marksizm kapalı bir sistem hâline geldi... Artık tarihsel malzemelerini öğüttüğünü ve kendini tarih tarafından nakledilen sarsıntılardan yalıtma sürecini tamamlamakta olduğunu gösteriyor."[29]

Marksist geleneği okuyuşlarında ve değeri konusundaki tespitlerinde birçok fark olsa da, Gouldner, Thompson ve Krieger için can alıcı nokta aynıdır: "İki Marksizm"in gelişimi göz önüne alındığında, aralarında seçim yapmak gerekmektedir. Hepsi aynı seçimi yapar.

Gel gör ki, seçim konusundaki ısrarın kendisi ise bir nevi analitik felakettir. Tanımsal bir emir ile Marksizm'in ana entelektüel gerilimlerinin ve vaatlerinin yok olmasını umar.

28. Thompson, *The Poverty of Theory* [*Teorinin Sefaleti*], 253

29. Leonard Krieger, "Marx and Engels as Historians" (Tarihçi olarak Marx ve Engels), *Journal of the History of Ideas*, 14, Haziran 1953, 402.

Seçtiğimiz bu öneri, ilk bakışta, tanımlama ve reçetenin dikkate değer bir şekilde bir araya gelişini yansıtır. Fikirler tarihi bakış açısından, Gouldner, Thompson ve Krieger Marksizm'i iki dünyaya bölmek konusunda haklıdırlar. Ekonomik kararlılık ve istençcilik arasındaki kuramsal gerilim, mesela Lukács'ın düşündüğü gibi, "burjuva" düşüncesinin alameti farikası değildir. "Bilimsel" ve "eleştirel" kampları arasındaki ayrım Batı Marksizm'inin gelişiminin büyük bölümünü ve Marksizm'in ölümcül tartışmalarının katılımcılarının özkimliklerini tanımlamıştır. Ama onların zararına. Bu entelektüel ve politik ayrım Marksizm'in merkezî sorunu olmuştur; Marksizm'in ayrılmış yörüngeleri arasında bir seçim talep etmek, açıkça sorunu yeniden üretmektir.

Ayrıca, bu reçete, Marksist sosyal kuramın üç kendine özgü düzleminin ya da projesinin, karakter ve rolü üzerine temel bir kafa karışıklığından ve böylece her birinin kavramsal ihtiyaçlarından kaynaklanır. Somut olarak, bu karışıklığın büyük bölümü Marx'ın kapitalist ekonominin "hareket kanunları"nı teşhis etme çabası ve dolayısıyla sermaye birikiminin mantıksal bir kuramının gelişimi ve sosyal bütünler olarak kapitalist toplumların analizinin bu proje ile ilişkisi ile ilgilidir.

Buna özgü olarak, Batı modernitesinin en önemli, nedensel belirleyici özelliğinin burada yattığı varsayımı üzerinden kapitalist ekonominin kendi koşullarına göre bir modelini geliştirmeyi başarabilmek için *Kapital*'in kapalı sistemi kasten ve yerinde bir kararla kapatılmıştır. Sınırlılığı görevi için vazgeçilmezdir.[30]

30. Marx'ın bu projesi Anthony Giddens'ın metodolojik dönemine bir örnek, yapıları saf biçimlerinde tanımlamanın peşinde kasti bir kuramsal soyutlamadır. Tartışması içinde, Jeffrey Isaac, bu nokta hakkında Nicos Poulantzas'ı alıntılar (Üretim biçimi, derin okumada var olmayan, soyut-resmî bir nesne kurar) ve "başka bir deyişle, üretim biçimi kavramı, gerçek ama ancak belirli toplumların katı pratikleri içinde somutlaştığı sürece var olabilen, karmaşık bir sosyal yapıyı işaret eden bir soyutlamadır. Dolayısıyla, 'derin okumada' üretim biçimi tarafından şekillendirilmiş olsalar da sadece sosyal oluşumlar vardır". Isaac, *Power and Marxist Theory*, 118; alıntı: Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes*. Londra: New Left Books, 1973 [*Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu, Belge Yay., 1992].

Aynı zamanda, Marksizm'in bu "bilimsel" ve "ekonomik" yönünün, gerçek tarihi aydınlatabilecek bir sosyal kuram inşasında daha önce doldurulmamış bir rolü oynama potansiyeli vardır.

Marx'ın kapitalist birikimin bu kapalı yapısal analizine yüklediği merkezî yerin ontolojik gerekçesi, kapitalizmin diğer sistemlerden, tam da kapitalist ekonominin devlet ve sivil toplumdan otonomisinin boyutuyla farklılaşması *tarihsel* gerçekliğinden gelir.[31] Ekonominin ve somutlaştırdığı üretici ve piyasa ilişkilerinin, imtiyazlı yeri, Marx gösterir ki, doğal ya da kaçınılmaz değil, kendine özgü ve kolay işlenebilir bir insan yapısıdır. Bu iddia, tabii ki, Marksizm'e özgü değil (Polanyi ve Schumpeter'i düşünün); aslında ekonominin merkeziliği Marksizm için ne-

---

Marksizm gerçek kapitalist ekonomilerin işleyişinin ampirik ve tarihsel analizine girdiği an itibari ile bu kapalılık doğru olmaktan çıkar. Gerçekten de, analizin odağı zorunlu olarak ânında Marx'ın üçüncü projesine kayacaktır, çünkü pratikte hiçbir kapitalist ekonomi, asgari olarak bile belirli bir ülkede ve belirli bir zaman dilimi içinde devlet, pazarlar ve sınıf oluşumunun karakterini bağlayan kurumsal özel düzenlemenin raporu oluşturulmadan anlaşılamaz (Bunlar Marksizm'in üçüncü projelerinin en geleneksel versiyonlarının içinde bile ele alınması gereken konulardır). Marksist ekonomistler ikinci projenin kapalı kuramını üçüncü proje ile karıştırdıklarında, kurumlar ve iktidar meselelerinden ayrılmış bir karatahta ekonomisi ortaya koyarlar. Sonuç, genelde, kapitalist pazarların ampirik işleyişinden uzak bir ekonomi kavramsallaştırılmasının yeniden ele alınması ve özellikle, sermayenin organik düzenindeki kaçınılmaz artışa dayanarak kapitalist bir krizin de kaçınılmaz olduğu iddiasıyla ilgili bir ampirik hatalar setinin birleşimidir. Aynı zamanda, bu durumu düzeltmek için David Gordon ve meslektaşlarının dikkatle hazırladığı birikimin sosyal yapısı kavramsallaştırmaları gibi önemli denemeler, iddia edildiği gibi Marx'ın ikinci projesinin düzeltmeleri değil, kapitalist ekonomi ve sosyal ve politik örgütlenme soruları arasındaki bağlara önemli katkılar yaptıkları üçüncü projenin düzeyine bir kaymadır.

31. Cohen'den farklı ama Polanyi ve Schumpeter'e benzer bir şekilde, Ellen Meiksins Wood, verimsiz ekonomik düzenlemeleri ayıklamak için bir mekanizması olan tek üretim biçimi olan kapitalizmin eşsizliğinin üzerinde durur. Kapitalizm kendi ekonomik hâkimiyetini kurar. "Üretici güçlerin iyileştirilmesine yönelik herhangi bir genel eğilim... ve kapitalizmin üretim güçlerinde devrim yapma özel eğilimi..." arasında temelden ayrım yapma ihtiyacının üzerinde durur. "Kapitalizmin benzersizliği ve gelişme hırsını vurgulamak –ve bunun ima ettiği diziselliği reddetmek– bu nedenle, Marksizm'de bir anormallik ya da anlık bir –ölümcül olsa da– hata değildir. Baştan beri Marx'ın kendi analizinin derininde saklı ve onun özündedir." Wood, "Marxism and the Course of History", 97-9.

oklasik ekonominin natüralist sunumuna nazaran çok daha rastlantısal bir sorudur.

Sermaye birikiminin mantıksal modeli, kapitalist toplumların Marksist sosyal kuramının özü olarak sunulduktan sonra modelin yeri değişir. Bu analitik bağlam içinde model tarihle eş süreli olduğu iddiasında değildir. Bunun yerine, kapitalist birikim, toplumun farklı küreleri içinde hayatın inşasında, tek başına olmasa da, merkezî etken olarak görülür. Eğer bilimsel Marx'ın kapitalistleri ve işçileri, belirli insanlara –ya da hayatlarına, yaradılış ve hareketlerine– referans vermeden rol kategorileri iseler, bu bağlam içinde *aynı kategoriler*, tarihin dışında değil içinde bir sosyal deneyimin anlaşılmasına katkı sağlarlar.

Kısaca, *Marx'ın ikinci projesinde üçüncü projeye kayma sırasında, ekonomik modelin anlam ve durumu başkalaşır.* Kendi içinde kapitalist birikim kuramı ve ona refakat eden hareket kanunları kapalı bir işlemsel sistem olarak değerlendirilebilir.[32] Kapitalist toplumların sosyal kuramı projesine bağlı olarak, mantıksal ve kronolojik zamanın ilişkisi, materyalizm ve belirlenim, yapı ve aktör hakkında yeni sorular yöneltilebilir.

---

32. "İşlemsel" kelimesini, Boudon'ın ortaya koyduğu, yapının "kasıtlı tanımı" dediği, "bir grup birbirine bağlı bilinmezlerle yüz yüze olunduğunu" göstermek için bir nesneyi bir sistem olarak *betimleyen* tanım ve "bir nesnenin sistemsel doğasını açıklamaya çalışan bir kuramın içindeki yapı kavramını içine almasıyla anlaşılan... bir işlemsel tanım" arasındaki ayrım bağlamında kullanıyorum. Raymond Boudon, *The Uses of Structuralism* (İşlevselliğin Kullanımı), Londra: Heineman, 1971, 16. Marx'ın ancak ikinci projesinde işlemsel bir yapısal analiz geliştirmeyi başardığını iddia ediyorum. Kapitalist toplumların sosyal kuramı olan üçüncü projesinin ana sorunlarından biri, bu tarz toplumların parçaları arasındaki ilişkilerinin, özellikle ekonomi ile bağlantılarının, karşılıklı ilişkiler alanı belirlemek mütevazı anlamı ile bir sistem kurduğunu düşünüp düşünmediği ya da daha derin anlamda bu karşılıklı bağımlılığın özgünlüğünü açıklamak için bir kuram sağlayıp sağlayamayacağı konusundaki büyük muğlaklıktır. Boudon ve G.A. Cohen'in, bilinmezler arasındaki provokatif bağlantılar için akla yatkın açıklamalar getiren, işlevsel hipotezler ile kasıtlı ya da kasıtsız mekanizmaların tanımlamaları üzerinden bu açıklamaları detaylandıran ikinci dereceden çalışmaları birbirlerinden ayıran işlevsellik tartışmalarını tanımladığı bu iki yapısal analiz ânı arasında simetrik bir ilişki vardır. Cohen, *Karl Marx's Theory of History* [*Karl Marx'ın Tarih Teorisi*], b. 9.

Marx'ın üçüncü projesinin kapitalist toplumların analizi için uygun bir sosyal kuram olduğunun kabulü, odağın üretim biçimindeki dönemsel kesintilerden ve Marx'ın ilk iki projesinde de yer alan büyük ölçekli ekonomik model inşasından, kapitalist üretim biçimi içindeki varyasyonlara kaymasına bağlıdır. Marx'ın tarihsel yazıları bu kaymayı yapmaktan kaçınmaz ama bu nadir örnekler, olgun, sistematik, çok ciltli ekonomik düşünceleriyle karşılaştırıldığında çok az sayıdadır ve kuramın içine saklanmıştır. Dahası, bu yüzyılın Marksizm'i, Gouldner'in ayrımının iki yakasında da, kapitalist toplumların sosyal kuramlarını bu kaymayı *yapmadan* kurma talihsiz eğilimini paylaşmıştır.[33]

Durumun "bilimsel" Marksistler (tarihi elinin tersi ile itişi Thompson'ı öylesine sinirlendirmiş olan Althusser gibi) için böyle olduğu aşikâr olmalı ama kesinlikle sadece bu gruba has bir durum değil. Georg Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilici*'ni düşünün, eleştirel Marksizm'in merkezinde yer alan bir çalışma. Lukács için, kapitalist gerçekliğin tamamı, meta prensibinin hayatın bütün alanlarına girmesiyle tanımlanır. Meta fetişizmi cisimleştirme üretir ki bu modern kapitalizmin gelişim ve büyüyen karmaşıklığı ile daha da detaylanır. Cisimleştirme ile insanlar arasındaki ilişkiler, şeyler arasındaki ilişkiler gibi gözükmeye başlar; insanlar aktörlüklerini ve otonom bilinçlerini sosyal varoluş bölgelerinin mekanik parçalanmasına kaybederler.[34]

33. Raymond Williams, "Ancak, en iyi Marksist kültürel analizlerde açıkça görülen şey, kendini, *dönemsel* dememizin uygun olacağı sorularda, *tarihsel* dememizin uygun olacağı sorulara göre daha evinde hissettiğidir." Raymond Williams, "Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory" (Marksist Kültürel Kuramda Alt ve Üstyapı), *New Left Review* 82, Kasım-Aralık 1973, 8.

34. Georg Lukács, *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1971 [*Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çev. Yılmaz Öner, Belge Yay., 2014]. Bu yazının en etkili olan noktalarından biri analitik rasyonaliteyi kapitalist cisimleştirme ile özdeşleştirmesi olmuştur. Bu bilimsel olmayan romantizm cinsi Marx'a yabancıdır. Agnes Heller'in de işaret ettiği gibi, Marx, yönlenişi dinamik ve geleceği gösteren, kapitalist sanayileşmeyi tarihsel ilerlemenin motoru olarak gören ve bilmek, harekete geçmek için bilgi esaslı bir temel sağlamaya uygun bir köken olarak dinin yerine bilimi geçiren, en üst düzeyde bir

Bu, Marksist kuramın hem alt ve hem üstyapısı açısından tamamıyla tarih dışı bir portre. Bir üretim biçimi olarak kapitalizm ve örtüşen üretim biçimlerinin çözülmesi güç karışımları olarak özgün toplumlar Lukács'ta eksik olan konular. Ama ayrıca, Stedman Jones'un fark ettiği gibi,

> Lukács tarafından adeta buharlaştırılıp silinen, sadece üretim biçimlerinin tarihi –"temel"– değil. Üstyapı içindeki farklılık gösteren politik ve kültürel sistemlerin bütün karmaşıklığı birkaç ruhsuz nakarata daraltılmış. Lukács'e göre, herhangi bir sosyal oluşumun egemen ideolojisinin yönetici sınıfın ideolojisi olduğu tezi, sosyal bütünlüğün saf sınıf öznesinin ideolojik özü ile doygunlaştırılması olarak yorumlanmıştır. Bu egemenliğin hiçbir kurumsal aygıtı olmadığını görmek önemlidir. Basitçe, "saf ideoloji"dir, evrenin saklı merkezinin görünmeyen ışınları: Meta fetişizmi. Dolayısıyla, *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde Lukács'ın bütün burjuva ideolojik egemenliği açıklamaları metalardan, kapitalist toplumun sakinlerinin bilinçlerini beyazlatmak için yayılan, cisimleştirmenin görünmez yayılımına indirgenmiştir.[35]

Lukács için ampirik değil, sadece potansiyel bir emekçi sınıfı var. Çünkü ekonomik, üretici gerçekliğin ötesine meta fetişizminin geçmesi, ona atfedilen bilinç ve "insanların hayatları hakkında gerçek, psikolojik düşünceleri"[36] arasında bir çatlak oluşturuyor. Bunun sonucu olarak, sosyal değişim ikili bir ya hep ya hiç önermesi. "Hep"; içinde emekçi sınıfın sonunda kuramsal olarak ona atfedilen bilincini elde ettiği, nesne ve özne arasındaki ayrımın üstesinden gelme potansiyeline ulaştığı,

---

modern düşünürdü. Agnes Heller, "Marx and Modernity" (Marx ve Modernite), *Thesis Eleven* 8, Ocak 1984. Lukács, tersine, kapitalizm ve sosyalizm arasındaki savaş meydanını, bir yanıyla, bilimsel rasyonalite ile meta prensibindeki dağılma bağlamında bütünlük arasındaki metodolojik ayrım olarak sundu. Bu antinomi eleştirel Marksizm'in ana özelliklerinden biri olmuştur; örnek teşkil edebilecek tartışmalar Herbert Marcuse ve Lucien Goldmann'ın yazılarında bulunabilir.

35. Gareth Stedman Jones, "The Marxism of the Early Lukács: An Evaluation" (Erken Lukács'ın Marksizm'i: Bir Değerlendirme), *New Left Review* 70, Kasım-Aralık 1971.

36. Lukács, *History and Class Consciousness* [*Tarih ve Sınıf Bilinci*], 51.

en sonunda tarihsel sahnede kapitalizme baskın çıkmış gibi gözüktüğü, devrimci sosyalist bir pratiktir.

Lukács'ın istenççiliği gerçek aktörlerden ayrılmıştır. Onun emekçi sınıfının gerçek işçi sınıfı ile ilgisi yoktur. Gerçekten de, *Tarih ve Sınıf Bilinci* içinde analizin büyük yeri kapitalist üretim biçiminin fetişleştirilmiş ve cisimselleştirilmiş dünyasında işçi sınıfının neden emekçi sınıfa dönüşemeyeceğini anlatır. Meta fetişizminin mantığı atomlaşmadır. Ekonomik kriz dönemlerinde bile, işçilerin kaderi bireyselleştirilmiş bir kriz olarak görülür ve "cisimleştirilmiş akıl bu 'karmaşa'nın içinde bir model görmekten acizdir"

Gene de Lukács, içinde kapitalist tarihin sonunda işçi sınıfının dünya tarihindeki emekçi sınıfı rolünü gerçekten üstleneceği bir sosyalizme geçiş mitolojisi geliştirir. Nesnel olasılıkları gerçekleşecek, atfedilen ve asıl bilinç arasındaki sınırlar kalkacak ve bilinci "senet" olacaktır. Bu sihirli var olmak ve bilincin birleşme ânında sosyalizm insanların seçimi olarak gelecektir. Bu mitolojinin Lukács'ın kapitalist toplum değerlendirmesinde bir dayanağı yoktur.[37] Daha çok, "kuram ve pratik arasında bir çeşit uzlaşma düzenine sahip" bir öncü partinin rolüne meşruiyet sağlar.[38]

---

37. Tek kısmi istisna, Lukács'ın kapitalizmin sonuncu ekonomik krizinin işçi sınıfı içinde potansiyelden asıl bilince dönüşümü üzerinde sahip olacağı etkiye biçtiği roldür. Lukács'ın politikleri soyut olsa da, devrimci olmadıklarının altını çizmek gerekir.

Lukács, kısaca, gerçek ve ideal arasındaki ayrımı geçersiz kılar. Isaac, "bunu, ast pozisyonundakilerin ya gerçekten ya da içkin olarak varolan iktidar sistemine karşı oldukları bir teleoloji yerleştirerek yapar... Çıkarlar sorununa böyle bir teleolojik yaklaşımın sonuçlarından biri, münferit direniş hareketleri ve daha olağan müzakere ve çatışma biçimlerinin hatalı bir şekilde sosyal dönüşüme doğru hareketlenmenin sinyalleri olarak yorumlanmasıdır. Bu hata, kuramsal analizin ahlaki yönden değerlendirilmesine ve sosyal biçimlerin tutarlılık ve kararlılığının kabul edilmemesi yanlışına götürür. İkinci bir sonucu ise, gerçek normatif soruların ihmal edilmesidir. Buraya kadar değişim içkin görüldüğünden, neden değişimin haklı olduğunu ve geleceğin nasıl daha iyi düzenlenebileceğini anlamaya çalışmanın zarureti azalır" yazar. Isaac, *Power and Marxist Theory,* 106-7.

38. Lukács, *History and Class Consciousness* [*Tarih ve Sınıf Bilinci*], 105, 178, 299. Stedman Jones'un çalışması, Lukács'ın devlet ve politik hareket kuramı

Şu an için Lukács'a odaklanıyor olmamız bilimsel Marksizm'in üstünlüğünü tartışmak için değil. Daha çok, Marksizm'in Gouldner tarafından çizilen sınırlarla iki gruba ayrılmasının Marksizm'i sosyal (ve pratik) bir kuram olarak zayıflattığını ve Marx'ın çeşitli analitik projelerinin konumları konusunda temelden bir yanlış anlaşılma yarattığını vurgulamak. Çünkü üretim biçimi düzleminden sosyal oluşuma, Marx'ın ikinci mantıksal-ekonomik projesinden üçüncüye, kapitalist toplumların sosyal kuramına geçersek soru; mantıksal ile kronolojik olan ya da yapı ile aktör arasında bağ kurup kurmamak değil, bu bağı nasıl kuracağımızdır.

20. yüzyıl Marksizm'inin bütün öncü figürleri içinde Antonio Gramsci bu konuları tahlil etmek için en dolu ve verimli denemeleri yaptı. Şaşırtıcı olan, *Hapishane Defterleri* ve diğer

---

üzerine yararlı bir tartışma ile sonlanır. Stedman Jones, "The Marxism of the Early Lukács", 57.

Parantez içinde, neden Batı Marksizm'inin büyük bölümü, üretim biçimi düzleminde ilgisiz kalarak, sosyal kuram ve tarihin ana problemleri ile yüzleşmekten kaçınıyor, diye sorabiliriz. Ben Perry Anderson'ın Batı Marksizm'inin her şeyden önce mağlubiyet Marksizm'i olduğu tanısını çekici buluyorum. Anderson, Ideoloji konusunda Althusser, cinsellik konusunda Marcuse, doğa konusunda Adorno, kıtlık konusunda Sartre ya da hegemonya konusunda Gramsci olsun, hepsinde şunu gözlemler, "ne kadar başka yönlerden çok çekimli de olsa... bir temel simgeyi paylaşırlar: Müşterek ve saklı bir karamsarlık" ki bunun niye böyle olduğunu anlamak zor değil. Perry Anderson, *Considerations on Western Marxism*. Londra: New Left Books, 1976, 88 [Perry Anderson, *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*, Çev. Bülent Aksoy, Birikim Yay., 2007].

Gerçekten de, bu 20. yüzyıl Marksistlerinin her konu ya da kavramı, işçi sınıfının Lukács'ın asıl bilincinden atfedilen bilincine atlama yapmaktaki başarısızlığını açıklama çabası olarak okunabilir. Modern Marksistlere özgü bu endişenin akademik de bir yönü var, Marksizm'in ne ölçüde kapalı bir kuram olduğu. Bu araştırması zor bir konu, çünkü Gouldner'in de gözlemlediği gibi, "Marksizm kendini, onu düşman ve rakiplerinden koparan ve ayıran doktrinlerini vurgulayarak ve aynı zamanda onlarla paylaşıyor olabileceği doktrinleri geçiştirerek ya da onlar hakkında sessiz kalarak tesis etti. Böylece kendisine ayırt edilebilir bir kimlik inşa etti, onun kendisi adına iddialarda bulunmasını, kaynak ve bağlantı aramasını sağladı. O zaman bir kuramı şekillendiren, ne sadece araştırma, ne de gerçek ve mantıktır; bir kuramın kimliği aynı zamanda entelektüel hayatın politika ve politik ekonomisi tarafından da şekillendirilir." Gouldner, *Against Fragmentation*, 89.

yazıları ile ilgilenen yazımın büyük bir bölümünün, Gouldner'in bilimsel mi yoksa eleştirel mi bir Marksist olduğunu ya da orijinal Marksizm'den kökten ayrılmış olup olmadığını tartışması.[39]

Bu tarz tartışmalar bizi pek ileriye götürmezler. Gouldner'in ikiliğinin kuralcı yönünü reddetmemle aynı sebepten dolayı bu pozisyonların hepsi ya yanlış ya da konudışı. Gramsci'yi ya geleneksel tartışmaların sığmadığı kalıbın içine sıkıştırmaya çalışıyorlar ya da Marksizm'in iki kampının da üstüne çıkma teşebbüsünü gözden kaçırıyorlar. Gramsci'nin büyük gücü eleştirel ve bilimsel yaklaşımlar arasında seçim yapmayı reddetmesinden ve kuramsal bir proje ile tarihsel bir projeyi bir araya getirmenin içkin gerilimleri ile ve onlar üzerinden çalışma çabasından geliyor; örnek çalışmasında, Mussolini'nin hapishanesinde yatarken solun yenilgisinin enginliğini anlamak için İtalyan toplumunun coğrafyasını araştırması gibi.

Gramsci'nin çalışmasının anahtarı devlet ve sivil toplumu Marksizm için analiz nesneleri olarak yakalamak ve kapsam

39. Başkalarının yanı sıra, birinci pozisyon Chantal Mouffe "Hegemony and Ideology in Gramsci" (Gramsci'de Hegemonya ve İdeoloji), Mouffe (Der.) içinde, *Gramsci and Marxist Theory* (Gramsci ve Marksist Kuram), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1979, ikinci pozisyon ise Gouldner tarafından savunulur. Bu müzakere alt-üstyapı tartışmasının Marksizm içinde ne kadar stilize bir hâle geldiğini gösterir. Norberto Bobbio, mesela, Gramsci'nin Marx ve Engels'in düşüncelerini iki anahtar yönden tersyüz ettiğini savunur: Üstyapının ekonomik temelden daha önemli olduğunu vurgulayarak ve üstyapı içinde kurumsal düzenlemeler yerine ideolojik ve kültürel olana öncelik vermesi. Bobbio, "Gramsci and the Conception of Civil Society" (Gramsci ve Sivil Toplumun Doğuşu), Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*. Bunun tersine Jacques Texier, Gramsci'nin çalışmasının, ekonomik sorular konusunda tamamıyla sessiz de olsa, geleneksel Marksist ekonomiyi kanıksadığını ve altyapının nasıl ve hangi durumlarda üstyapıya nüfuz ettiğini ve onu şekillendirdiği ile ilgilendiğini savunur. Texier, konuyu sanki anahtar problemlerini çözmüşçesine, oysa sadece vurgulamıştır, yeniden özetler: "Doğrusu, Gramsci için, altyapı, gerçekten de, 'başlıca' ve 'koşullandıran'dır ve bu noktada bir Marksist'tir. Ama bu kesinlikle üstyapının her an aktif olmadığı ya da bir sosyal devrim dönemi başladığında ki bu dönemler üretim ilişkilerinin mantıkdışı olduğu zamanlardır, insanın üstyapısal aktivitelerinin altyapı ile ilişkili olarak belirleyici olmayacağı anlamına gelmez." Jacques Texier, "Gramsci, Theoretician of the Superstructures" (Gramsci, Üstyapıların Kuramcısı), Mouffe içinde, *Gramsci and Marxist Theory*, 58-9.

içine almak. İkisinin de modern kapitalist toplumlarda büyük, karmaşık ve yüksek derecede farklılaşmış olduğunu ve özelliklerinin yerden yere ve zamandan zamana hatırı sayılır şekilde değiştiğini fark etti. Gramsci İtalyan tarihinin garipliklerini –özellikle Katolikliğin rolünü ve kuzey-güney ayrımını– açık, olumsal ama göreceli olmayan Marksist bir çerçeve içinde, bu bakış noktasından anlamaya çalıştı.[40]

Elbette, Gramsci'de en ilginç olan II. Enternasyonal'in Marksizm'in mekanik belirlenimcilikten kopmuş olması değil, bu kopuşun, Krieger'in Marx'ın tarihsel yazıları hakkındaki tanımlamasıyla bütünüyle örtüşen karakteridir:

> Sadece tarihin kendisine değil, aktörlerine de iki yönlü bir varoluş atfedilmişti. Marx, "tarihsel mücadelelerde, tarafların ifade ve isteklerini gerçek organizmaları ve gerçek isteklerinden, kendileri hakkındaki görüşlerini ise gerçekliklerinden ayırt etmek" gerektiğini vurgularken, herhangi bir tarih yazımı mantığı ile gerçeği yanılsamadan ayırmaya değil, bundan ziyade tarih alanı içindeki iki farklı elemanı bir çeşit özne-nesne ilişkisi tarzında düzenlemeye çalışıyordu.

40. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, New York: International Publishers, 1971 [*Hapishane Mektupları*. Çev. Adnan Cemgil, Belge Yay., 1985]; Gramsci, *Letters from Prison*. New York: Harper and Row, 1973 [*Hapishane Defterleri* [4 Cilt], Çev. Barış Baysal, Kalkedon Yay., 2001]; Gramsci, *Selections from Political Writings* (Siyasi Yazılarından Seçmeler), 1910-1920. New York: International Publishers, 1977. Yararlı ikincil yaklaşımlar: Leonardo Salamini, *The Sociology of Political Praxis: An Introduction to Gramsci's Theory* (Politik Pratiğin Sosyolojisi: Gramsci'nin Kuramına bir Giriş), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1981; John M. Cammett, *Antonio Gramsci and the Origins of the Italian Communism* (Antonio Gramsci ve İtalyan Komünizminin Kökeni), Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1967; Antonio Pozzolini, *Antonio Gramsci: An Introduction to his Thought* (Antonio Gramsci: Düşüncelerine bir Giriş), Londra: Pluto Press, 1970; Carl Boggs, *Gramsci's Marxism* (Gramsci'nin Marksizmi), Londra: Pluto Press, 1976; Boggs, *The Two Revolutions: Gramsci and the Dilemmas of Western Marxism* (İki Devrim: Gramsci ve Batı Marksizminin Açmazları), GraBoston: South End Press, 1984; Ann Showstack Sassoon (Der), *Approaches to Gramsci*, Londra: Writers and Readers, 1982; Ann Showstack Sassoon (Der.) [*Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, Çev. Ozan Kamiloğlu, Mustafa Kemal Coşkun, Dipnot Yay., 2012] ve Perry Anderson, "The Antinomies of Antonio Gramsci" (Antonio Gramsci'nin Antinomileri), *New Left Review* 100, Kasım 1976-Ocak 1977.

> Düzenlemeleri ne kadar hiyerarşik olsa da, "öznel" fikirler ve hareketler bir yanda ve ürettiği "nesnel" tarihsel kanun ve olaylar diğer yanda eksiklikleri sebebiyle bariz güçlerdi ve tarih yazmak için birbirlerine ihtiyaçları vardı. Aslen, bu bilindik "üstyapı" fikridir ama onu bizim amacımız için kayda değer kılan, Marx'ın tarihe yaklaşımında sadece ideolojilere itiraz etmek için bir gereç değil, aynı zamanda araştırmasına "nesnel" sosyal süreçle tam bir uyum içinde olmayan hareket ve fikirleri de kabul etmesi için bir yöntem olmasıdır.[41]

Bir seri özgün sosyolojik ve politik kavram geliştirerek –en önemlisi "hegemonya" ve "tarihsel blok" ("ana sınıf"ın hegemonya kurduğu bir özel tarihsel durum)– modern devlet ve sivil toplumun karmaşası ile baş edebilecek bir politik çatışma sosyolojisi yaratarak, Gramsci Marx'ın tarihsel yazımı içinde yer alan ve en çok gelecek vaat eden araştırmaları geliştirmiştir. Bu detaylandırmada alt-üstyapı ayrımı, bir durumun ekonomik, politik ve kültürel elemanlarının birbirlerine bağlı olduğu karmaşık bir ilişkiler ağı olarak geliştirilmiştir ve sosyal yapının tarihselliği merkezde yer alır. Herhangi bir toplumda farklı boyutlar, Althusser'in formülünde olduğu gibi kapalı, mantıksal olarak belirlenmiş yörüngeler içinde hareket etmezler; tek bir tarihsel ritim içinde birbirlerine bağlıdırlar. Bu nedenle, Gramsci için, politik çatışmanın içerik ve kuralları ile politik mücadelelerin sonuçları içindeki varyasyonlar, kuramsal olarak türetilmiş beklentilerin karşısında hayal kırıklıkları bağlamında açıklanamazlar, bunun yerine fiilen gerçekleşen açıklamanın nesnesi olmalıdırlar. Böylece, bu Marksist bir politik sosyoloji geliştirme çabası içinde Gramsci, radikal bir şekilde indirgemeci karşıtıdır. Ayrıca, Croce'ye borcunun da açıkça gösterdiği gibi, Gramsci'nin Marksizm'i Marksist olmayan bilim ile diyalog hâlinde gelişmiştir.

Bu başarı nedeniyle, Marksizm içinde alt-üstyapı problemi ile uğraşan bütün ciddi çalışmalar açıkça ya da dolaylı olarak Gramsci'ci'dir. 3. Bölüm'de kente dönmeden önce Marksist sosyal kuramın bu konularını Edward Thompson, Raymond Williams,

41. Krieger, "Marx and Engels as Historians", s. 386-7.

Eric Hobsbawn ve G.A. Cohen'in çalışmalarında incelemek istiyorum, çünkü onlar bu sorulara duyarlı olan Marksistlerin Gramsci'den beri yaptıkları alternatif kuramsal hamlelerin repertuvarını gösteriyorlar. Marksizm'in, kent çalışmalarında farklılaştırma problematiğine çekici bir alternatif sunma kapasitesi bu eklemlerin karakterlerine ve ikna yeteneklerine bağlı. Bölümün son tartışmasında Marksist kuramın kapsamlılığı konusuna geri döneceğim.

II

18. ve 19. yüzyıl İngiltere'sinin sınırlandırılmış mekânında Edward Thompson'ın çalışmasının konusu –işçi sınıfı değerleri ve politik kültür, hukuk, ahlaki seçimler ve beklentilerin önemi– ile beraber Marksist geleneğin özel bir okumasıyla kendini içedönük bir şekilde özdeşleştirmesiyle kendini Marx'ın üçüncü projesinin kalbine yerleştirir. Thompson, Marx'ın katkılarının bu yönü üretim biçimi düzlemindeki çalışmalarına nazaran çok daha az gelişmiş olduğu için, geliştirmek için bu noktayı seçer:

> Marx'taki gerçek sessizlik, antropolojistlerin değer sistemleri dedikleri alanda yatar... kültürel ve ahlaki arabuluculuğa ilişkin insanoğlunun, özellikle belirli üretken ilişkilerde, bu maddi deneyimlerin kültürel yollarla nasıl idare edildiği, bazı üretim biçimleri ile bağdaşan bazı değer sistemleri olması ve onlara bağdaşan değer sistemleri olmadan düşünülemez olan üretken ilişkilerin üst üste bindiriliş yöntemlerine ilişkin bir sessizlik vardır.[42]

Böylece, Marksizm'i sermayenin mantığı yerine kapitalizm çalışmalarına kaydırmayı denedi ve alt-üstyapı formülasyonlarından ümitsizce mekanik olmaları nedeniyle uzaklaştı. İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu'nun basılmasından beş yıldan fazla bir süre önce Thompson, bu metaforun yetersizliğini savundu:

42. "Interview with E.P. Thompson" (E.P. Thompson'la Söyleşi), Middle Atlantic Radical Historians Organization, *Visions of History* (Tarihin İmgelemleri), New York: Pantheon Books, 1984, 20.

> Marx ve Engels bütün tarihsel analizlerinde her zaman sosyal bilinç [ve sosyal varlık] arasındaki diyalektik etkileşimi göz önünde bulundurmuşlardır. Ama fikirlerini açıklamaya çalışırken bunları hayal ürünü bir model olarak sunmuşlardı... gerçekte, böyle bir alt ve üstyapı asla var olmamıştır; varolanın anlaşılmasını sağlamak için bir metafordur: Harekete geçen, deneyimleyen, düşünen ve tekrar harekete geçen insanlar.[43]

Thompson'ın ana kavramsal katkısı sosyal varlık ve sosyal bilincin kesişme noktasında olan "deneyim"in yapı ve aktör arasında bir bağlantı sağladığını önermesidir. Perry Anderson'ın işaret ettiği gibi, "deneyim"in iki anlamı vardır, hem gerçekliğin öznel algılanmalarının bir seti, hem de gerçekliği değiştirmek için harekete dönüşme potansiyeli olan, daha aktif bir öğrenme süreci ve dahası, deneyim gerçekliği içinde, belirlenmiş deneyim ve özerklik arasında mükemmel bir simetri yoktur.[44] "Deneyim"in ikiliği bir araştırma alanı hazırlar ama bu ikilik bütün karmaşıklığı ile incelenmediği sürece Thompson'ın çalışmalarının akla getirdiği verimli olasılıklara ulaşılamaz.

Marksizm'de sosyal kuram ve tarih arasındaki ilişkinin doğası hakkında Thompson'ın yaptığı en açık önerme *Teorinin Sefaleti*'nin içinde bulunabilir. Burada, geçmişin ontolojik konumunun tarih yazımı tarafından etkilenemeyeceğini savunarak (Tarihsel bilginin nesnesi "gerçek" tarihtir); tarihsel bilginin

---

43. E.P. Thompson, "Socialist Humanism" (Sosyalist Hümanizm), *New Reasoner* 1, 1957, 111-13. Bu yazının devamında Thompson, alt-üstyapı metaforunu Stalinizm ile şu yönden özdeşleştirir: "Stalinizm 'yansıma' ve 'üstyapı' kavramlarını yarı otomatik bir modelde mekanik işlemlere dönüştürdü. Entelektüel çatışmanın bilinçli süreci tarih yapımının aktörü olarak görülmüyor, yanılsamaların sinir bozucu yarı gölgeleri ya da ekonomik güçleri takip eden kusurlu yansımalar olarak görülüyorlardı" (129). Bu muhakkak Stalinizm'e yerinde bir suçlamadır ve dünyanın alt ve üstyapılara bölünmesinin tarihsel gerçekliğin bir raporu değil bir inşa faaliyeti olduğu ihtiyari uyarısı da yerindedir. Ama her çeşit kuram için durum böyledir ve sadece bu gerekçeyle, daha az değerlidirler ya da sosyal gerçekliği kavramak için yararlı gereçler olarak göz ardı edilmeye daha yatkın olurlar denilemez.

44. Perry Anderson, *Arguments within English Marxism*, Londra: Verso Books, 1980, 26-7.

geçici, tamamlanmamış, seçici ve tarihçilerin sorduğu sorularla sınırlı olduğunu iddia ederek (bu gerekçelerin hiçbiri yalan olmasa da); tarihsel maddeciliğin iddiasının epistemolojik ayırt edici özellikleri değil, prosedürleri, hipotezleri, kategorileri ve kavramları olduğunda ısrar ederek ve sömürü, sınıf çatışması, üretim biçimi ve hegemonya gibi kavramların tarihin değil beklentilerin kurallarını tayin ettiklerini tartışarak, "tarihsel maddecilik"i, hem tarihçi olmayan Marksistlere, hem de Marksist olmayan tarihçilere karşı savunur. Bunlar tarihsel zaman içinde uygulanmış ideal tipler değildirler, bunlar,

> özel durumların bütün aileleridir, evlat edinilmiş yetimler ve farklı ırklardan ebeveynlerin çocuklarının olduğu ailelerdir. Tarih kurallı fiil bilmez... Tarih kurallar ile yönetilmez ve yeterli neden bilmez... Çünkü tarihsel açıklamalar, tarihin nasıl gerçekleşmiş olduğunu değil, neden bu şekilde gerçekleştiğini ve başka bir şekilde gerçekleşmediğini; bu sürecin rasgele olmadığını, kendi düzeni ve rasyonalitesi olduğunu ve bazı olay tiplerinin (politik, ekonomik, kültürel) istenilen herhangi bir şekilde değil ama belli bir biçim ve sınırlandırılmış olasılık alanları içinde ilişkili olduğunu tebliğ eder.[45]

Bu önermeler üç kategoriye girer: Oldukça geleneksel, doğal şekliyle[46] tarihsel zanaatın heyecanlı bir tasdiki, kavramların inşası ve kullanımı hakkında bir set iddia ve belirleme konusuna bir yaklaşım.

45. Thompson, "The Poverty of Theory", *The Poverty of Theory* [*Teorinin Sefaleti*] içinde, 231-42.

46. Tarih, "tabii ki, aslında yoktur, gerçeklere yapışmış biraz plazma ya da görüngülerin kabuğu içinde görünmez bir çekirdek gibi. Söylediğimiz şey, nosyon (kavram, nedenselliğe ilişkin hipotez) disiplin diyalogunun içine kanıt ile getirildi ve 'çalıştığı' gösterildi; yani, karşıt kanıtlarla yalanlanmadı ve şimdiye kadar nedeni anlaşılmaz olan kanıtları başarı ile düzenliyor ya da 'açıklıyor'; bu sebeple, bu olayların nedensel sırası ya da rasyonalitesinin uygun (tahmini bile olsa) bir temsili ve (tarihsel disiplinin mantığı içinde) geçmişte gerçekten gerçekleşmiş bir süreç ile uyuşuyor. Böylece, aynı zamanda, hem 'gerçek' bir bilgi olarak, hem de o olayların gerçek niteliklerinin uygun bir temsili olarak var oluyor." A.g.e., s. 235-6.

Bu bakış açısının içinden, Thompson'ın kendisi bariz bir "sessizlik" sunar: Ontolojik ve belirleyici durum üzerinden kapitalist birikimin yapısına uyum ister. Eğer tarih "gerçek" ise ve bu gerçekliği en iyi açıklayan kavramlar Marksist sömürü ve sınıf analizi kavramlarıysa, Marx'ın politik ekonomi analizine tanıdığı merkezilik hakkında Thompson'ın yapmak istediği kesin değerlendirme nedir? İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu'nun hiçbir yerinde Thompson bu soru ile sistemli bir şekilde yüzleşmez. Ve *Teorinin Sefaleti*'nin hiçbir yerinde, *Kapital*'in tarihsel maddecilik ile "değiştirilmesi"ni öğütlemekten fazlasını yapmaz. Yakın zamanlı, sempatik bir eleştirmen şunu sorar: Eğer Thompson'ın çalışmaları, "kültürel kaynakların ve insan müdahalesinin sosyal değişim ve sınıf politikaları için önemini vurguluyorsa":

> Nerede karşılıklı sosyal değişim analizi: İngiliz işçi sınıfının kendini içinde yaratmak zorunda kaldığı yapılı, maddi sınırlar? İngiliz sanayileşmesinin sınıf ve toplum ilişkilerinin varolan modellerini hangi yollarla somut bir şekilde etkilediğinin sistematik bir tartışmasının olmaması, sanki tarih hiçbir şekilde İngiliz işçi sınıfının sırtından gerçekleşmemiş hissi veriyor. Ekonomik tarihçiler ve daha geleneksel Marksistlerin "nesnelci" önyargılarını düzeltme hevesiyle Thompson, var olma ve bilinç diyalektiğinin sadece tek tarafının ayrıntılarına girer.[47]

Bu karşılıklı ilişkinin eksikliği, Anderson'ın Thompson'a karşı en etkileyici cevaplarından birini doğurmuştur. Althusser için

47. Ellen Kay Trimberger, "E.P. Thompson: Understanding the Process of History" (E.P. Thompson: Tarihin İşleyişini Anlamak), Theda Skocpol (Der.) içinde, *Vision and Method in Historical Sociology* (Tarihsel Sosyolojide Vizyon ve Metod) New York: Cambridge University Press, 1984, 224. Aynı konunun başka bir okuması Thompson'daki üretim ilişkilerinin direkt olarak değerlendirilmesi eksikliğinin, aslında en azından içkin olarak ekonomik üretkenlik yanlılığı ve belirlenime büyük oranda teslim olduğu paradoksunu yarattığı sonucuna varır. Ellen Meiksins Wood, "The Politics of Theory and Concept of Class: E.P. Thompson and his Critics" (Sınıf Kuram ve Kavramının Politikası: E.P. Thompson ve Eleştirmenleri), *Studies in Political Economy* 9, Güz 1982. Ayrıca, Gregor McLennan, *Marxism and the Methodologies of History* (Marksizm ve Tarih Metodolojileri), Londra: Verso Books, 1981.

deneyim bir yanılsama ise, Thompson için, tersine, bu sınırlamanın sadece tersyüz edilmesi vardır. Anderson, ikna edici bir şekilde, "İhtiyacımız olan, bu iki ucun soyut karşıt duruşlarının ötesinde, 'deneyimin' çok farklı algı ve biçimlerinin *kavramsal* açıklaması ve hepsinin kapsadığı ilgili tarihsel varyasyonların *ampirik* araştırmalarıdır"[48] fikrini savunur. Sonuçta, Thompson böyle bir projeden son dakikada döner, çünkü tarihi heyecanlı savunması içinde kurama karşı bir isteksizlik geliştirmiştir.

Thompson'ın isteksizliğini anlamak, hatta sempati duymak, zor değil. Marx'ın politik ekonomi üzerine kuramsal çalışmaları işçi sınıfının (işgücünün) yeniden üretimini sistematik olarak incelemekte başarısız olur. Kuram, çalışan insanlara özneler yerine, neredeyse sadece sermayenin nesneleri gibi davranır. Oysaki hiçbir işçi sınıfı otomatik olarak oluşmamıştır ya da genel olarak kapitalizm içinde yaşamaz ya da onunla mücadele etmez.[49]

Ama tarihi kuramla anlayamaması Marx'ın politik ekonomi projesinin reddedilmesi için yeterli bir gerekçe değildir. Kronolojikten çok analitik ve yapısal olsa da, İngiltere'de kapitalist gelişmenin gerçek gidişatı hakkında derin bir okumayı temel alan bu kapalı sistem son derece tarihsel bir şekilde tasarlanmıştır.[50] Thompson ya da Krieger'inki gibi, ekonomist Marx'tan uzak durmaya çalışırken, tarihsel Marx'a övgüler düzme denemeleri, ikincinin ne kadar birinci içinde gömülü olduğunu gözden kaçırıyorlar.

Gene de, Christian Topalov'un da dikkat çektiği gibi, "kuramın tarihten inşa edilmesi, kuramın tarihsel fenomenleri

48. Anderson, *Argument within English Marxism*, 57-8.

49. Topalov'un da üzerinde durduğu gibi bu dışlamanın büyük bir kuramsal zararı vardır: "Bence, kapitalizm içindeki bu sosyal ilişkilerden bir model inşa etmek sadece tarihi anlamak ve onu ampirizme terk etmemek için değil, ayrıca sermayenin, sermayenin sermaye olmayanla ilişkisi olduğunu unutmuş bir Marksizm'in ekonomik yönden raydan çıkması tehlikesinin önüne geçmek için de gereklidir." Christian Topalov, "Capital, History, and the Limits of Economics" (Sermaye, Tarih ve Ekonominin Sınırları), *International Journal of Urban and Regional Research* 7, Aralık 1983, 607.

50. Marx'ın okumalarının niteliğinin içten bir takdiri için, Charles Tilly, "Karl Marx, Historian" (Karl Marx, Tarihçi), *Michigan Quarterly Review* 22, 1983.

anlamayı sağlayacağını garanti etmez. Bunun mümkün olması için, bütün bu meselenin itici gücü olan sosyal ilişkilere kavramsal sistem içinde uygun bir yer verilmesi gerekir."[51] Politik ekonomi projesinden sosyal kuram projesine kayma, bu nedenle, rol kategorilerinden insanlar arasındaki gerçek ilişkilere Marxist inşa içinde sosyal sınıf çatışmalarının üyelerine doğru bir hareket içerir. Bu ilişkileri anlamak için, yapısal tespitleri çok çabuk geride bırakmak kadar bu tarz tespitlerin somut tarihsel analizin yerini almasına izin vermek konusunda da ihtiyatlı davranmalıyız. Her halükârda, sosyal ilişkileri analizin merkezine yerleştirmek için, Thompson'ın var olmak ve bilinç dönemecine geri dönmemiz ve bunu yaparak, belirlenim temel probleminin üstüne gitmemiz gerekmektedir.

Thompson alt-üstyapı metaforunu sert bir şekilde reddeder ama kuramsal *hınzı* içinde yerine ne konmasını önerir? Bir cevap sunmaya en çok *Whigs and Hunters*'ın (Whigler ve Avcılar) son sayfalarında yaklaşır. Burada, mükemmel şekilde diyalektik ve fikir verici bir hukuk tartışmasına girer.

Teorinin Sefaleti'ninkinden çok farklı olmayan bir hedefe nişan alır: Ekonomik temel kanunu gibi üstyapısal elemanların mekanik tespitine. Bu noktadan bakıldığında hukukun egemenliği yöneten sınıfın egemenliğidir. Tabii ki, Thompson'ın ampirik çalışmalarının büyük bölümü 18. yüzyıl kanunlarının bu sınıf bağlılıklarını kanıtlar. Aynı zamanda, indirgemeciliğin ve "üst ve alt" yapıların reddini savunur.[52]

---

51. Topalov, "Capital, History", 605-6. Bu noktaların kuramsal ve bağımsız daha dolu bir detaylandırması için, Christian Topalov, "Social Policies from Below: A Call for Comparative Historical Studies" (Aşağıdan Gelen Sosyal Politikalar: Karşılaştırmalı Tarihsel Çalışmalar Çağrısı), *International Journal of Urban and Regional Research* 9, Haziran 1985.

52. E.P. Thompson, *Whigs and Hunters: The Origins of the Black Act*. (Whigler ve Avcılar: Black Act'in Kökeni), New York: Pantheon Books, 1975, 260. Alt-üstyapı metaforunun hukuki konulara mekanik uygulamasının bir örneği için, Alan Stone, "The Place of the Law in the Marxian Structure-Superstructure Archetype" (Hukukun Marksçı Yapı-Üstyapı Arketipi İçindeki Yeri), *Law and Society Review* 19/1, 1985. Stone, "Buraya kadar özetlemek gerekirse, Marksçı yapı ve üstyapı fikrini dikkate almamız, ekonomik yapı ve hukuki karar alıcıların hare-

Bir alternatif arayışı içinde (geleneksel ortak noktanın daralan eşiğinde), ilk olarak baskın sınıfa dahil edilemeyecek "kendi mantık, kurallar ve prosedürleri" olan hukukun azaltılamazlığını; ikinci olarak, üretimde hukukun kurucu rolünü gerçekten incelediğimizde alt ve üstyapı arasındaki farkın yara alacağını ve üçüncü olarak hukukun, tartışmaya açık olsalar da, bütün toplum tarafından kabul edilen normları ifade ve temsil ettiğini ortaya koyar. Thompson yanlış anlaşılmak istemez: Hukuk sınıf iktidarının dayatılması için kullanılır ama sadece esnek bir gereç değildir; kendi kati varlığına sahiptir ve hukukun baskın sınıf tarafından kullanımı bile hukukun kurum ve ideolojisi içinde adapte olmak ve çalışmak zorundadır ve bu yolla sınıf hukuk tarafından baskı altına alınmıştır. Ek olarak, hukukun egemenliğinin, sınıf etkisi altında da olsa, varlığı halk mücadelesinin sonucudur ve sınıf egemenliğine kanunlar tarafından arabuluculuk yapılması, aracısız iktidarın yönünü çevirmesinden dolayı, sınıf egemenliğinde gözle görülür bir hafiflemeyi temsil eder.[53]

---

ketlerinin nasıl üretim biçimini kuran ve sürdüren belirli kararların alınışı ile bağlantılı olduğunu anlamamızı sağlar. Bağlantılar şu yolu takip eder: Yapı, temel hukuki ilişkiler, alt ilişki türevleri ve özel kurallar... Böylece kaba bir araçsallığa başvurmadan, bu inşa, hukuki aktörlerin kapitalist sosyal ilişkileri desteklemek için nasıl hareket ettiğini gösterir ve aynı zamanda hukuki kararların alınış yöntemi ile de uyum sağlar. Dahası, üretim biçimine ciddi bir şekilde meydan okunduğunu gösteren sinyalleri algılamamıza izin verir. Bir ekonominin temel hukuki ilişkilerine meydan okunduğunda durumun bu olduğunu anlarız" (59-60).

53. Thompson, *Whigs and Hunters*, 260-9. Whigler ve Avcılar'a son derece ilginç bir ek, David Sugarman, "Law, Economy, and the State in England, 1750-1914" (İngiltere'de Hukuk, Ekonomi ve Devlet, 1750-1914), Sugarman (Der.) içinde, *Legality, Ideology, and the State*. (Yasallık, İdeoloji ve Devlet), New York: Academic Press, 1983. Özellikle avukatlığın yükselişi, taşınmaz mallar ve hukukun ilişkisi, mutlak ve daha nitelikli mülkiyet hakları arasındaki gerilim, olası yasal formların çoğulluğu üzerinden çatışmalar, gerçeklerin saptanması ve yaptırım prosedürleri de dahil olmak üzere ve en dikkate değer olan, kamu ve özel hukuk arasındaki ayrımın iki tarafında da yer alan, kolaylaştırıcı olarak nitelendirdiği kanunların gelişimi hakkındaki tartışmaları ilginçtir. Bu tarz kanunlar, müsaade edilebilir hareketleri tanımladıklarından devlet politikasının aktörleridirler ama aynı zamanda bireylerin devletten otonomilerini arttırmaları için de kullanılan araçlardırlar. Sugarman, şirket ve sözleşmeleri düzenleyenler gibi, bu tarz, kolaylaştırıcı kanunların kapitalistlerin ve kapitalizmin, Thomp-

Bu tartışma son derece fikir verici ama muğlak: Bu yoğun bir şekilde dokunmuş kitabın konusu hukuk hakkında değil ama hem tarihsel, hem kuramsal yönden üretici ekonomi ve hukuk arasındaki ilişki hakkında. Thompson'ın hukukun üretim içinde katmanlaşması hakkındaki tartışmasının açık olmayan yanı, alt ve üstyapı metaforu tarafından ortaya çıkarılan belirlenim ile ilgili konular hakkındaki tartışmaların bütünüyle bir kenara atmak isteyip istemediği. Mutlaka, hukukun otonom bir değeri olduğu ve hukuk ile üretim arasındaki sınırların görülmesinin imkânsız olduğu savları arasında, en azından bir miktar gerginlik vardır. Hukukun kapitalizm içindeki anlam ve rolü mekanik formüller yardımı ile anlaşılamazsa, o zaman, bunun yerine aralarındaki ilişkiyi düzenleyen belirleyici ve diyalektik özellikler nelerdir?

Teorinin Sefaleti'nde belirlenim tartışmasında Thompson bize "olayların laboratuvarında belirlenimin kanıtlarını gözlemleyin, kural ile yönetilen kanun anlamıyla değil 'sınırların belirlenmesi' ve 'baskıların uygulanması' anlamlarıyla" öğüdünü verir.[54] Bu formülasyon için Raymond Williams'ın *Marksizm ve Edebiyat*'taki belirlenim hakkındaki bölümünden yararlanır.

Orada, Williams heyecanlı ve ikna edici bir şekilde, "Herhangi bir belirlenim kavramına sahip olmayan bir Marksizm değersizdir" ama "Şu anda sahip olduğu kadar çok belirlenim kavramıyla bir Marksizm oldukça radikal bir şekilde sakattır"[55] fikrini savunur. Tartışması ustaca ve aydınlatıcıdır. İkisinin de, gerekli bir entelektüel gerilim oluşturan ve bunu sürdüren iki anahtar öğesi vardır.

İlk öğe belirlenimi sınırların belirlenmesi olarak ele alır. Bu nedenle, terim dışsallık, hareket alanının ötesinde ve dışında olma hissini içerir gibi görünür. Buna Williams "soyut belirlenim" der. Kapitalist üretim biçimi içinde "soyut belirlenimin

---

son'ın üzerinde durduğu hukukun çelişkili yönlerini idare etmelerini sağladığını savunur.

54. Thompson, The Poverty of Theory [*Teorinin Sefaleti*], 241-2.

55. Raymond Williams, *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1977 [*Marksizm ve Edebiyat*, Çev. Esen Tarım, Adam Yay., 1990], 83.

gelişimi için en güçlü gerekçe, Marksistlerden çok daha fazla insanın sürecin kontrolünün onların dışında olduğuna, en azından pratikte irade ve arzularının dışında olduğuna ve bu nedenle kendi 'kanunları' tarafından yönetildiğinin düşünülmesi gerektiğine hükmettikleri tarihsel, büyük ölçekte kapitalist ekonomi deneyimidir" Williams bu içgüdüyü acı bir şekilde ironik bulur, çünkü eleştirel bir doktrini edilgenlik reçetesine dönüştürür. Ama belirlenimin sınırların belirlenmesi olarak ikinci bir anlamı vardır, Williams'ın "içsel belirlenim" dediği "içinde, bir sürecin temel karakteri ya da parçalarının özelliklerinin sonucunu belirlediği (kontrol ettiği): O hâlde, karakter ve özellikler 'belirleyici faktörler'dir"[56] Terimin bu içsel anlamında aktörler yeniden takdim edilir ama sınırlayıcı şartlarla, bu yüzden de sınırların belirlenmesidir.

İkinci öğe belirlenimle baskıların uygulanması üzerinden ilgilenir. İçsel belirlenim negatif belirlenimden daha fazlasıdır, aynı zamanda varolan sınırlara karşı ve onların içinde baskılar uygulanmasıdır:

> "Toplum" asla, sadece sosyal ve bireysel icraatı sınırlandıran "ölü bir kabuk" değildir. Aynı zamanda, her zaman hem politik, ekonomik ve kültürel oluşumlarda dışa vurulan, hem de "kurucu"nun bütün ağırlığını vermek için içselleştirilen ve "bireysel irade" hâline gelen çok güçlü baskılara sahip kurucu süreçtir.

Bu anlamıyla belirlenim, kendileri "aktif ve bilinçli, aynı zamanda, hükmen, pasif ve nesnelleştirilmiş deneyimler"in[57]

56. A.g.e., s. 86, 84, 85.

57. A.g.e. s. 87, 88. Benzer bir belirlenim tartışmasını, bir olasılıklar bloğu, "sınırların belirlenmesi" ve özel durumlarda "haritalama" şeklinde belirlenim olarak gören John McMurtry sunar. Bu anlam, "belli bir ekonomik yapı ve toplumun özel yasal, politik ve ideolojik fenomenleri arasında gerçekleşen, tabiri caizse, *haritalamaya* işaret eder." Bu tarz bir belirlenim anlamı sınırlar kadar içeriğe de atıf yapar. "Maalesef, Marx böyle bir 'haritalama'nın hangi kurallar üzerinden gerçekleşeceği bilgisini vermez ama sık sık gerçekleştiği durumları tartışır, anlatır ve ima eder." John McMurtry, "Making Sense of Economic Determinism" (Ekonomik Belirlenimciliği Anlamak), *Canadian Journal of Philosophy* 3, Aralık 1973, 258.

bir birleşimi olan sosyal süreçlerin dışında değil içinde yer alır.

Bu formülasyonda belirlenim karmaşık bir süreçtir. Williams, alt ve üstyapının daha mekanik bazı yorumlarının ima ettiği, kapalı alanların soyut belirlenimini tartışmadan çıkarsa da, metaforunu *kısaca* reddetmez. Bunun yerine, içsel belirlenim tartışmasına iki tane daha eleştirel öğe ekler: Alt anlayışımızın genişletilmesi ve alt ile üstyapının nasıl bağlantılı olabileceği konusunda çok yönlü bir okuma. Bunu yaparken, analitik kategorilerin kullanımında Thompson'a göre çok daha hoşgörülüdür; aynı zamanda analitik yapılardan somut tanımlamalara doğru gözden kaçan kaymaya karşı uyarır. Metaforu sosyal süreçler hakkındaki temel soruları aydınlatmak için kullanın ama alt ve üstyapının hava sızdırmaz bir şekilde kapatılmış varlıklar olduğunu düşünmek hatasına sürüklenmemeye dikkat edin.

Williams'ın gözlemlerine göre, Marksizm içindeki yakın dönemdeki ilginin büyük bölümü, üstyapının asli karmaşıklığının ve otonomisinin detaylandırılmasına adanmış durumda. Bu değerlendirmeler zamansal gecikmeler, aracılık ve uyumlu ya da türdeş yapılar gibi fikirler üzerinden analizde değişiklikleri de içerir. Bunun yerine ya da en azından bir tamamlayıcı olarak, altın ve üretim biçimlerinin ekonomik yönden kavranışlarına indirgenmesinin ya da kapitalizm içinde sermaye hareketinin kanunlarına indirgenmesinin tekrar değerlendirilmesini teşvik eder. Marx'ın ikinci projesinde de olduğu gibi ekonomi alanı ile sınırlandırılmış da olsa alt, geleneksel yorumların çoğuna nazaran "çok daha aktif, daha karmaşık ve daha çelişkili"dir. Alt bir süreçtir, sabit bir durum değildir. O, buna rağmen, Marx'ın üçüncü projesi olarak tanımladığım projeye dayanarak, alt fikrinin kapitalist ekonomik ilişkilerin üretiminin ötesine, "toplumun kendisinin ve insanlarının kendilerinin birincil üretimine ve gerçek hayatın maddi üretim ve yeniden üretimine"[58] genişletilmesini önerir.

58. Williams, "Base and Superstructure", 4, 5, 6.

Bu yolla, Williams Marksist kuram içindeki alt içeriğini sert bir şekilde genişletir.

"Maddi bir sosyal sürece vurgu yaparak gözle görülür bir şekilde derinleşebilecek, kurucu bir sosyal süreç olarak kültür kavramının özel ve farklı 'yaşam tarzları' yaratan bütün olasılıklarını, yakalayabilmek için 'kültürel tarihi somutlaştırma radikal hareketini' önerir. Bunu dil ve bilinci 'maddi sosyal sürecin içine'[59] katarak yapar." Kültür, özellikle baskın anlam ve değerlerin seçici geleneği olarak anladığı hegemonya, maddi olarak üretilir ve ürün varlık ve bilinç arasında aracılık yapar.

"Alt"ın anlamının bu radikal genişlemesinin çok sorunlu olduğunu düşünüyorum, çünkü bunu kabul etmek Marksist kuramın iki büyük gücünü zedelemek olur. Bunların ilki, Marksizm'in Batıda modernitenin ana alameti farikalarından biri olarak kapitalizmin gelişimi ile direkt ilişkiye girme özelliğidir. Kapitalist ekonominin modern Batı deneyiminin merkezindeki oluşum olduğu açıklayıcı iddiası tartışmaya açıktır, bu iddianın Marksizm'in temeli olduğu ise değildir. Marksizm, ekonomik sistem olarak kapitalizmin gelişimi konusunda sahip olduğumuz en tutarlı kuram bütünüdür. Bu özelliği kaybedeceği şekilde alt kavramını genişletmek, Marksizm'in merkezî ontolojik iddiası ve kuramsal araçları arasındaki sıkı bağı kaybetmek demektir.

Williams'ın, altı her türlü üretici aktiviteyi içine alacak şekilde genişletmesi ile risk altına giren Marksizm'in ikinci gücü, Marksizm'in belirlenim (tam da Williams'ın açıkladığı hatlarıyla) hakkındaki önerilerinin açıklanması hedefine ulaşılması olasılığıdır. Daha doğrusu, kapitalist birikimin nedensel gücü, sınırları belirleyişi ve baskı uygulayışının araştırılması için önemli bir proje olduğunu düşünüyorum. *Kapital*'de, Marx, kapitalist ekonominin dinamikleri hakkında çok yüksek düzeyde bir tarihsel

59. Williams, Marxism and Literature [*Marksizm ve Edebiyat*] 19, 61. Williams'ın bu konulardaki diğer değerlendirmeleri için, *Problems in Materialism and Culture.* (Materyalizm ve Kültür'deki Sorunlar), Londra: Verso Books, 1980, içindeki "Problems of Materialism" (Materyalizm'in Sorunları) ve *Culture,* Londra: Fontana Books, 1981 [*Kültür*, Çev. Suavi Aydın, İmge Yay., 1993].

genelleme ve soyutlama sunar. Dikkatimizi bazı toplumları değerlendirirken daha alt düzeyde bir genellemeye çevirir ve sosyal ilişkilerin, sadece ekonomik olanlarını değil, bütününü yorumlarken, Marksizm belirli zaman ve yerlerdeki ekonomi dışı ilişkileri ekonomi tarafından belirlenmiş olarak görmeli miyiz ve ne derecede görmeliyiz sorusunu sorar. Bunu alt, kültürel, politik ya da mekânsal olsun, kuramsal yönden *potansiyel olarak* üstyapı olan, öğeleri kapsamaya başladığında yapamayız.

Belirlenim soruları, üstyapının otonomi ve koşulluluğu hakkındadır. Mesela, devlet ya da kentsel mekân otonomdur demek iki anlama gelebilir: zayıf şekilde, epifenomenal değildir; güçlü şekilde, kendi içsel mantığı vardır. Bir şeyin koşullu olması, zayıf şekilde, eldeki kuramın onu açıklayamadığı ya da güçlü şekilde kuramın daha geniş ve yaygın bir versiyonu içinde dahi (tamamıyla ya da kısmen) açıklanamayacağı anlamına gelir.[60]

Kısaca, Williams'ın önemli ve yol gösterici belirlenim tartışmasını, maliyetli alt fikrini genişletme çabasından ayırmak gerektiğini düşünüyorum. Bu ayrımı yaparsak Hobsbawm'ın alt ve G.A. Cohen'in üstyapıya yaklaşımlarını takip edebiliriz.

Hobsbawm'ın altın içeriğini tanımlama çabası Williams'ınkine göre daha geleneksel ama dar bir çerçevede tasarlanmış ekonomik üretimden daha geniş. O, Eric Wolf'un altın "doğa, iş, sosyal emek ve sosyal örgütlenme arasındaki birbirlerine bağımlı ilişkilerin karmaşık seti" formülasyonunu kabul eder.[61] Burada Hobsbawm, Little'ın, oldukça yaygın olan, ekonomik alta, doğal koşullar içinde birikim sürecinin altında yatan ve keşifleri için hipotetik ve kuramsal akıl yürütmelere ihtiyaç duyulan mekanizmaları içerdiğini savunan yaklaşımının reddiyle aynı çizgide yer alır.

Hobsbawm daha sonra alt ve üstyapı arasında belirlenimin etkinlik alanının sınırlarını, kapitalizm içinde ekonomik üretimin yol haritasına "kendisi tarihsel bir açıklama" olmasa da

60. Bu formülasyonları University of Michigan'dan Peter Railton'a borçluyum.
61. Eric Wolf, *Europe and the People without History* (Avrupa ve Tarihsiz İnsanlar), Berkeley, Calif.: University of California Press, 1983, 74.

"tarihsel açıklamanın temeli" olarak ayrıcalıklı bir yer veren, altı "tarihin materyalist algılanma biçimi" çerçevesi içinde tanımlayarak çizer. Kendisi tarihsel bir açıklama olamaz, çünkü "Tarih ekoloji gibi değildir: insanlar ne olacağına karar verir ve olanın üzerine düşünür". Marx'ın çeşitli projeleri arasındaki ayrım konusunda Hobsbawm, kapitalist toplumlarda belirlenimin anahtar sorularının genişletilmiş kapitalist birikim kavramı ile gerçek tarih ve ona bağlı varyasyonları arasındaki kesişim noktasında yattığını ileri sürer: "Böylece, aynı maddi alta sahip olan ama sosyal ilişkilerini, ideolojilerini ve diğer üstyapı özelliklerini inşa etmek için çok çeşitli yöntemler kullanılan toplumlardan haberdarız."[62]

Yalnız, eğer durum buysa, bu tarz varyasyonları nasıl açıklayacağımız ve ek olarak alt-üstyapı ayrımının bir anlamı olup olmadığı bilmecesi ile karşı karşıyayız. Daha açık bir şekilde, Williams'ın tabiri ile alt varyasyonlara sınırlamalar getiriyorsa, sonuçlar üzerinde de bir baskı uyguluyor mu?

Eğer öyleyse nasıl ve altın parçası olmayan ama ekonomik üretimin sosyal örgütlenmesi içinden doğmuş başka hangi sosyal süreçlerle iletişim içinde? Bunlar, kent üzerine Marksist çalışmalar hakkındaki ilerdeki bölümlerin değerlendirmelerinin temelindeki konular.

Hobsbawm bunlara, öncelikle, tarihsel analizin, altla –üretim güçlerinin teknik seviyesi ve "emeği harekete geçiren, dağıtan ve tahsis eden sosyal düzenlemelerin" birleşimi olarak anlaşılan üretim biçimi ile– başlaması ve bunun sınırlarını zorlaması gerektiği tartışması üzerinden yaklaşır. Tesadüf ve varyasyona izin verir ama, ikinci olarak, "tarih içindeki her ekonomik olmayan fenomen belli bir ekonomik fenomenden türememiştir ve özel olay ve tarihler bu mantıkla belirlenmemiştir"[63] der. Bu yolla Hobsbawm, Cohen gibi, üstyapının sınırlı bir tanımlamasını "karakterleri ekonomik yapının doğası tarafından açıklanabilen

62. Eric Hobsbawm, "Marx and History" (Marx ve Tarih), *New Left Review* 143, Ocak-Şubat 1984, 42, 43, 44.
63. A.g.e., s. 43.

ekonomik olmayan kurumlar"[64] olarak benimser. Bu kurgu içinde, ne üstyapı basitçe bütün ekonomik olmayan kurumlar ile eşanlamlıdır, ne de ekonomik olmayan kurumların hepsinin üstyapısal olması gerekmektedir. Bu formülasyon içinde alt ve üstyapı değerlendirmeleri, Marksizm'in içlerinde ontolojik ya da epistemolojik bir ayrıcalık iddiasında bulunamayacağı, nedensel açıklamaların alanına açılmak zorundadır. Williams formülasyonunda Marksizm'in sınırlarını kapsamlı bir sosyal kuram olma emelini olabildiğince genişletirken daha geleneksel olan Cohen ve Hobsbawn'ın yaklaşımlarının daha az sınırlandırılmış bir Marksizm'e ulaşması bir paradokstur.[65]

Bu nedenle, ikinci yolu takip etmek için birden çok gerekçe vardır: Birincisi, aşırılık ve coşkusu ile çok karmaşık bir sosyal gerçekliğin anahtar özelliklerinin aydınlatılmasını olası kılan daha sıkı bir Marksizm sözü vermesi. Marksizm ne kadar katı ve bağlayıcı olursa, taşıyıcı kapasitesi de o kadar değerlendirilebilir. İkincisi, Cohen ve Hobsbawm tarafından önerilen ince Marksist kuram, tam da alt tanımına tutarlı yaklaşımı ve

64. Cohen, *Karl Marx's Theory of History* [*Karl Marx'ın Tarih Teorisi*], 216, 217.
65. Belirlenim konuları hakkındaki, yararlı olsalar da Williams, Hobsbawn ve Cohen'inkilere göre daha az şeffaf olan diğer iki formülasyon Helmut Fleischer ve R.F. Atkinson'a aittir. Fleischer, "ekonomik üretim alanı ve bunun dışında kalanların ilişkisi nedensel bir ilişki olarak anlaşılmamalı... Marx'ın buradaki tek iddiası [üstyapı içindeki] değişimlerin üretim alanındaki değişimlere karşılık geldiğidir", hem bazı üstyapısal öğeler için belirli bir ekonomik düzeyin gerekli koşul olması, hem de ekonomik çıkarların, ilgili olanların kişisel çıkarları olmasalar da, her zaman üstyapısal ilişkilere müdahil olması anlamında. Helmut Fleischer, *Marxism and History*. (Marksizm ve Tarih), New York: Harper and Row, 1973, 109-10. Atkinson, Marksizm'in belirlenimcilik-özgürlük problemlerinin çok şiddetli olmadığının ama "Marksist yazılarda ekonomik yapının sosyal hayatın diğer düzlemlerini belirlemekte kullandığı 'mekanizma'nın açık ve kabul edilmiş bir açıklamasının eksikliği" nedeniyle böyle gözüktüğünün, "gerçi, kuramın doğru olması için böyle bir mekanizma olması gerekmese de –karşılıklı ilişki yeterlidir– kuramda bir boşluk olduğunu düşünmenin ve bunun sonucu olarak ona tamamıyla belirlenimci bir dolgu tasarlama eğiliminin doğal" olduğunun üzerinde durur. R.F. Atkinson, "Historical Materialism" (Tarihsel Materyalizm), G.H.R. Parkinson (Der.) içinde *Marx and Marxisms* (Marx ve Marksizmler), Cambridge University Press, 1982, 64.

toplumun üstyapısal özelliklerinin hususi temellerinin ilişkileri hakkında uyandırdığı sorular nedeniyle, bizi kapitalizm ile beraber modern dünyanın biçimlenmesinde de kökten etkileri olmuş başka büyük ölçekli sosyal süreçler keşfedip keşfedemeyeceğimizi araştırmaya davet eder. Böyle bir paralel statü için, karşılaştırılabilir kuramsal bir yaklaşımı hak eden ana adayları tutarlı ulusal devletlerin gelişimi ile Batıda sivil toplum içinde 16. yüzyıldan itibaren hem ekonomi, hem de devletten yüksek derecede otonomlaşmış ilişki ağlarının ortaya çıkışıdır.

Bu şekilde ilerleyerek, Thompson'ın yapmamız gerektiğini söylediği gibi, Marksist geleneğin bütünlüğünü ve özgünlüğünü korumak ve aynı zamanda bir üretim biçimi olarak kapitalizm analizini, devletinkiler gibi, diğer anahtar süreçlerin nedensel katkılarının analizleri ile sosyal süreçlerin hiyerarşisi ile ilgili a priori seçimler dayatmadan, birlikte kullanmak mümkün. Tabii ki, Marksizm böyle bir nedensel hiyerarşiye sahip ama sosyal ve tarihsel analize katkısı ekonomik yapıların göreceli, nedensel önemleri üzerine kendine özgü, açıklayıcı iddialarının kabulüne bağlı olmak zorunda değil. Diğer bir deyişle, Marksizm'in nedensel gücü, kapitalizmin bir ekonomik sistem olarak analizinin diğer makro yapılar karşısında Marksist geleneğin ısrar ettiği kadar ağırlık taşımasa da, kayda değerdir.[66]

Aynı şekilde, Marksizm'in üçüncü projesine böyle bir yaklaşımla, Marksizm'in belirlenim ve yapı ile aktör bağına tutarlı,

66. Bu nedenle, mesela, Williams'ın önerdiği gibi, ideoloji ve kültürü Marksist temele dahil etmekten daha iyisi, Sewell'ın, ideolojiyi, kendine özgü "anonim ve ortak ama dönüştürülebilir bir yapı" kurucu konumuna yerleştirmemiz önerisidir. Sewell Theda Skocpol eleştirisinde, bu şekilde hareket ederek, otonom bir şekilde belirlenmiş çeşitli makro yapıların belirli zaman ve yerler için nedensel önemlerinin tespit edilmesinin mümkün olacağını görür. Skocpol'un devrimler hakkındaki çalışmasını "Skocpol, bir yandan, çalıştığı devrimlerin her birinde nedensel güçlerin kendine özgünlüğü ve art arda ortaya çıkışlarına saygı gösterirken, sınıf, devlet ve uluslararası yapıların ve süreçlerin devrimlerin başlama ve sonuçlarına belirgin nedensel katkılarını tanımlamayı başarır" diye takdir eder. William H. Sewell, Jr., "Ideologies and Social Revolutions: Some Reflections on the French Case" (İdeolojiler ve Sosyal Devrimler: Fransız Örneği Üzerine Bazı Düşünceler), *Journal of Modern History* 57/1, 1985, 61, 58.

dayanaklı ve inandırıcı bir duruş tasarlamadaki başarısızlığının üstesinden gelinebilir mi diye sormak mümkün. Gareth Stedman Jones'un gözlemlediği gibi, Marx'ın tarihsel yazılarında bile "ekonomi son noktada belirleyicidir ama buna rağmen üstyapılar basitçe ekonomik temele indirgenemeyecek belirli bir tür nedensel etkinliğe sahiptirler... bu ikisini bağlayan asıl yapısal mekanizma Marx tarafından muğlak bırakılmıştır". Engels olgun çalışmalarında bu görevi üzerine almış olsa da, bunu ya açıklıktan yoksun bir şekilde ya da Marksist kuramı belirlenim problemlerinin mekanik formülasyonlarına yönlendirerek yapmıştır.[67] Bunun sonucu olarak kapitalist toplumlar için bir sosyal kuram projesi gelişemeden, alt ve üstyapı, belirlenim, kuram ile tarih ve Marksist olmayan bilimsel çalışmalarla ilişki hakkında bilmece ve yanlış hareketlerle dolu olarak kaldı.

İki alternatif yaklaşım önerilebilir. Birden fazla varyasyonu olan ilki, bu zorlukların üstesinden yapı ve aktörü analitik olarak ayrı tutmanın doğasında olan gerginliği saf dışı bırakarak gelmeye çalışır. Bu yönde etkili çabalar son zamanlarda Anthony Giddens ve Chantal Mouffe ile birlikte Ernesto Laclau tarafından yapıldı. Marksizm'in içinden çok yanında calışan (ve Marx'ın modern kapitalizm hakkındaki yapısal değerlendirmesinin hâlâ dünyayı 18. yüzyıldan beri sürükleyen büyük dönüşümlerin anlaşılabilmesi için gerçekleştirilen her çabanın kaçınılmaz merkezî olarak kalmasını[68] etkileyici bulan) Giddens yapı ve öznelerin faaliyetlerinin öyle sıkı bir şekilde birbirlerine karıştığını düşünür ki, yapay bir ikilikten kaçınmak için ikisinin de eşzamanlı olarak incelenmesi gerekmektedir. Laclau ve Mouffe ise, Marksizm'i özünde, sosyal ilişkiler ve insan aktörünün açık ve rastlantısal özelliklerini anlamaktan aciz olduğu için redde-

67. Gareth Stedman Jones, "Engels and the End of Classical German Philosophy" (Engels ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu), *New Left Review* 79, Mayıs-Haziran 1973; 31, 32.

68. Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 1981 [*Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yay., 2000].

derler. Onların çözümü geleneksel Marksizm'in ayna imajıdır. Çok güçlü bir şekilde (ama bütünüyle değil) yapıdan geriye kalanı öznelerin söylemsel pratikleri ve ifadelerine epifenomenal yaparak, aktörlüğe yaslanırlar. Benim tercih ettiğim ve kalan bölümlerde kentler ve mekânın değerlendirilmesi yoluyla incelediğim ikinci bir yaklaşım, karmaşık ve rastlantısal bağlantılarının incelenmesini mümkün kılmak için yapı ve aktörün analitik ayrımında ısrar eder.[69]

Giddens'ın "yapılaştırma kuramı"nın temel amacı çok güçlü bir şekilde nesnelcilik ve öznelciliğe doğru eğilmekten kaçınmanın bir yolunu bulmak ve sosyal yapı ile insan faaliyetlerinin ne kadar derinden iç içe geçtiğini göstermektir. Sosyal yapı ve aktör birbirinden ayrı olarak var olamaz. Sosyal yapılar insan faaliyetine olanak sağladığı ve ilk elde böyle bir faaliyetin etkisi, olağan yapı-aktör dikotomisi son derece yanıltıcı olduğu için. Ne sosyal yapılar pratiklerden ayrı, ne de pratikler yapılandırılmış ilişkiler içinde gömülü olmadan var olamazlar. Sosyal yapılar insan hareketlerinin üsluplarını belirleyen kurallar, kavramlar ve standartlar içerirler; insanlar ise gündelik hayatın kurumları ile deneyimleri yoluyla sosyal yapılar hakkında belirli bir bilgiye sahip oldukları için, bir yandan rutin davranışları içinde faaliyetleri bu yapıları üretirken, diğer yandan hareketleri de sosyal yapıyı biçimlendirir ve düzenler.[70] Perry Anderson'a

69. Bu "birinden, hatta ikisinden de, otonomi ya da bağımsızlığı geri alma" etkisi olan çözümlere bir alternatif. Margaret S. Archer, *Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory* (Kültür ve Aktör: Sosyal Kuram içinde Kültürün Yeri), Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. xiii. Yapı ve öznelerin tümleştirilmesini reddeden bu kitap düşünce sistemimi büyük ölçüde etkiledi. Yedinci bölümde ona geri döneceğim.

70. Anthony Giddens, *New Rules of Sociological Method*. New York: Basic Books, 1976 [*Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, Çev. Bekir Balkız, Ümit Tatlıcan, Sentez Yay., 2013] ve *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*, Berkeley, Calif.: University of California Press, 1979 [*Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, Çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yay., 2005]. Ayrıca Giddens'ın denemesi, "On the Theory of Structuration" (Yapılaştırma Kuramı Üzerine), *Studies in Social and Political Theory* (Sosyal ve Politik Kuram Çalışmaları) toplamasında, New York: Basic Books, 1977.

göre bu "sosyal açıklamada yapı ve aktör arasında adil bir denge bulmak"tan çok ikiliği kesin olarak reddetme çabasıdır.[71]

Anderson Giddens'a sert bir şekilde aktöre dayandığı ve sosyal kararlılığın baskılarını küçümsediği için çıkışır. Bu noktada çok haklı olmadığını düşünüyorum. Çünkü Giddens'ın peşinde olduğu şey ki bu konuda ustaca başarılı olur, yapı ve aktörün karşılıklı kurucu yönlerinin incelenmesidir. Bununla birlikte, bir yapılaştırma kuramı içinde yapı ve aktörün birleşmesini ifade etmek için çabalarken, ilişkilerinin koşullarını yorumlamak için gerekli yarı yapay gerilim içinde, onları ayrı tutmanın imkânsız olduğu noktaya gelir. Giddens, yapı ve aktörün bir araya gelişinin karmaşıklığını yararlı ve mânâlı bir şekilde vurgularken, ikiliğin tamamıyla reddedilmesi, Anderson'ın ısrar ettiği gibi, sadece yapısal ilişkilerin "basitçe, aktörlerin kullanacağı kurallar ve kaynaklar değil: Aynı zamanda faaliyetlerin doğa ve amaçlarını biçimlendiren güçler" oluşlarını küçümsemez, ayrıca insan aktörünün tam olarak tanımlanamamış yönlerinin de önemini azaltır.[72]

Hegemonya ve Sosyalist Strateji'de Marksizm'in özünde olduğunu düşündükleri özcülükten kaçınan Laclau ve Mouffe, mantık çerçevesinde mümkün olduğu ölçüde fiilen kimlik ve çıkarların inşasının sınırlandırılmamış bir olasılıklar alanı içinde meydana geldiğini ileri sürecek kadar aktörü vurgularlar. Marksist sosyal kuramın sorunlarını karmaşık söylemlerden oluşan bir dünya görüşü lehine Marksizm'den ve hatta nedensel sosyal bilimlerden vazgeçerek çözerler.[73] Isaac'in dikkat çektiği

71. Perry Anderson, "A Culture in Contraflow – I" (Çift Yönde Kültür), *New Left Review* 180, Mart-Nisan 1990, 54.

72. A.g.e.

73. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Londra: Verso Books, 1985 [*Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, Çev. Ahmet Kardam, Birikim Yay., 1992]. En sert elestirmenlerinden ikisi: Ellen Meiksins Wood, *The Retreat from Class: A New "True" Socialism*. Londra: Verso Books, 1986 [*Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm*, Çev. Şükrü Alpagut, Akış Yay., 1992], Laclau ve Mouffe'ın Marksist gelenekte gördükleri hataları kanıtlayan gelenekselin hayal kırıcı bir yeniden ifadesi ve belki daha gelişmiş ama aynı zamanda daha ağır ve

gibi, hegemonya ve söylem anahtar kavramlarını geliştirirken yapı ve sınırlama meselelerinin üzerinde zekice durmaları en sert eleştirmenleri tarafından görmezden gelinir; buna rağmen "aktörlüğün muğlakçı bir analizine" çok yaklaşırlar. En azından, "sosyal hayatta işlemekte olan gerçek yapısal, sınırları koyan ve söylemsel müdahalelerimiz de dahil olmak üzere sosyal ve politik faaliyetlerimize olanak veren belirleyici faktörler"in[74] varlığı konusunda açık değildirler. Laclau ve Mouffe sık sık dünyayı kuranın sadece dilimiz ve kuramlarımız olduğunu, bu nedenle de Marksizm'in sosyal kuramı içinde uğraştığı tipte bir projenin hem konudışı, hem de zorunlu olarak teleolojik ve indirgemeci olduğunu söylemeye çok yaklaşırlar. Bunu yaparak karmaşık belirlenim ve yapı ve aktörün ortak oluşumu konuları ile boğuşmak fikrinden feragat etmiş olurlar.[75]

Böylece hepsi kendi yöntemleriyle Giddens ve Laclau ile Mouffe Marksist sosyal kuramın en önemli konularından bazılarını ya üzerlerinden atlayarak ya da önemlerini reddederek göz ardı ettiler. Ben bu konulardan böyle kolayca kaçınılmamasını

---

ad hominem, bir inceleme, Norman Geras, "Post-Marxism?" (Postmarksizm?), *New Left Review* 163, Mayıs-Haziran 1987.

74. Isaac, *Power and Marxist Theory*, 217, 215.

75. Dilbilimsel yaklaşımın zekice bir eleştirisi için, Perry Anderson, *In the Tracks of Historical Materialism*, Londra: Verso Books, 1983 [Perry Anderson, *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, Çev. Mehmet Bakırcı, H. Gürvit, Belge Yay., 1986] içinde "Yapı ve Özne" (Structure and Subject) bölümünde bulunabilir. İnsan kurumları arasında dilbilimsel yapıların çok yavaş ve bilinçsizce değiştiği gerçeği ile post-yapısal analizde dil içindeki öznelere çok büyük bir özgürlük tanınması arasındaki gerginliğin üzerinde durur. "Çünkü ifadenin hiçbir maddi sınırlaması yoktur: Kelimeler, terimin çifte anlamlılığı bağlamında özgürdürler. Üretimlerinin maliyeti yoktur ve anlamın kuralları içinde, istendiği gibi çoğaltılabilir ya da ayarlanabilirler." Böylece, dilin yapısı içinde öznelerin onun üzerinde çok az ya da hiç etkisi yoktur. Öznelerin, dil yapılarındaki gibi bireysel değil, sınıflar, uluslar ve gruplar şeklinde toplu karakterlerinin olduğu ekonomik ve politik yapıların içinde durum böyle değildir ve "bu öznelerin aktörlüğü bu yapıların derin dönüşümlerinde etkili olma becerisine sahiptir". Onun iddiasına göre, "geniş çaptaki tarihsel süreçlerin dilbilimsel modellerinin dönüşümüne aşılamaz bir engel" koyan da bu ayrımdır. Dilin kibirli iddiaları "dilin kendi içine çekilmesine" sebep olur, böylece "gerçeğin herhangi bir olasılığı, gerçekliğe uygun bir öneri olarak" ayrılır (44-6).

öneriyorum; Marksizm'in yapı ve aktör sorularına çözümleri alışılmadık ölçüde inandırıcı olduğu için değil, başka iki gerekçe ile. Yapı ve aktörün bir araya gelişi ya da herhangi birine karşı kararlı bir önyargıya sahip olma, bunların gerilim içinde analitik olarak ayrı tutulmalarını gereken, sosyal dünya hakkındaki en can sıkıcı soruların bir kısmının incelenmesini imkânsız kılıyor ve ikinci olarak, bütün eksiklikleriyle Marksizm, en azından modernitenin büyük makro yapılarından biri olarak dikkatimizi kapitalizmin üzerinde topladığı için. Takip eden bölümlerde Marx'ın ve Marksizm'in, sosyal kuram projesinin önem ve kapasitesine agnostik ve eleştirel bir bakış ile yaklaşacağım. Marksist kuramı kente ve kentsel-mekânsal konuları Marksizm'e yaklaştırarak, Marksizm'in durumunu büyük ölçekli tarihsel süreçlerle ve yapı, aktör ve belirlenim sosyal-kuramsal konularıyla ilişkileri içinde inceleyeceğim.

Giddens dışında, Marksist sosyal kuramın şehirci olmayan biliminsanları tarafından yazılmış olan bütün anahtar tartışmalarının fiilen mekânsız[76] olmasına rağmen, bu kent merkezli strateji iki nedenle mantıklı. İlk olarak, kentlerin Mumford tarafından altı çizilen medeni özellikleri ve kapitalizm ile kentlerin 16. yüzyıldan beri derinden bağlı tarihi, kentsel gelişimin Marksizm ve geniş kapsamı için kritik bir araştırma alanı olacağı konusunda bir iddiayı makul kılıyor. İkinci olarak, kent mekânı-

76. Giddens'ın zaman-mekân konusundaki fikirlerinin incelemeleri için, Jens Christian Tonboe, "On the Political Importance of Space: The Socio-Spatial Relations of Trade Unions, Gender, and the Decentralized Danish Welfare State" (Mekânın Politik Önemi Üzerine: Sendika, Cinsiyet ve Merkezsizleştirilmiş Danimarka Refah Devleti'nin Sosyo-Mekânsal İlişkileri), *Acta Sociologica* 29/1, 1986; Alan Pred, "Production, Family, and Free-Time Projects: A Time-Geographic Perspective on the Individual and Societal Change in Nineteenth Century U.S. Cities" (Üretim, Aile ve Boş Zaman Projeleri: 19. Yüzyıl A.B.D. Kentlerinde Bireysel ve Toplumsal Değişim Üzerine Zaman-Coğrafi Bir Bakış), *Journal of Historical Geography* 7, Ocak 1981; Nicky Gregson, "On Duality and Dualism: The Case of Structuration and Time Geography" (İkilik ve İkicilik Üzerine: Yapılaştırma ve Zaman Coğrafya Vakası), *Progress in Human Geography* 10, Haziran 1986) ve Alex Callinicos, "Anthony Giddens: A Contemporary Critic" (Anthony Giddens: Çağdaş bir Eleştirmen), *Theory and Society* 14, Mart 1985.

nın, peyzaj, bölgesel çeşitlilik, yapılı çevre ve sosyal coğrafyanın bir birleşimi olarak karmaşık karakteri bizi belirli mekânların nasıl biçimlendirildiğini ve böylece varlıklarının insan faaliyetleri için nasıl bir kaynak sağladığını ya da nasıl kısıtlamalar getirdiğini incelemeye davet ediyor. Daha açık olarak, kentsel tarih ve sınıf oluşumunun anahtar noktalarını Marksizm'in ne kadar iyi açıklayabildiğini ve bu fenomenin aydınlatılmasının kuramın yeterliliğine de nasıl ışık tutacağını sorgulayabiliriz. Bu incelemeye, 1960'lardan beri Marksizm içindeki en önemli kentsel araştırmalarla başlamayı öneriyorum.

3
Marksizm'in Yeniden Mekânsallaşmasına Doğru: Lefebvre, Harvey ve Castells

Tekrar asıl güzergâhımıza geri döndüğümüze göre, artık, sözü en çok sayılan, yakın dönem üç Marksizm ve kent araştırmacısı, Henri Lefebvre, David Harvey ve Manuel Castells eşliğinde kentin sınırlarından içeri girelim.[1] Her biri, kenti

1. Bu bölümde yaptığım, 1970 ve 1980'lerde Marksizm ve kenti ilişkilendirme çabaları hakkındaki tartışma geniş kapsamlı bir inceleme değil. Bu damardan yola çıkan başlıca sosyolog, coğrafyacı ve planlamacıların birçok çalışmasına sessiz kaldım. Burada beni ilgilendiren daha çok bu entelektüel alanın ana özellikleri oldu, incelikli dış hatları değil. Bu ayrımı yapmak için de en iyi rehberler üç genç derginin sayfaları oldu: *Antipode* (Antipot), *The International Journal of Urban and Regional Research* (Uluslararası Kentsel ve Bölgesel Araştırmaları Bülteni) ve *Society and Space* (Toplum ve Mekân).

incelemek yoluyla, mekânı Marksizm'in projelerinin bir ya da daha fazlasının merkezine yerleştirdi. Çalışmalarını inceleyerek yaratmaya çalıştıkları yeniden mekânsallaştırılmış Marksizm'in günümüzdeki durumunu değerlendirmek mümkün. Bu 1960'lar sonrası kent Marksizm'i, Marksist kuramın kentsel meseleleri ne kadar güçlü bir şekilde aydınlatabileceğini ve aynı zamanda bariz bir kentsel odağın Marksizm'i sosyal ve ampirik bir kuram olarak nasıl güçlendirebileceğini gösterdi. Ama şehircilerin Marksist kuramın farklı yönlerine gösterdikleri değişken ilgi engebeli bir miras bıraktı.

Son 25 yıl içinde tamamlanan çalışmalar Marx'ın dönemsel değişimi anlama projesini daha güncel gelişmeler için bir arka plan olarak kullandı. Kapitalizmin ekonomik bir sistem olarak analizi projesini ise ilerletti ve derinleştirdi ama pek çok çabaya rağmen, kapitalist toplumlar için bir sosyal kuram projesine ancak kararsız bir katkı sağladı. Bugüne kadar Marksist kentsel araştırmaların sınırlılığı esas olarak konunun darlığının, tarihle ilişki kurmadaki eksikliğin ve Marksist sosyal kuramın merkezindeki ama ona zor gelen, alt ve üstyapı, yapı ve aktör ve nedensel belirlenim konularının sınırlı işlenişinin sonucudur.

Harvey ve Castells'den gelen 1980'in başlarındaki ikinci kitap dalgası bu konular ile uğraştı ama bu çalışmada Marksizm'in kent ile iç içe geçişi bir çeşit kördüğüm hâline geldi. Harvey engelleri aşabilmek için bütünüyle Marksist labirentin içinde kalırken, Castells yeni çıkışlar kurguladı. Ben ikisinin de inandırıcı bir çözüm bulamadığını savunuyorum. Bu bölümün devamında bu değerlendirmeyi geliştirdikten sonra, bir sonrakinde, bu durumla en iyi şekilde, Marksizm'in seçebileceği ama seçmediği, Lefebvre, Harvey ya da Castells tarafından değil genç Friedrich Engels tarafından aydınlatılan yoldan kenti terk edip, tekrar geri girerek baş edebileceğimiz önerisini sunacağım. Yalnız, şu anda kente yöneldiğimiz, ilk keşif gezimizde Lefebvre ilk sırada yer almalı, çünkü Marksizm'e kente dönüş yolunu ilk gösteren oydu.

I

Erken 1970'lerde, David Harvey ve Manuel Castells Marksizm'i kentsel meselelere döndürmek isteyen en etkili şehirciler olarak ortaya çıktıklarında, kaçınılmaz bir şekilde Lefebvre'in yazılarına odaklandılar. O dönemde Marksizm'in kent hakkındaki sessizliğini bir tek o bozmuştu. Bu nedenle, Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*'in özet bölümünde sorduğu "Kentsel fenomenin incelenmesinde Marx'ın yöntemlerini kullanarak hangi içgörü ve ilhamları kazanabiliriz?" sorusuna cevabına "Başvurabileceğim diğer tek çalışma Henri Lefebvre'inki" gözlemi ile başladı. Harvey, o anda entelektüel olarak gözü pek bir hareketle ana akım coğrafyanın rahat habitatını geride bırakmış, Marksist kuramın sosyal süreçler ve mekânsal formların analizini ilişkilendirecek bir çerçeve ortaya koyup, koyamayacağını ve bunun nasıl olabileceğini incelemeyi amaçlıyordu. Lefebvre'in çalışmaları dışında (özellikle Marksizm'i savaş sonrası kentleşmeyi analiz etmek için kullanan 1970 basımı *Kentsel Devrim* ve 1972'de basılan *Le Pensée marxiste et la ville* [Marksist Düşünce ve Kent]) Harvey, Marksizm içinde başka model ya da rehber bulamadı. Aynı şekilde Castells, *The Urban Question*'ın (Kent Sorunu) kuramsal gelişimini "çalışmaları, kuşkusuz, *günümüzde* kentsel sorunların anlaşılması için gerçekleştirilmiş en engin çaba" olan "günümüz Marksizm'inin en büyük kuramcılarından birinin, Henri Lefebvre'in kentsel fikirleri" doğrultusunda ilerletti.[2]

2. Harvey, "Onun ilgilendikleri ve benimkiler arasında paraleller, mevcut ile içerikte benzerlikler var (bu güven verici) ve yorumlama ile vurguda bazı farklar var (bu düşündürücü)" yazmıştır. "Lefebvre'in çalışması benimkine göre daha genel ama aynı zamanda bazı önemli yönlerden yarım. Buna rağmen, (ona) başvururken kendimi daha emin hissediyorum" yazar. David Harvey, *Social Justice and the City* [*Sosyal Adalet ve Şehir*], *302-3;* Manuel Castells, *The Urban Question: A Marxist Approach* (Kent Sorunu: Marksist bir Yaklaşım), Londra: Edward Arnold, 1977 (Çev. Alan Sheridan, *La Question urbaine*. Paris: Maspero, 1972), 86-7; Henri Lefebvre, *Şehir Hakkı*; *Du rural et de l'urbain* (Kırsal ve Kentsel), Paris: Anthropos, 1970; *Kentsel Devrim*; *La Pensée marxiste et la ville,* Paris: Casterman, 1972. Ayrıca, "Reflections on the Politics of Space" (Politik Mekân Üzerine Düşünceler), *Antipode* 8, Mayıs 1976 ve Gallia Burgel *vb*, "An Interview with Henri Lefebvre" (Henri Lefebvre ile Röportaj), *Society and Space* 5, Mart

Lefebvre'in kente büyüyen ilgisi, 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında Fransız Komünist Parti ile bağlarını koparışı ve Marx'ın nihai kapitalist kriz öngörüsünün gerçekleşmemesini açıklamak için bir yol arayışı ile örtüşür.[3] 1987'de bir röportajda "Marksizm" der,

> her şeyden öte, sosyal uygulamaları analiz etmek için bir yöntemdir; bir seri varsayım, önerme ya da dogmatik öneri değildir... 1960'da bir Marksist olarak açıklamak istediğim sıradışı bir şey oldu. Devrim başarısız olmuştu, gerçekleşmemişti. İki tane dünya savaşı olmuştu. Rusya'da olanlar Stalinizm'e sebep olmuştu... II. Dünya Savaşı'nın dev katliamı gerçekleşmişti ve Bağımsızlık ile insan büyük bir olay ve bir yenilenme bekliyordu ama bu da olmadı. Böylece 1960'a gelindiğinde bir boşluk vardı. Yeniden yapılanma tamamlanmıştı, öyleyse boşluğu ne doldurdu?[4]

Marx'ın bilim ve teknoloji devriminin zaferini öngörmekte başarısız olduğunu ve Marksistlerin bunları hesaba katmakta yetersiz kaldıklarını savundu. Yeni bir teknokratik sınıfın yükselişi, pazarın ölçeğinin bütün dünyayı kapsayacak şekilde genişlemesi ve 1950'lerin matematiksel bilgi kuramı gibi yeni

---

1987. Tartışmam içinde, aralarındaki farklılıkların üzerinden hızla geçmek ve savın içindeki nüansların çoğunu kaybetmek pahasına, bu çalışmaların tamamına bir bütün olarak bakıyorum. Bunun haklı bir yaklaşım olduğunu düşünüyorum çünkü birazdan anlaşılacağı gibi, bence Lefebvre, uzun zamandır keşfedilmemiş sorulara cevap bulmayı başarmış bir analistten çok onları ortaya atmış ve peşlerinden gitmiş bir öncü olarak şeref koltuğuna yerleşmeli.

Lefebvre'in çalışmaları Angloamerikan dünyasında çok az ilgi gördü. Birkaç yazısı İngilizceye çevrildi, kısmen çalışması birçok yönüyle Fransız toplumunun (yeni planlama şekilleri, teknoloji için teknoloji hayranlığı, PCF'nin [Parti Communiste Français] katılığının) ve Fransız entelektüel akımlarının (özellikle Althusserci yapısalcıların bilimsel Marksizm'inin) içkin bir eleştirisi olduğu için.

3. Lefebvre muhtemelen savaş sonrası PCF içindeki en önemli filozof-kuramcıydı. Partiden resmî olarak ayrılana kadar politik yönetim ile gergin bir ilişkisi oldu. 1949'da Marksizm'i sosyoloji ile karşılaştırdığı için kınandı. 1956 sonrası muhalif *Arguments*'in editör grubunun bir parçasıydı. *Marksizmin Güncel Sorunları*'nın (Problèmes actuels du marxisme) (Paris: PUF, 1958)1958'de yayınlanmasından sonra ayrımcılık ile suçlanarak kovuldu.

4. Burgel vb, "An Interview with Lefebvre", 29.

buluşlarıyla kendini gösteren bu kökten değişim, geleneksel kapitalizmin yerine geçti; "yarım kalmış sosyal ve politik devrim için bir vekil" idi[5]. Bilgideki patlamanın etkileri ve üretim ve insan ilişkileri üzerindeki tesiri mekânın yeniden tasarımını, kentselin otonom savunmasını ve kentlerin yeni buluş, üretim ve oyun alanları tipleri olarak planlı gelişimini içeriyordu. Bu temel değişim, insan özgürleşmesinin nasıl gerçekleşeceği hakkındaki Marksist görüşü geçersiz kıldı ama böyle bir özgürleşme fikri ya da olasılığını çürütmedi. Belirleyici bir kayma gerçekleşmişti. Sömürücü olmayan bir toplum tasavvuru artık kente ve kentsel ilişkilere odaklanmalıydı, eskisi gibi esas olarak endüstriyel üretimin mülkiyet ya da düzenine değil.

Lefebvre kentsel araştırmalara kısmen geleneksel Marksizm'den kopuşunun bir parçası olarak ve kısmen de erken 1960'larda yeni bir kent olan Atlantik Pirenelerindeki Lacq-Mourenx'in inşasındaki yeni ve ona göre, isabet potansiyeli olan mekânsal planlama ve özgürleştirici uygulamaların birleşimi ve DATAR'ın (Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale) çalışmaları üzerine yaptığı gözlemlerin sonucu olarak yöneldi. 20 yıl kadar sonra; "Her şeye rağmen, yeni kentlerin yaratımı ve varolanların yeniden geliştirilmesi kentsel fenomenlerin klasik tanımlarıyla karşılaştırıldığında oldukça yeni bir yaklaşımdı. Bununla birlikte, benim çıkış noktam, her ne kadar bunlar içsel olarak mevcut olsalar da, ne felsefi bakış açısından ne sosyolojiden, ne de tam olarak tarih ya da coğrafyadandı... Tersine, yeni bir sosyal ve politik uygulamanın doğuşuydu."[6]

Lefebvre'in kent hakkındaki çalışması orijinal ve cesurdu. İnsan tarihinde yeni, endüstri sonrası bir kentsel evrenin ortaya çıkışını tesis etmeyi amaçlıyordu ve bu çerçeve içinde, farklılaşma, sosyal birleşme ve geç 19., erken 20. yüzyıl kent araştırmacıları için çok önemli olan, kentsel anlam hakkındaki temel soruları açıklamayı denedi. Bu arayış içinde, bir mekân

5. A.g.e.
6. A.g.e., s. 28.

kuramı geliştirdi ve kentsel söylemin içine devletin analizini ve politik olanın insanların kent hakkındaki eğilimlerinin biçimlenmesindeki rolünü yerleştirdi.

Lefebvre'in planı kent ve şehirciliği kuramsal ve ampirik kurgular olarak ayırmaya dayalıydı. Kent nesnelerin mekân içinde düzenlenmesidir; şehircilik bir hayat tarzıdır. Lefebvre, zamanımızda şehirciliğin, bir zamanlar anlamlı olan, kentsel-banliyö-kırsal ayrımları boyunca gündelik varoluşu modellemek için kenti aştığını savunmuştur. Dahası, şehircilik dünyanın büyük bölümüne yayılarak giderek daha homojen arzular ve hayat biçimleri üretmiştir. Lefebvre, "üretim biçimleri ve kurdukları mekânlar arasında katı bir örtüşme olmadığını" iddia etmiş olsa da, bunun yanında "her dönem kendi mekânını yaratır" savını savunmuştur. 1960'lar itibariyle başlayan dönem için, yeni bir tür mekân –yeni bir tür şehircilikle birlikte– yaratılmıştır: "Dünya ölçeğindeydi, uçaklar, otoyollar, banliyöler, periferiler, tarihsel merkezlerin yıkımı ve çarpık kentleşme temelliydi."[7]

Yakın geçmişin bu portresi Lefebvre'in geliştirdiği bir periyodikliğin parçasıydı. Bu şema içinde, kentin Marksizm'de kayboluşunu, gerçekte kentin endüstriyel kapitalizm içinde tuttuğu yerin doğru bir yansıması olarak açıkladı. İnsanlık tarihinin endüstri öncesi tarımsal safhasında, ona göre, kent üretimin merkezinden çıkarılmıştı. Kentler, üretim biçimleri karşısında, sadece üstyapısal bir rol üstleniyorlardı, yani Max Weber'in Batıdaki kentleri değerlendirmesinde yerinde bir şekilde tanımlanmış olan politik kentler. Politik kent ticari kent tarafından arkada bırakıldı. Lefebvre bu dönüşümü kentlerin bağlamsal çevrelerinde bir değişim olarak değil kendi içlerinde bir değişim olarak yorumladı. Kent Ortaçağ'dan kalma politik işlevlerini korudu ama buna büyüyen nüfusuna hizmet edebilmek için ticaret işlevini ekledi.

Kritik bir dönüşüm, ticari kentten endüstriyel kente kayma ile gerçekleşti. Artık, kentin değişim için üretken bir güç

7. A.g.e., s. 31.

olmasından ziyade kentlerin dışında varolan endüstrileştirme faktörleri kentlerin boyutlarını, biçimlerini ve işlevlerini yeniden şekillendiriyordu. Kent bütünüyle bağımlı bir varlık hâline geldi. Kapitalist birikim mantığı tarafından kavranan kent bağımsız araştırmalar için değerli bir nesne olmaktan çıktı. Bu bakış açısından Marx, kenti sadece işbölümünün bir işareti olarak değerlendirmekte tümüyle haklıydı.

Ama şimdi, 20. yüzyılda, kentselin zamanı geldi ya da en azından başladı. Endüstriyel, kapitalist toplum, diyalektik bir şekilde, kentsel toplum tarafından geride bırakıldı. Artık endüstrileşme kentleşmeyi hizmetkârı olarak üretmiyor; bunun tam tersi. Marx'ın *Kapital*'de bahsettiği kapitalizmin tarihsel bir olgu hâline geldiği bir geçiş ânında yaşıyoruz. Yeni düzenin itici güçleri kentsel ve bunlar insanlığı kapitalizmin kısıtlamalarından kurtarıyor. Marksist ekonomik tabirlerle, sermayenin, birincideki gibi endüstriyel faaliyet içindeki artıdeğerin üretimi ile değil, finans ve spekülasyon yoluyla yaratımı ile ilgilenen ikinci devresi baskın durumda.

Kentsel çağ yeni bir hümanizm olasılığı vaat ediyor. Şehircilik, şimdi kenti geçerken, sosyal ilişkileri devrimci bir yolla yeniden düzenliyor. İlk olarak, kent anahtar bir aktör, çünkü insan ilişkilerini baskıcı olmadan yoğunlaştırarak öz örgütlenmeyi olası kılıyor. Bu modelde, işçi sınıfının aktörlüğü artık gerekli değil, çünkü sınıf yapısı geleneksel belirliliğini kaybediyor. Kapitalizm bitiyor ama Marx'ın tahmin ettiği şekilde değil.

Kentsel zamanın bu değerlendirmesi tanım ve talimatın bir birleşimi. Mekânsal ilişkiler bir çalışma alanı sağlıyor. Mekân sadece yapılı bir çevre değil, bir üretim gücü ve tüketim nesnesi. Ayrıca politik mücadelenin bir nesnesi, çünkü mekân devletin kontrol araçlarından biri. Endüstriyel kapitalizm içinde, mekân bölündü ve parçalandı ve toplum ile onun ihtiyaçlarından koptu. Kentsel zaman, insanlık tarihinde mekânı insan amaçlarına hizmet etmek için kullanma "hakkının" tekrar tahsis edilmesi ve gündelik hayatın doğa ile endüstriyel kapitalizmin izin verebildiğinden çok daha fazla uyum içinde olmasının anlam ve

itibarının ağırlığının konulması ile yeni bir döneme ulaşma fırsatını sunuyor.

Bu, kasten ütopik bir görüş ve stratejik bir müdahale. Üretim araçlarının mülkiyetine odaklanan geleneksel sosyalist devrim nosyonları yeni şehircilik çağında özgürleşme sağlayamaz. Gerekli olan, insan hayatının düzenlenme ve sosyal mekânda yaşanış yöntemlerine bakışta radikal bir kayma.

Lefebvre, Harvey ve Castells'in etkili erken çalışmaları için bir mihenk taşı sağlamış olsa da, ikisi de ona farklı şekillerde yanıt verdiler.[8] Harvey, Lefebvre'in kapitalizmi, kentsel araştırmalarının çerçevesi olarak, denklemden çıkarmasının vakitsiz olduğunu ve kentleri, kapitalist üretim biçimi içinde tamamen bağımlı varlıklar olarak değerlendirmesinin de hatalı olduğunu göstermeye çalıştı. Daha çok, kapitalist birikim için gerekliydiler ve onun bütünleyicisidirler: Kapitalist temelin kurucu elemanlarıdırlar. Castells, tersine, Lefebvre'in tarihsel kronolojisini, kapitalist gelişim sonrasında kentin sınırlı yerini ve kentselin belirleyici bir çatışma ve değişim alanı olarak önemini tamamen benimsedi. Bununla birlikte, Lefebvre'in "kentsel"inin bir tarz mekânsal fetişizme yaklaştığını ve Marksizm'in çerçevesi içinde kuramsal bir belirlilikten mahrum olduğunu düşünüyor ve bunu sağlamak istiyordu. Bunu söyleyerek, Castells, kentin belirleyici bir tüketim, yeniden üretim ve toplu hareket alanı teşkil ettiğini savunuyordu.

Harvey, kent toplumunun artık endüstriyel kapitalizm üzerinde egemenlik kurduğu ve bunun sonucu olarak sosyal düzende büyük hatta devrimsel, bir kayma olduğu hipotezinin ampirik çalışmalardan çok diyalektik metafiziğe dayandığını savunur.

8. Lefebvre'in mekân ve kent üzerine çalışmalarının en olumlu yorumları için, Mark Gottdiener, *The Social Production of Urban Space* (Kentsel Mekânın Toplumsal Üretimi), Austin, Teksas: University of Texas Press, 1985, özellikle 4. bölüm. Castells ve Harvey'nin birçok eleştirisinin Lefebvre'in 1970'lerin başlarında mevcut olan yazılarını temel aldıklarını ve itirazlarının birçoğunu *La Production de l'espace* kitabında alt ettiğini savunur [*Kentsel Devrim*]. Bu kitabın mekânı daha olgun ele alış şekli geleneksel Marksizm'in sınıf mücadelesini gölgede bırakmamış ama onları mekânsal bir özgürleşme stratejisi ile tamamlamıştır.

Lefebvre'in "dönüşüm süreci içinde bir yapı olarak şehircilik ve eski endüstriyel toplumun iç dinamiği arasındaki çelişkilerin eskinin lehine çözüleceği" iddiası gerçekçi değildir, çünkü "bazı önemli ve kritik yönleriyle endüstriyel toplum ve onu oluşturan yapılar şehirciliğe egemen olmayı sürdürür" Bu iddiasını üç temele oturtur: İlki, kentlerin tasarlanan mekânı kentselin içsel mantığından doğmaz; daha çok, "Bizim için mekân yaratan endüstriyel kapitalizmdir; tasarlanan mekân hakkında sıkça dile getirilen yabancılaşma hissi bunun sonucudur." İkinci olarak, kentleşme, ihtiyaçların ve fiili talep yaratımı için sermayenin üretimi zorunluluğu içinde ilerlemeye devam eder. "Kentleşme endüstriyel sermayenin ürünlerini elinden çıkarması için olanak yaratır. Bu anlamda kentleşme süreci hâlâ endüstriyel kapitalizmin ihtiyaçları tarafından yürütülmektedir." Üçüncü olarak, "üretim, tahsis ve artıdeğerin dolaşımı şehirciliğin iç dinamiklerine tabi değildir, endüstriyel toplumdan gelen şartlar tarafından düzenlenmeye devam eder." Sermayenin ikinci devri birincinin yerine geçmemiştir. Vardığı sonuç şudur;

> Bu bizi Lefbvre'in tezi konusunda nereye getirir? Tarihin bu dönemecinde tezin doğru olmadığını söylemek, doğru olmaya doğru ilerlemediğini ya da gelecekte doğru olmayacağını söylemek demek değildir. Kanıtlar güçlü bir şekilde kentleşme güçlerinin şiddetle geliştiğini ve dünya tarihinin merkez sahnesine egemen olacağını göstermektedir... Lefebvre bazı baskın eğilimleri betimler. Lefebvre ayrıca günümüzde saklı olan olasılıklar hakkında bir hipotez sunmak olarak yorumlanabilir. Tarih boyunca kent hakkında pek çok umut dolu ve ütopik şey yazıldı. Varolan olasılıkları değerlendirdiğimiz sürece bunların birçoğunu yaşama fırsatına sahibiz şu anda. Mekân yaratma, kentsel farklılaşmayı ortaya çıkaran güçleri yaratıcı bir şekilde kontrol etme fırsatına sahibiz. Ama bu fırsatları yakalamak için kentleri, kentleşmeyi bireysel ve toplu amaçlarımıza yabancı yönlere iten yabancı çevreler olarak yaratan güçlerle yüzleşmek zorundayız.

Ama Harvey, "Bu güçlerle yüzleşmek için önce onları anlamamız lazım" diye ekler. Son 20 yılı bu amaca adamıştır.[9]

---

9. Harvey, *Social Justice and the City* [*Sosyal Adalet ve Şehir*], 311-13.

Castells Lefebvre'in kentler ve mekân hakkındaki çalışmalarını farklı, övgü dolu ama daha da basit bir açıdan ele alır. Lefebvre'e kentler ve mekânın bağımsız bir kuramını yarattığı –"kentsel gerçekliğin krizi en önemli olandır, diğer her şeyden daha merkezidir"– ve bunu yaparken, "genel sosyal kuramın ayrılmaz bir parçası olmayan bir mekân kuramı olmadığı"nı unuttuğu için çıkışır. Castells, bu hata ile Lefebvre'in, Marksizm'in üyesi olduğu sosyal süreç-sosyal ilişkiler kampını, Chicago Okulu'nun örneği olduğu, ana akım kentsel sosyolojinin farklılaşma bakış açısına katılmak için geride bıraktığını savunur. Lefebvre için "kentsel", "mekân ya da zaman değil, ne nesne ne özne olan, her şeyden önce merkeziyet diyalektiği ya da tersi (ayrımcılık, çözülüm, periferi) ile tanımlanan bir biçim" tarafından üretilen "serbest bırakılmış yaratıcı spontanlıktan başka bir şey değildir". Elimizdeki bu şey, Wirth'in sosyal ilişkilerin üretimi hakkındaki tezine çok yakındır.[10]

Althusserci Marksizm perspektifinden Castells sonucun, kentsel biçimlerin yaratımında insan hareketlerinde tam bir spontanlık gören ve böylece yaratılan biçimlere ana nedensel gücü veren metafiziksel ve ideolojik bir analiz olduğunda ısrar eder. Sınıf mücadelesinin azli ile birlikte Lefebvre'in bu hareketleri, onu, gerçekleşmesini sağlayacak bir stratejiden yoksun bir ütopya ile bıraktı.

Harvey ve Castells'in bu eleştirilerinin Lefebvre'den koptukları bir yönü vardır. Marksizm'i, oldukça geleneksel yollarla, kent üzerine yeni kuramsal perspektifler üretmek için nasıl faydalı hâle getirecekleri üzerine çalışıyorlardı. Lefebvre ise politik pratiği kışkırtmak için harekete geçirici bir ütopya yaratmak ile ilgileniyordu. Çalışması New Left'in (Yeni Sol) Marksist hümanizmini hem öngörüyordu, hem de onunla bütünleşiyordu.

Buna rağmen, Harvey de Castells de haklıydılar. Lefebvre'in kentsel gelişim kronolojisi sadece bir iddiaydı ve 5. Bölüm'de

10. Castells, *The Urban Question*, 87, 115, 89-90.

göreceğimiz gibi önemli noktalarında yeterince iyi işlenmemişti. Kesinlikle dikkatli bir ampirik bilimsel araştırmaya dayanmıyordu. Kentin, hem özne hem nesne olarak, endüstriyel kapitalizm sırasında Marksizm'den kayboluşunu (Harvey ve Castells gibi) kabul etti. Kentsel olasılıkların gerçekleşmesi neredeyse tamamıyla istençli uygulamalarla ilgiliydi; nedensel sınırlamalar dikkate alınmış ama teşvik namına unutulmuştu. Toplamda, Lefebvre, ileri sürdüğü tarihsel ilerleme ve kentleşme ve onunla gelen mekânsal ilişkilerin birlikte modernitenin ana süreçlerini hazırladığı savının birleşiminde bir kent tapınması (yeniden) yarattı.

Lefebvre Marksizm'e kente geri dönüş yolunu göstermiş olabilir ama kapılarına ulaştığında Marksizm'in sosyal kuramına veda ederek içeri girmiştir. Çalışmaları Gouldner'in dikotomisinin tamamıyla "eleştirel" tarafında kalmanın gizli tehlikelerini sergiler. Lukács gibi, o da toplumun tamamını tek bir bütünleştirici mekanizmanın –onun durumunda gündelik hayatın her noktasını kuşatan kentsel mekân ilişkilerinin– üzerinden kavramıştır:

> Kentsel... belki bir biçimdir... dünyanın meyvelerinden... sembol ve sözde kültürel eserlere kadar... sosyal hayatın bütün elemanlarının karşılaşma ve bir araya gelmelerinin biçimi. Merkezsiz bir kentsel gerçeklik yoktur; ticari, sembolik ya da bilginin, kararın merkezi vb. Bu biçimde kentselin bir adı vardır: Bu eşzamanlılıktır.[11]

Bu eşzamanlılığın terminoloji ve analizini geliştirerek, kapitalist birikimin modernitenin merkezindeki öğe olarak devam eden geçerliliğini reddedişiyle, Lefebvre merkezî yapı ve aktör soruşturmalarını kaybetmiş bir Marksizm sunar. Gerçekten de, Lefebvre'in çalışmalarındaki bir eğilim zaman içinde daha

11. Lefebvre, *Le Droit à la ville* [*Şehir Hakkı*], 206; çeviri Mario Rui Martins, "The Theory of Social Space in the Work of Henri Lefebvre" (Henri Lefebvre'in Çalışmaları içinde Toplumsal Mekân Kuramı), Ray Forrest, Jeff Henderson ve Peter Williams (Der.) içinde, *Urban Political Economy and Social Theory: Critical Essays in Urban Studies* (Kentsel Politik Ekonomi ve Sosyal Kuram: Kentsel Çalışmalarda Eleştirel Denemeler), Aldershot: Gower Books, 1982, 170-1.

vurgulu olmuştur, öyle ki geç 1970'ler ve erken 1980'lerdeki yazıları artarak daha fenomenolojiktir.[12]

Lefebvre'in şematik kent tarihinin mantığı doğrultusunda; Marksizm bizi kentsel âna yaklaştırabilir ama içine sokamaz. Mekânın atomlaşması –"sosyal mekân... elitin, burjuvazinin, entelektüellerin ya da göçmen işçilerin, vb ... yan yana olmayan... [ama] hiyerarşik, mekânsal olarak ekonomik ve sosyal hiyerarşiyi, baskın ve tabi sektörleri, temsil eden... bir gettolar koleksiyonu hâline geldiğinde"–[13] mekânın oyun ve insanların kendilerini gerçekleştirmeleri için yeniden sahiplenildiği, özgürleştirici bir uygulamanın yeni olasılıkları arasındaki dengede duran kentsel dönemde Marksizm'in söyleyeceği hiçbir şey kalmamıştır. Buna karşıt olarak, Harvey ve Castells Marksist kuramı kendileriyle beraber kentin kapılarından içeriye taşımışlardır. Onlar ve Marksizm bu kavuşmanın nasıl üstesinden geldi?

Harvey ve Castells'in çifte eleştirisinin yeni Marksizm içinde kent söylemini biçimlendirdiğini söylemek abartı olmaz.[14] 1970

12. Hem Martins, hem Gottdiener, Castells'in Lefebvre eleştirisinin 1972 sonrası yazılarını (oldukça açık bir şekilde) dikkate almadığını ve bunların hem kentsel dönemde doruk noktasında olmak üzere makroskopik kronolojisinin sunumunda, hem de kapitalist mekânın gittikçe homojen, parçalı ve hiyerarşik oluşu analizinde daha ince ve gelişmiş olduklarını savunmuşlardır. Martins, "The Theory of Social Space"; Gottdiener, *The Social Production of Urban Space*, 4. bölüm. Bunun tersine, bence, Lefebvre'in Marksizm'in ilgi çekici alanından uzaklaşışı, fenomenolojiye dönüşünde ve "zihinsel mekân"a artan ilgisinde daha belirgindir. Diğer yandan, daha geç dönemdeki Lefebvre'de geç 20. yüzyıl kentinin giderek daha parçalı ve "gettolaşmış" mekânlarının birleşmesinde devletin rolü hakkında önemli ve fikir verici tartışmalar vardır. İlginç bir şekilde, devletin mekânsal birleşme için bir güç olarak rolü Castells'de yinelenir.

13. Lefebvre, *De l'état*, Paris: Union Générales des Editions, 1978, 309-10; çeviri Martins içinde, "The Theory of Social Space", 179.

14. Kent üzerine eleştirel çalışmalarla ilgilenen herkes bu yeni ayrımı iyi karşılamadı ya da etkisini yararlı görmedi. En küfürbaz eleştiri Ruth Glass'dan geldi: "Son birkaç yıl içinde, Castells'in bir grup seyyar müridi, çoğunlukla ustanın kendisi ile birlikte, uluslararası ve kuzey Amerika sosyoloji konferanslarında öne çıktılar. Castells'in külliyatı (œuvre) ve onun çevresindeki kaynakça yığın hâlinde büyüdü; bir kült gelişti ve moda olan sosyoloji çevrelerinde yetersiz referanslar zorunlu hâle geldi... Bu korkunç sözlü kirlilik yayılıyor: Mantık ve enerjinin altını kazıyor (Castell'in kodunda ona ideolojik saflık deniyor). Adilik bu dilin

ve 1980'lerin yeni Marksist çalışmalarının ana öğeleri öncelikle kenti, ana çizgileri sermaye birikimi, yatırım stratejileri ve emek stoku temininin belirlediği büyük ölçekli ekonomik güçler tarafından çizilen *kapitalist kent* olarak anlama arayışları ve ikinci olarak, işçi sınıfı ayaklanmalarının geleneksel *loci*leri sendika ve politik partilere ya eklenen ya da onların yedeği olan kentsel toplumsal hareketlerin karakter ve özgürleştirici olanaklarını belirleme çabalarıdır.[15]

II

1969'da, Johns Hopkins Üniversitesi'nde genç bir sürgün İngiliz, coğrafya bölümünde yardımcı doçent iken, David Harvey büyük ve etkili bir metodolojik bilimsel inceleme yayınladı, *Explanation in Geography* (Coğrafya İçinden Açıklama). Bu kitabın sonuç değerlendirmesinde, gelecek on yılın gündemini o noktaya kadar, bir hem felsefe, hem de bir coğrafya kuramı olarak adlandırdığı yöne doğru işlemiş olduğu teknik ve metodolojik konulardan uzaklaşarak kurmayı denedi. Harvey:

> Bu nedenle açıktır ki, coğrafi problemlerin çözümü için uygun bir metodoloji gerekli bir koşuldur; felsefe *yeterli* koşulu sağlar. Felsefe, yön verici mekanizmayı, metodoloji bizi hedefimize yaklaştıracak gücü sağlar. Metodoloji olmadan rüzgârsız yolda kalırız, felsefe olmadan istikametsiz amaçsızca daireler çizeriz. Ben, esas olarak, yararlanabileceğimiz güç aygıtlarının doğası ile ilgileniyorum. Ama metodoloji ve felsefe arasındaki ara yüze dönerek bitirmek isterim. Kuram olmadan, olayların kontrollü, tutarlı ve mantıklı bir açıklamasını umamayız. Kuram olmadan kendi kimliğimizi tanıdığımızı güçlükle iddia edebiliriz. Bu nedenle, bana öyle geliyor ki, gelecek on yıl içinde geniş ve yaratıcı ölçekte bir kuram inşası ilk önceliğimiz

ürünlerinin içine inşa edilmiş." Ruth Glass, "Verbal Pollution" (Sözlü Kirlilik), *New Society* 29, Eylül 1977, 667-8. Bu gereksiz derecede abartılı bir sözlü saldırıydı. Glass'ın anlamlı eleştirilerinin çoğu o zamandan bugüne Castells tarafından kabul edildi ama abartılmışlardı ve kesinlikle, bu incelemesinde Castells'in çalışmalarının yeni bir şey sunmadığı iddiasında hatalıydı.

15. Bu yazıların en iyi kısa incelemesi, Sharon Zukin, "A Decade of the Urban Sociology" (Kentsel Sosyolojinin On Yılı), *Theory and Society* 9, 1980.

> olmalı. Bu görevle yüzleşmek cesaret ve marifet gerektirecek. Ama inanıyorum ki, günümüz coğrafyacı jenerasyonunun zekâ ve aklının ötesinde bir şey değil. Belki de 1970'lerde çalışma salonlarımıza asmamız gereken slogan şu olmalı: "Bizi kuramlarımızdan tanıyabilirsiniz."[16]

Bunu takip eden dört yıl içinde, Harvey böyle bir kuram buldu, Marksizm ve bu kuram için coğrafya içinde bir analiz objesi, kent.

Bu buluş ve odağı mükemmel derlemesi, *Toplumsal Adalet ve Şehir*'de ifade etti. Kitap, Harvey'nin liberal formülasyonlar dediği, coğrafyanın mekânsal farklılaşma ile nüfusun dağılımı ve mekânda faaliyetler gibi başlıca temaları ile ilgilenen denemeler ve sosyalist formülasyonlar dediği, mekânsal fenomenler ve üretim biçimleri arasındaki ilişkilerle ilgilenen denemeler olarak ikiye bölünmüştür. Bu kaymayı gerçekleştirerek, Harvey disiplininin dar morfolojik karakterini, gerçek ve değer arasındaki radikal ayrımını, veri ve ölçüm problemlerine saplantısını ve parçalanmış niteliklerini reddetmeyi amaçlar. Castells'in, aşağıda üzerinde duracağım çalışması gibi, Harvey'nin kitabının kentsel çalışmalar üzerinde ânında ve çarpıcı bir etkisi oldu. Büyük bir şiddetle coğrafyanın alanını genişletti, kentsel analizin nesnelerini yeniden belirledi ve bir sürü yeni soru ortaya attı. Kısaca, *Toplumsal Adalet ve Şehir*, temel bir metindir.[17]

Her şeyden önce kitap, hem liberal hem sosyalist bölümlerinde sosyal süreç ve mekânsal biçimleri hem analitik olarak, hem de bir hareket rehberi olarak bir araya getirmenin nasıl mümkün olacağını ve iç içe geçişlerini göstermeyi amaçlar. Bu kitapta, mekânsal biçimler sosyal süreçleri içerirler ve bütün sosyal süreçler tabiatı gereği mekânsaldır. İki parça dört ana tema

16. David Harvey, *Explanation in Geography* (Coğrafya İçinden Açıklama), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979, 482, 486.

17. Amerika'daki basımında Johns Hopkins University Press için anonim bir okur olarak görev yaparken küçük bir rolüm oldu. Bu yoğun ve zor metni sadece iki çok uzun seansta okuduğumu hatırlıyorum, çünkü abartısız bir şekilde elimden bırakamadım, o kadar derin ve temel gelmişti.

tarafından birleştirilir: (İçinde, Harvey'nin metodoloji ve felsefe arasında yapay olarak gördüğü ayrımı kırmayı ve okuru, kategorize etme hareketi ve sonuçları konusunda bilinçlendirmeyi amaçladığı) kuramın doğası: ("Mekân nedir?" bildik sorusunun yerine "farklı insan faaliyetleri nasıl mekânın kendine özgü kavramsallaştırmalarını yaratıp kullanıyor" sorusunu koyduğu) mekânın doğası; ("sosyal adaleti bir ölümsüz adalet ve ahlak meselesi olarak görme eğiliminden" uzaklaşıp "bir bütün olarak toplumda işleyen sosyal süreçlere bağlı bir şey" olarak görmeye başladığı) sosyal adaletin doğası ve (kendi kendine bir şey olarak değil, topluma bir bakış hattı olarak görülen) şehirciliğin doğası. Kitabın "liberal" ve "sosyalist" anlarını kapsayan bu konularla baş etmek için apriori gerekçelerle değil, bu görevlerin başarılmasına izin vereceğinden Marksizm'e döndü.[18]

Harvey'nin ilerleyişi, gördüğümüz gibi, Lefebvre'den ilham almıştı ama Lefebvre'in mekânsal ilişkilere bağladığı bağımsız belirleyici merkeziliği tamamıyla reddetti. Harvey için, mekân böyle ontolojik bir kategori değil insan aktörünü biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen sosyal bir boyuttur. "Mekânsal biçimler... sosyal süreçler içinde ortaya çıkan cansız nesneler olarak değil, sosyal süreçlerin aynı şekilde mekânsal *olan* sosyal süreçleri 'içeren' şeyler olarak görülürler."[19]

Toplumsal Adalet ve Şehir'deki çeşitli denemeler hâlâ dikkatli okumaların karşılığını veriyorlar; ilk bölümde kentsel mekânsal ilişkilere kentsel planlama ve gelir dağılımı açısından Rawlsci bakış açılarıyla ("bölgesel adalet" ve merkezileştirilmiş ve özerkleşmiş yönetim arasındaki denge tartışmasında olduğu gibi) ve ikinci bölümde, kentsel tarihin akışının, farklı üretim biçimlerinde ekonominin entegrasyonu ve üretim fazlasının dolaşımı bağlamında yeniden yorumlanmasıyla ilgilenen kent üzerine bir Marksist araştırma gündemi tarifi nedeniyle. Harvey'nin erken "liberal" formülasyonları sırasında gösterdiği mekân ve anlam sistemleri hakkındaki müthiş hassasiyet, Marksizm'e dönüşün-

18. Harvey, *Social Justice and the City* [*Sosyal Adalet ve Şehir*], 10-17.
19. A.g.e., s. 10-11.

den sonra da çalışmalarını canlandırmaya devam etmiştir. Bu, bireyler, gruplar ve onların sosyal mekânları arasındaki ilişkilerin dokusu, farklı tipteki insan faaliyetleri ve onlara özgü mekânlar arasındaki bağlantılar, sosyal düzenin göstergeleri olarak mimarlık ve kentsel çevre, iş ve ev bağı, işlevselciliğin kentsel analizdeki yeri ve piyasa toplumunda devletin kapasitesinin sınırları konularına karşı ilgi içerir.[20]

Toplumsal Adalet ve Şehir'in ikinci yarısı erken, bazı yönlerden oldukça hazırlık aşamasında, şematik, bilimsel ve eleştirel Marksist kampları arasında sallanan bir denemeydi. Bu Marksist bölüm, Amerikan siyahları için getto yerleşimlerinin nasıl "suçsuz" bir girişimci teşebbüsleri seti tarafından desteklenmiş olduğunu gösteren bir makale ve toprağın kullanımı ve piyasa değeri arasındaki çarpışma "katalizör ânına" odaklanan kentsel toprak kullanımı kuramı hakkında önemli bir makale içerir. Marx'taki, bu güçlü bir şekilde değerlendirilmiş, uzun süre ihmal edilmiş rant ve toprak ile mekânın mikroekonomisi hakkındaki tartışma rantın nasıl, herkesin ihtiyaç duyduğu, kalıcı ve hareket ettirilemez, çoğul kullanım ve anlama açık, seyrek olarak ama kati surette el değiştiren bir meta olarak toprak için bir dağıtım aracı olduğunu gösterir. Ayrıca insanlık tarihi boyunca kentsel gelişimin kapsamlı, makroskopik bir genel bakışına da, toplumsal artıyı üreten ve dağıtan farklı mekanizmaları karşılaştırarak yer verir. Burada, kent tarihsel olarak "üretim biçiminin çevresinde düzenlendiği bir eksen, kurulu düzene karşı bir devrim merkezi, (ona karşı ayaklanılacak) bir iktidar ve imtiyaz merkezi olarak" kavramsallaştırılmıştır. Kentler "ekonomik bütünlük biçiminin üretmek ve yoğunlaştırmak becerisine sahip olması gereken, toplumsal artıürünün coğrafik yoğunlaşmaları sonucunda" biçimlenir. Karl Polanyi'nin ekonomik koordine etme mekanizmalarının kategorilerini –karşılıklılık, yeniden dağıtım ve borsa– Marx'ın üretim biçimleri kavramıyla birlikte kullanarak Harvey, kenti; toplumsal artı, baskın olan üretim biçimi

20. A.g.e., s. 1.-3. bölümler.

düzeni ve toplumun mekânsal düzenlemesi arasındaki ilişkiler alanı içinde sunar. Kapitalizm içinde kent hem bir *locus*, hem de birikim ve çelişkileri için bir dengeleyicidir.[21]

Toplumsal Adalet ve Şehir araştırma için içgörü ve kafa tutmalarla parlamaktadır. Ama her şeyden önce, bu makaleler Marksizm için kentin ve kent için Marksizm'in yeniden keşfinin mihenk taşları olmayı sürdürmektedir. Bunu takip eden 20 yıl boyunca Harvey dikkatli, istikrarlı ama seçici bir şekilde *Toplumsal Adalet ve Şehir*'in araştırma gündemi üzerine çalışmıştır. Bu süre boyunca amacı açıktır: Marx'ın kapitalist birikim üzerine çalışmasına net bir mekânsal boyut vermek için onu genişletmek ve yaymak.

Ekolojinin çok çeşitli dünyalarında yaşayan akademisyenleri, Weberci analiz, neoklasik ekonomi ve Marksizm'i entelektüel parçalılıkları ve birbirlerini ve temalarını hesaba katmadaki eksiklikleri sebebi ile eleştiren Harvey, başından itibaren Marksizm'in, kapitalizmin imtiyazlı, nedensel yeri sebebiyle, modernitenin ana kuramsal analizi olarak konumu konusunda ısrarcı olmuştur. Akademik parçalanma üzerine Harvey, "Bu Marx'ı bir eklektik kuramsal bakış açıları karışımı için terk etmemiz gerektiği anlamına mı geliyor? Hiç de değil. Kapitalizm baskın üretim biçimi olarak kalırsa o zaman o üretim biçiminin analizi ile başlamalıyız."[22]

Harvey bunu en dolu şekilde *Sermayenin Sınırları*'nda yaptı.[23] *Toplumsal Adalet ve Şehir*'in bitiş cümlelerinde Harvey, kentlerin analizine artıdeğer dolaşımı bağlamındaki hazırlık girişinin, yetersiz olduğu kanısına varmıştı:

---

21. A.g.e., s. 203, 216.

22. David Harvey, *The Urbanization of Capital: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization* (Sermayenin Kentleşmesi: Kapitalist Kentleşme Tarihi ve Kuramı Üzerine Araştırmalar), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985, 263-4.

23. David Harvey, *The Limits to Capital*. Chicago: University of Chicago Press, 1982 [*Sermayenin Sınırları*, Çev. Utku Balaban, Yazılama Yay., 2012].

> Artıdeğerin dolaşımını anlamak aslında toplumun nasıl çalıştığını anlamak demek. Maalesef, bu dağılım yapısı konusunda kesin beyanlarda bulunmamızı sağlayacak tarzda içgörülere sahip değiliz... Bütün karmaşıklıklarını çözmek için, en azından, Marx'ın *Kapital*'i boyutlarında ve içgörülerine sahip bir çalışmaya ihtiyacımız var.[24]

Sermayenin Sınırları bu eksik bilgiyi sağlama çabasıydı. Burada ana amacı Marx'ı, mekânı içine dahil ederek, yeniden kurmaktı. Savının öğeleri şunlardır: Marx'ın mantıksal kapitalist ekonomi analizinin çeşitli birimleri –emek, sermaye ve para– hepsi mekân içinde ve içinden geçerek hareket eder. Kapitalizmin mekânsal düzenlemesi sadece sermaye birikiminin bir yansıması değildir (mekân ve kentlerin düzenlemeleri konusunda yerden yere ve zamandan zamana görülen varyasyonları düşünün). "Konum toplumsal olarak üretilir. Mekânsal düzenlemelerin üretimi daha sonra birikim ve sosyal yeniden üretimin bütün zamansal dinamikleri içinde 'aktif an' olarak değerlendirilebilir."[25] Bu görev sadece Marksist ekonominin bütün ana elemanlarının incelenmesini gerektirmez, ayrıca Marx için ikincil ve üçüncül derecede rol oynayan temaların vurgulanması ve geliştirilmesini de gerektirir: özellikle finans sermayesi ve rant konuları.

Sermayenin Sınırları Marksizm ve kentlerin incelenmesine birkaç yönden önemli katkılarda bulunmuştur, *Kapital*'deki rant ile ilgili fikir verici ama az gelişmiş bölümleri geliştirerek ve sermaye birikimi sürecinin analizine mekânsal öğeleri direkt olarak takdim ederek. Bu hamleleri yaparak *Sermayenin Sınırları* Marx'ın ikinci sermaye birikiminin analizi projesini güçlendirir.

Harvey'nin kapitalizm için önemli bir koordinasyon işlevini yerine getirdiğine inandığı, sermayenin toprağın kullanımı ile dolaşımı, kapitalist kentlerin dikkate değer tarihsel coğrafyalarının açıklanmasına yardım eder: "Fabrikalar ve tarlalar, okullar, kiliseler, alışveriş merkezleri ve parklar, yollar ve demiryolları kalıcı ve geri dönülemez bir şekilde kapitalizmin dikte ettiklerine

24. Harvey, *Social Justice and the City* [*Sosyal Adalet ve Şehir*], 312.
25. Harvey, *The Limits to Capital* [*Sermayenin Sınırları*], 374.

göre kazınmış bir çevreye dağılmıştır." Marksist politik ekonomi, bu mekânsal düzenlemeyi kuramsal olarak rant kavramı yoluyla anlayabilir.[26]

Kapital "Sınıflar" hakkında bir bölüm ile biter. Üç cildin sonucunda iki sosyal sınıf, sermaye ve emek, arasındaki ilişki ile ilgilenirken Marx, şaşırtıcı bir şekilde kapitalizm "birbirlerini ve birbirlerine karşı ortak muhalefetleri modern toplumun çerçevesi tahsis eden üç sınıf: Ücretli emek, endüstriyel kapitalistler ve toprak sahipleri" tarafından tanımlanır yazar. En son sınıf arazi rantından para kazanır, Marx bunu "içinde toprak mülkiyeti ... değer üreten [biçim]" olarak tanımlamıştır.[27] Toprak ve rant soruları, kentler, sermayenin yatırılması için eşzamanlı olarak mülkiyeti ve toprağın kullanımını değiştiren ve bunu yaparak kentsel mekânın kurulumunu başkalaştıran bir tip konumu temsil ettiklerinden, tabii ki, kentsel gelişmenin modellerinin merkezindedir.

Harvey'nin rant kuramına katkısının merkezinde, "değer kuramının çerçevesi içinde tutarlı bir arazi rantı kuramı tanımlamak" ve bu yolla klasik politik ekonomi içinde rantın üretimden çok dağıtım yöntemi olarak geleneksel değerlendirilmesinin ötesine geçmek vardı. "Ama dağılım ilişkileri" yazar imalı bir şekilde;

> kapitalist üretim biçimi içinde stratejik koordinasyon rollerini alabilirler. Kâr-veren sermayenin dolaşımı direkt olarak değer üretmez

26. A.g.e., s. 373. Harvey'nin çalışması rant kavramını Marksist politik ekonomi çerçevesi içinde geliştirmeye çalışan birkaç denemeden biri. Harvey'nin rant yaklaşımına en iyi teknik, eleştirel değerlendirme, Steven Katz, "Towards a Sociological Definition of Rent: Notes on David Harvey's *The Limits to Capital*" (Rantın Sosyolojik Tanımına Doğru: David Harvey'nin *Sermayenin Sınırları* Üzerine Notlar) , *Antipode* 18, Nisan 1986. Katz'ın ana eleştirisi Harvey'nin rant tanımlamasını "kapitalizme ait bir koordinasyon ve yarışma sistemi" ile sınırlandırması, "Harvey işçi mücadelesinin hem önemini azaltır, hem de tarihsel gerçekliğini kapitalist rant mantığının içine yerleştirmeyi başaramaz." Katz, "sadece politik ekonominin tarihsel ve sosyolojik analizinin yeniden üretilmesi değil, hem rant, hem mekânın sınıflar arası mücadelenin nesne ve konumu olarak yeniden kavramsallaştırılması" çağrısını yapar (65-6).

27. Karl Marx, *Capital* (3 cilt) [*Kapital*], Londra: Penguin Books, 1981, iii. 1023.

> ama artıdeğerin üretiminin (tabii ki, bütün çelişkileri ile birlikte) koordinasyonuna yardım eder. Sermayenin rant arayışında dolaşımının analog bir koordinasyon rolü olabilir mi öyleyse? ... bu soruya pozitif bir cevap Marx'ın yazılarının derinliklerinde yatmaktadır, sermayenin toprak kullanımı ile "doğru" dağılımı ve böylece, faaliyetler için "uygun" bir mekânsal düzenleme biçimlendirmenin bütün (çelişkilerle dolu) süreci işleyen toprak piyasalarına göre ayarlanmıştır, ki onlar da kendi çaplarında uygun rantın kapasitesine bağlıdırlar.[28]

"Mekânsal kurulum üretimi" analizinde, Harvey, kapitalizmin gelişimi ile sermaye dolaşımının hızının da, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki büyük ve hızlanan değişimler sayesinde, olağandışı bir şekilde arttığı fikrini merkeze almıştır. Harvey'nin zekice gözlemlediği gibi, bu artış sadece zaman içinde değil mekân üzerinden ve 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde giderek daha çok önem kazanan yollarla kentsel mekân üzerinden de gerçekleşmiştir. Kentin yapılı biçimi –kapitalist kentin yaratılan mekânı– sermayenin artışını mümkün kılar ve kapitalizme artıdeğer sermayeyi yatıracak bir yer ve işgücünün çoğalması için bir *locus* gibi diğer gerekli işlevsel şeyleri sağlar. Bu tarz yatırım fırsatları sermayeye devir, artıdeğer ve eksik yatırım krizleri ile baş etmek için bir "mekânsal onarım" sunar.

Kapitalist üretim özünde anarşiktir. Kapitalistlerin toplu çıkarları üretim ve tüketim arasındaki dengede yatar ama kapitalist yarışın mantığı ve teknolojik gelişme ekonominin böyle bir dengeli genişlemeye erişmesini neredeyse imkânsız kılar. Sonuç, aşırı üretim krizleridir. Bunlar kredi sisteminin başarılı kullanımı ile ilk anda ertelenebilir ama sadece bir süre için. Bir erteleme daha –bu Harvey'nin Marksist birikim kuramına belirleyici katkısıdır– coğrafya ve mekânın manipülasyonu ile

28. Harvey, *The Limits to Capital* [*Sermayenin Sınırları*], 333, 331. "Kâr getiren sermaye gibi, rant tahsis etmenin de birikim ile ilişkisi içinde oynadığı hem pozitif, hem negatif roller vardır. Koordinasyon işlevleri, arazi spekülasyonunun çılgın biçimlerine izin vermek pahasına elde edilir" diye ekler (331).

olabilir: Emperyalizmin mekânsal onarımları ve çekirdek kapitalist ülkelerde yapılı çevrenin yeniden düzenlenmesi.[29]

Bu nedenle, yapılı çevrenin kendisi kapitalizm ve hızlandırılmış gelişmesi için gereklidir. Yalnız bazen, ayak bağı da olabilir, çünkü yapılı çevre sabittir; "sınırsız, insan tarafından yaratılmış fiziksel çevrenin içindeki üretim, takas ve tüketim için kullanılabilecek olan kullanma değerlerini içeren bir kaynak sistemidir." Böyle olunca da asla ekonomik gelişmenin talep ettiği tempo kadar hızlı değişemez. Bir sonuç, kapitalist kentin yapılı biçiminin, Schumpeter'ın yaratıcı yıkım kavramına paralel bir süreçle, hızlı bir şekilde yıkım ve yeniden inşasıdır. Kent sonsuza dek, hızlanan bir sıklıkta, yeni tempoya ve birikimin ritmine yetişebilmek için inşa edilir ve yeniden inşa edilir. Her büyük kent sakininin ilk elden bildiği gibi, bu ne bir soyutlamadır, ne de 19. yüzyıl Paris ve Viyana'sının büyük yeniden inşalarının ispatladığı gibi, günümüze has bir durumdur.[30]

Bu bakış açısını ilerletmek için Harvey, piyasalar ve yönlendirilen koordinasyonun bir karışımı yoluyla yapılı biçimin yeniden düzenlenmesinin durmadan nasıl gerçekleştiğini anlamak için

---

29. Harvey'nin çalışmasında "onarımlar" dizisi ispat edilmişten çok ileri sürülmüştür. Gene de, coğrafya ve mekânı farklı ölçeklerde, kentselden evrensele, Marksizm'in sermaye birikimi analizine ekleme için yollar konusunda yararlı bir şekilde fikir vericidir. Bu konularda bir tartışma için, Gerry Kearns, "Making Space for Marx" (Marx'a Yer Açmak), *Journal of Historical Geography* 10, Ekim 1984.

30. Harvey, *The Limits to Capital* [*Sermayenin Sınırları*], 233. *The Urban Question*'ın (Kent Sorunu) bir incelemesinde Stephen Elkin, Castells'i iddiasındaki kesinlik eksikliği nedeniyle azarlar: "Kentsel düzenlemeler birikim, tüketim ve sosyal düzenin yeniden üretimi için öyle temeldirler ki onlarda gerçekleşen herhangi bir bozulma geniş politik ekonomi için bir kriz teşkil eder. Bu iddiayı değerlendirmedeki zorluk kentsel birimlerin hangi anlamda listelenen işlevlere katkı sağladığını bilmektedir. Eğer parçaların, kentsel parçalar da dahil olmak üzere, nasıl bir araya geldiğini bilirsek Castells'le 'yarım kalan işin' başka düzenlemeler tarafından bitirilemeyeceği konusunda hemfikir olabilirdik." Harvey'nin mekân ve birikim üzerine çalışmasının büyük fazileti tam da böyle bir kesinlik sunmaya çalışmasıdır. Stephen L. Elkin, "Castells, Marxism, and the New Urban Politics" (Castells, Marksizm ve Yeni Kentsel Politikalar), yayınlanmamış MS, 1979.

verimli bir şekilde detaylı bir finans sermayesi ve Marksist rant kuramının yanı sıra, daha az başarılı olan, işlevselci bir devlet raporu geliştirdi. *Sermayenin Sınırları*'ndaki bu tartışmalar çok önemlidir, çünkü Harvey'nin onları yer, rant biçimleri, kapitalist ve ev sahipleri arasında dağılım mücadeleleri, toprak piyasaları, ulaşım, sermayenin hareket kabiliyeti, mekânsal altyapı ve dengesiz kentsel gelişme gibi aydınlatıcı tartışmaların içine dahil etmeyi başarmasıyla, ana akım coğrafya ve neoklasik ekonominin çeşitli bölgesel analizlerinden ileriye sıçramıştır.[31]

III

Eğer David Harvey'nin Marksist anlayıştaki çalışmalarının ilk on yılındaki bu çeşitli temalar yeni kentsel Marksizm'in iki ana ilgi alanından birini etkilemiş ve yansıtmışsa, sermayenin birikimi ile ilgili kent çalışmaları, ikinci baskın tema, kentsel toplumsal hareketlerin oluşumu ve politik potansiyelleri, temelde Manuel Castells'in çalışmalarından etkilenmiş ve orada yansımasını bulmuştur.

The Urban Question (Kent Sorunu), mekânı fetişleştirdiği ve tam da Althusserci terminolojideki anlamı ile ideoloji ürettiği için özellikle Chicago Okulu'nun örneği olduğu geleneksel kentsel sosyolojinin yıkıcı bir eleştirisi ile açılır. Kent araş-

31. Harvey'nin daha yakın zamanda basılan *Studies in the History* (Tarih İçinde Çalışmalar) ve *Theory of Capitalist Development* (Kapitalist Gelişme Kuramı) içindeki iki kitabının bu bölüm içinde ilerde tartışacağım bazı, başarılı bölümleri bu tartışmaları genişletir ve detaylandırır. İlk kitap, *The Urbanization of Capital* (Sermayenin Kentselleşmesi), finans sermayesi, arsa rantı, konutsal farklılaştırma, eşitsiz gelişme, planlama ve *Toplumsal Adalet ve Şehir*'de olduğu gibi, Marksist bakış açısı ile kentsel gelişmenin makroskopik bir tarihsel değerlendirmesi hakkında denemeler içerir. Genel olarak, bu kitap, *Toplumsal Adalet ve Şehir*'de ortaya atılan fikirlerin yeniden ele alınmasıdır ve denemelerin yazımının yayıldığı zaman aralığı düşünüldüğünde, *Sermayenin Sınırları*'nın beklentisi ve retrospektifidir. Harvey'nin Marksizm içindeki araştırma projesinin devamlılığı ve kararlılığı etkileyicidir. İkinci kitapta, *Consciousness and the Urban Experience* (Bilinç ve Kentsel Deneyim), Harvey, *Toplumsal Adalet ve Şehir*'in ilk bölümlerinde geride bıraktığı, eğilim, dil, anlam, kültür ve aktör sorularına eğilerek yeni bir alan açar.

tırmalarındaki birçok ana akım yaklaşım, kentsel gelişmeleri içkin tarzda değerlendirir ve böylece bir üretim biçimi olarak kapitalizmle bağımsız ilişkilerini perdeleme hatasını yapar. Bu çalışmaya karşı olarak, *The Urban Question*'ın (Kent Sorunu) ana amacı kentler için bilimsel olarak savunulabilir bir analiz nesnesi bulmaktı.

Castells, kentlerde, sosyal ilişkilerin mekân içinde kentsel olarak düzenlenmesi ve devlet tarafından toplu olarak düzenlenen tüketim modelleri de dahil olmak üzere, belli süreçlerin gerçekleştiğini savunur. İki bakımından da kentin belirleyici özelliği; mekânın kullanımı ve kapitalist üretim için gerekli işgücünün yeniden üretilmesi amaçlı, sosyal ilişkiler ve onların süreçleridir. Chicago Okulu'nun üzerinde durduğu mekânsal farklılaştırma ve Lefebvre'in vurguladığı gündelik hayata odaklanma bu çerçeve içinde anlam kazanır. Castells için kapitalist üretim biçiminin her ânı kentsel mekânın karşılıklı olarak, belirli bir üretim seviyesine uygun yeniden üretim ve tüketim süreçlerine olanak sağlamak için yeniden düzenlenmesini gerektirir. Eğer kapitalist üretim Harvey için kentsel mekânın yapımı ve yeniden yapımında biçimlendirici öğe idiyse, Castells için biçimlendirici öğe kapitalizmin tüketim süreci yoluyla emek stokunu yeniden üretme ihtiyacıydı. Castells, gelişmiş toplu tüketimde kapitalizmin mekânsal ve sosyal birimlerinin çakışmasında, ana akım çalışmalarda eksik olan kentselin bilimsel tanımını buldu.

Gelişmiş "tekel" kapitalizminde, kapitalizmin ihtiyacı olan kentsel mekân ve tüketim seviye ve karakterine kavuşması için devlet, ortak ürün ve servislerin tedariki ile tüketim sürecine giderek artan oranda müdahil olur.[32] Bir sonuç, kent sakinleri,

32. Castells devletin, tekel kapitalizminin üretim ve tüketim ihtiyaçlarına uygun yapılı bir çevre yaratmak için, müdahale ettiği Dunkirk bölgesinin yeniden biçimlendirilmesindeki devlet planlaması incelenmesinde bu önerinin büyük ölçekli ampirik bir uygulamasını gerçekleştirdi. M. Castells ve F. Godard, *Monopolville: l'enterprise, l'état, l'urbain* (Monopolville: Şirket, devlet, kent), Paris: Mouton, 1974.

yaşadıkları yerler ve konut, ulaşım, eğitim ve sosyal servislerin sağlayıcısı olarak devlet arasında direkt ve aracısız bir bağın oluşumudur. Devletin bu müdahalelerinin çifte etkisi vardır; hem kapitalist düzeni yeniden üretme, hem de sosyal dönüşüm için yeni çatışma temelleri ve yeni olasılıklar sağlayan temel çelişkiler yaratma.[33]

1960'larda ortaya çıkan yeni kentsel hareketler, Castells'e göre, kent mekânı ve müdahaleci devlet arasındaki yeni bağların bir yansımasıydı. Bu ilişkinin kapitalist birikim için oynadığı önemli rol nedeniyle, kentsel toplumsal hareketlerin –işçi sınıfının sendika ve politik partileri ile paralel olarak– kapitalist gelişmenin yönünü ve en az eski emek ve sermaye arasındaki işyeri temelli çatışmalar kadar kesin olarak, sosyalizme geçiş olasılıklarını etkileme potansiyeli vardır. Kentsel hareketler, bu nedenle, antikapitalist işçi sınıfı mücadeleleri için güçlü ve umut verici bir *locus*'u temsil ederler.[34]

33. "Toplu tüketim"in sert bir eleştirisi, son on yıl içerisinde neo-Weberci bir bakış açısı ile yeni kentsel Marksizm üzerine en iyi yorumlardan bazılarını sunan R.E. Pahl tarafından yapılmıştır. Ana itirazı, Castells'in "'toplu tüketim'in doğası, rolü ve önemi tartışmaları sırasında, bir grup analitik, ayrı konu yanlışlıkla birlikte gruplandırılmıştır... konular, ayrı değerlendirmeler ve böyle bir birleşmeyi haklı kılacak tezler açıklanmadan birleştirilmiştir: (a) Tüketim Sürecinin Sosyalleştirilmesi; (b) Tüketimin Sosyalleştirilmesinde Devletin Rolü; (c) (b)nin Dağıtımsal Sonuçları; (d) Tedarik Düzeyi." Ek olarak, Pahl, Castells'i devletin gündelik hayatı giderek daha fazla yönetmesinin kentsel toplumsal hareketlerin harekete geçmesi ile sonuçlanacağı varsayımına çok hızlı vardığı gerekçesi ile de azarlar. Bu olumsal bir durumdur. R.E. Pahl, "Castells and Collective Consumption" (Castells ve Toplu Tüketim), *Sociology* 12, Mayıs 1978, 309-10, 314. Ayrıca *Progress in Human Geography* 2, Mart 1978 sayısında *The Urban Question*'ı (Kent Sorunu) da incelemiştir.

34. Bu tartışmayı Mayıs 1968'i ve geleneksel Marksizm'in yeni hareketleri kapitalist gelişme ve dönüşüm analizi içine sindirmeyi deneme ihtiyacını göz önünde bulundurmadan okumak mümkündür. Daha genel olarak, yeni kentsel sosyoloji, geleneksel mavi yakalı sosyal tabanın eridiği bir dönemde yeni aktörler keşfetme çabası olarak anlaşılabilir. Marksistler, kapitalizmin endüstri sonrası dönemi ile işçi sınıfını endüstriyel tabanının dışına doğru genişleten tanımsal stratejiler ve sosyal demokratik politikaların mantığında sınıflar arası koalisyonlarla ilgilenmek gibi başka yollarla da boğuştu, tabii ki. Başa çıkma stratejileri iki tipten biriydi: İşçi sınıfının yeni haritalamaları ya da sınıf ve grup biçimlenmelerinin esnekliği konusunda ısrar.

Castells'in kentsel toplumsal hareketler konusundaki duruşu 1970'lerde bir arınma ve gelişim süreci geçirdi, özellikle *The Urban Question*'ın (Kent Sorunu) İngilizce basımının "Sonsöz"ünde ve makaleleri, *Kent, Sınıf ve İktidar*'da. O dönem umut verici olan, Avrupa komünizmi olasılıklarını yansıtan bu makalelerde, birinci olarak, kentsel mücadelelerin direkt olarak işçi sınıfı sendika ve partileri ile bağlantılı olmak zorunda olmadığını ama sınıflara özel bu kurumlardan bağımsız olarak sınıflar arası ittifak ihtimalinin yolunu açabileceklerini; ikinci olarak, toplu tüketim temelli toplumsal bölünmenin geleneksel sınıf yapılarından artan derecelerde bir bağımsızlık geliştireceğini ve üçüncü ve bunların getirisi olarak, antikapitalist mücadelelerde otonom bir rolleri olduğunu savunmasıdır. Zaman içinde tüketim kapitalizmin dayanak noktası olur; bu sebeple, toplu tüketim çevresinde dönen devlet-mahalle ilişkisinin önemi kapitalist ekonomik ve sosyal düzenin yeniden üretimi içinde artar. 1970'lerin sonlarından bu çalışma, Castells'in *The City and the Grassroots*'daki (Kent ve Halk), kentsel hareketlerin emek ve sermaye arasında bir sınıf mücadelesinin içkin yönlerinden biri olarak değil, geleneksel sınıf temelli çatışmaları ile yan yana duran bağımsız toplumsal iktidarlar olarak görülmeleri gerektiği argümanının bir işaretçisidir. Geleneksel Marksizm'in bu yeniden ele alınışında, tüketim üretim ile eşittir.[35] İlerideki çalışmalarında, ana akım kentsel sosyoloji hakkındaki erken dönem eleştirileri göz önüne alındığında ironik gelecek bir hamle ile Castells, kentselin otonomisi fikrini daha da geliştirmiştir ama bu sefer sembol ve sosyal anlam üretimi için bir bağlam olarak.

35. Castells, *City, Class and Power*, Londra: Macmillan, 1978 [*Kent, Sınıf, İktidar*, Çev. Asuman Türkün, Phoenix Yay., 2014]. Bu kitap ve daha önceki *The Urban Question*'ın (Kent Sorunu), ne kentin tarihsel gelişimi, ne de sınıf oluşumu hakkındaki tarihsel sorular konularına herhangi bir ilgi göstermez. En az Castells'in ilk kitabı gibi geleneksel bir Marksizm bakış açısıyla yazan, tarihçi John Foster, bu analitik özelliklerin sınıf mücadelesini Castells'in analizinde "tamamen biçimsel" kılmasına üzülür. John Foster, "How Imperial London Lost its Slums" (Emperyal Londra Varoşlarını Nasıl Kaybetti?), *International Journal of Urban and Regional Research* 3, Mart 1979.

IV

David Harvey ve Manuel Castells'in erken çalışmalarının ana temalarını ve teşvik ettikleri yeni kentsel sosyolojinin güç ve sınırlamaları, Marksizm'in kenti yeniden keşfine eşlik eden büyük entelektüel heyecanı yansıtan, 1970'lerde yazılmış, üç temsili makale derlemesini inceleyerek anlayabiliriz. İlki, *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions* (Tutsak Kentler: Kent ve Bölgelerin Politik Ekonomisi üzerine Çalışmalar), Research Comitee on the Sociology of Urban and Regional Development of the International Sociological Association'ın (Uluslararası Sosyoloji Birliğinin Kentsel ve Bölgesel Sosyoloji Araştırma Komitesi) ilk yıllarında sunulan yazılardan oluşuyor. Bu makaleler Marksist ve Weberci kentsel sosyoloji eleştirilerinin aynı zamanda ortaya çıkışını iyi bir şekilde yakalıyorlar ki ikisi de onun temel özellikleri olan farklılaştırma bakış açısını ve mekânın yerlileştirilmesini reddeder. Aynı zamanda Marksist ve Weberci çalışmaların keskinleşen ayrımını da göz önüne sererler. Marksist makaleler birikim ve toplumsal hareketlere odaklanırken, Weberciler devletin otonom rolüne odaklanır. Kitapta bu iki duruş arasında çok az diyalog vardır.[36]

---

36. Michael Harloe (Der.), *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions* (Tutsak Kentler: Kent ve Bölgelerin Politik Ekonomisi üzerine Çalışmalar), Londra: John Wiley, 1977. Harloe, kitabın girişinde, "Geçen birkaç yıl içinde sosyolojinin büyük bölümünün ideolojik doğası ve gelişmiş toplumlarda sosyoloğun eleştirici olmayan rolü değişti. Birçok sosyolog yeni kuramsal ve politik duruşlar benimsediler ve kentsel çalışmalarla ilgilenenlerden bazıları disiplin dallarını yeniden değerlendirmeye başladı. Bu hareketlenme birkaç farklı ülkede ortaya çıktı ve çok farklı yaklaşımlara sahip sosyologlar tarafından uygulandı ama bir grubu çalışmaları üzerine bir tartışma başlatmak ve fikir ve deneyim alışverişi için 1970'de Varna'da Seventh World Congress of Sociology'de (7. Dünya Sosyoloji Kongresi) bir araya geldi. Yeni bir Uluslararası Sosyoloji Birliği Araştırma Komitesi kuruldu, Kentsel ve Bölgesel Sosyoloji Araştırma Komitesi. Bu giriş daha yakın zamanda basılmış kaynaklara referanslar içerse de, kitap çoğu Komite'nin 1970 ve 1974 arasında gerçekleştirdiği oturumlarda sunulmuş bir seri makalenin üzerinden geçilmiş versiyonlarından oluşmaktadır" (1) yazar.

Araştırma Komitesi zenginleşti. 1987 Eylül'ünde "Kentsel Değişim ve Çatışma" üzerine 6. Konferansı'nı düzenledi. Bu konferansları biçimlendiren güncel olay-

Bunu takip eden dönemde, Marksist çalışmalar güven ve momentum kazandıkça –büyük ölçüde Castells'in vesayeti altında bilimsel bir Althusserci Marksizm arayışı içinde ve Harvey'nin vesayetinde liberal duruşların aksine, Marksizm'in imtiyazlı kapasitesini gösterme hevesinde– diğer analitik geleneklerle daha da az etkileşime girmiştir.

Öncülük çabaları içinde kitabın makaleleri, kentin yeni Marksizm'ini tanımlamaya devam eden bazı açıklayıcı ve sınırlandırıcı özellikleri de paylaşırlar. Asli bir şekilde tarihe karşı ilgisizdirler. Karşılaştırmalı analizden kaçınırlar. Bunun sonucu olarak, ya örnek vakalarını kuramsal noktalarını canlandırmak için kullanırlar ya da tek ülke vaka örneği malzemelerini kuram üretmekte yeterliymiş gibi ele alırlar. Ve ürettikleri kuram yüksek derecede şematik ve şekilcidir.

İkinci derleme, birinci ile neredeyse aynı zamanda ortaya çıkan *Urban Sociology: Critical Essays* (Kentsel Sosyoloji: Eleştirel Yazılar), "İngilizce konuşan okurlara, yakın dönemde Fransızca dilinde tarihsel materyalist ya da Marksist bakış açısını benimseyen yazarların kentsel sosyoloji yazılarını erişilir kılmayı"[37] amaçlıyordu. Castells'in *The Urban Question*'ın (Kent Sorunu) İngilizce versiyonunun basımından bir sene önce gelen bu çeviriler derlemesi Lamarche, Lojkine ve Olives'in yeni gelişmekte olan çalışmaları ve buna ek olarak Castells'den üç makaleyi ulaşılabilir hâle getirdi.

Burada da, hiçbir makalenin tarihsel bir yönlenmesi yoktur; hepsi çağdaş kentlere ve güncel mücadelelere odaklanırlar. Ana soruları kentsel çalışmalar için kuramsal olarak temellenmiş bir analiz nesnesinin belirlenmesi; ekonomik tabanın mekânsal olarak biçimlenişi ile sermaye birikiminin kentsel mekân üzerindeki sonuçları arasındaki (emlak geliştirme, planlama ve

---

lar zaman içinde değişse de (1987 toplantısı öncelikle Thatcherism ve Reaganism ve yeni küresel dünya ekonomisi çağında ekonomik yeniden yapılandırmaya odaklanıyordu) tema ve katılımcıların kalıcılığı kayda değerdir.

37. C.G. Pickvance (Der.), *Urban Sociology: Critical Essays* (Kentsel Sosyoloji: Eleştirel Yazılar), Londra: Methuen, 1976, 1.

devlet tarafından sağlanan ürün ve servislerin toplu tüketimiyle yaratılan para dolaşımına özel bir vurguyla) diyalektik ilişki ve sermaye birikimi ile kentsel mekân ikili sistemi içinde yaratılan ve biçimlendirilen gruplar arasındaki toplumsal hareketler ve çatışma modellerinin gelişimi üzerinedir.

Captive Cities (Tutsak Kentler) gibi üçüncü derleme *City, Class and Capital* (Kent, Sınıf ve Sermaye) de Uluslararası Sosyoloji Birliği'nin Kentsel ve Bölgesel Sosyoloji Araştırma Komitesi'nde sunulan bildirilerin basımıydı, geç 1970'lerde alanın gelişimini ve aynı zamanda Harvey ve Castells'in çalışmalarının yeni derinliğini ve yoğunluğunu yansıtır. Bu tarihe gelindiğinde, özel alan çalışmaları daha incelikli, kuramsal çalışmalar ise daha az şematik bir hâl almışlardır ama yeni Marksist bilim dalının pozitif ve sınırlandırıcı özelliklerinin genel profili aynı kalmıştır. Pozitif yönü: Farklılaştırma probleminden radikal bir kopuş, Marksizm'in mantıksal sermaye kuramının mekânsallaştırılması denemesi, güncel problemlerin yoğun analizleri ve çatışmanın kentsel temellerinin belirliliğinin takdir görüşüdür. Sınırlayıcı yönü: Şimdiki zamana ayrıcalıklı bir odaklanma, karşılaştırmalı araştırma yapmadaki eksiklik, devlete düz ve işlevselci bir bakış açısı ve kuramsal otarşi eğilimidir. Bu çalışmadaki ana eksiklik, geç 20. yüzyıl kentlerinin ekonomik-mekânsal "taban"ı ile bu çalışmaların çok iyi bir şekilde tarihinin kaydını tuttuğu, toplumsal hareketlerin doğa ve toplu eylemleri arasındaki bağlantıların mekanik değerlendirilmelerinden fazlasına yer vermemesiydi. Kısaca, sosyal kuramın Marksist projesi cansızlaşmıştı.[38]

38. Michael Harloe ve Elizabeth Lebas (Der.), *City, Class and Capital: New Developments in the Political Economy of Cities and Regions* (Kent, Sınıf ve Sermaye: Kent ve Bölgelerin Politik Ekonomilerinde Yeni Gelişmeler), New York: Holmes and Meier, 1982.
1970'lerde Marksist şehircilik başlığı altında üretilmiş, Harvey ve Castells'den ilham alan araştırmaların çoğu sosyal kuramı işleyişlerinde burada tartışılan çalışmalardan daha kabaydılar. "Günümüz kentsel biçimi burjuva sosyal ilişkilerinin üstyapısal bir tezahürüdür" fikrini kentsel şeylerin özgünlüğüne hiçbir nüans ve dikkat göstermeden tartışan bir örnek için, Larry Sawyers, "Urban Form and the Mode of Production" (Kentsel Biçim ve Üretim Biçimi), *Review of Radical Political Economics* 7, Bahar 1975.

Harvey ve Castells 1980'lerin baş ve ortalarındaki çalışmalarında tam da bu konulara eğilmişlerdir; Harvey, *Concsiousness and the Urban Experience*'de (Bilinç ve Kentsel Deneyim), Castells *The City and the Grassroots*'da (Kent ve Halk). İkisi de, Marksizm'in kent ile sosyal-kuramsal ilişkisini ilerletme çabalarıdır. Analiz nesneleri benzerdir: 19. ve 20. yüzyıl kentlerinde göze çarpar şekilde, kentsel bir bilinç ve toplu eylem modelinin ortaya çıkışı ve kentlerde yapılı çevrenin ve sosyal hayatın biçimlendiricileri ve toplu protestoların hedefleri olarak planlanmış devlet müdahalelerinin artan önemi. Bu amaçla, kentin klasik Marksizm'le açıkça bir araya gelişiyle Lefebvre'in sahasına geri döndüler. Ama strateji ve vardıkları sonuçlar daha farklı olamazdı.

V

Harvey, "Kapitalizm" der, kentleşme ve sıradışı boyutlarda ve detayda yapılı çevrelerin yaratılması yoluyla bir "alışkanlık" üretti. Ayrıca, bilincin ve sosyal mekân üretiminin kentleşmesi ve farklı bilinç oluşumu locileri arasında özel bir karşılıklı ilişki yapısıyla yeni tip bir insan doğası üretti...[39] Harvey'nin erken çalışmalarında kentsel mekânın bu "alışkanlığının" özellikle nasıl ve neden üretildiğini açıklamakla ilgilendiğini görmüştük. Burada bu analizi, kentsel gelişme ve sermaye hareketi arasındaki bağlantıların ve daha da önemlisi, bu kentsel yapı

Yeni Marksist şehirciliğin ve Marx'ın ilk projesi dönemsel değişimin, tarihe olan ilgisizliğine en önemli istisna: Michael Durnford ve Diane Perrons, *The Arena of Capital* (Sermaye Arenası), Londra: Macmillan, 1983. Ampirik olarak İngiltere ekonomisinin 1066'dan günümüze kadar gelişimine odaklanan sentetik bir çalışma olan kitap, mekânsal analiz ve Marksist tarihsel materyalizmin bir araya getirilmesi ile nasıl bu büyük hikâyenin, kentsel bölümleri de dahil olmak üzere, daha anlaşılabilir kılınabileceğini göstermeyi amaçlar. Bu hırslı kitap, sunumunun anahtar anlarında mekân özelinde formülasyonların gelişiminden çok ekonomi temelli kanıtlamalara yaslanır. Kapsadığı alan çok geniştir ama mekânı ekonomik değişimin yapıcı elemanı yapma arayışı gerçekleştirilmekten çok ileri sürülmüştür.

39. Harvey, *Consciousness and the Urban Experience*, 273.

ve grup ile sınıf oluşumunun modelleri arasındaki eklemlerin izini sürerek genişletir.

Harvey, bu sosyal-kuramsal projeye birkaç tane sağlam giriş yaptı. *Bilinç ve Kentsel Deneyim*'in en uzun bölümü Paris'in 1850-1870 arası Baron Haussman gözetimi altında yeniden geliştirilmesine adanmıştır. Sacre-Coeur Bazilikası'nın inşası üzerine mükemmel bir kısa, makalesi vardır. Üç kuramsal makale –"Money, Time, Space, and the City" (Para, Zaman, Mekân ve Kent), "Class Struggle and the Built Environment" (Sınıf Mücadelesi ve Yapılı Çevre) ve "The Urbanization of Consciousness" (Bilincin Kentselleşmesi)– alan çalışmalarının temelini oluşturan temaları işaret eder. Baştan sona, Harvey modern kentin her şeyden önce *kapitalist* kent olduğunda ısrarlıdır:

> Kent, emek tarafından inşa edilen, sermayenin dolaşımının zamansal süreci içinde kullanıma sokulan üretici güçlerin bir kümesidir. Kapitalist üretimin metabolizmasından, dünya pazarında takas edilmek için, beslenir ve kendi içinde organize edilmiş yüksek derecede sofistike bir üretim ve dağıtım sistemi ile desteklenir. Kendilerini sermayenin dolaşımından kazandıkları parasal (maaş ve kâr) ya da türevi olan gelirlerini (rant, vergi, faiz, tüccar kârı, hizmetler için ödemeler) kullanarak yeniden üreten bireylerle doludur. Kent, kendine özgü sosyal yeniden üretim topluluklarına ayrılmış ve içinde, işgücüne karşı iş fırsatlarının günlük ikamelerinin mümkün olduğu ve içinde işgücünün belirli ayırıcı nicelik ve niteliklerinin bulunabildiği, kesintili ama mekânsal olarak yan yana olarak organize edilmiş bir emek pazarı olarak düzenlenmiş belirli bir sınıf güçleri koalisyonu tarafından yönetilir.[40]

Kentin kapitalist karakteri göz önünde bulundurulduğunda Marksizm onun öncelikli tercümanıdır. Harvey'e göre; neoklasik ekonomistler, gücün Weberci analistleri, ataerkilliğin feminist öğrencileri ve ekolojik gelenek içinde çalışan analistlerin yaptığı eleştirilerin hepsi "kentleşmiş bir bilincin trajik yansımaları; yüzey görünümünü yansıtırlar, içsel anlam ve bağlantıları aydın-

40. A.g.e., s. 250.

latmak için çok az şey yaparlar, kafa karışıklığını devam ettirmek için onları öğrenilen terimlerle tekrar ederek ellerinden geleni yaparlar" Marksizm, tam tersine, kapitalist üretim biçiminin özüne girebilir. Bu nedenle, amacı Marksizm'i, özel olarak kentsel fenomenlere eğilmiş olan diğer bakış açılarına katmak değil, "Marksist bakış açısı içine Simmel ve Wirth'in ulaştığı detaylı düşünceliliği inşa etmek. Bilincin kentselleşmesi sermayenin kentleşmesi ile ilişkili olarak anlaşılmalı."[41]

"Bilincin kentselleşmesi" birey ve grup eğilimlerinin sınıf temelli değil, kimliklerin çokluğu –alan, cinsiyet, etnik köken, ırk– ve topluluğun daha geniş bir kavramsallaşması temelli oluşumu için bir kısaltmadır. Castells'i tekrarlayarak, bunların genelde, bir yerdeki insanların kendi aralarındaki ve devletle ilişkilerini yansıttığını savunur. İkamet yerlerinin, çalışma yerlerinin tersine, "Weberci tüketim sınıfları kavramlarını haklı kılan bir şekilde statü, mevki ve prestiji"[42] düzenlediklerini gönülsüzce onaylar.

Bu nedenle, bilincin kentselleşmesi, hem eğilim ve toplu eylemleri modelleyişi doğrudan birikim sürecinden doğmadığı, hem de geleneksel Marksist sınıf kategorilerini yansıtmadığı için, otarşik Marksizm için temel bir başkaldırı barındırmaktadır. Harvey'nin kitabının bütünü, gönüllü olarak üstüne aldığı kendi kendine yeten Marksizm'in sınırlarının dışına çıkmama kısıtlaması içinde, bu ikilemle boğuşmaktadır.

Harvey'nin erken çalışmalarının büyük bölümü, kapitalist dönem içinde kentin gelişiminin sistemin kriz eğilimini nasıl geçici olarak çözdüğünü ve nasıl gelişmiş bir sermaye birikimi sürecini kolaylaştırdığını vurgulamıştır. Burada, bu kent gelişimi tarihinin sonuçlarına, kapitalist üretim biçimi içinde yapı ve aktör arasında bir aracı olarak odaklanmaya mecbur kalmıştır. Kapitalist kentlerin aktörlerinin, mekânda ve politik otoritelerle mekânsal olarak tanımlanan ilişkileri içindeki konumlarının,

41. A.g.e., s. 252.
42. A.g.e., s. 255.

Marx'ın öngöremediği, karmaşıklığını temel alan yeni bir farklılaştırılmış kentsel bilinç ürettiklerini kabullenir. Bu gelişmeyi açıklamak için, Harvey, derin bir ikilem ve çözümlenmemiş gerilim gösteren iki tane birbiri ile ilişkili amaca yönelir. Kapitalist gelişimin, bu yeni bilinci olası kılan mekânsal ilişkileri nasıl bir araya getirdiğini göstermenin peşindedir ve gelenekselin zoraki bir doğrulaması ile dışa vurduğu sınıf dışı ilişkilerin temelde kurmaca olduğunu, çünkü bir kapitalist üretim biçimi içinde azaltılamaz sosyal ilişkilerin sadece sermaye ve emeğinkiler olduğunu göstermeye çalışır:

> Kentselleşmeyi arttırmak kentseli bireyin deneyimlediği, hayatını yaşadığı ve çevresindeki dünyadaki dönüşüm ve yapıların tamamına tepki verdiği başlıca düzlem yapıyor... Bu deneyimin karmaşıklığı ve şaşırtıcılığından; mekân ve zamanın, toplumsal iktidar ve meşrulaştırılmaların, hâkimiyet biçimleri ve sosyal etkileşimin, üretim ve tüketim üzerinden doğa ile ilişkilerin ve insan doğası, sivil toplum ve politik hayatın asıl bilincini inşa ederiz.
> O deneyimin kafa karışıklığından ilginç bilinç tipleri doğar. Düşünme ve hareket etme biçimleri direkt olarak kutuplaşmış, hatta karmaşık sınıf yapılarına başvurarak kavranamaz. Bilinç biçimleri, gündelik kentsel hayattaki gerçek, maddi temelleri nedeniyle yalan diye göz ardı edilemez, ne kadar kaçınılmaz olarak fetişistik olduklarında ısrar etsem de. Alan deneyiminin girift maddi örüntülerinin düşünce içinde kopyalanması içsel anlamları anlaşılmaz hâle getirir ama yüzey görünüşü yeterince gerçektir.[43]

Akıl yürütme sırası nettir: kapitalizm kenti yaratır; kent çeşitli gerçekliklerini yansıtan bir bilinç yaratır; ama bu bilinç dikkatleri kapitalist üretim biçiminin, kentlerin üretiminin ve işleyişinin altında yatan, başlıca güçlerinden başka yönlere çevirir. Bu kapitalist sosyal düzenin büyük sırrıdır. Kent, sadece birikim sürecine mekânsal bir düzeltmeyi güvence altına alma kapasitesini vermez, aynı zamanda sınıf mücadelelerini "fetişistik" boyutlara yönelterek deforme eder.

43. A.g.e., s. 251.

Harvey bu hikâyeyi, 1850-1870 arası Paris alan çalışmasında somut bir şekilde ve büyük bir enerjiyle anlatır. Fiziksel kentin nasıl radikal bir şekilde değiştirildiğini ve bu dramatik morfolojik değişimin nasıl grup oluşumlarında yeni modeller ürettiğini detaylandırır. Stratejisi, "bir temalar spiralini... mekânı yaşayan bir kentin gerçek tarihsel coğrafyası olarak harekete geçirmek için dağıtım (kredi, rant, vergiler), üretim ve emek piyasası, yeniden üretim ve bilinç oluşumu ile hareket eden mekânsal ilişkilerin karşılaştırmalı istatistiklerinden başlayarak"[44] açığa kavuşturmaktır.

Harvey Paris'in, Baron Haussman tarafından, Louis Napoleon sponsorluğunda İmparatorluğun ilanından sadece aylar sonra yeniden inşa edilmesini, devlet kuruluşunun bir yönü olarak değil, *Sermayenin Sınırları*'nda önerdiği mekânsal onarım stratejisinin somut bir örneği olarak değerlendirir. Kenti yeniden biçimlendiren büyük kamusal çalışmalara, bu nedenle, "kapitalizmin ilk büyük krizi'nin 'sermayenin, mekân ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde uzun vadeli kullanımı'"[45] ile üstesinden gelmek için girişilmişti.

Harvey'nin iddiasına göre, Haussman kentin son derece kapitalist karakterini ve halihazırda içinde gerçekleşmekte olan ekonomik ve mekânsal süreçleri anlıyordu; bu nedenle de inşaatçı olarak rolünü bu akımları yerleştirmek ve hızlandırmak olarak gördü. Şüphesiz ki, İmparator ve Haussman "Paris'i Fransa'ya, hatta Batı uygarlığına layık bir başkent yapmak istiyorlardı" ama,

> Haussman'a hakkını vermek lazım, sınırlı rolünü iyi anlamıştı. Otoriter bir iktidarı ve sıkça görkemlilik kuruntuları olsa da, eğer Paris dönüşecekse, mal ve insan akışından fazlasını Ortaçağ sınırlamalarından kurtarması gerektiğini fark etti. Harekete geçirmesi gereken ve sonuçta ona hükmeden güç, sermaye dolaşımıydı.

44. A.g.e., s. 69.

45. A.g.e., s. 70. Görünüşte bu, itinalı ampirik kanıtla desteklenmeyen, sıradışı bir şekilde dengesiz bir argüman. Harvey'nin devlet ve resmî görevlilerinin çıkar ve bakış açılarının bağımsız öneminin değerini düşürmesinin semptomlarından.

Bunun neticesi olarak, "sonuçta, basitçe, sermaye dolaşımının gerçek emperyal güç olduğu bir kent olmasına yardım etmiş oldu."[46]

1851'de başlayan büyük inşaat projesi kapitalist krizi, mevcut sermaye ve emek fazlalarını içine çekerek çözdüğü doğru, ama netice ve motifi karıştırmamak için Harvey'den daha dikkatli olmalıyız. Ne kadar, Paris'in yeniden inşaasının doğumu için daha az ekonomi merkezli bir yorum tercih etsek de, söz konusu olanın Fransız kapitalizmi için çok derin sonuçlar doğuracak olan dev bir ekonomik girişim olduğunu inkâr etmek imkânsız. Harvey, bu hikâyenin farklı yönlerini etkileyici detaylarla sunar: Rant ve mülkte dramatik değişimler, kredi piyasasında kaymalar, finans ve gayrimenkul kârlarının imar öncesi koalisyonunun ortaya çıkışı, arazi kullanımının rasyonelleşmesi ve işgücünün büyük seferberliği.

Peki, ya kentsel bilinç için sonuçları? Harvey'nin etkileyici bir şekilde gözlemlediği gibi, mekânın yeniden düzenlenmesinin çelişkili sonuçları oldu. Kent merkezinin endüstrisizleşmesi, yeni iş ve ev ayrımı ve kentin büyüyen konutsal ayrışması sınıf mücadelesinin coğrafyasını işçi sınıfının içinde nispeten daha özgür bir varoluşa sahip olduğu mekânlar yaratarak temelden değiştirdi; işçilerin varoşlarında gözlemlenmesi zorlaşmıştı. Yoğun sosyallik uzun zamandır Paris mahallelerinin özelliği olmuştu ve 19. yüzyılda olduğu gibi 18. yüzyılda da sınıf oluşumlarının mahalleri olarak görev yapmışlardı.[47] Paris'in Haussmanlaşmasından sonra aile, iş ve yaşam mekânlarının köklü bağları kopmuştu, konut bölgelerinde günlük etkileşimlerin sınıflar arası modelleri azalmıştı ve farklı bölgeler arasında ince taneli ayrımlar gelişti. Paris çok uzun zamandır ayrışmış olsa da,

46. A.g.e., s. 76.

47. 18. yüzyıl Paris'inin mükemmel bir değerlendirmesi için, David Garrioch, *Neighbourhood and Community in Paris, 1740-1790* (Paris'te Mahalle ve Cemaat, 1740-1790), Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

> genel örüntü içinde hatırı sayılır bir mekânsal karışma vardı. Kasvetli varoşlar gösterişli sıra evlerle bir araya geliyordu; zanaatkârlar ve esnaflar Left Bank ve Marais'de aristokratik konutlarda bir araya geldi ve kutlanan dikey ayrışma (zengin burjuva butiğin üzerindeki kattayken ve işçi aileleri çatı katında) sınıflar arasında sosyal bir temas sağlıyordu. Endüstri ve ticarette patron ve çalışanları da geleneksel olarak birbirlerine yakın yaşarlardı.

Haussman ikamet ayrışmasını yaratmadı ama gayrimenkul piyasasındaki rantın etkisi ile beraber, kamusal çalışmalarında sosyal mekânı çok daha açıkça tanımlanmış bir kent yarattı:

> Varoşların kaldırılması ve yapı spekülasyonu burjuva mahallelerini batıda birleştirirken, kuzey ve doğu periferilerde ayrı bir arazi ıslahı sistemi üstsınıflarla herhangi bir iletişimle yumuşatılmamış düşük gelir konutları alanları yaratıyordu. Arazi kullanımı yarışı da iş ve finans merkezlerini bir araya toplarken, endüstiriyel ve ticari etkinlikler merkezin seçilmiş alanlarında daha sıkı bir mekânsal kümelenme eğilimine girdiler; Left Bank'te baskı, kuzeydoğunun içlerinde metal işleme, Arts et Metiers çevresinde deri ve cilt, hazır giyim kıyafetleri ise grand boulevards'ın hemen dışında... 1870'de bölgeler ve sınır alanlar, merkezler ve periferiler ve hatta mahallelerin sıkı ağları, 1848'e göre, çok daha açık bir şekilde sınıflar ya da meslekler tarafından belirlenmişti.[48]

Ama Paris'in yeni mekânsal düzenlemesi sınıf temelli bir işçi sınıfı oluşumu için gelişmiş, dikkatle işlenmiş ve korunaklı bir alan sağladıysa da, bir yandan da, buna karşıt bir şekilde, sınıf değil topluluklara dayanan yeni bilinç tiplerinin de gelişimini destekledi. Bu bazen sınıf kimliklerini güçlendirdi ama diğer anlarda ya onların yerine geçti ya da onların üzerinden geçerek, işçi sınıfının olasılık ve politikalarını bölen, zayıflatan ve tutarsızlaştıran karmaşık bir bilinç üretti. Harvey'nin hikâyesinin zirvesi olan Paris Komününün çok kısa ve şematik bir tartışması bu çifte eğilimi sergiler. Bu olağandışı kentsel ayaklanma yeni Paris'in çelişkili yönlerini yansıtmıştır:

48. Harvey, *Consciousness and the Urban Experience*, 167.

> Radikal burjuvazi, her biri kendi mükemmel devrim kuramı ile silahlanmış, deneyimli vatanseverler ve retorik ve rüya satıcıları arasında; olaylar karşısında şaşkın çalışanlar ve tutarlı, inandırıcı yorumlar sunmaya çalışan meslek sendikası liderleri arasında, sadakatlilerden özerk*lere* (*quartier*) kent ve ulus arasında, merkeziyetçi ve bağımsız yönetimciler arasındaki ayrışmaların hepsi Komün'e, iç çatışma tarafından, delik deşik olmuş bir tutarsızlık ve politik uygulama havası verdi.[49]

Sermayenin, Paris'in yeniden inşasına bağlanan, çok yönlü gücüne rağmen, devrimci bir anda bile, sonuç olarak ortaya çıkan politikalar emeğin sermaye ile yüzleşmesinin basit gücüne sahip değildi ve bu nedenle Marksist sınıf mücadelesi modelinin açık kıyas hattına uymuyorlardı. Bu yönden, Komün dolaylı olarak anahtar bir geçiş ânını temsil eder; farklılaştırılmış kentin çeşitliliği, kapitalizmin sınıf yapısının yalınlaştırmalarının ötesine geçip çok yüzlü bir kentsel bilinç yaratmıştır. Bu analiz içinde, Harvey kendi bilimsel birikim Marksizm'ini, belki de farkında olmadan, Lefebvre ve Lukács'ın çalışmalarının anahtar yönlerini bir araya getiren, bir bilinç analizi ile evlendirir. Lefebvre'e göre, modern kapitalist toplumların kentsel gerçeklikleri aynı potada eritilmiş bir hassasiyet, eğilim ve siyasal kültür topluluğu kurarlar. Lukács'a göre ise, yeni toplum içsel olarak en ufak elemana kadar ayrıştırıcıdır; devrimci bir sınıf bilincini fiilen imkânsız kılar. Bu sunumda yeni kentsel bilinç, tam olarak yalan olmasa da, sahte ve düzmece bir bilinçtir. Esas anlamıyla, bu bilinç emek ve sermayenin antinomisini yansıtır, çünkü kentsel bilinci üreten kent temelde kapitalizme ait bir varlıktır. Kapitalist yapı ve işçi sınıfı dönüştürücü aktörlüğü arasındaki bağ yeni bir kentleşme tarafından koparılmıştır:

> Kurumsallaştırılıp, somutlaştırıldıktan sonra, bu ilişkiler... [fiziksel ve sosyal ilişkilerin coğrafi düzenlemeleri] kentsel yaşamın kendilerine has önem ve katılıkları olan karmaşık kodlarına dönüşmüştür. Kentin semiyotiği, fiziksel ve sosyal mekânın yapılaştırılmasını teşvik

49. A.g.e., s. 218.

> eder ve böylece direkt olarak bilincin kentselleştirilmesine giriş yapar.[50]

Nasıl Lukács için meta prensibinin toplumun bütününe yayılmasının sebep olduğu somutlaşmaya verilebilecek tek karşılık ya hep ya hiç devrimci politikalarsa, Harvey'i de kesin ama çok da spesifik olmayan bir ihtarla noktayı koyar,

> devrimin kentselleşmesini politik stratejilerimizin merkezine koymaktır... İlerlemiş kapitalist toplumda kendini kentsel sürecin kalbinin içine yerleştirmeyen her politik hareket kaybetmeye mahkûmdur. İktidarını kentsel süreç içinde güvenceye almayan hiçbir politik hareket uzun süre hayatta kalamaz. Çağdaş kent hayatının birden çok yabancılaşmasından çıkış yolları sunmayan hiçbir politik hareket kapitalizmin devrimci dönüşümü için kitle desteğini yönetemez.

Bu politik tavsiyenin "muğlak" olduğunu kabul eder ama bunun bir tercih meselesi olduğunda ısrar eder: "Ama ben bunu böyle bırakmayı tercih ediyorum."[51] Ben ise bu muğlaklığın bir istem meselesi olduğunu düşünmüyorum, çünkü analizi onu somut politik çarpışma alanından sunumunun sessizliklerine ve Marksist sosyal kuram değerlendirilmesine gömülmüş ütopik devrimci politikalarına doğru iter.

Bilinç ve Kentsel Deneyim'de özellikle iki grup sınırlama var. Birincisi; kitabın Marksizm içinde sınıf ve grup oluşumu konusunda, geçerli olan yapı ve anlam arasındaki iletişim varsayımı temelli bir tür yansımacılığın ötesine geçen bir bakış açısı geliştirmekteki eksikliğidir. İkincisi, kapalı bir Marksizm'in içsel sınırlamalarıdır. İkisine de sırayla bakalım.

Birçok Marksist gibi, Harvey sınıf oluşumuna çift modlu bir şekilde bakıyor: Vardır ya da yoktur. Kentsel bilinç ile ilgili problem sınıf oluşumunu gizlemesi ve saptırmasıdır. Yaşama alanındaki çatışmalar... sermaye ve emek arasında geri plandaki gerilimin yansımalarıdır sadece... sermaye ve emeğin arasında

50. A.g.e., s. 265.
51. A.g.e., s. 276.

durular ve böylece gerilimin gerçek kaynağını saklarlar. Yapılı çevre etrafındaki çatışmaların yüzeysel görünümleri... sermaye ve emek arasındaki mücadeleden başka bir şey olmayan, gizli bir özü saklıyor olmasına rağmen. Bunun sonucu olarak, kentsel çatışmalar, kapitalizm için tam bir meydan okuma üretmek için, işyeri çatışmalarına katılmaya yönelik gizli bir potansiyel taşır ama topluluk temelli hareketlenmelerin nasıl ve hangi şartlarda bu potansiyele ulaşabileceği konusunda Harvey tamamen sessiz kalır.

Bu sessizlik bir yönüyle grup oluşumunu mutabakat değerlendirmesinin sonucudur: Sendika bilinci, kapitalist işyerini yansıtır; kentsel bilinç, kapitalist mesken halkını. Bu, kapitalizmin ekonomik bir düzen olarak nasıl sınır koyduğu ve baskı kurduğu ve sınıf ile grup oluşumlarının çeşitli boyutları hakkındaki ilginç sorulardan kaçınan fakirleştirilmiş bir sosyal kuramdır.

Bu problemler dört düzeyde ortaya çıkar. İlki Harvey'nin kapitalist taban yaklaşımı ile ilgilidir, özellikle *Sermayenin Sınırları*'nda. Bazı yönlerden *Bilinç ve Kent Deneyimi* bu kitabı eleştirenlere ve Harvey'yi kuram ve tarihi ayırması ve *Kapital*'in kavramsal araçlarını detaylandırarak bir kuram geliştirme stratejisi nedeniyle azarlayanlara yerinde bir cevaptır.[52] Bu saldırı çizgisi, 2. Bölüm'de tartıştığım, *Kapital*'in kapalı mantıksal bir sermaye birikimi kuramı geliştirdiği eleştirileri kadar yanlış. Marx'ın çalışması gibi, Harvey'nin birikime yaklaşımı da mekânı birikim için yapıcı eleman yapma amacına uygun olarak kapalı. Ama Marx'ta olduğu gibi, kapitalist tabana yaklaşımın anlamı, toplumların bütününü ve tarihlerini aydınlatabilecek bir sosyal kuram projesinin içine alındığında değişmeli.

Bununla birlikte, Marx'ın tabana yaklaşımından farklı olarak, Harvey'nin sermayenin hareketi incelemesi yapı ve aktör arasında içsel bir bağdan yoksun. Bir önceki bölümde Marx'ın

52. İki örnek, Kearns, "Making Space for Marx" (Marx'a Yer Açmak) ve Christian Topalov, "Capital, History and the Limits of Economics" (Sermaye, Tarih ve Ekonominin Sınırları), *International Journal of Urban and Regional Research* 7, Aralık 1983.

nasıl kapitalist üretim üzerine üst düzey bir genellemeyi rasyonel aktörlerin faaliyetlerinin tutarlı bir raporuna bağladığını gördük. Little'ın kapitalist üretim biçiminde "kurumların mantığı" dediği şey kapitalistlerin içinde faaliyet gösterdiği güdüsel bir yapı sağlar; karşılık olarak faaliyetleri kapitalist ekonominin örgütsel yapısını (yeniden) yaratır. Bunun tersine, Harvey'nin portresi natüralisttir; *Kapital* "az sayıda kuramsal prensibin kapitalist toplumun ampirik fenomenlerini bir araya getirmeye yaradığı birleşmiş, didaktif bir kuram" olarak anlaşılır.[53] Bu, değer ve artıdeğerin üretiminin emek kuramı çevresinde gelişir. Bu bakış açısından, kapitalizmin soyut modelinin ampirik sonuçları, peşinen, sınıf oluşumu modelleri de dahil olmak üzere birçok meselenin öngörüleri olarak geliştirilebilir. Bu, Marx'ın analizinin doğal bilimlerdeki bazı kuramlarla analog olduğu yaklaşımı, aktöre hiç yer vermeyen tamamıyla yapıdan oluşan bir kapitalist taban yaratır. Harvey için sonuç, bir eleştirmenin yazdığı gibi, "sistemin kapitalizmden taleplerinin nasıl sosyal, politik ve ekonomik yönetimi üstlenmeye yetkin aktörler tarafından tanımlandığını, Harvey'nin o taleplerin ortaya çıkardığını düşündüğü belirleyememektir."[54] Harvey için, bu taleplerden biri, kenttir, çünkü mekânsal bir düzeltme (onarım) için gereklidir. Ama bu işlevselciliği anlayan ve yürüten aktörler kimlerdir? Eğer sermaye ekonomik ve sosyal bir güç, Harvey'nin onu sunduğu gibi soyut ve müstesna bir varlık olarak anlaşılırsa, o zaman finans sermayesi, *gelir sahipleri* ve imalatçıların farklı kesimlerini tutarlı, birleşmiş bir aktör olarak bir araya getiren nedir?[55]

Eğer Harvey için sosyal kuramın ilk problemi kapitalist tabanın bu kavramsallaştırılmasında yatıyorsa, ikincisi kapitalist kentlerde kentsel mekâna bahşettiği ontolojik roldedir. Batıda 19. ve 20. yüzyılda endüstrileşmenin anahtar özelliğinin iş ve

53. Daniel Little, *The Scientific Marx* (Bilimsel Marx), Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986, 16. Ayrıca, 2. bölümdeki tartışma.
54. Kearns, "Making Space for Marx", 413.
55. Bu noktayı Charles Tilly'ye borçluyum.

evin mekânsal ayrımı olduğunu kabul etse de, ilkine birincil, ikinciye ise ikincil rol verilmesi gerektiğinde ısrar eder; işyerleri ister istemez alt, konut toplulukları ise üstyapıya ait değil midir? Bir anda, Marksist geleneksellik adına yapılan bu entelektüel hamle, Harvey'nin kendisinin anahtar sezgisine, kapitalist kentin büyümesinin "taban"ın karakterini değiştirmesine, zarar verir. Çünkü eğer biz toplumun sosyal düzenlemesi, yani gerçek sosyal oluşumlardaki gerçek insanların hayat tarzları ile ilgileniyorsak, o zaman grup ve sınıf oluşumu analizi içinde işyerine ayrıcalıklı bir yer vermenin gereği yoktur, "çünkü iş ve evin ve sosyal sınıfların mekân içinde, ayrılması ile sınıf ilişkileri sadece işte değil, iş dışında konut topluluklarında da yaşanır ve deneyimlenir."[56] Eğer kentlerde sosyal sınıfların, eğilimlerini paylaşan gruplar olarak, nasıl biçimlendiği ile ilgileniyorsak, o zaman iki sahada da sosyal alanlarının haritalarını nasıl inşa ettiklerine ve onları nasıl bağladıklarına ya da bağlamadıklarına, eğilmek zorundayız.

Bunlar ya hep ya hiç meselesi değil, birbirine bağlı sorular. İş ve evin karmaşık ayrımı ve karşılıklı ilişkileri göz önüne alındığında, alternatif grup ve sınıf oluşum tipleri diğerlerinden ne daha gerçek ne de daha doğal.

O hâlde, bu Harvey'nin sosyal kuramındaki üçüncü problem. Sınıfın, kapitalist kentte işçi sınıfının birleştirici, tutarlı bir haritası olarak hangi şartlarda ortaya çıkacağını, birbirlerine çok benzeyen kapitalist ve kentsel ortamlarda farklı işçi gruplarının nasıl farklı tarzda işçi sınıfları hâline geldiklerini sormak yerine yansıtmacı iletişim stratejisi ile bu konuları atlar. Kapitalizm; "kentsel bilinç", paylaşılan eğilimlerin sınıf dışı temellerini bir araya toplayan bir alet çantası minvalinde kullandığı kesinlikten uzak bir terim, yaratarak işçi sınıfını altüst eden kent mekânları üretir.

---

56. Ira Katznelson, "Working-Class Formation: Constructing Cases and Comparisions" (İşçi Sınıfının Oluşumu: Örnek ve Karşılaştırmalar İnşa Etme), Ira Katznelson ve Aristide Zolberg (Der.) içinde, *Working Class Formation: Nineteenth Century Patterns in Western Europe and the United States*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986 [*İşçi Sınıfı Oluşumu*, Çev. Reşide Aral vb, Tan Yay., 2012], 16.

Harvey'nin sosyal kuramının dördüncü eksikliği toplu eylem problemlerini göz önünde bulundurmamasıdır. Bütün bilinç tiplerinin –sınıf bilinci ve kentsel bilinç– kendine has toplu eylemleri sorunsuzca ürettiğini, hiç tartışmadan, varsayıyormuş gibi gözükür. Ama hayat hâllerini ve eğilimlerini paylaşan insan grupları, eğilimlerini harekete dönüştürmek için toplu olarak eyleme geçebilir de, geçmeyebilir de. Böyle bir toplu eylem, insanlar belirli ortak özelliklere sahip olduklarında ortaya çıkan paylaşılan bilinçdışı davranışlardan fazlasına delalet eder. Sınıf ve grupların sosyal örgütlenmesi, eğilimleri ve toplu eylem modelleri arasındaki bağlantılar sınıf ve grup oluşumu araştırmalarının merkezinde olmalıdır ama Harvey'nin konuya yaklaşımı, çok basit bir sınıf içinde – kendisi için sınıf formülasyonu, bütün bu değerlendirmeleri gereksiz kılmaktadır. Bunun sonucu olarak, Harvey'nin 19. yüzyıl Paris'i tarihinin analitik olarak Lukács'ın tarih dışı Marksizm'i ile bu dönem hakkında yazan Marksist tarihçilerin, Engels dahil olmak üzere, çalışmalarından daha çok ortak noktası vardır.

Eğer sosyal kuramın sınırları Harvey'nin kuram ve tarihi bağlama çabasına zarar veriyorsa, kapalı bir Marksizm'de ısrarı da aynı sonucu doğurur. Ödediği bedel en çok devlete ve yapılı çevrenin biçimlenmesindeki rolüne karşı sergilediği donuk ve işlevsel, devlete ancak ikinci ya da üçüncü dereceden bir düzenleyicilik rolü veren yaklaşımında kendini gösterir. Kentlerin gelişiminin –Paris'teki gibi devlet güdümlü, dev yeniden inşa örneklerinde bile– prensipte, neredeyse sadece sermayenin mantığının ürünleri olduklarını ve devletin sadece onun aracı olduğunu varsayar.

Harvey devleti ciddiye alır. İkna edici "yakın dönem devlet üzerine Marksist kuramların çoğu, devlet ve para ve kredi sistemi arasındaki ilişkiyi anlamaya gelindiğinde oldukça yetersiz bilgiye sahip" gözlemi ile başlar, modern kredinin ekseni ve modern devlette merkezî kontrol noktaları olarak merkez bankalarına odaklanarak bu durumun düzeltilmesine katkıda

bulunur.[57] Kışkırtıcı bir şekilde, paranın sermeyeye ya da devlete özel bir araç olmadığını ama karşılıklı ilişkilerini güvence altına alan bir anahtar eleman olduğunu savunur.

Ve Marx, Polanyi ve Simmel'i takip ederek, fiyat belirleyici piyasaların hegemonyası ile tanımlanan bir para ekonomisinin, kapitalizm içinde belirli bir tip insan topluluğunu oluşturduğunu gösterir.[58]

Yazık ki, Harvey devleti sadece sermayenin işlevsel yeniden üretiminin aracı olarak ciddiye alır:

> Devletin kapitalist toplum içindeki rolünün doğru anlamı tartışmalıdır. Ben basitçe, devletin iktidarının uygulaması olan devlet kurumları ve süreçlerinin, ellerinden geldiği ölçüde, sosyal sistemin yeniden üretim ve büyümesine katkıda bulunacakları şekilde tasarlanmaları gerektiği bakış açısını kabul edeceğim. Bu kavrayışla, kapitalist devletin belli temel işlevlerini çıkarımlayabiliriz:
> 1. Diğer türlü oldukça kararsız olan bir ekonomik ve sosyal sistemin "kriz yöneticisi" rolünü üstlenerek stabilize edilmesine yardım etmek;
> 2. "Dengeli büyüme" ve pürüzsüz bir birikim süreci için gerekli şartları yaratmaya çabalamak;
> 3. İç kargaşa ve bölücü mücadeleleri baskı (polis gücü), dayanışma (politik ya da ekonomik olarak satın alma) ya da entegrasyon (muhalif sınıf ya da grupların taleplerini birbirine uyumlu hâle getirmeyi denemek) yoluyla kontrol altına almak.[59]

Bu bakış açısından, devlet sadece bu işlevleri gerçekleştirmek için ihtiyacı olan ölçüde otonomiye sahiptir. Devletlerin ve devletin içindeki aktörlerin, bağımsız çıkarları yoktur. Bağımsız bir makro yapı olarak devletin serbest ya da kendi kendini motive eden bir duruşu yoktur ve bu nedenle kuramın inşası için değerli bir nesne değildir.

Devlet inşası ve ulus devletlerin kapasitelerinin tarihi için çok temel olan merkez bankası ve para politikası alanında bile, Har-

57. Harvey, *Limits to Capital* [*Sermayenin Sınırları*], 282.
58. Harvey, *Consciousness and the Urban Experience*, 2-6.
59. Harvey, *The Urbanization of Capital*, 174-5.

vey, gelişim için tek itici gücü sermayenin işlevsel ihtiyaçlarında görmektedir. Kredi ve bankacılıkta "devlet müdahalesinin bu kadar yüksek bir derecede olmasının sebeplerini saptamak zor değildir. Birikim özgür, kısıtlanmamış ve devamlı bir faiz getiren para sermayesi akışına muhtaçtır. Bu akış, aşırı spekülasyon, tahrif etme ve kredi sisteminin kaçınılmaz bir şekilde doğurduğu diğer bütün 'delice biçimler' karşısında sürdürülebilmelidir" yazar. Bu nedenle, eğer sermayenin dolaşımı kesilmelerden muaf olacaksa kredi sisteminin düzenlenmesi gereklidir. Para kapitalistleri bunu rekabet dinamikleri yüzünden sağlayamazlar; dolayısıyla devlet müdahalesi gerekir.[60]

Harvey'nin devlet değerlendirmesi, kapitalizmin her zaman ilk neden olmasından dolayı, ciddi kronoloji problemlerinden muzdariptir. Maalesef, modern devlet inşası tarihi bu kurguyla bağdaşmaz. Devlet tartışması, ayrıca, işlevselci analizin atfedilen işlevsel ilişkiyi sürdüren mekanizmaların tanımlanmasından yoksun (maksatlı ya da değil) o bütün bildik kusurları tarafından da zayıflatılır. Devlet, Harvey için her zaman başka güçler tarafından belirlenen edilgen aktördür (örnek olarak: "Yüzyıl ortasında Fransız Devleti yapı ve uygulamalarını çağdaş ihtiyaçlara uyumlu olarak modernleştirme arayışındaydı"[61] ki bunların, tartışma üzerinden, kapitalist ekonomik krizler tarafından yaratılan ihtiyaçlar oldukları ortaya çıkar. Daha ötesi, sadece üretim biçimi düzeyinde çalışarak ve kapitalizmde devletin bütün faaliyetlerinde zorunlu olarak sınıf önyargılı olduğu a priori varsayımını yaparak, Harvey mekân ve kentler hakkında startejik politikaları imkânsız kılar. Kalan seçenekler sadece statüko ve devrimci uygulamadır.

60. Harvey, *Limits to Capital* [*Sermayenin Sınırları*], 281. Harvey'nin devlet hakkındaki savları hep böyle basit bir işlevselcilik biçimini alır. Plancılar ve planlamayı devlet içindeki sermayenin istihbarat işlevi, emperyalizmi sermaye için bir mekânsal onarım mekanizması, kentsel politikaları sermayeyi koruyacak bir sınıflar arası ittifak arayışı olarak görür, vb.

61. Harvey, *Consciousness and the Urban Experience*, 96.

Harvey'nin çalışmasının bütün anahtar temaları kapalı Marksizm'inin ve devlet, devlet inşası ve politikaya ontolojik bir bağımsızlık vermemesinin sonucu olarak yara alır.

Devlet ve kapitalizmi kapitalist üretim biçiminin tek bir dev makro yapısında birleştirmesi; yapılı çevrenin biçimlenmesi, planlamanın rolü, devlet hizmetlerinin yayılması ve sınıf ve grup oluşumunun tanımlanması, harmanlaması ile kentsel gelişim hakkındaki en önemli soruların bazılarını saf dışı bırakır. Harvey'nin çalışmasının merkezindeki konuların -toprak kullanımının analizi, rant ve kentsel gelişmenin sermaye dolaşımının hızlandırılmış temposunu destekleyecek şekilde intibakı- yerel yetkililer ve avukat, mal sahibi, girişimci ve bankerler ile birlikte meta politikaları ağı içinde olan hükümet bürokratlarının çıkar ve faaliyetleri detaylı olarak incelenmeden geliştirilmesi mümkün değildir.[62]

Devletin kapitalist kentlerde anahtar aktör olması şaşırtıcı değildir. Ne de olsa, modern kapitalizm, devlet tarafından ve onun kanalıyla, piyasaları yönlendirmek ve düzenlemek ve dağılım içindeki ekonomik güçlerin etkilerini hafifletmek için tesis edilmiş kanun ve politika kural setleri ile somutlaşır. Bu kural, kanun ve politikalar, ilgili devlet yetkilileri ve sınıf, etnik köken, cinsiyet, bölge ve yerellik temelli, çeşitli olası alternatif kimlik ve kurumların içinden ve onlar üzerinden hareket eden vatandaşlar ve politik partiler, toplumsal hareketler, *ad hoc* gruplar, bürokratik aktörler ve çıkar birlikleri tarafından şekillendirilir ve tartışmaya açılır.

Büyük ölçekli kent merkezlerinin içe çökmeler şeklinde gerekli ve eşzamanlı büyüme ânı, aynı zamanda devlet aktörlerinin de kent sahnesinde büyüyen bir önem kazanmaya başladıkları

62. Bu konuların ve meta politikasının Liberal-Muhafazakâr ulusal politikalarının şekillendirilmesine hangi yollarla yardım ettiği üzerine zekice bir tartışma, Avner Offer, *Property and Politics, 1870-1914: Landownership, Law, Ideology and Urban Development in England* (Mülk ve Politika, 1870-1914: İngiltere'de Toprak sahipliği, Hukuk, İdeoloji Kentsel Gelişme), Cambridge: Cambridge University Press, 1981. Maalesef pahalı bir baskıya ve okura imtiyaz göstermeyen ciddi bir üsluba sahip bu kitap sadece ufak bir okur kitlesi bulabildi.

zamandı. Sağlık ve güven yönetmeliklerini, ızgara planlı sokak haritalamalarını, kamusal alanın inşası ve ulaşım ağlarının yaratılmasını düşünün. Orası kesin ki, her an devlet ve sermayenin birbirine geçişi mevcuttur ama kentsel gelişimin hikâyesi, engellenmeden ve karşı konulmadan elde edilmiş kapitalist koşulların masalı ya da emek ve sermayenin "gerçek" isimlerini taşıyan aktörlerin hikâyesi şeklinde ancak karikatürlerde anlatılabilir.

VI

Harvey'nin eksik noktaları, Castells'in vurguladığı ama her zaman güçlü olmadığı noktalardır. Dev, çığır açan toplumsal hareketler çalışması, *The City and the Grassroots* (Kent ve Halk), zengin bir şekilde çeşitlilik ve olasılıkla, aktörler ve devletin otonom rolüyle, cinsiyet ve etnik kökenle, tarih ve toplu eylemin problemleriyle ilgilenir. Anlamlı sosyal değişimin sadece kıyametvari, dönemsel kırılmalardan oluştuğu anlayışını reddeder. 16. yüzyıl İspanya'sından 20. yüzyıl sonu San Francisco'suna kadar her bağlamın eşsizliğinde ısrar eder. Kentlerde süregelen şeylerin birçoğunun tam da kentsel ekonomik, sosyal ve politik oyunun kurallarının tanımlaması ve bu kurallar içinde oyunun örnekleri, üzerine çatışmalar olarak anlaşılması gerektiğini vurgular.

Kitap bir seri geçmişten ve günümüzden iyi toplumsal hareket vaka çalışmasından oluşmaktadır. İlk kısım, 16. yüzyıldan beri vatandaşlar tarafından gerçekleştirilen halk hareketlerinin, 1520-22 Kastilya'da mutlakiyetçi monarşiye meydan okuyan Comunidades'den Paris Komünü'ne, sosyal konutların yolunu açan 1915 Glasgow kira grevine, 1922 Veracruz kiracılar hareketine ve 1960'larda Amerika kentlerinde gerçekleşen getto ayaklanmalarına, nasıl kenti dönüştürme amaçlı olduğunu ve böyle toplu eylemlerin temellerinin ne kadar çeşitli olduğunu gösterir. Bu kısa ama özenle işlenmiş değerlendirmelerde, Castells kentsel tarih çalışmaları için sıradan vatandaşın rolünü yakalamaya ve çok geniş bir çeşitliliğe sahip bağlamlar içinde sıradan insanların

kentlerin gelişimini biçimlendirdiklerini göstermeye çalışır.[63] Bu araştırmalardan daha çağdaş çalışmaları için bazı dersler çıkarır: Kentsel mücadelelerin çoğu sınıf temelli değildir ve merkezî örgütlenmenin *locus* ve amaçları demokrasinin temeli olmuştur; hareketler sadece kentlerden çıkmamışlardır ama çatışma nesnesi olarak özellikle kentsel problemleri seçmişlerdir; hepsi için mekân, sosyal örgütlenmenin önemli bir dışavurumudur; hepsinde kadınlar dikkate değer bir rol oynar. Birlikte ele alındığında, bu noktalar Harvey'nin kentsel bilincin en iyi ihtimalle sermaye ve emek arasındaki çatışmanın dolaylı bir ifadesi, en kötü ihtimalle bir bilinçsizlik örneği olduğu bakışına güçlü bir cevap ortaya koyar.

Castells için, bunun tersine, bu hareketler zaman ve mekân içinde, modern kentin maddiyatının içine derinden kök salmıştır ve bu fikri etkili bir şekilde *The City and the Grassroots*'ın (Kent ve Halk) çağdaş çalışmalarının merkezine oturtarak geliştirir: Paris'te kentsel sendikalaşma ve toplu tüketim, San Francisco'da eşcinsel ve Latin kökenlilerin kültürel söylemleri; Santiago'da gecekondu sahiplerinin kent popülizmi ve bütün bu boyutların Madrid'de etkileşimleri.

Bu çalışmaların düzenleme prensibi, Castells'in kentsel *anlam* üretimi dediği şeydir. Gerçekten, kent tanımı da şöyledir:

> Kentler, bütün sosyal gerçeklikler gibi, tarihsel ürünlerdir, sadece fiziksel maddiyatlarında değil kültürel anlamlarında, sosyal örgütlenmede ve insanların hayatlarında oynadıkları rollerde de. Kentsel

63. Norman Fainstein'in işaret ettiği gibi, bu stratejinin bir bedeli de vardır. Castells'in tarihi bir zaman ve yere bağlı kalındığında sahip olunacak anlatım derinliğinden yoksundur. Onunki, analitik bir noktanın üzerinde durmak için seçilmiş ideal-tipik vakanın tarihidir; bu nedenle, kaçınılmaz şekilde, birçok zor noktaları dışarıda bırakılmış bir tarihtir. Fainstein ayrıca, faydalı bir şekilde, Castells'in kentsel kitle hareketlerinin içsel olarak her zaman progresif olduğu ve dolaylı olarak, devletin kaçınılmaz olarak progresif bir aktör değil, sermaye, düzen ve kontrolün vekili olduğu doğal sonucuna vardığı çalışma varsayımının yerindeliğini sorgular. Norman Fainstein, "Class and Community in Urban Social Movements" (Kentsel Toplumsal Hareketlerde Sınıf ve Topluluk), *Urban Affairs Quarterly* 20, Haziran 1985.

> değişimde temel boyut, kentselin anlamı, sosyal yapıda mekânsal biçimlerin önemi ve kentlerin, bütün sosyal yapı ile ilişkili olarak, içerik, hiyerarşi ve kaderleri üzerine sosyal sınıflar ve tarihsel aktörler arasındaki çelişkili tartışmadır. Bir kent (ve kentin her tipi) tarihsel toplumun kentin (ve her kentin) olmasına karar verdiği şeydir... Bu nedenle, biz *kentsel biçimi her zaman, tarihsel aktörler arasında çelişkili bir süreç ile belirlenen sosyal anlamın sembolik ifadesi ve kentsel anlamların (ve biçimlerinin) tarihsel bir üst üste binişi* olarak tanımlıyoruz.[64]

Kentsel anlama öncelik verir, çünkü tanımlaması çıkarları dışa vurur; kentsel işlevleri bir hiyerarşi içinde sıraya dizer ve özgün kentsel bir uygarlığın değer ve önceliklerini sembolik olarak ifade ederek kentlerin gelişimine biçim verir.

Bu nedenle, Castells için, kentlerde sosyal değişim her şeyden önce kentsel anlamın değişimi ile ilgilidir. Süreç özünde çelişkilidir ve bu çelişkinin kaynakları birden fazladır. Bazı durumlarda, kentsel ilgi ve etkiler kentsel ötesi gruplar ve mücadelelerin yan ürünüdür, Harvey'nin üzerinde durduğu sermaye birikimini kolaylaştırmak amaçlı sermaye faaliyetleri bunlardandır. Diğer durumlarda ise, amacı toplu tüketim, politik özyönetim ve kentte kültürel ifade olan bilinçli *kentsel* toplumsal hareketlerin sonuçlarıdırlar. Böyle hareketler amaçlarına ulaşmak için kitlesel iletişim, siyasal partiler, teknik olarak yetkin profesyoneller gibi başka aktörlere bağlı olsalar da, bağımsızlıklarını sürdürebildikleri sürece kentsel toplumsal hareketler olarak kalabilirler. Bu kareketlerin kesin içeriği, çeşitli tözel vurguları, kentsel anlam tanımlamaları ve diğer aktörler ile bağları tek bir birleştirilmiş kentsel ilişkiler kuramı üzerinden çıkarsanamaz. Daha çok, kentsel hareketlerin geniş yelpazesi bu matris kullanılarak sorgulanabilir ve anlaşılabilir.

Toplamda, bu dikkat çekecek kadar fikir verici bir performanstır. *The City and the Grassroots*'daki (Kent ve Halk) öğrenim ve ampirik çalışma çeşitliliği, temel soruları tekrar düşünme

64. Castells, *The City and the Grassroots*, 302-3.

istekliliği ve daha erken çalışmalarına nazaran formülasyondaki çarpıcı ilerlemeler son derece heyecan vericidir.

The Urban Question'ın (Kent Sorunu) Althusserci yapısalcılığından ne kadar uzun yol gelmiştir Castells. Şimdi Marksizm hakkında söyleyecekleri şunlardır:

> Entelektüel matrisimizin, Marksist geleneğin, kentsel toplumsal hareketlerin belirsiz alanına girdiğimiz andan itibaren çok az yardımı oldu. Marx ve Engels için bile, Marksist düşüncenin indirgemesi [vardı], çünkü işçi hareketi ve halk ayaklanması için kuramsal gereçler sağlama acil görevinin uyguladığı baskı ile devrimci entelektüeller olarak, sermaye birikimi ve devlet hegemonyasını çalışmalarının ön sıralarına koymaya mecbur kaldılar.
>
> Her halükârda, bu indirgemenin kentsel problemler konusunda Marksist düşünceyi yenileme çabaları üzerinde kalıcı etkileri oldu. 1960'larda hem Lefebvre, hem biz, farklı, hatta karışık çizgilerde, kentsel olarak tanımlanan yeni problemler alanına sınıf çatışması analizinin eklenmesi ve böylece Marksist kuram mirasının geliştirilmesi gerektiğine dikkat çektik. Önce Fransa, daha sonra diğer ülkelerde bu yönde büyük bir araştırma çabasının yayılışını gözlemlemek mutluluk vericiydi. Bu tam olarak bizim çağrımız o kadar güçlü ya da nüfuzlu olduğu için olmadı, daha çok, zaman doğru olduğu için oldu. Gelişmiş endüstri toplumlarında büyüyen kentsel çelişkiler ve çatışmalar kentsel kuramın geçerli olan akımlarının yenilenmesini gerektiriyordu.
>
> Gene de, birkaç şanslı istisna dışında, bir bütün olarak Marksizm bu meydan okumaya tam olarak cevap vermedi... İnsan ekolojistlerinin fiziksel belirlenimciliğine ya da Wirth'çi geleneğin kültürel idealizmine, Marksistler kent ve mekânı sermayenin mantığına indirgeyerek cevap verme eğilimindeydiler...
>
> Ama yapı ve uygulamalar arasındaki, üretim biçimi ve sınıf çatışmasının tarihsel süreci arasındaki bağlar nasıl kurulur? Marx'a göre sınıf oluşumu ve sınıf bilinci üzerinden: Kendi içinde bir sınıf, kendi için bir sınıf olur. Ama bu nasıl gerçekleşir? Marx'ın bir cevabı yok... Tanım gereği, sosyal dönüşümün bir aracı olarak toplumsal hareket kavramı Marksist kuram içinde kesinlikle düşünülemez.[65]

65. A.g.e., s. 296-300.

Gelenekselcilikten skeptisizme bu hareket hakkında sadece bilinçli değildir, düşüncesindeki büyük kaymaların sebepleri ve karakterinin anlatımındaki açık ve direktliği ile bir örnek niteliğindedir. Kendi erken çalışmalarının, bu entelektüel ve politik geçişin kroniğini çıkaran bir inceleme ve eleştiride Castells, ilk kitabındaki yıkıcı kentsel sosyoloji eleştirisinin arkasında durdu, ama bilgece biçimciliğini ve şimdi onun ciddi kuramsal hataları olarak gördüklerini geri aldı. Bunları, bir sistemi aktörler olmadan düşünmek ve böylece onları yapılar üzerinden anlamak; ekonomizm ve üretici güçlerin önceliği savı; sosyalizme geçişi yapısal bir krizin sonucu olarak gören duruş ve sınıf çatışmasının getirisi olarak gören duruş arasında çözümlenmemiş gerilim ve devletin kaba işlevselci analizi, olarak tanımlar. Toplamda, Castells, didaktif kuramın steril dünyasından devrimci dönüşümler öngörmekten, "gerçek dünyayı, sosyal değişimin fiili, maddi dinamiklerini anlayarak" dönüştürme kaygısına geçtiğini deklare eder.[66]

Duruşundaki kaymaları temelde kentsel toplumsal hareketlerinin ampirik bir analisti ve Franco sonrası İspanya, Madrid'de Halk Hareketinin aktif bir katılımcısı ve San Francisco Eşcinsel Hareketinin gözlemcisi olarak deneyimlerine dayandırır. Halk Hareketi'nin İspanyol Komünist Partisi'nden bağımsızlığını kazanma mücadelesi Castells'i Leninist gelenekten kopması konusunda harekete geçirdi. Ve eşcinsellerin San Francisco çevresinde mücadele alanı, kentsel anlam konusunda Marksizm'in

66. Manuel Castells, "From the Urban Question to the City and the Grassroots" (Kent Sorunundan Kent ve Halka), Working Paper 47, Urban and Regional Studies, University of Sussex, Ağustos 1985. Bu makale Castells'in Nisan 1985'te University of Sussex'te Fifth Urban Change and Conflict Conference'da (5. Kentsel Değişim ve Çatışma Konferansı) verdiği konuşmanın üzerinden geçilmiş bir transkriptidir.
Castells'in düşüncelerindeki kaymaları Fransız kentsel sosyolojisindeki genel değişiklere, "genel araştırma nesnelerinden mikro sosyolojiye doğru" bir harekete, yerleştiren bir inceleme için, Jean-Claude Kaufman ve Monique Laigneau, "French Urban Sociology: Problems and Prospects" (Fransız Kentsel Sosyolojisi: Problemler ve Umutlar), *Urban Affairs Quarterly* 19, Mart 1984.

karşısında sessiz kalması gereken önemli çatışma temelleri olduğuna onu ikna etti.[67]

Castells, sosyal kuramı kentin analizine uygun hâle getirmek ve özellikle Marksist kuram için, gereken çok büyük sayılardaki ampirik malzeme hakkında ne düşünüyordu? Bu noktada, kitap hayal kırıcıdır. Eğer Harvey için (ve *The Urban Question*'ın [Kent Sorunu] Castells'i için) aktörler yapının bir yansıması olmak dışında kayboldularsa, *The City and the Grassroots*'da (Kent ve Halk) insan aktörlerin büyük çeşitliliği karşısında yapı kaybolmuştur.

Tarihsellik ve olumsallık adına Castells, nedensellik ve belirlenim tartışmalarının tamamından feraget eder. Bu çalışmada nedensel faktörlerin hiyerarşisi yoktur, ne dünyada belirli bir sosyal süreçler seti namına, ne de kentleri ve kentsel toplumsal hareketleri ve raslantısal sonuçlarını, kavramak için farklı düzeylerde soyut kuramsal araçlar seti namına. Her şey göreceli olmuştur: Sermaye birikimi ve diğer sosyal süreçler, Marksizm ve diğer sosyal kuramlar. Çeşitli kentsel toplumsal hareketlerin zengin sunumlarının bedelini ödeyen geniş anlamıyla yapılı bağlamsal denilebilecek özelliklerdir, sadece mekân ve zaman boyunca hareketler vardır. Ve bağlam olmadığından, hareketlerin bazı yapısal özellikler üzerinde etkisine karşı da bir tedbir yoktur.[68]

---

67. Benim izlenimim, Castells'in University of California, Berkeley'ye geçişinin ve Birleşik Devletler'le artan tanışıklığının bu makalede hakkını verdiğinden daha belirleyici bir etkisi olduğu. Çünkü Birleşik Devletler'de savaş öncesi dönemden beri sınıf ve grup oluşumlarının belirleyici özelliği işyeri ve toplum politikalarının radikal bir şekilde ayrımıdır; ikincisi ise işçi sınıfına ait sosyalist ya da işçi haklarını savunan bir siyasal partinin yokluğudur.
The City and the Grassroots'da (Kent ve Halk) Castells, cömertçe benim "son kitabında [kitabımda]... kuramımızı sert eleştirisi [eleştirim]... kentsel sosyal değişimin genel özellikleri ve hareketlerin geliştiği tarihsel bağlamı entegre etme girişimi için ön çalışmaları sağladı" (300) yazar. Bu bölümün ilk taslaklarından birini okuduktan sonra, onu bir önceki önerimi dikkatle takip ettiği için azarladığıma dikkat çekti!

68. *The City and the Grassroots*'ın (Kent ve Halk) önerdiği araştırma olasılıkları ve doğrultuları üzerine yakın zamandan aydınlatıcı ama oldukça tartışmalı bir çalışma bağlam ve toplumsal hareketler konusuna odaklanır. Chris Pickvance,

Harvey gibi, tamamıyla farklı bir yoldan, Castells Lefbvre'in şehirciliğine geri döndü: kentselin özgünlüğü, mekân ve anlama odaklanma ve sonunda, "iyi kent kuramı ve kentin iyi bir kuramı" arayışı. Lefebvre tarafından yazılmış olabilecek kelimelerle yazısını noktalar; "Umudumuz ve iddiamız, günümüz tarihsel çatışmalarının tehditkâr fırtınalarına rağmen, insanlığın kendi geleceğine hükmetmenin ve dolayısı ile iyi kentini tasarlamanın eşiğinde olduğu. Nihayet vatandaşlar kentleri yapacaklar."[69]

VII

İkisi de kendi yöntemi ile Harvey ve Castells yapının başparmağı ya da aktörlerin parmaklarını kullanarak, ana soruları yapı ve aktörü bir elde bir araya getirmek olan Marksist sosyal kuram projesini terk etti. Bu Marksizm ve kenti ne durumda bıraktı? Birliktelikleri Harvey'nin biçimciliği ve Castells'in çoğulculuğunda sonlandı mı?

Öyle düşünmüyorum. Böyle bir vazgeçme durumunda, hem yapı hem aktör konusunda iki kuramcının da değerli içgörüleri dahil olmak üzere çok şey kaybedilir.

Marksizm ve Kent'in geri kalanında, Castells'in çalışmasından farklı olarak Marksizm'i çok sayıda makul kuramdan sadece biri olarak görmeyen ama Harvey'ninkinden farklı olarak, kapalı bir Marksizm'in kibrini reddeden ve yapı ile aktörü bağlayan mekanizmaları belirleyen alternatif bir program çizeceğim. Bu alternatifi geliştirmek için, öncelikle, Friedrich Engels'in İn-

---

"The Rise and Fall of Urban Movements and the Role of Comparative Analysis" (Kentsel Hareketlerin Yükseliş ve Düşüşü ve Karşılaştırmalı Analizin Rolü) ve Manuel Castells, "Commentary on C.G. Pickvance's 'The Rise and Fall of Urban Movements'" (C.G. Pickvance'ın "Kentsel Hareketlerin Yükseliş ve Düşüşü" Üzerine Yorum), *Society and Space* 3, Mart 1985. Ayrıca yararlı, Patrick Mullins, "Community and Urban Movements" (Toplum ve Kentsel Hareket), *Sociological Review* 35, Mart 1985 ve R.R. Hall, D.C. Thorns ve W.E. Willmott, "Community, Class and Kinship: Bases for Collective Action Within Localities" (Toplum, Sınıf ve Akrabalık: Bölgeler İçinde Toplu Hareketin Temelleri), *Society and Space* 2, Haziran 1984.

69. Castells, *The City and the Grassroots*, 336, 337.

giltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'ndaki kentler hakkındaki erken dönem çalışmalarına döneceğim. Manchester ve diğer erken dönem endüstri devrimi kentsel merkezleri hakkındaki sıkıştırılmış tartışmasında Engels, maalesef ne Marksistler ne de kent araştırmacıları tarafından kullanılmamış olan bir yolu aydınlattı. Böylece, 4. Bölüm'de, daha önce kullanılmamış bu yoldan, kente doğru geri, yeni bir yolculuğa çıkıyoruz.

4
Kapitalizm, Kent Mekânı ve Sınıf Oluşumu: Friedrich Engels Tarafından Düzenlenen Bir Gezi

1842'de İngiltere'yi ziyaret eden genç Engels'in yardımı ile bu bölüm birbiriyle ilişkili üç sorunun değerlendirilmesine başlayacak: Kentsel mekânı biçimlendiren belirlenimler; belirli tarihsel anlarda bu yapısal belirlenimler tarafından dayatılan sınırlar içinde kentlerin mekânsal düzenlemesi ve bu mekânsal repertuar içinde grup ve sınıf oluşumlarının olumsal ve değişken modelleri. Bu konularla meşgul olmamın sebebi sadece Marksizm içindeki uzun sessizliği sonlandırmak ya da Marksizm'in kent ile yakın zamanlı angajman şartlarına bir alternatif sağlamak değil, ayrıca bu konu Marksist sosyal ve siyasal kuramın temel

problemlerinin üzerine gitmek için fevkalade, anlaşılmamış da olsa, bir şans sunduğu için.

Eğer, Marksizm için, sermaye birikimi kapitalist üretim biçiminin yapıcı içeriğini belirlerse, işçi sınıfının oluşumu ve sosyal düzeni dönüştürme kapasitesi de aktör anlayışın temelinde yer alır. Kapitalist birikim ve işçi sınıfının oluşumu, birlikte, Marksizm'in başından beri ona meydan okuyan ve yakasını bırakmayan analitik ve politik gerilimin resmini çizer. Marksizm için, soyut bir şekilde bir üretim sistemi olarak anlaşılan ve düzenleme prensibi sömürüyü ortaya çıktığı anda maskelemek olan kapitalizm ile belirli tarihsel anlarda ve yerlerdeki gerçek işçi sınıfının kimlik, eğilim ve faaliyetleri arasındaki ilişkiden daha temel bir soru olmasa da, kapitalizmin bu iki boyutu acemice ve kararsızca Marksist kuram içinde üst üste bindirilmiştir.

Sıkça, Marksizm yapı ve aktör uçları arasındaki mesafeyi birinden diğerine yalpalayarak ya da aracısız belirlenim hakkında çok basit fikirlere başvurarak aştı. Politikaları da aynı şekilde kesin temele oturmadı. İşçi sınıfı için beklentilerinin başarısızlığı göz önüne alındığında, Marksist aktivistler ideolojik ve örgütsel olarak bir öncüye güvendiler ya da diğer merkezin solunda, devletçi yönelimlerden farksız bir politika yarattılar. Marksizm içindeki sosyalizme geçiş tartışmaları, aralarındaki bağlantıların ikna edici bir raporunu vermeden, aşılamaz ekonomik krizlere ve sınıf mücadelesine odaklanma arasında salınır.

Kent üzerine yeni Marksist çalışma, bazen dâhice, Marksizm'in asli içeriğini birikim ve işyerinin ötesine genişletmeyi başarmıştır ve bu çalışma kesinlikle geç 20. yüzyıl Batı kentlerinde gelişen yeni toplu kimlik ve faaliyet tiplerinin üstüne eğilmeye çalışmıştır. Yine de sosyal kuramı belirlenim, yapı ve aktörü ilişkilendirmek üzerine bayat formüllerin ötesine geçmekte başarısız olmuştur ya da bunu denemekten vazgeçmiştir. David Harvey'nin, ilk tipin bir örneği olarak, nasıl sonunda sınıf aktörlerinin faaliyetleri hakkındaki soruları kapitalist üretim ve yeniden üretim meselelerine indirgeyen bir yansımacı epistemolojiye bağlı kaldığını gördük. Ona göre, çalışan insan-

ların bilincinin ayırıcı bir şekilde kentsel yönleri, kapitalizmin içkin devrimci potansiyeli ve gerçekleşişi arasındaki anormal müdahalelerdir. Manuel Castells'in erken çalışmaları kapitalist birikim ve sınıf mücadeleleri arasındaki bağa daha da şekilci ve indirgemeci bir yönden yaklaştı. Daha yakın dönem yazılarında, Marksizm'in kapitalist ekonomik gelişmenin yörüngesi ve grup kimlikleri, anlam ve toplu hareket arasındaki bağlantılar hakkında söyleyecek kendine özgü hiç bir şeyi olmadığını iddia ederek, Marksist sosyal kuram projesini etkili bir şekilde terk etmiştir.

Marksizm'in kent ile kentin Marksizm ile etkileşiminin kuramsal ve stratejik vaadine böylece hâlâ ulaşılamamış durumdadır. Buna rağmen, Marksizm ve kent bir kenara bırakılabilecek bir konu değildir. Ne de olsa, 19. yüzyılın başlarından beri, Batıda işçi sınıfları çoğunlukla kentsel oldular. İşyerleri, mesken halkı ve kentlerin kamusal alanları içinde çalışan insanlar kapitalizmi deneyimlediler. Bunu "deneyim"in iki anlamı içinde de kastediyorum: Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın işçi sınıflarının hayatları, olasılıkları ve dünya görüşleri kapitalizm tarafından büyük ölçekli tarihsel bir süreç olarak kentsel mekânların oluşturduğu ortamlarda katı bir şekilde biçimlendirilmiştir; tam da kapitalist gerçekliği anlamlandırdıkları ve nasıl baş edeceklerini öğrendikleri kentlerde. Kapitalist kentler, işte ve evde, çalışan insanların kavramsal açıdan haritalamak zorunda kaldıkları, somut yaşanmış dünyaları sağladılar. Kapitalizm ile bu kent merkezli ilişkiden işçi sınıfları sosyal aktörler olarak çıktılar. Eğer "sınıf mücadelesi" teriminin herhangi bir anlamı olacaksa kökleri sınıf oluşumunun bu süreci içinde ve sonuçlarının çeşitliliğinde olmalı.

I

Engels'in 1845 yılında Leipzig'de basılan İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu dışında, kapitalist gelişme, kent mekânı ve işçi sınıfı oluşumunu birbirine bağlamak Marksizm'in gün-

deminde yoktu.[1] Engels, babasının tekstil firması Erman ve Engels'in bir şubesinde çalışmak için Manchester'a geldiğinde çok genç, daha 22 yaşındaydı. Endüstriyel kapitalizmin "şok kent"ini[2] halihazırda bir Sol Hegelci olarak devrimci değişim ihtimaline ve İngiltere'nin bunun ilk mahali olacağına inandığı bir dönemde ilk elden deneyimledi. Manchester'da bütün sosyal sınıflara ve onların hayat tarzlarıyla ilişki kurma şansına sahipti. Neredeyse iki yıl boyunca, taze, hevesli ve dikkatli aklını İngiliz Endüstriyel Devrimi'nin öncü tekstil kentindeki gelişmeleri değerlendirmek için kullandı.

Kitabın hataları var. İdeolojik sadakati, kanıtların kullanımının bazen beceriksizce, taraflı olmasına sebep olmuştur. Manchester temsili bir kent değildi. Manchester ve diğer "büyük kentlerin", portreleri karikatürvaridir. Endüstriyel kent, sosyal ve mekânsal bir yer olarak, kitabın portresinin izin verdiğinden daha çeşitliydi. Engels'in, büyük zenginlik ve bitmez sefalet olarak ayrılmış çevre içinde sert şekilde bölünmüş iki sınıf resmi, Manchester'da, ülkenin en sınıfsal olarak ayrılmış ortamında bile abartılmıştı.[3]

1. Marksistler Engels'ın "Marksist öncesi" kitabını uzun süre ihmal ettiler. Dahası, çevirilerinin basılması için 40 yıldan fazla zaman geçti. Amerika nüshası 1887'de, İngiliz nüshası 1892'de basıldı. Üzerinde durulması gereken ikinci istisna David Gordon'ın çalışmalarıdır. Özellikle, "Capitalist Development and the History of American Cities" (Kapitalist Gelişme ve Amerikan Kentlerinin Tarihi), William Tabb ve Lawrence Sawyers (Der.) içinde, *Marxism and the Metropolis* (Marksizm ve Metropol), 2. nüsha. New York: Oxford University Press, 1984, bir kenara bırakılan bir kitap hakkında vaat içeren bir not.

2. Bu tabir Asa Briggs'in *Victorian Cities*'den (Victoria Dönemi Kentleri), Londra: Penguin Book, 1968.

3. Manchester üzerine kaynakça çok büyük. Alan J. Kidd ve K.W. Roberts, *City, Class and Culture: Studies of Social Policy and Cultural Production in Victorian Manchester* (Kent, Sınıf ve Kültür: Victoria Dönemi Manchester'ında Sosyal Politika ve Kültürel Üretim Çalışmaları), Manchester: Manchester University Press. 1985; Gary Messinger, *Manchester in the Victorian Age: The Half-Known City* (Victoria Döneminde Manchester: Yarısı Bilinen Kent), Manchester: Manchester University Press, 1985; P.H. Abell, *Transport and Industry in Greater Manchester* (Büyükşehir Manchester'da Ulaşım ve Endüstri), Rotheram: Eastwood Press, 1978; François Vigier, *Change and Apathy* (Değişim ve Apati), Cambridge, Mass.: MIT Press, 1970 ve G.F. Chadwick, "The Face of the Industrial City: Two

Önemli değil, çünkü bu karikatür gelişmekte olan kapitalist kentin ortaya çıkmaya başlayan özelliklerini açık bir şekilde gösteriyordu. Manchester tipik olmayabilirdi, ama prototipikti. Engels'in sosyal coğrafyasının detaylarından şikâyet edebiliriz, esaslarından değil. Tam modern, endüstriyel, kapitalist kentin çatallanarak ortaya çıkış ânında yazarak, bu yeni kentsel biçimi endüstriyel devrimin dönemsel değişimleri ile bağlantıladı; kent mekânının düzenlenmesindeki değişikliklerin sınıfların içinde ve aralarındaki sosyal ilişkileri nasıl etkilediğini gösterdi ve bu sosyal coğrafyayı yeni proletaryanın çektiği çile ve bilinçlenişine bağladı.

Temel araştırma stratejisi, Marx'ın ilerde kullanacağı gibi, zamanla da daha sıradanlaşacak yeni gelişmeleri haber veren kritik örneği (İngiltere ve içinde Manchester) bulmaktı. "Bugün İngiltere" der,

> 2,5 milyon nüfuslu başkenti, dev fabrika kentleri; bütün dünyanın ihtiyaçlarını karşılayan, neredeyse her şeyi çok karmaşık makineler yoluyla yapan endüstrileri ile kendine has bir ülke. İngiltere'nin çalışkan, zeki ve yoğun bir nüfusu var, üçte ikisi endüstri ile meşgul. Nüfus, eskiden olduğundan çok daha fazla, oldukça farklı sınıflardan oluşuyor ve bu sosyal gruplar, yeni âdet ve yeni ihtiyaçları ile oldukça farklı tipte bir ulus ortaya koyuyorlar. Endüstri Devrimi İngiltere için, politik devrimin Fransa için ve felsefi devrimin Almanya için olduğu kadar önemli oldu. 1760'ın İngiltere'si ve 1844'ün İngiltere'si arasındaki uçurum en az *ancien régime* (Fransız Devrimi öncesindeki rejim) altındaki Fransa ve Temmuz Devrimi Fransa'sı kadar büyük.

Looks at Manchester" (Endüstriyel Kentin Yüzü: Manchester'a İki Bakış), H.J. Dyos ve Michael Wollf (Der.) içinde, *The Victorian City* (Victoria Dönemi Kenti), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1973, i. Manchester hakkında ve işçi sınıfının durumu hakkında, etkileyici bir inceleme, Engels'inki ile adeta aynı zamanda, *Morning Chronicle*'da 1849 Ekim ve Kasım'ında bir seri makale olarak yayınlandı: Angus Bethune Reach, *Manchester and the Textile Districts in 1849* (1849'da Manchester ve Tekstil Bölgeleri), (Der.) C. Aspin, Helmshore: Helmshore Local History Society, 1972. Engels'ın yaklaşımı aynı zamanda L. Faucher'inki ile de karşılaştırılabilir, *Manchester in 1844* (1844'de Manchester), Londra: 1969 (orijinal basım 1844).

> Bu Endüstri Devrimi'nin en önemli sonucu İngiliz proletaryasının yaratılışı oldu.[4]

Bilmek istediği, bu yeni işçi sınıfının devrimci bir aktör olma olasılığının ne olduğuydu? İlerde bu soru ile ilgili Marksist düşüncelerin çoğuna *locus* sağlayacak olan, iş merkezli ilişkilerden başlamak yerine, Engels yeni endüstriyel kentlerin bakış açısından başladı.

Engels 50 yıllık dikkate değer bir kentleşme döneminin sonlarına doğru yazdı. İngiltere'deki 10 en büyük kentinin hiçbiri 1801 ve 1851 yılları arasında nüfuslarını iki kattan az arttırmamıştı (aynı dönemin en önemli Fransız kentlerinin sadece biri ile karşılaştırılabilir). Bu hayret verici büyüme noktasında, Leeds ve Birmingham büyüklüklerini üçe katladı, Manchester ve Liverpool dörde. Bütün 10 büyük kentin nüfusu 1851'de 100.000'in üzerindeydi, Liverpool ve Manchester'ın ki 300.000'in.

Bu daha önce görülmemiş insan ve işlev yoğunlaşması karşısında Engels dört cesur soru sordu: Bu kentler nasıl oluşuyordu? Kapitalist birikim içinde yer alan hangi mekanizmalar büyümelerini destekliyordu? En önemli mekân ve insan özellikleri nelerdi? Bu özellikler sınıf oluşumunu nasıl etkileyebilir? Kent mekânı ve sosyal ilişkileri, kapitalist üretimin patlayıcı büyümesi ile işçi sınıfının bilinçlenmesi ve politik olasılığı arasındaki anahtar arabulucu olarak değerlendirdi.

> Endüstri ve ticaret en yüksek gelişim düzeylerine büyük kentlerde ulaşırlar, bu nedenle endüstrileşmenin ücretli işçiler üzerindeki etkilerinin en açık şekilde gözlemlenebildiği yerler buralardır... Bu kentlerin nüfusunun büyük bölümü işçilerdir. Onların durumunu tartışmayı ve büyük fabrika kentlerinde yaşamak ve çalışmaktan nasıl etkilendiklerini keşfetmeyi öneriyoruz.[5]

4. Friedrich Engels, *The Condition of the Working Class in England* [İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu], s. 23-4, 29.

5. A.g.e., s. 29. Bu çalışmanın yararlı değerlendirmeleri için, Steven Marcus, *Engels, Manchester and the Working Class* (Engels, Manchester ve İşçi Sınıfı), New York: Random House, 1974; Gertrude Himmelfarb, *The Idea of Poverty: England*

Engels, 18. yüzyılın ortalarından başlayarak imalattaki değişikliklerdeki temel itici gücü tespit etme yoluyla yeni kentselleşmenin hikâyesini sunar. Teknoloji ve sosyal örgütlenmedeki bu kaymalar sermaye, fabrikalar ve insanların merkezileşmesini ve toplanmasını gerektirmiştir.

> Büyük endüstriyel kurumların bir binanın içinde birçok çalışanın bir arada toplanmasına ihtiyaçları vardır. Birlikte yaşamalıdırlar ve nispeten ufak bir fabrikanın bile işgücü bir köyü doldurur. Başkaları da fabrikanın yakınlarına doğru çalışanların ihtiyaçlarını karşılamak için çekilirler ve bunların içinde terzi, kunduracı, fırıncı, inşaatçı ve marangozlar gibi zanaatkârlar vardır.

Bu ilk toplanmanın ardından daha fazla kentsel büyümeye sebep olan yeni bir dinamik ortaya çıkar:

> Yeni endüstriyel köyün ahalisi, özellikle genç nesil, uzman fabrika işçileri hâline gelirler ve yeni bir hayat tarzına alışırlar. Genelde ilk fabrikanın endüstriyel köydeki bütün işçilere iş sağlayamadığı bir zaman gelir. Bu, maaşların düşmesine neden olur ve bunu takiben de fabrikatörleri bölgeye çeker. Bu yolla bir köy küçük bir kasabaya büyür ve küçük bir kasaba bir kente genişler. Kasaba ne kadar büyürse fabrikatörlere sunacağı avantajlar da o kadar büyüktür. Demiryolları, kanallar ve yollara sahiptir ve durmadan büyüyen, çeşitli niteliklere sahip bir işgücü mevcuttur. Yerel inşaatçılar ve mühendisler arasındaki rekabet yeni fabrikaların inşasının maliyetini ahşap, makine, inşaat ve endüstriyel işçilerin taşınması gerekecek uzak bir noktada inşa edilecek bir fabrikanın maliyetinin altında bir seviyeye düşürür. Yeni kasabanın alıcılarla dolu bir pazarı ve borsası vardır.

---

in the Early Industrial Age (Yoksulluk Fikri: Erken Endüstriyel Çağda İngiltere), New York: Vintage Books, 1985, 11. bölüm ve Gareth Stedman Jones, "Engels and the Genesis of Marxism" (Engels ve Marksizm'in Doğuşu), *New Left Review* 106, Kasım-Aralık 1977.

Engels'ın sorularının üç tanesinin Marx'ın üç kuramsal projesinin versiyonları olduğuna dikkat edin: Dönemsel değişim ile büyük ölçekte ilgilenmek ama feodalizmden kapitalizme geçişe odaklanmak, kapitalist dönem içinde sermaye birikiminin hikâyesini geliştirmek ve kapitalizm evresindeki toplumların bütününü analiz edebilecek bir sosyal kuram inşa etmek.

Hammadde kaynakları ve üretilen malların satılabileceği pazarlarla direkt ilişkidedir. Bütün bunlar büyük endüstriyel kasabaların dikkat çekecek şekilde hızlı gelişimlerini açıklar.

Tarımsal maaşlar ise kent maaş skalasının altında kalır ve kırsal bölgeler endüstriyel yatırımlar için rekabet etmeye devam eder. Ama bu rota da, kırsal bölgeye bir fabrika yerleştirilmesi ile kentselleşme sürecini davet eder. Böylece kırsal endüstrileşme "endüstriyel merkezileşme eğilimini azaltmaz ve her kırsaldaki fabrika içinde gelecekteki bir fabrika kasabasının çekirdeğini taşır. Endüstrinin bu hiddetli yayılımının kontrolsüz bir şekilde bir yüzyıl daha devamı mümkün olursa İngiltere'deki her imalat bölgesi tek bir büyük fabrika kasabası hâline gelecektir".[6]

Bu rekabet, emek piyasası, bölgesel avantajlar, batık masraflar ve işlem masrafları anlatımı çarpıcı bir şekilde moderndir. Sadece yeni kentleri kapitalist kentler olarak tanımlamaz, ayrıca oluşum ve büyüme mekanizmalarını da belirtir. Ama Engels'in en önemli ve anlamlı katkılarını sunduğu yer bu değildi. Daha çok, kapitalizmin sosyal yapısı ile kentin mekânsal yapısı ve bu sosyal coğrafya ile işçi sınıfı oluşumu arasındaki bağlantılar hakkındaki açıklamalarıydı. Bu konuları Londra, dantel üretim kenti olan Nottingham, Liverpool limanı, West Riding of Yorkshire içindeki tekstil kentleri Leeds ve Bradford üzerine kısa araştırmaları ve son olarak, Engels'in en detaylı incelediği, "modern endüstriyel kentin klasik tipi... South Lancashire'in bölgesel başkenti ve... İngiliz endüstrisinin klasik yurdu. Bu Endüstri Devrimi'nin başyapıtı ve aynı zamanda bütün işçi hareketlerinin ana nedeni"[7] Manchester, hakkındaki daha geniş tartışması içinde geliştirir.

Modern Manchester küçük bir ortaçağ kasabasının temelleri üzerinde büyüdü. 1775'e gelindiğinde, bir imalat kenti değildi

6. Engels, *The Condition of the Working Class* [*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*], s. 28-9.

7. A.g.e., s. 10-1. "Manchester'ı en az kendi doğduğum kenti tanıdığım kadar iyi tanıyorum ve onun hakkında içinde yasayanların çoğundan fazla şey biliyorum."

ama bölgesinde varolan imalatın yer aldığı kırsal çevresinin ticaret merkeziydi. Alanı çok küçüktü, yarıçapı sadece 1.200 feet (120 metre) olan bir çemberden oluşuyordu. 18. yüzyılın son evresinde pamuk üretiminde ortaya çıkan devrimsel değişimlerle, kasaba, 1775'de 22.000'lik bir temelle, nüfus patlaması dönemine girdi. 1790'da kentte hâlâ sadece iki tane, 1.240 işçi çalıştıran pamuklu dokuma fabrikası vardı; sadece otuz yıl sonra kent 51.800 insan çalıştıran 66 fabrikaya ev sahipliği yapıyordu ve nüfus yoğunluğu acre (0,4 hektar) başına 15'den 65'e büyümüştü. Yüzyılın ortasına gelindiğinde, artık Manchester'ı yürüyerek boydan boya geçmek zorlaşmıştı (1890'da yarıçapını ve nüfusunu neredeyse tekrar ikiye katlamıştı).[8]

Engels, Manchester ve araştırdığı diğer kentlerin ana özelliklerinin mekân içinde yeni ayrışma ile bölünme tipleri ve sınıflar arasında şiddetli bir sosyal tecrit ve ilgisizlik olduğunu savunur. 18. yüzyıl İngiltere'sinin babadan kalma "tek topluluk" değerler sistemi çok ani bir şekilde tükenmişti.

Bütün endüstriyel kentlerde "işçiler, toplumun daha şanslı kesimlerinin gözlerinden uzakta, ellerinden geldiğince hayatla baş etmeye çalıştıkları, ayrı bölgelere ayrışmıştı". Yirmi beş sayfalık kalın bir betimlemede Engels bizi Manchester'ın bu çeşitli işçi sınıfı konut mahallelerinin içine sokar. Bizi karmaşık sokaklar, yetersiz sıhhi tesisat ve yıkık dökük evleri ile en yoğun nüfuslu mahallerin içinde gezdirir. Bize evsizi gösterir. Bize ayrıca yeni gelişmiş yapı endüstrisinin ve kârlılık mantığının bu yeni yapılı çevrenin oluşumuna nasıl yardım ettiğini gösterir. Bu etnografi ve analiz birlikteliği sürükleyicidir.

Kitabın en önemli bölümünde Engels, Old Town ve New Town, Ancoats ve Hulme işçi sınıfı semtlerinin noktasal portrelerinden kentin bir bütün olarak mekânsal tasarımının genel taslağını vermek için uzaklaşır. Burada, bir planlama olmamasına rağmen sosyal sınıfların düzenli bir şekilde sıralanışının çarpıcı paradoksu ile yüzleşir. Endüstriyel alanların, ev inşaatlarının ve mağazacılığın pazaryerleri, kentin planını üretmiştir, bu planın

8. Bu bilgi Vigier'den alınmıştır.

ana özellikleri içinde, sınıfların iletişime geçmekten çok birbirlerinin yanından geçip gittikleri (Ancak birbirlerinin yanından hızla sanki hiçbir ortak noktaları yokmuşcasına geçerler. Sadece tek bir noktada hiç konuşmadan aynı fikirdedirler; herkes yolun sağ tarafında yürümelidir ki ters yönden gelen insan seli ile çarpışmasın. Kimse bu sokaklardaki komşuya şöyle bir bakmayı bile düşünmez) ticari çekirdek; merkezî burjuvazinin periferideki banliyö konutlarına bağlayan ışınsal bulvarlar (Ardwick Green'e ulaşıldığında sokağın karakteri tekrar değişir ve iki taraftan üst ve orta sınıfa ait konutlarla kuşatılır. Ardwick Green'den sonra büyük bahçeler ve daha zengin fabrikatörlerin ve tüccarların kır villaları bulunur); bu bulvarları sınırlayan ufak tefek burjuva perakende dükkânları (Daha az gösterişli dükkânlar bile, güçlü mideli ve zayıf sinirli zengin bayan ve baylardan kendi zenginlik ve lükslerinin parçası ve parseli olan sefalet ve bakımsızlığı saklama görevlerini hakkıyla yerine getirir); ve onların arkasında, endüstriyel işçi sınıfının kaynayan ve umutsuz yaşam alanları (Bunlara ulaştığında insan benzeri başka hiçbir yerde görülemeyecek derecede bir pislik ve tiksindirici kirlilik ile karşılaşır).[9]

Ne kadar, ayrışmış kent mekânının ve sınıflar arası tecritin bu tanımının her elemanı, Engels'in bazı eleştirmenlerinin onu suçladığı gibi,[10] 1850'lerin abartılması olabilecek olsa da, mekânsal gelişmenin ana hatlarını sadece erken endüstriyel kentler için değil, gelecek yüzyıl için de ustaca yakalar. Analitik Manchester betimlemesinin 20. yüzyıl kentsel coğrafya ve sosyolojisinin ana temalarının çoğunu önceden haber veren klasik bölümü geniş bir alıntıyı hak eder:

> Kentin ilginç planı sayesinde birinin yıllarca Manchester'da yaşayıp, her gün işe gidip gelip asla bir işçi sınıfı mahallesini görmemesi ya da bir zanaatkârla ilişkiye geçmemesi mümkün. Manchester'ı sadece

9. Engels, *The Condition of the Working Class* [*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*], s. 31, 55, 56, 58. Parantezdeki ilk alıntı Manchester değil Londra ile ilgili.

10. Mesela, David Ward, "Victorian Cities: How Modern?" (Victoria Dönemi Kentleri: Ne kadar Modern?), *Journal of Historical Geography*, s. 1-9, 1975.

> iş ya da zevk için ziyaret eden, temelde işçi sınıf semtleri ve orta sınıf semtleri oldukça uzak oldukları için, asla varoşları görmez... İki sosyal grubun ilişkiye girdikleri alanlarda orta sınıf daha az şanslı komşularının varlığını kibirli bir şekilde görmezden gelir. Manchester'ın merkezinde oldukça büyük, yarım mil uzunluğunda ve bir mil genişliğinde, bir ticaret bölgesi vardır. Bu bölge neredeyse tamamıyla ofislere ve depolara bırakılmıştır. Bu bölgenin tamamına yakınında kalıcı ikameti olan kimse yoktur ve geceleri ıssızdır, sadece polisler karanlık, dar caddelerinde fenerleriyle devriye gezerler. Bu bölge çok büyük bir trafik hacmi olan bazı anacaddeler tarafından kesilir. Binaların alt katlarında göz kamaştırıcı bir ihtişama sahip dükkânlar bulunur. Bu mülklerin bazılarının üst katları konut olarak kullanılmaktadır ve sokaklar akşam geç saatlere kadar nispeten hareketli bir görünüm sergiler. Bu ticaret bölgesinin çevresinde ortalama 1,5 mil genişliğinde bütünüyle işçi sınıfı konutlarından oluşan bir yerleşim alanı kuşağı vardır. İşçi konutları alanı merkez hariç bütün Manchester'ı içerir, Salford ve Hulme'un tamamı, Pandleton ve Chorlton'ın önemli bölümü, Ardwick'in üçte ikisi ve Cheetman ve Broughton'ın ufak parçaları. Bu işçi sınıf ev ya da konutları kuşağından sonra orta ve üstsınıfın yaşadığı semtler yer alır. İlki, Chorlton ve Cheetman Hill'in daha uzak bölgelerinde, işçi sınıfı semtlerin yakınında, düzenli bir şekilde planlanmış sokaklardadır. Üstsınıfın villaları bahçelerle çevrilidir ve Chorlton ve Ardwick'in yüksek, uzak noktalarında ya da Cheetham Hill, Broughton ve Pendleton'ın esintili tepelerinde bulunur. Üstsınıflar sağlıklı kır havasının tadını çıkarır ve Manchester'ın merkezine on beş, otuz dakika arayla yola çıkan omnibüslerle bağlanan lüks ve rahat konutlarda yaşarlar. Bu plutokratlar evlerinden kentin merkezindeki işyerlerine, tamamıyla işçi sınıf semtlerinin içinden geçen en kısa rotadan, yolun iki yakasındaki sefalet ve kirliliğe ne kadar yaklaştıklarının farkına bile varmadan gidebilirler. Bunun nedeni, Borsa'dan her yöne kentin dışına uzanan anayollarda, iki tarafta neredeyse hiç kesilmeden alt orta sınıfın üyeleri tarafından işletilen dükkânlar bulunmasıdır.[11]

Manchester'ın sosyal morfolojisinin bu raporunda Engels, kentin mekânsal yapısının analizinde, bölgelerini ve ışınsal akslarını; konutların coğrafya ve durumlarını; toplu taşıma ve

11. Engels, *The Condition of the Working Class* [*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*], s. 54-5.

işe yolculuk; banliyölerin gelişimi ve merkezî iş bölgeleri; iş ve konut arasındaki ilişki ve mekân içinde, sınıf içinde ve sınıflar arasında sosyal etkileşimlerin düzenlenmesini dahil ederek, öncü oldu.[12] Ama bu konuların sonradan çeşitli akademik araştırmalarda değerlendirilişinden farklı olarak Engels, bilinçli olarak, kökenlerini endüstriyel kapitalizmin büyük ölçekli gelişimine ve sonuçlarını sınıf bilincinin ortaya çıkışına bağladı.

Engels için, sendikacılık, Çartizm ve sosyalizm gibi toplu işçi sınıf hareketlerinin gelişimini sağlayan sadece işçilerin fabrika içindeki yoğunlukları değildi, ama ayrıca, işçilerin, işverenlerinin ya da devletin direkt denetiminden bağımsız, okuma odaları, işçi klüp ve dernekleri gibi kurumlar kurabilecekleri otonom işçi sınıfı toplulukları içindeki yoğunluklarıydı. Örgütlenmiş işçi sınıfı hareketleri mahallelerin yarı özgür mekânını buluşmak (birahanelerde, yardım derneklerinde ve diğer yerlerde), propaganda yapmak, organize olmak için kullandı. Manchester gibi sertçe sınıfsal olarak ayrılmış kentlerde, işçiler "ayrı bir sınıf oluşturduklarının ve kendilerine ait, kapitalist mal sahiplerininkine zıt olan çıkarlarının, politikalarının ve bakış açılarının olduğunun bilincine vardılar. En önemlisi, ulusun gerçek gücünün ve gelecekteki ilerlemesinin umudunun onların omuzlarında olduğunun bilincindeler".[13]

II

Engels'in analizinin kayda değer sınırlamaları var. Edward Thompson'ın bu dönemde işçi sınıf oluşumu hakkındaki büyük 20. yüzyıl çalışması *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* gibi *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda işçi sınıfının sefalet ve ayrışma-

12. Bu konuları numaralandırırken, bilerek şu kitabın bazı bölüm başlıklarını tekrar ettim. Richard Dennis, *English Industrial Cities of the Nineteenth Century: A Social Geography* (19. Yüzyıl İngiliz Endüstriyel Kentleri: Sosyal bir Coğrafya), Cambridge: Cambridge University Press, 1884. Dennis, coğrafyacıların yakın dönem çalışmalarını kullanarak Engels ile aynı alanın üzerinden geçer.

13. Engels, *The Condition of the Working Class* [*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*], s. 273.

dan devrimci potansiyelli bir sınıf oluşuna geçişini doğal ve kaçınılmaz varsayarken acele ediyor. Sınıfın, sadece işte değil işin dışında da, kentsel kapitalizmin yeni sosyal coğrafyasını haritalama kabiliyetine sahip bir sosyal yapı olarak ortaya çıkışı, mesela örnek olarak Birleşik Devletler'deki deneyimin gösterdiği gibi, oldukça belirsiz ve olumsal bir meseledir.[14] Ama eğer Engels İngiliz sınıf oluşumu modelinin tek olası yörüngeyi ortaya koyduğunu ve 1840'larda işçi sınıfının faaliyetlerinin eli kulağında bir devrimci eylemi haber verdiğini düşünmekte hatalı olsa bile (Devrim gelmek *zorunda*. Artık meseleye barışçıl bir sonuç için çok geç),[15] kent mekânını endüstriyel kapitalizmin anlamı değerlendirmesinin merkezine oturtması ve kentsel meselelere çarpıcı, öngörülü bakışı ile kent mekânı, kapitalist gelişme ve sınıf oluşumu araştırmaları için fevkalade verimli bir yol açtı. Maalesef, Marksizm onu takip etmedi.

Kesindir ki, klasik Marksizm'in gelişimi içinde en önemli parçaları hâline gelen bazı öneriler ilk olarak Engels'in bu ki-

---

14. Bu konuları daha önce tartıştım, Ira Katznelson, *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*; "Working Class Formation: Constructing Cases and Comparisons" (İşçi Sınıfı Oluşumu: Örneklerin ve Karşılaştırmaların İnşası), Ira Katznelson ve Aristide Zolberg (Der.) içinde, *Working Class Formation: Nineteenth Century Patterns in Western Europe and the United States* [İşçi Sınıfı Oluşumu] ve "Working Class Formation and the State: Nineteenth Century England in American Perspective" (İşçi Sınıfı Oluşumu ve Devlet: Amerikan Bakış Açısından 19. Yüzyıl İngiltere'si), Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol (Der.) içinde, *Bringing the State Back In* (Devleti Tekrar Hatırlatmak), Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
Richard Harris, bu olumsallığı mekâna, mekân ve sınıf oluşumu arasında bir diyalektik inşa ederek tutturdu. Nasıl, bir yandan, kentin işçilere yakınlık sunan bir yer olarak, bilinç ve toplu hareket için gerekli bir temel sağladığını, bir yandan da, aynı zamanda işçi sınıfının ayrışmasının sınıflar arası yerine sınıf içinde bilinç ve hareketlenmeyi teşvik edebileceğini gösterir. Richard Harris, "The Spatial Approach to the Urban Question: A Comment" (Kent Sorununa Mekânsal bir Yaklaşım: Bir Yorum), *Society and Space* 2, Mart 1983; Harris, "Residential Segregation and Class Formation in the Capitalist City: A Review and Directions for Research" (Kapitalist Kentte Yerleşim Ayrışması ve Sınıf Oluşumu: Bir Eleştiri ve Araştırma için bir Kılavuz) , *Progress in Human Geography* 8, Mart 1984.
15. Engels, *The Condition of the Working Class* [*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*], s. 335.

tabından çıktı: Kapitalizmin merkezî itici gücü olarak piyasa rekabeti yerine üretime odaklanma; yedek işçi ordusu ve aşırı üretim krizi dahil olmak üzere endüstrinin özgün özellikleri; işçi sınıfının kapitalist düzene meydan okuyabilecek bir proletaryaya biçimlenişi ve zanaatkâr radikalizmi ile işçi sınıfı sosyalizmi arasındaki ayrım.[16] Buna rağmen, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'na Marksist kuram tarihi içinde hak ettiği yeri vermek önemliyken, bu konularda onun ardından gelen incelemelerde Marksistlerin, Engels dahil olmak üzere, kentsel vurgusunu ve mekânsal elemanları çalışmalarında dışarıda bıraktıklarının altını çizmek de önemlidir. Sonuç olarak, kendilerini sosyal kuramın gelişimine katkı sağlayabilecek önemli kaynaklardan gereksizce mahrum bırakmışlardır.

Kısaca, Engels, Marksizm'in farklı tiplerdeki işçi sınıf öznelliklerinin ortaya çıkışının bir raporunu yaratabilmek için kenti sosyal kuramının içine nasıl katabileceğini gösterdi. Bu amacın peşinde, biraz sıkıştırılmış olarak olsa da, kentsel mekânın nasıl dinamik, değişken bir alan tanımladığını, kentsel yapılı biçimin düzenlenme ve yeniden düzenlenmesini kullanarak göstermek için, kentsel mekânı Marx'ın makroskopik tarihsel materyalizminin merkezi ve Marx'ın kapitalist birikimin mantığı araştırması ile bir araya getirdi: Kent çalışmasında aynı anda hem mutlak mekân (belli bir çevre ve bir çerçeve olarak), hem göreceli mekân (insan ve faaliyetlerin karşılıklı bir etkileşim örüntüsü içinde olduğu) ve hem de ilişkisel mekân (mekânsal boyutun, nesneler ve sosyal süreç içinde içselleştirildiği).[17] Engels'in formülasyonunda, kentin, insanların içinde hayatlarını yaşadığı ve faaliyetlerini yürüttüğü belirli bir biçimi vardır; bu mekân bu faaliyetleri sevk eder ve bu faaliyetler içlerinde mekânsal elemanlar taşırlar. Kent sakinlerinin eğilim ve davranışları, işe yolculuk, gayrimenkul ve emek piyasasının görece otonom

16. Tartışma için, Stedman Jones, "Engels and the Genesis of Marxism", s. 102. Ayrıca makalesi, "Engels and the End of Classical German Philosophy" (Engels ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu), *New Left Review* 79, Mayıs-Haziran 1973.
17. Bu ayrımların alındığı kaynak, David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*.

işleyişi, iş ve ev arasında farklılaşmanın derecesi, grup ve sosyal sınıflar arasındaki ayrışmanın boyutları, kent içindeki yerler ve kent ile başka yerler arasında hareketin kolaylığı ve özel ve kamu malı arasındaki ilişki gibi mekânsal süreçlerin içinde ve onlar sayesinde yaşanır. *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda bu konulara yaklaşımında Engels, David Cannadine'ın Engels'i tekrarlayarak şöyle tanımladığı: "Yerde şekillerin arasındaki bağlantılar, evrimleşen kentin aldığı fiziksel biçim –ve toplumun şekilleri– kentlerde yaşayan insanların arasındaki sosyal ilişkilerin doğası"nın analizinde en önemli öncüydü.[18]

Aynı şekilde, Marksizm Engels tarafından aydınlatılan yolda ilerlemekten kâr sağlayacak olsa da, kentin Marksizm için ve Marksizm'in kent analizleri için taşıdığı potansiyeller, göreceğiz ki, ancak bu yol, feodalizm ve kapitalizmin yanında devlet inşası ve devletlerin hikâyelerini alacak kadar genişletilirse gerçekleşebilir. Takip eden bölümlerde nasıl bu yöntemle daha fazla trafiği kaldırabileceğini göstermeyi deneyeceğim: Feodalizm sonrası kentleşmenin daha iyi bir kronoloji ve nedenlerinin açıklaması; kentin yapılı çevresinin daha kesin bir değerlendirmesi, özellikle iş ve evin ayrılması ile ilgili ve sınıf oluşumunun daha olumsal bir analizi. Bu geliştirilmiş yolda, kente, hem *explicans* (ifade edenler), hem de *explicandum* (ifade biçimi) olarak ve ayrıca, hem uzayda bir nokta, hem de özgün bir sosyal ve mekânsal düzenlemesi olan bir yer olarak yaklaşılabilir.[19]

Engels'in yolunun genişletilmesi Marx'ın merkezî analitik projelerinde iki büyük değişikliği işaret eder. Öncelikle, feodalizmden kapitalizme doğru geçişi tek bir hareket olarak değerlendirmek yerine daha verimli bir şekilde, ikizleşmiş ve birbirine geçmiş Ortaçağın parsellenmiş hükümdarlık sisteminin

18. David Cannadine, "Residential Differentiation in Nineteenth Century Towns: From Shapes on the Ground to Shapes in Society" (19. Yüzyıl Kentlerinde Mesken Ayrışması: Zeminde Biçimlerden Toplumda Biçimlere), James H. Johnson ve Colin G. Pooley (Der.) içinde, *The Structure of Nineteenth Century Cities* (19. Yüzyıl Kentlerinin Yapısı), Londra: Croom Helm, 1982, s. 235.

19. Bu gündemin tarih ve sosyal kurama gösterdiği ilgi ile yeni Marksist şehirciliğin günümüze kadar uğraştığı gündeme göre bir hayli geniş olduğuna dikkat edin.

(içinde feodal toplumun, kırsal ya da kentsel, her ünitesinin mal ve gücü iç içe erittiği), yeni odaklanmış politik hükümdarlığı özel metadan ayıran bir sisteme geçiş olarak görülebilir. İkinci olarak, kapitalist dönem içinde, sadece kapitalist birikim sürecinin mantığına odaklanmak yerine, devlet inşası ve devletlerin işleyişi tarihi için paralel bir "kurumlar mantığı" ile çalışmak zorundayız.[20]

Genişletilmiş yolda Marksizm, kentin nasıl kapitalizm ve devlet inşası tarafından kurulduğu ve onların kuruluşuna yardım ettiğinin anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Feodal sonrası Batıda kentleşme, iktidar ve kapasite, yönetim, bilgi toplama ve karar verme durumları için çekirdek yer olmuştur; aynı özel sermaye ve onun birikim süreci için olduğu gibi. Bu yoğunlaşma örüntüleri ve aralarındaki ilişkiler, zaman içinde çeşitlendi ve kentsel mekânın değişen düzenlenişleri yoluyla dışa vuruldu. Noktalar ve yerler olarak kentler bu nedenle bu çifte birleşme açısından tanımlanabilir.[21]

Engels tarafından önerilen Marksizm ve kentin kışkırtıcı birlikteliği, bu gündemin sadece bir parçasına cevap verdi, çünkü bu erken çalışmasında ulusal devletlerin tarih, karakter ve faaliyetleri hakkında söyleyecek hiçbir şeyi yoktu. Engels'in katkısı, Marx'ın kuramsal projelerine karşılık gelen üç boyutta temel ve hâlâ zorlayıcı, sorular sormasından geliyor ki, maale-

20. Kapitalist gelişme ve devlet gelişmesi arasında kesin bir ilişkiler hiyerarşisi ya da ikisinin dünyaya biçim vermek için rakip kapasitelerini aramak yerine, nasıl bazı zaman ve yerlerde her birinin baskın an ya da baskın doğruya sahip olabildiklerini bilmek için ve her an aralarında, zaman içinde prensipleri değişse de, karmaşık bir alışveriş olduğunu göstermek için bir tarih okuması bulmamız gerekiyor. Kentlerin araştırılması bu zor kuramsal girişimin kolaylaştırılmasında yardımcı olabilir. Önemli, yönlendirici bir tartışma, Aristide R. Zolberg, "Origins of the Modern World System: A Missing Link" (Modern Dünya Sisteminin Kökeni: Kayıp bir Bağ), *World Politics* 33, Ocak 1981.

21. Kentler devletlerin içinde hem ekonomik birimler, hem de hukuki-politik varlıklardır. Bu nedenle, kentin sınırları itiraz nesneleridir. Bunlar, sermaye ve iktidar içe patlamasının nerede gerçekleşeceği, kentsel çatışmalarda kimlerin rol alacağı, hangi kimlikleri taşıyacakları ve bu sorulara hangi kurumsal araçların karar vereceği hakkında siyasal mücadelelerdir.

sef, Marksizm bu projelerini, bu gelişim hatlarını kullanmadan ilerletti: (1) Büyük ölçekli süreçler, temelde kapitalizmin gelişimi ve modern kapitalist kentin ortaya çıkışı arasındaki bağlantılar ile ilgili sorular (kentin modern kapitalizmin gelişimindeki rolü neydi ve buna karşılık, kapitalizm nasıl kentsel sistemin gelişimini canlandırdı?); (2) Birikim sürecinde bir nokta olarak kent ve içsel biçimleri arasındaki bağlantılar ile ilgili sorular (kent kapitalist birikim sürecine ve aynı zamanda çelişkilerine, nasıl katkı sağladı ve kapitalizm, buna karşılık ekonomik bir üretim ve yeniden üretim sistemi olarak kentsel mekânın konturlarının belirlenmesine nasıl yardım etti?) ve (3) Bu biçimler ve sınıf ve grup bilincinin gelişimi arasındaki bağlantılar ile ilgili sorular (kapitalizm içindeki çeşitli mekânsal kent gelişimleri grup ve sınıf oluşumu modellerini nasıl etkiledi ve buna karşılık, bu aktörlerin kentsel yapılı çevrenin biçimlenmesindeki rolleri nelerdi?). Bunlar, Marksizm ve kenti bir araya getirmek için gerekli görevler ve bunlar kalan bölümlerde araştıracağım sorular.

5
Feodalizmden Kapitalizme: Kentin Yeri

Marksizm'in kentle ilgilendiği bir alan, feodalizmden kapitalizme geçişti. Bu tartışma sadece bir dereceye kadar doyurucu oldu. Bu dönemsel değişim fikrine çok fazla şey sıkıştırılmıştı. Marksizm'in feodalizmi kavrayışı çok dar olmuştur: 500 yıl kadar bir tarihi bir tek değişim yönü üzerinden işlemiş ve geçişin boyut ve çeşitlerini tek bir düzeleme indirgemiştir. Ayrıca, Marksizm'in, hâkimiyet ve metayı bir arada eriten feodalizm ve bunu yapmayan kapitalizme üretim biçimi olarak paralel yaklaşma ısrarı yanlıştır. Gene de, Marksizm'in geçiş tartışmaları hatalı olmuş olsa da, kentleri anahtar bir tarihsel ve kuramsal problemin yapıcı bir parçası yapma çabalarından en önemlilerinden bazılarını burada buluruz. Bu bölümde, Mark-

sizm'in kent ile ilişkisinin koşullarını genişletmek ve değiştirmek istiyorum. Bu yolla, kentlerin erken modern Avrupa'daki büyük ölçekli değişimler üzerindeki etkilerine ve buna karşılık, yerler olarak kentlerin feodalizmin yok oluşuyla hangi şekillerde değiştiklerine ışık tutmak mümkün olabilir.[1]

I

Feodalizmden kapitalizme tarihsel dönüşüm, Marksizm'in Batı toplumlarının sosyal örgütlenmesindeki büyük sayısal değişimleri açıklayabilecek tarihsel bir materyalizm geliştirme projesi içinde son derece önemli bir yer tutar. Hainz Lubasz'ın dikkat çektiği gibi, "bir sosyoekonomik oluşumdan diğerine Marx'ın bulduğunu iddia ettiği tek geçiş, bu nedenle de, feodalizmin kapitalizmi doğurması gibi kapitalizmin de komünizmi doğurmak zorunda olduğu görüşünü desteklemek için referans

1. Bu inceleme konusunda, David Gordon'ın daha erken bir taslağının feodalizme yaklaşımı ile kentler ve feodalizm sonrası düzen arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için yeterli malzeme sunmaması nedeniyle tatmin edici olmadığı ısrarına; feodal devlet ve kentlerle ilişkisinin çizimini, Fransa ve İngiltere bütün Ortaçağ Avrupa'sını temsil ediyormuş gibi dolaylı olarak ortaya koyduğu ve bu daraltılmış ölçeği temel alarak Ortaçağ kentsel büyümesinin dengeli ve istikrarlı olduğunu ileri sürdüğü için tatmin edici olmadığını düşünen Charles Tilly'ye borçluyum. Bölümün üzerinden aklımda bu eleştirileri tutarak geçerken, özellikle Tilly'nin daha sonra yayımladığı kitaptan, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990,* Oxford: Basil Blackwell, 1990 [*Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992,* Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yay., 2001] ve Herbert Gintis ve Samuel Bowles'un "Avrupa Feodalizminde Devlet ve Sınıf"daki (State and Class in European Feudalism) ilham verici portresinden yararlandım, Charles Bright ve Susan Harding (Der.), *State-Making and Social Movements* (Devlet İnşası ve Toplumsal Hareketler), Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1984. Marx'ın yaptığı gibi, kendimi bilerek ve kısmen tartışmayı basitleştirme ihtiyacı nedeniyle, bölümün kapitalist gelişmenin *loci*'sine ilişkin coğrafi odağı 18. ve 19. yüzyıllardaki sonuçlardan geriye doğru okuma yapıyorum. Dolayısıyla, bilerek "oluşumsal yıllarını görece yüksek baskı ve görece az sermaye yoğunluğunda geçirmiş olan, İsveç ve Rusya gibi, dış devletler" ya da "bunun tam tersinin doğru olduğu, Cenova ve Hollanda gibi iç devletler" üzerine konsantre olmuyorum. Bunun yerine "İngiltere ve Fransa gibi, sermaye ve baskı yoğunluğunun yan yana büyüdüğü ara devletlere" odaklanıyorum. Bu ara devletler feodal dönemde, baskının *loci*si olan, devlet ve sermayenin *loci*si olan, kentler arasında en simetrik dengeyi gösterenler. Tilly, *Coercian, Capital,* ... [*Zor, Sermaye* ...], s. 64.

verebileceği biricik geçiştir."[2] Hâl böyleyken, ikinci bölümde de üzerinde durduğum gibi, feodalizm ve kapitalizmin yok oluşlarının mekanizmaları arasında önemli farklılıklar vardır. Marx'ın analizinde kriz eğilimi ve sistem değişimi, bir birikim sistemi olarak kapitalizmin özündeki mantıkta ve işleyişinin doğasında vardır ve kapitalizm sonrası sosyal örgütlenmeyi işaret ederler; bunun tersine, feodalizmin içindeki fazlalığı çıkarma sistemi böyle bir yapısal gereklilik içermez. Bunun bir sonucu olarak, Marksizm, feodalizmin yok oluşu ve erken kapitalizmin gelişimini eşzamanlı olarak açıklamak için, kapitalizmin kriz eğiliminin analizinin kapitalizm sonrası dünyanın ortaya çıkmakta olan özelliklerini açıklamaya çalışmasında olduğu gibi, gerekli gereçlerden yoksundur.

Marksizm'in feodalizm değerlendirmesi içinde içsel bir diyalektiğin eksikliği, feodalizm ve kapitalizmin dönüşüm kuralları arasında bir türdeşlik olduğu iddiasını tartışmaya açar. Bu kıyaslanamamazlığa bir çözüm bulmak ihtiyacı ile özellikle kapitalist gelişmenin "klasik" evi İngiltere için, Marksizm iki ana olasılığının peşine düştü. Biri, feodal üretim biçiminin gelişimi için, Marx'ın kapitalizm için üzerinde durdukları ile paralel, "kurallar" keşfetme arayışı oldu.[3] Diğeri, feodalizmin sınırları

2. Heinz Lubasz, "The Transition from Feudalism to Capitalism: Marx's Two Theories of Social Development" (Feodalizmden Kapitalizme Geçiş: Marx'ın İki Toplumsal Gelişim Kuramı), yayımlanmamış MS, 1982. Üretim ilişkileri ve fazlanın tahsisine dayanan Marksist geçiş anlayışına bir meydan okuma olarak, Immanuel Wallerstein bu kaymayı sosyal örgütlenmede üç dereceye ayırdı: Tekrar dağıtım dünya sisteminin kapitalist dünya ekonomisine dönüşümü; dış sistemlerin bu piyasa sistemine katılması ve bu toplumlar içinde ticarileşme ve proleterleşme süreçleri. Wallerstein tarafından önerilen nedensel hiyerarşiye karşı olsanız, bile dereceler arasındaki bu ayrım analitik olarak kullanışlı. Gene de, bizi geleneksel Marksist geçiş konularının değerlendirilmesinden uzaklaştırıyorlar ve feodal sonrasına geçişin simgelerinden biri, yani devletin merkezileşmesi ve devlet kapasitesine, işlevsellik dışında, yer vermiyorlardı. Immanual Wallerstein, "From Feudalism to Capitalism: Transition or Transitions?" (Feodalizmden Kapitalizme: Geçiş mi, Geçişler mi?), American Historical Association'ın bir toplantısında sunulmuş bir bildiri, Aralık 1974.

3. Robert Brenner'in geç feodal kırsal kesim hakkındaki artık klasik (ve tartışılan) makaleleri, sınıf çatışması ve köylülerin yerel köy seviyesinde toplu eylem kapa-

içinde, onu takip eden sosyal örgütlenme biçimi, kapitalizm, için güvenli bir yer sağlayabilecek bir dış gücün tanımlanmasıydı.

Ortaçağ kentleri Marksizm'e ikinci çözüm için en inandırıcı adayı sundular. Laik rasyonellik ve materyalizm ile nitelendi-

---

sitelerini, toprak sahibi aristokrasinin nasıl başarılı bir şekilde serfliği, köylülerin böyle bir yeniden uygulamaya karşı koymak için daha büyük bir kapasiteye sahip oldukları Batı Avrupa'da değil ama Doğu Avrupa'da, yeniden uygulamaya koyduğunun açıklamasının kalbine yerleştirdi. Robert Brenner, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe" (Endüstri Öncesi Avrupa'da Tarımsal Sınıf Yapısı ve Ekonomik Büyüme), *Past and Present* 70, Şubat 1976 ve "The Agrarian Roots of European Capitalism" (Avrupa Kapitalizminin Tarımsal Kökleri), *Past and Present* 97, Kasım 1982. Bu katkılar, eleştirel yazılar ve Brenner'ın cevapları ile beraber, T.H. Aston ve C.H.E. Philpin (Der.), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* (Brenner Tartışması: Endüstri Öncesi Avrupa'da Tarımsal Sınıf Yapısı ve Ekonomik Gelişme), Cambridge: Cambridge University Press, 1983 içinde toplandı. Brenner aynı zamanda, Paul Sweezy ve Immanuel Wallerstein'ın kapitalizmin feodalizmin içinden gelişimi anlatımları üzerine bir eleştiri yazdı. Piyasa güçlerine çok fazla ve üretim ve sınıf ilişkilerine çok az vurgu yaptıklarını savunur; ticaretin büyümesinin işbölümünün artışına, emek verimliliğinin yükselişine ve kendi kendini üreten bir kapitalist yayılım sürecine yumuşak bir geçişe sebep olduğu bakış açısını eleştirir; kapitalist sınıf ilişkilerinin kapitalist gelişmenin neden yerine sonucu olduğu görüşünü reddeder. Daha günümüze yakın, Brenner'in üzerine inşa edilen ve İngiltere'ye odaklanan ama İngiltere ve Fransa kıyaslamasını geliştirmeye çalışan, daha ilham verici bir formülasyon, Richard Lachmann, *From Manor to Market: Structural Change in England, 1536-1640* (Tımardan Pazara: İngiltere'de Yapısal Değişim, 1536-1640), Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, 1987. Lachmann, İngiltere kırsalında kapitalist tip ilişkilerin gelişimini elit aktörün üç grup oyunu olarak değerlendirir: Üst tabaka, kraliyet ve rahip sınıfı. Hem kırsal bir proletarya yaratılmasının, hem de toprak temelli özel mülklerin gelişiminin üstsınıfın stratejik eylemlerinin bir sonucu olduklarını iddia eder. Gıpta ile bakılan tarımsal fazlalığın üzerindeki kontrollerini korumak amacı ile başarılı bir şekilde köylü emeğini proleterleştirmek ve emek piyasalarına bağlı hâle getirmek için harekete geçtiler ve toprak içinde bir piyasa yarattılar. Bu yolla rahip sınıfının ya da kraliyetin, feodal mekanizmaları kullanarak, fazlalığa el koymasının önüne geçtiler. Daha çok feodalizm içindeki değişimin ekonomik dinamiklerine odaklanan ve sınıf çatışmasının önemi üzerine (bir sonucun etkenlerinin ille de mücadelenin nedenleri ile aynı olmak zorunda olmadığına bilgece dikkat çeken) daha dikkatli bir bakış açısı sahibi olan bir inceleme için, Edward Nell, "Economic Relationships in the Decline of Feudalism: An Examination of Economic Interdependence and Social Change" (Feodalizmin Düşüşü Sırasında Ekonomik İlişkiler: Ekonomik Dayanışma ve Sosyal Değişim), *History and Theory* 6/3 ,1967.

rilirken, "feodal denizlerde feodal olmayan adalar" ve "feodal toplum içinde yabancı bir cisim" olarak tanımlanırlar, belki feodalizmin ticari yönleri için gerekli ama ona karşı derin bir şekilde rakip ve yıkıcıydılar. Henri Lefebvre; ilk olarak Adam Smith tarafından *Ulusların Zenginliği*'nin (*The Wealth of Nations*) 3. kitabında kentler ve modern kapitalizmin yaratılışı tartışması içinde detaylandırılan bu duruşun, "feodal üretim biçiminin sona erişi ve kapitalizme geçiş bir özneye bağlıdır, kent. Kent Ortaçağ sistemini (feodalizm) de dağıtır... kent, bir 'özne' ve tutarlı bir kuvvettir, evrensel sisteme saldıran... imha eden... kısmi bir sistemdir"[4] diyen Marx tarafından da kabul edildiğini savunur. Daha sonra Henri Pirenne, Max Weber ve Lewis Mumford tarafından historiyografik müşterek akıl olarak geliştirilen bu duruş, başlangıçta, Paul Sweezy tarafından Maurice Dobb'un çalışmaları hakkındaki eleştirisinde II. Dünya Savaşı sonrası Marksizm'inin içine bu amaca hizmet etmek için eklenmiştir.[5]

Dobb, feodalizm içindeki çeşitli kriz noktalarını analiz etmiş ve kapitalizmin, feodalizm demografi (bir yönüyle hastalıklar nedeniyle gelişen), durgunlaşan ticaret, savaşlarda kan kaybı ve toprak sahibi-köylü sınıf çatışması krizlerini daha fazla zaptedemediği ve çözemediği ve bu krizlere, mutlakiyetçilik ve serfliğin yeniden yürürlüğe sokulması gibi, çözümlerin, başarısız

4. M.M. Postan, *The Medieval Economy and Society: An Economic History of Britain in the Middle Ages* (Ortaçağ Ekonomisi ve Toplumu: Ortaçağda Britanya'nın Ekonomik Tarihi), Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1972, s. 212. Marc Bloch, *Feudal Society*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1965, s. 444 [*Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yay., 2016]. Henri Lefebvre, *La Pensée marxiste et la ville* (Marksist Düşünce ve Kent), Paris, Casterman, s. 71; çeviri R.J. Holton içinde, *Cities, Capitalism and Civilization*. Londra: Allen and Unwin, 1986, s. 30 [*Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*. Çev. Ruşen Keleş, İmge Yay., 1999].

5. Dobb-Sweezy tartışması, ilgili yorumlar ile birlikte, Rodney Hilton (Der.), *The Transition from Feudalism to Capitalism* (Feodalizmden Kapitalizme Geçiş), Londra: New Left Books, 1976 içinde toplanmıştır. Marx'ın ve diğer kent merkezli kapitalizme geçiş yaklaşımlarının yararlı bir özeti ve aynı zamanda eleştirisi, Holton, *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık* içinde bulunabilir. Dünya piyasasına kapitalist gelişimin hem neden, hem sonucu olarak bir bakış, Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, New York: Academic Press, 1974, 1980 [*Modern Dünya Sistemi*. Çev. Latif Boyacı, Yarın Yay., 2011], i ve ii içinde detaylandırılmıştır.

oldukları anda doğduğunu savunmuştur. Sweezy'nin eleştirisi bu tarz savların feodalizmin düşüşünü açıklayabileceği ama onu takip eden üretim biçiminin doğuşu hakkında söyleyecek çok az şeyi olduğu temelliydi. Feodal kentlerin, hem feodalizmin dağılışı, hem de kapitalizmin yükselişi için, feodal üretim biçimi sınırları içinde "dış" bir protokapitalist dağılım aktörü olmalarından dolayı "ana kuvvet" olduklarını savundu. Görece otonom ve özgür ticaret faaliyeti bölgeleri olarak kentler, feodal kırsalının hareketsiz patron-müşteri bağlarının hükümsüzleştirilmesini temsil ediyorlardı. Bunlar, tüccarların, üretimi kentler ve onları çevreleyen yakın bölgelerdeki yerel pazarlardan uzağa yönlendirme, çok daha geniş bir çerçevede iş yapma kapasiteleri yoluyla aşılmıştı. Buna karşılık, piyasanın çeşitli kentsel düğüm noktaları, denizaşırı ticareti de içine alan, daha büyük bir piyasa sistemi içinde birbirine sarılınca yeni dünya sistemi kendi kendini güçlendirmeye başladı ve kapitalist üretim ve borsanın daha da büyük bir ölçüde üzerinde durulmaya başlandı.

Bu kent merkezli duruşu destekleyen kayda değer noktalar var. İşlevsel olarak farklılaşmamış kırsal kesim ile kentler içinde zanaat ve ticaret faaliyetlerindeki uzmanlaşmalar arasında bariz karşıtlıklar var. Kentlerin otonomileri onlara kendi hukuki kodları ve yerel yönetimleri olmasını sağlarken, derebeylik esaretinden kaçmak isteyen serfler için de bedava bir sığınak sağladı. Holton, "1000-1300 yılları arasında Avrupa ekonomisinin, nüfus büyümesi, artan üretim ve yeni piyasaların gelişimi kapsamında yükselişi ile kentsel büyüme süreci arasında" provokatif bir ilişki olduğunun üzerinde durur. Ayrıca, onun gözlemlerine göre, kentler "yalnızca atfedici akrabalık ya da kişisel bağımlılığa dayanan bağlar yerine bireyler arasında birlik içeren otonom *Burgertum*'un gelişimi" için bir mahal sağlamıştır.[6]

6. Holton, *Cities, Capitalism and Civilization* [*Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*], s. 64. Ayrıca 30. Holton'ın kitabı bu duruşun eleştirisi amaçlı. Bunun tersine, Ivan Szelenyi, Doğu ve Batı Avrupa deneyimlerini karşılaştıran bir yazıda, "Weber'in ve neo-Smithçi Marksistlerin tarafını tutar ve kentsel şeylerin kapitalizmin yaradılışı karşısında bağımsız nedensel bir konumu olduğu, çünkü Pazar yerleri

Perry Anderson'ın vurguladığı gibi "sadece feodal üretim biçiminde kent ve kırsalın *dinamik karşıtlığı* mümkündü: Tüccarlar tarafından kontrol edilen ve lonca ile şirketler tarafından düzenlenen kentsel bir ticaret borsa ekonomisi ve soylular tarafında kontrol edilen ve mallar ile varlıklar tarafından düzenlenen kırsal bir doğal alışveriş ekonomisi" arasındaki karşıtlık; Ortaçağ kentlerinin dış politik otorite ve denetiminden olağandışı otonomlukları sayesinde mümkün olan bir ayrım, kent surları tarafından fiziksel olarak gösterilen ve korunan bir bağımsızlık. Gene de, kentin bu karşıtlıkta feodalizmin uzun vadeli yeniden üretimini imkânsız hâle getiren *dış* bir araçsal aktör sağladığı savı sürdürülemez, özellikle Sweezy'nin önerdiği zarif tarzda.[7]

Marksizm, feodalizmden kapitalizme geçişin kentin yabancı ve bazıları birdenbire ortaya çıkan özellikleri temelli, inandırıcı bir kent merkezli açıklamasını yapmayı başaramadı. Feodalizmin dönüşüm kurallarının arayışına kent temelli bir çözüm, kentin feodal kanun ve sosyal örgütlenme içindeki ayrılmaz yeri ile hem bir üretim sistemi, hem de bir yönetim sistemi olarak feodalizm içinde kırsalla kurduğu bağların karakteri tarafından baltalanmıştır. Ortaçağ kenti, kendi bağlamı içine oturtulmalı ve bu bağlam feodalizmdir. Kent ve feodalizm arasındaki ilişki temelde sinerjiktir, aykırı değil. Feodalizmin temellerini oluşturan prensipler –siyasi otorite, hiyerarşi, düzenleme ve mekân prensipleri– kentleri dahil ediyor ve kapsıyordu. İlaveten, Ortaçağ Avrupa'sında kentsel mekân içinde kimlik, sadakat ve toplu eylem modelleri, kırsalınkilerle çarpıcı bir kimliğe sahiptiler.

---

olarak kentlerin modern kapitalizmin gelişimine kesin olarak dahil oldukları" iddiasındadır. "'Kent', en azından analitik olarak görece ayrı bir fenomendir, kapitalizmin ürünü olduğu kadar onu üretir de." Ivan Szelenyi, "Urban Development and Regional Management in Eastern Europe" (Doğu Avrupa'da Kentsel Gelişme ve Bölgesel Yönetim, *Theory and Society* 10, Mart 1981, s. 174. Benim duruşum, birazdan anlaşılacağı gibi, *contra* Holton, kentlerin feodalizmin çöküşünde ve erken kapitalizmin gelişiminde gerçekten önemli bir rol oynadığı ama, *contra* Szelenyi, bu rolün, bu dönemsel dönüşümün alışıldık kent merkezli portrelerinin öne sürdüğünden oldukça farklı olduğu.

7. Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Mutlakıyetçi Devletin Kökeni), Londra: New Left Books, 1974, s. 148.

Buna karşın, kentsel bölgelerin hem feodalizmin yıkılmasında, hem de kapitalizmin yükselişinde, Sweezy'nin ona atfettiği çizgisel gelişim yörüngesinden oldukça farklı, merkezî bir rol oynadığını tartışacağım. Geç Ortaçağ kasaba ve kentlerinde yoğunlaşmış olan sermaye kaynakları (somut taşınabilir kaynaklar ve bu tarz kaynaklar üzerinde icra edilebilir haklar)[8] merkantilist devlet ve ekonomilerin karakter ve faaliyetlerinin biçimlenişinde anahtar bir rol oynadılar. Özellikle, kentsel tabanlı kaynaklar hükümdarlığın, daha parçalı ve daha az muktedir feodal devletlerin sonunu işaret eden, engin mutlakiyetçi yoğunluğunu mümkün kıldı. Feodal kentlerin yüksek derece stilize edilmiş ve düzenlenmiş ekonomik ortamları ekonomik buluşları, feodal ilişkileri seyreltme etkilerinin olduğunu ve sermayenin yeni yatırımlarının, birbirine bağlı ticari faaliyet ve devlet iktidarı için *loci* olan büyük Barok kentlerin karşıtı olarak, daha az yoğun bir üretim temelli kentleşme yarattığı kırsala doğru yönlendirme eğilimindeydi. Ayrıca, feodal kentlerde siyasal gelişme, giderek daha muktedir, merkezî devletlerin yaratımı için bir gösterge olarak hareket eden bir idari model sağladı. Buna karşılık, bu dönüşümler kentlerin sistemlerini yeniden biçimlendirdi. Yeni ticari kapitalizmin ekonomik faaliyetleri, büyük kent alışveriş alanları ve proto-endüstrileşmenin küçük kent merkezlerinde bulunuyorlardı. Feodal dönemde alışveriş nakil noktaları ve emek yoğun üretim için loci olarak görev yapan kentler durgunlaştı ve çoğu küçüldü. Aynı zamanda, eski kent merkezlerinin birkaçı kraliyet ve denizaşırı ticaret merkezleri olarak, dev insan, iktidar ve mülk yoğunlaşmalarının ilk belirtilerini göstermeye başladılar. Bu kentler içinde gelişen mekân düzenlemeleri ticaret, zanaat ve devlet aktivitelerini yeni bir, Ortaçağ sonrası kentsel biçimin içine yerleştirdi.[9]

8. Tilly, *Coercion, Capital* ... [*Zor, Sermaye* ...], s. 17.

9. Bu kentlerin mekânsal düzenlemesi hakkında önemli bir tartışma için, Lewis Mumford, *The City in History*. New York: Harcourt, Brace, And World, 1961 [*Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Çev. Tamer Tosun, Gürol Koca, Ayrıntı Yay., 2015]. Feodal kentlerin ve Barok kentlerin sosyal

II

Feodalizm, hem türler yelpazesi, hem de örnekler ailesini oluşturan özellikler içinde son derece sıkıştırılmış bir terim. Bir sosyal örgütlenme biçimi olarak feodalizmin zengin karmaşıklığı "üretim biçimi" gibi karmaşık bir terim tarafından bile barındırılamaz, çünkü feodal toplumun hukuki öğelerini küçümser. Feodal üretim biçimi kavramının içine hukuki ve politik öğeleri katmaya çalışan Perry Anderson bunun ne kadar zor bir görev olduğunu gösterdi. Lord ve serflerin ekonomik ilişkilerini feodalizmin tanımlayıcı özelliği olarak alan geleneksel Marksist yaklaşımların tersine, feodalizmin, onu diğer kapitalist öncesi üretim biçimlerinden ayıran "ekstra ekonomik baskı"yı gösteren "politik, hukuki ve ideolojik üstyapıların" yardımı olmadan tanımlanamayacağında ısrar etti.[10] Böylece Anderson, devlet merkezli konuları feodalizmin ayır edici özelliklerinin analizinin kalbine yerleştirmiş oldu ama bunu kapalı Marksizm tarzında yaptı. Gintis ve Bowles'ın gözlemlediği gibi, "ana çekirdek olarak, geleneksel mülk temelli çıkarım fikrine sadık kalabilmek için, hangi sosyal biçimlerin sadece yeniden üretimin süsleri ve araçları oldukları konusunda Anderson, feodal devleti 'üstyapısal' ve böylece, sınıf ilişkilerinden türemiş olarak görmeyi seçti."[11] Bu hamle, karmaşık mülk ve hükümdarlık ilişkisi nedeniyle, feodalizmin devlet ile otorite biçimleri ve üretim ile ihraç mekanizmaları arasındaki özel sözleşme şartlarını, politikten ayrı olarak, ekonomik bir temel üzerine oturmak gerektiği varsayımını kavramakta başarısız olur.

Feodalizm tarımsal ve kentsel üretimi, nadir bir devlet sistemi ve Hıristiyanlığın entegre olan değerleri çerçevesinde düzenledi. Devlet öncesi akrabalık sistemlerinde mekân aile bağları üzerinden düzenlenir; devlet sistemlerinde, ne kadar basit olsa da, toplum, toplumsal kendini örgütleme yerine politik ikti-

coğrafyaları konularını *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*'in 2. bölümünde ele alıyorum.

10. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, s. 404.

11. Gintis and Bowles, "State and Class", s. 22.

dar ve kontrol tarafından tanımlanan bölgesel sınırlar içinde düzenlenir. Bu anlamda, feodal toplumlar, "kabile ya da yakınlarının değil bir bölge ve insanlarının üzerinde" hüküm süren krallar tarafından yönetilen mekânlardı.[12] Ama modern ulusal devletlerden farklı olarak, "birden çok komşu bölge ve onların kentlerini, merkezî, farklılaşmış ve otonom yapılar sayesinde"[13] yönetmiyorlardı ve gene modern ulus devletlerinden farklı olarak, ilk baştan beri varolan varlıklar anlamında, ulusları değil "doğal, miras kalmış gelenek, âdet, kanun ve intikal topluluğu olarak kabul edilen 'halk'tan oluşmuş ve ona tekabül eden (*gens, natio, populus*)" krallıkları yönetiyorlardı. Krallıklar belirli bir bölgede "bütün dünyevi toplulukların en yükseği, en onurlusu ve en mükemmeli olan"[14] kolektif varlıklardı.

Robert McCormick Adams'ın erken devlet sistemleri ve kentler hakkındaki, Meksika ve Mezopotamya'yı temel alan, öncü antropolojik çalışması akrabalığın devlet sistemleri ile yer değiştirmesinin, akrabalık prensipleri ile bir araya getirilip, hükmedilebilecek alanlardan çok daha büyük alanlardaki, giderek daha karmaşıklaşan toplumlarda, idare ve saltanatta uzmanlaşmada bir artışı zorunlu kıldığının üzerinde durur. Dodgshon, bu gelişmenin, toplum, otorite ve toprağın karşılıklı ilişkileri sebebiyle, feodalizmin anlaşılması için esas olduğunda ısrar eder. Antropolijistlerin artık uzlaşılmış portrelerine göre, şefler tarafından yönetilen akrabalık sistemlerinin doğalarında, demografik ve politik dinamiklerinin bir parçası olarak bir bölünme eğilimi vardır. Her yeni birim içinden çıktığı bütünün özelliklerini tekrarlar. Daha komplike şeflik sistemlerinde, büyük yapının farklı birimleri merkezin ana öğelerini tekrarlar. Devletler, bu kaynaklara göre, bunun tersine, bölünme sorununu,

12. Robert A. Dodgshon, *The European Past: Social Evolution and Spatial Order* (Avrupa'nın Geçmişi: Toplumsal Evrim ve Mekânsal Düzen), Londra: Macmillan, 1987, s. 130.

13. Tilly, *Coercion, Capital, ...* [*Zor, Sermaye ...*], s. 2.

14. Susan Reynolds, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300* (Batı Avrupa'da Krallıklar ve Topluluklar, 900-1300), Oxford: Oxford University Press, 1984, s. 250.

sistemin parçalarını merkeze bağımlı kılan ve büyük sistemin her parçasının kendine daha az yeten, daha az bütün ve böylece krallığın hukuki, yönetimsel ve normatif yönlerine daha bağımlı olmasına sebep olan, daha karmaşık bir örgütlenme yapısı üzerinden çözer.[15]

Bu kapsamda bakıldığında birçok feodal devlet melez denilebilecek oluşumlardır. Bir yandan, bölgesel örgütlenmeleri akrabalığın bir yansımasından çok, krallıkların toplumu mekânda örgütlemesidir. Diğer yandan, feodal toplumun birimleri işlevsel olarak farklılaşmamıştı. Tam tersine, "içsel olarak bir rol ve işlev farklılaşmasına sahip olsalar da feodal devletin yapıtaşları olarak ortaya çıkan lordluklar, hâlâ üstlerindeki kraliyet merkezini kopyalama eğilimindeydiler." Birleşik, farklılaşmış bir sistem olmak yerine feodal krallıklar, kralın otoritesini aşağı doğru bayilikler şeklinde, "bir yönetim sistemi olarak" devrederdi; "Kralların sadece toprağı değil lordluk iktidarını da büyük tebaalarına bahşetmeleri ile feodalizmin bütün üslubu, bu tebaaların kendi fiefleri içinde küçük krallar gibi davranmaları anlamına geliyordu." Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu tarz bir düzenleme, komplike şefliklerin ana merkezsizlik özelliklerini tekrarladığından, derin bütünleşme sorunları ile sarılmıştı.[16]

Gintis ve Bowles, "Avrupa feodalizmi, (a) Mülk temelli bir üretim ve çıkarım, (b) Bir devlet biçimi ve (c) Bu ikisinin özel bir ifadesi olarak tasvir edilebilir" yazar. Komplike feodal devlet, feodalizmin çerçevesini iki rakip ama karşılıklı bağımlı, hukuki prensip üzerinden bir kırsal ve kentsel üretim sistemi olarak kurar:

> Bu rakip devlet biçimlerinin ilki, kraliyet ailesinin hükümdarlığı, modern üniter yönetim, adalet ve askeriye örgütlenmesi sisteminin

15. Robert McCormick Adams, 1966; R. Cohen ve E.R. Service (Der.), *Origins of the State: Anthropology of Political Evolution* (Devletin Kökeni: Politik Evrimin Antropolojisi), Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1978; H.J.M. Claesen ve P. Skalnik (Der.), *The Early State* (Erken Devlet), The Hague: Mouton, 1978; Dodgshon, *The European Past* (Avrupa Geçmişi), 130-2.
16. Dodgshon, *The European Past*, s. 132-3.

prototipini sergiler. Bu biçimlerin ikincisi Feodal hükmetme, lord-tebaa ilişkisi, parçalanmış yargı ve hiyerarşik otorite tabakalaşması ile kendini gösterir. Feodal devletin birliği, hükümdarlık ve metbuluğun, iktidarı bir noktada toplamak ve makam imtiyazlarını dağıtmak prensipleri arasındaki karşıtlığın temelindeki dinamik içinde yatar.[17]

Feodal devletler, Roma İmparatorluğu'nun vârisi olarak, bu özellikleri ile çok sayıda ve kırılgandılar[18] ama onları, genelde oldukları üzere, zayıf olarak tanımlamak fazla kaba olur. Daha çok yetkilendirme ve patron-müşteri bağları sistemleri ile eskiden otonom olan ev halkı ve akrabalık sistemlerini tutarlı bir otorite modeli içinde birleştiren, ne kadar gevşek de olsa, yönetimin esnek merkezsizleşmiş, örgütlenme araçlarıdır.

Feodal devletin gergin bir çift taraflılığı var. Parçalanmış ve hükümdarın varlığı birçok alanda sınırlı olsa da, "metbuluk prensibinin kendisi her zaman feodal metbuların en yükseğinin -kral- ve yönetici kadrosunun himayeleri altında bir kraliyet kurumları ağı tarafından tamamlanmıştır." Alman prenslikle-

17. Gintis ve Bowles, "State and Class", s. 20-1.

18. Temelde Tilly, "hükümdarlığın büyük parçalılığından, ilerde Avrupa olacak topraklar üzerinde baskın gelmesinden" bahseder. "İmparatorlar, krallar, prensler, dükler, halifeler, sultanlar ve MS 990'ın diğer mutlak hükümdarları, fatihler, haraç alıcılar ve rantiye olarak galip geldiler, yetki alanları içindeki hayatı dayanıklı ve sıkı bir şekilde düzenleyen devlet başkanları olarak değil." İlaveten, "yayılan, gelip geçici devletlerin biçimlendirdiği çember" içinde "hükümdarlık, yüzlerce prenslik, piskoposluk, kent devletleri ve başkentlerinin küçük hinterland'da ikinci bir kontrol katmanı uygulayan diğer otoriteler olarak daha da parçalandı". 500 yıl sonra, Avrupa'nın periferisinde "hatırı sayılır bölgelere hükmeden" hükümdarlar vardı: "Sadece Osmanlı İmparatorluğu değil, Macaristan, Polonya, Litvanya, Moskof, Töton şövalyelerinin toprakları, İskandinavya Birliği, İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Napoli." Bu hat tarafından çevrelenmiş Avrupa'nın merkezinin büyük bölümü hâlâ "resmen bağımsız olan yüzlerce prenslik, dükalık, piskoposluk, kent-devlet ve diğer genelde başkentin direkt hinterland'da güç gösterebilen politik oluşumlara" bölünmüştü. 1490 Avrupa'da, 80 milyon kadar insanla "500 kadar devlete, devlet olmak isteyenlere, küçük devletlere ve devlet benzeri örgütlenmelere bölünmüştü... Avrupa şiddetle parçalanmış bir hükümdarlık olarak kaldı". Tilly, *Coercion, Capital, ... [Zor, Sermaye ...]*, s. 39-42. Bu feodal devlet tartışması, başlıca Fransa ve İngiltere'ye dayansa da, aynı zamanda, Fransa, Macaristan, Danimarka ve İtalya arasındaki Germen bölgesinin yönetiminin prensiplerinin şartlarını da içinde barındırır.

rinde, ama özellikle İngiltere ve Fransa'da, monarşi metbuluğun en yüksek seviyesinden de fazlasıydı; kral lordların amiri olarak ayırt edici bir otorite, yönetim ve adalet uygulaması iddiasını temsil ediyordu. Ayrıca, devletin çerçevesinin bu yönü içinde, özel mülk kavramı, arazinin devredilemez olduğu anlayışına karşıt olarak, biçimlendi. "Yasal içeriğine, ancak kraliyet hukuku ve mahkemeleri temelinde, bu nedenle de feodal toplumun dokusu içine örülmüş şekilde" ulaşan özel mülk fikri, feodalizm çerçevesi içinde gelişti.[19] Aynı zamanda, devlet, metbuluk sisteminin derinliklerinde ağa düştüğü için farklı bir yönü de vardı. Bu bakış noktasından kral feodal hiyerarşinin zirvesinde duruyordu ve konumu aslında, "altındaki daha düşük seviyedeki lordlardan tarz olarak değil, derece olarak farklıydı. Hükümdar, başka bir deyişle, tebaasına feodal bir metbuydu... kullarının üzerinde yüce bir hükümdar değil"[20] yazar Anderson.

Feodal devletin kralı, bu nedenle, farklı olarak, "parsellenmiş egemenlik"[21] tarzında ve içinde "sosyal ilişkilerin çoğunun yüksek derecede bölgesel, yoğun derecede bir ya da birden fazla hücre tipi topluluklarda –manastır, köy, manor, şato, kasaba, lonca, camia vb– odaklanmış"[22] olarak betimlenen sosyal örgütlenme biçimi içindeki bir öğe olarak görülebilir. Hıristiyanlık ve devlet, hiyerarşinin kapsayıcı değerlerini ve pratiklerini bu birimlere bir yer vererek tedarik ettiyse de, her biri, aynı zamanda, yüksek derecede kurumsal bir tamamlanmışlık ve otonomiye sahipti. Her biri, ayrıca, kırsal bir arazi ya da surla çevrili bir kent, mülk ve egemenliği eritiyorlardı:

---

19. Gintis ve Bowles, "State and Class", s. 23-5.

20. Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (Mutlakıyetçi Devletin Kökeni), s. 151.

21. Benim bilgim dahilinde, "parsellenmiş egemenlik" tabiri Perry Anderson tarafından *Lineages of the Absolutist State*'de ilk olarak kullanılmıştır. Feodal kenti anlamak amaçlı bir çerçevenin parçası olarak John Merrington'ın önemli makalesi, "Town and Country in the Transition to Capitalism" (Kapitalizme Geçişte Kent ve Kırsal), *New Left Review* 93, Eylül-Ekim 1975 içinde geliştirilmiştir.

22. Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760* (Sosyal İktidarın Kaynakları: Başlangıcından MS 1760'a İktidarın Tarihi), Cambridge: Cambridge University Press, 1986, s. 376-7.

> Feodal devlet hiyerarşisinin temelinde arazi, genelde malikâne (ya da bir malikâneler birliği) lord ve altındaki çiftçinin direkt olarak karşı karşıya geldiği mahale denk gelirdi. Feodal devletin feodal tarımsal üretim ile birlikte bu istisnai ifadesi, feodal sosyal oluşumun belirli tanımlayıcı özelliklerinden en kritiğine yol açtı: *Metbu devletin asıl birimi ve tarımsal üretimin temel biriminin birbiri içinde erimesi.*[23]

Böylece, politik otoritenin feodalizm içinde parçalanması, artık özel mal tahsisi imkânlarına sahip insanlara yetki verilmesi şeklinde özel bir biçim aldı. Dolayısıyla, feodalizm içinde mülk ve politik otorite birimleri aynıydılar. Ellen Meiksind'in gözlemine göre, "Devletin her temel 'parça'sı aynı zamanda, içinde üretimin, şahsi mülk sahibinin otoritesi altında ve onun kârı için düzenlendiği, üretici bir birimdi... Öyleyse feodalizmin temel özelliği politik iktidarın özelleştirilmesiydi ki bunun anlamı, özel tahsis ile üretimin otoriter örgütlenmesinin birleşmesinde artıştı."[24] Üretim araçları ve baskı araçları üzerinde kontrol iç içe geçmişti ve üretim ile düzeni koruma faaliyetleri feodal satranç tahtasının her karesinde birbirlerine bağımlıydılar.[25]

Kentsel merkezler bu sistemin ayrılmaz parçalarıydılar. Braudel, daha yaygın bir duruşu temsil ederek, tersine Ortaçağ kentleri "kendilerini, birçok hukuki savunma gibi (kazanılmış ya da zorla alınmış) ayrıcalıklarla desteklenmiş, otonom dünyalar, kent devletleri hâline getirdiler... Avrupa'nın ilk, büyük kentsel yüzyıllarının mucizesi kentin... uzunca bir süre tamamıyla ferdi bir hayat sürebilmiş olmasıdır" fikrini savundu. Ayrıca, "kapita-

23. Gintis and Bowles, "State and Class", s. 27. Bu erime ancak, feodalizm içinde, diğer sosyal oluşumlarda olduğu gibi, sınıf ilişkilerinin devletten ayrı bir politik yapıya sahip olduklarını görerek anlaşılabilir. Feodal erime aslında biri kurumsal, diğeri politik iki birim tarafından ifade edilir. İlki, devletin temel birimi (fief), üretimin temel birimi (manor) ile örtüşür. İkincisi, devletin temel biriminin politik yapısının uç noktası, manor'ın lordu olarak vücuda bürünen, üretim biriminin politik yapısının uç noktası ile örtüşür.

24. Ellen Meiksins Wood, "The Separation of the Economic and Political in Capitalism" (Kapitalizmde Ekonomik ve Politik Olan Ayrımı), *New Left Review*, 127 (Mayıs-Haziran 1981), s. 88.

25. Nell, "Economic Relationships in the Decline of Feudalism", s. 330.

lizm ve kentler Batıda temelde aynı şeydi."[26] Bu formülasyon iki misli yanıltıcıdır. Çünkü kentlerin tabiatı sadece şu özellikleri ile feodaldi: Savunmaları, hukuki ayrıcalıkları, kesişme noktası ve alışveriş için aktarım noktası olarak ekonomik işlevleri. Feodal toplumun diğer birimleri gibi, kentler de, feodalizmin yetki verilmiş otorite ve mülk ile iktidar birleşimi özelliklerini taşıyan toplu tüzel kişiliklerdi. "Zorla alınmış" olsa da kentin otonomi ayrıcalıkları hiyerarşik sözleşme imtiyazları tarafından güvenceye alınmış, parsellenmiş bir sistem olarak feodalizmin mantık ve işleyişi ile korunmaktaydı ve kentin bölgesel otoriteler ile ilişkisi her zaman "otonomi ve bağımlılığın kırılgan dengesi" olarak kaldı.[27] Dahası, kentlerin Ortaçağ dünyası içinde ekonomik birimler olarak işleme becerisi, doğası gereği, krallıkların parçalanmış birimlere feodal bir şekilde bölünmesine bağlıydı. Dolayısıyla, kentsel temelli ticaret feodalizmin çatlakları içinde var oldu. Ancak 14. ve 15. yüzyılda büyük sistem değişmeye başladıktan sonra kentler de başkalaşmaya başladı.[28]

Susan Reynolds'ın 900 ve 1300 yılları arasında Batı Avrupa'da laik toplu hareketin yatay bağları ve örüntülerine odaklanan

---

26. Fernand Braudel, *Capitalism and Material Life, 1400-1800* [*Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, Çev., Mustafa Özel, Ağaç Yay., 1991], New York: Harper and Row, 1973, s. 398, 400. Buna karşı, kentin feodal nitelikleri konusu iddialı bir şekilde Yves Barel tarafından *La Ville medievale: Système social, système urbaine* (Ortaçağ Kenti: Sosyal Sistem, Kentsel Sistem), Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1977 kitabında ortaya kondu.

27. Paul H. Hohenberg ve Lynn Hollen Lees, *The Making of Urban Europe, 1000-1950* (Kentsel Avrupa'nın İnşası, 1000-1950), Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985, s. 43. Dengeli bir özetle, onlar da "kentleri Ortaçağ kültürel bütünlüğü içinde yabancı üremeler, 'modern' laik değer ve fikirlerin yeşerme alanı olarak görme basitleştirmesini çekici de olsa" reddederler. "Üzerinde durduğumuz gibi, Ortaçağ kilisesi giderek artan şekilde kentseldi ve sistemin bir bütün olarak birleştirilmesi ve uygarlaştırılması misyonlarının başlıcaları kentlerde geliştirildi. Diğer bir deyişle, geçerli değerlere meydan okuyacak pratik ve fikirleri barındırsalar da, kentler, Ortaçağ sosyal idealleri arayışında vazgeçilmezdi" (40).

28. Bu konuları, benzer bir yönelim ama farklı vurgularla, *City Trenches*'in 2. bölümünde ele aldım. Bakış açısının değişmesiyle bu formülasyon, Braudel'in neden ve sonuç tartışmasının tersine çevrilmesidir.

yakın zamanlı, öncü çalışması, kentin feodal üretim biçiminin temel parçası olduğu görüşünü güçlü bir şekilde destekler. İlk olarak "sosyal ve politik örgütlenme –özellikle toplu tezahürleri– içinde Batı Avrupa'nın farklı bölgeleri arasında, genelde düşünüldüğünden çok daha az fark olduğunu" ve ikinci olarak, kentsel ve kırsal topluluklar arasında yaygın olarak iddia edildiğinden çok daha az fark olduğunu gösterir. Tabii ki, "İlk bakışta, cumhuriyetçi anayasaları, ticaretle ilgili kuralları, endüstriyel çatışmaları ve kişisel olarak özgür nüfusları ile kentler monarşik, beylik ve tarımsal Ortaçağ içinde bir aykırılık gibi" göründüğünü kabul eder. Ama bu belirgin zıtlık genellikle aldatıcıdır, sadece kent, feodalizmin makro özellikleri içinde yerini bulduğu için değil ama kentlerde hayatın kurum ve modelleri kent dışı kurum ve modellere birçok yönden oldukça benzer olduğu için.[29]

Reynolds'ın kentler konusundaki savı Ortaçağ hayatının sağlam toplu alışkanlıkları hakkındaki yoğun bir şekilde belgelendirilmiş iddialarının içine yerleştirilmiştir. Topluluğun yatay bağlarının feodalizmin parsellenmiş özellikleri tarafından nasıl mümkün kılındığını ve hem gelenek, hem kanunun, hareket için temel iskelet olarak, tüzel kişilik için –kentsel olanlar da dahil olmak üzere– nasıl bir çerçeve sağladığını gösterir. Laik toplumun toplu hareketlerinin gücü ve ortaklığı hesaba katıldığında, kentlere feodalizm içinde "dahili" ya da "harici" varlıklar olarak bakışımızda ibre ilkine doğru keskin bir şekilde döner. Ortaçağ kentlerinin köken, kuruluş ve otonomisi için durum böyledir.

10. ve 11. yüzyılda meslekleri birinci dereceden tarımla ilgili olmayan ve kendilerinin ve başkalarının bağımsız olarak algıladığı kentsel sosyal birimler kuran insanların kümelenmelerini açıklamak için çok çaba harcanmıştır. Harold Carter, rakip

29. Reynolds, *Kingdoms and Communities*, 1556. Krallık ve Hıristiyanlığın birleştirici rolü hakkında, Maurice Keen, *The Pelican History of Medieval Europe* (Ortaçağ Avrupa'sının Tarihi (Pelican Serisi), Londra: Penguin Books, 1968, bölüm 1 ve 4. Dünyevi yönetim ve kilisenin prensipleri arasında tekrar eden gerilimler vardı ama aynı zamanda, dinsel taç giyme töreninin de gösterdiği gibi, Ortaçağ krallığının hissedilir bir dinsel yanı da vardı.

bakış açılarını özetlerken, aralarında yararlı bir ayrım yaratır: Ticari yerleşim kuramı (Henri Pirenne ile ilişkilendirilen, kentlerin uzun mesafe ticareti yapan tüccarların, ana hareket hatları üzerindeki önemli noktalarda yerleşmeleri ile geliştiğini savunan bakış); pazar kuramı (kenti, uzun mesafe ticaretinden çok bölgesel bir düğüm noktası olarak gören); zanaatkâr kuramı (kentlerin zanaatkârların artan bir işbölümü kapsamında kümelenmesi ile ortaya çıktığı savı üzerinden, alışverişe değil, üretime vurgu yapan; bariz gerekçelerle birçok Marksist bu versiyonu kendilerine yakın bulmuştur); lonca kuramı (başlangıçta dinsel ya da sosyal gerekçelerle kurulan derneklerce yaratılan kanuni hakları vurgulayan); askerî kuram (insan ve faaliyetlerin bir noktada toplanmasını garnizon kurma ihtiyacı kapsamında değerlendiren); dinsel kuram (toplaşmaya kilisenin hakları, ayrıcalıkları ve dokunulmazlıklarının sebep olduğunu düşünen); özgür köy kuramı (yeni kentleri zaten otonom olan daha küçük köylerin büyümesi olarak gören) ve Romanist kuram (feodal kentlere Roma kentlerinin direkt vârisi olarak yaklaşan). Bu alternatifler, tabii ki, ya biri ya diğeri değildir ve bazı kombinasyonlar bazı yerler için diğerlerinden daha ikna edici olabilir. Feodal kentin kökeni Roma *castrum*'u, güçlendirilmiş bir konut ya da şato ya da kiliseye ait bir merkez olsun ya da olmasın, bunlar, "eğer zanaat ve ticaret onları, varolan nükleer mukavemet noktasına aşılanan ikinci öğeyi yaratan, aktif etkileri ile kente dönüştürmeseydi" tekil noktalar olarak kalırlardı.[30] Bu itibarla, bütün Ortaçağ kentleri ya bölgelerinin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan merkezî yerler ya da daha akışkan ve bazen daha büyük ölçekte olan ticaret ağları içindeki noktalar ya da ikisi birdendiler.[31]

30. Harold Carter, *An Introduction to Urban Historical Geography* (Kentsel Tarihsel Coğrafyaya Giriş), Londra: Edward Arnold, 1983, s. 34-5.

31. Bu ikili bakış açısı Hohenberg ve Less'in Avrupa kentleşmesi analizinin analitik kalbi. "Merkezî Yer Sistemi, toprak ve çiftçilerinin sabitliğini temel alır. Derecelendirilmiş merkezlerin düzgün bir geometrik mozaiği bir bölgenin ticari, yönetim ve kültürel ihtiyaçlarını yapılandırır ve zaman içinde bölgeleri birleşik bir ulus içine toplar... bunun tersine, Ağ Sistemi, taşınabilir varlık ve evrensel

Reynolds, çeşitli, Ortaçağ kentlerinin doğuşu yorumlarına katılmamaktan çok, kentselin doğuşu için bağımsız bir kuram arayışının, kentlerin ilk baştan beri bütün feodal ilişkiler içindeki doğal yerleri sebebiyle geçersiz olduğunu düşünür. Feodal dönemin başlangıcında, kentsel işlevler ve kentsel özellikler, tarımsal yerleşimlerden daha büyük olmayan yerler tarafından sergilenmiştir ama onlarsız bir sistem olarak feodalizm mümkün olmazdı. Frederic Cheyette'in gösterdiği gibi, kırsal dünya 5. yüzyıl, 10. yüzyıl arasındaki karanlık dönemde yeniden yapılandırılmıştır. Roma, ufak çiftliklerden büyük villalara, tarım dünyasına özgü dağınık yerleşimler, düzenlenmiş tarlalarıyla çekirdek köylerin ağlarının yerlerini alması ile kaybolmuştur. Yeni alanlara daha önce görülmemiş bir yoğunluk seviyesinde yerleşilmiştir. Bu gelişmenin ana etkisi, Avrupa tarımını, 5. yüzyıl öncesi kırsal kesimi karakterize eden göçebe, pastoral, yabani ot ekonomisinden saptırmasıydı. İkinci etkisi ise kentsel gelişmenin potansiyel düğüm noktalarını sunmasıydı.[32]

Kentlerin bu proto-kent temelinden büyümesi, erken Ortaçağ Avrupa'sı kırsalında zenginlik ve nüfusun artışı ile el ele gerçekleşti. Bu bakış açısından "ne 'kent öncesi' kalelerin, ne de 'kent öncesi' ticaret yerlerinin kent olduğu" tek bir an yoktur. Kentlerin büyümesi, bu nedenle, feodal üretim biçimini daha genel olarak şekillendiren demografik, politik, askerî, dinsel ve ekonomik faktörlerin kesişimlerinin daha geniş açıklamaları içinde daha iyi yorumlanır[33] ama tabii, kentsel büyüme bir kere harekete geçtikten sonra kendi kendini güçlendiren öğeler barındırır.

---

fikirlerin değişken güçlerine tanıklık eder. Kentleri arasındaki bağlar matematiksel olarak tanımlanabilseydi, Öklid geometrisinden çok topoloji şeklinde olurdu. Bizim tercihimiz iki modeli, şehirlerarası ilişkilere ve karmaşık kentselleşme sürecine bakışın birbirini tamamlayıcı yöntemleri olarak kullanmak." Hohenberg ve Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 69-71.

32. Frederic Cheyette, "The Origins of European Villages and the First European Expansion" (Avrupa Kasabalarının ve İlk Avrupa Yayılımının Kökeni), *Journal of Economic History* 37, Mart 1977.

33. Reynolds, *Kingdom and Communities*, s. 160-1.

Elbette, Venedik dışında, ilk feodal kentlerin ya çok az resmi bağımsızlıkları vardı ya da hiç yoktu. "Gene de her kent, doğası gereği, Ortaçağ yönetim ve yargı metotlarının bütün yerel topluluklara sağladığı otonomi fırsatlarından en iyi şekilde yararlanacak şekilde donatılmıştı." 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar olduğu gibi, bu fırsatlar zaptedildiğinde, kent sakinlerinin toplu hareketlerinin feodal hukuk ile sosyal, politik ve ekonomik ilişkiler çerçevesi içinde özel bir yetkiye ihtiyacı yoktu:

> Kent sakinleri, yöneticileri ya da herhangi başka biriyle müzakere edecek ortak çıkar, güven ve etkiye sahip oldukları andan itibaren, bunu istedikleri her konuda yapabilirlerdi, geleneklerinin onaylanmasını istemek, borçlarının sınırlandırılması ya da hatta yeterince hırslılarsa, tamamen yeni imtiyazlar. Bir kent halkının başarısını sınırlandıracak olan, lonca ya da normal meclis, hangisi üzerinden çalışıyor olursa olsun, resmî anayasal mekanizmasının ya da yasal duruşunun eksikliği değil politik ve ekonomik gücünün eksikliğiydi.[34]

Kısaca, otonom, kendi kendini yöneten, yerel ve uzun mesafe ticari işlevleri olan kentler ve emek yoğun üretim merkezleri diğer yerel topluluklardan sadece bağımsızlık ve hareket özgürlüklerinin derecesi ile farklıydılar, tür olarak değil. Eğer kentin bu tüzel yönünü feodalizmin daha geniş çerçevesinden ayrı değerlendirirsek, bu anakronistik teleoloji olur. Sistemin diğer tüzel varlıkları gibi kentler de mülk ve hâkimiyetin karışımı tarafından tanımlanan yerel bir düzene sahip bütün dünyalardı.[35]

Eğer kentler, tarihi geriye doğru okuyarak ve ekonomik faaliyetin daha geç tanımlamalarını anlayışsız çağdaşlara dayatarak, feodalizm içinde dış kapitalist aktörler olarak görülebiliyorsa, Sweezy-Postan duruşunu reddederek dışlanamayacak olan şey, tarihsel değişimin uzun akışı içinde *feodal* kentlerin bir kapitalist meydan okumanın kuluçkası olmuş olabileceğidir. Birazdan, benim durumun bu olduğunu düşündüğümü göreceğiz ama "dış"

34. A.g.e., s. 164, 168.

35. Lordluk yönetimi ve tebaa hizmetinin bir araya gelişi tartışmalarının iyi bir özeti Keen, *Pelican History of Medieval Europe*, s. 54-5 içinde bulunabilir.

konum ile alakalı olarak değil. Sadece kentsel merkezlerin bu çift taraflı yönleri Merrington'ın feodal kentin otonomisini "içsel bir dışsallık" sahibi olmak şeklinde tanımlamasını haklı çıkarır.

> Ortaçağ kentlerinin "özgürlüğünü" tek taraflı, tek yanlı anlamda, hem ticari sermayenin bu özgürlüğünün "dışsallığına" neden olan, hem de sınırlarını belirleyen feodal bağlam dışında yorumlamak [yanlıştır]. Kentin otonomisi bir "feodal olmayan ada"nınki (Postan) gibi değildi; özgürlüğü ve tüzel anklav olarak gelişimi de Weber'in tarihselci formülasyonundaki gibi "*kendi* arzuları doğrultusunda" değildi. Kökeni feodal biçimi ortaya çıkaran bağlılık/tahsis politik ve ekonomik ilişkilerinin çakışmasında olan, hâkimiyetin parçalanışının geneli tarafından temellenmiş ve sınırlandırılmıştı. Ortaçağ kentinde ticari sermayenin tamamen gelişimini teşvik eden, tam da bu tüzel, kentsel otonominin hâkimiyet temelli hücresel yapı içinde "çeşitli derecelerde toplu derebeylik" olarak varlığıydı. Dolayısıyla, kentsel "kapitalizm" feodal biçime hem içsel, hem dışsaldı; ya da daha doğrusu ilki ikincisinin şartıydı.[36]

Ama kapitalistlerin (sermayenin birikim, alım ve satımında uzmanlaşmış insanların)[37] kendilerinin gündelikçi işçi çalıştırmadıkları ya da direkt olarak üretimi düzenlemediği bu ticari kapitalizmin, ilerideki kapitalistlerin üretim üzerinde direkt kontrol kurduğu kapitalizm ile ilişkisi neydi? Düz bir çizgide bir ilerleme mi vardı ya da Pirenne'nin metaforundaki gibi, kapitalist gelişme "birbirlerinin devamı olmayan ama krizlerle sekteye uğrayan bir seri birbirinden ayrı dürtü tarafından" mı belirlenmişti? Bu tarih, "her basamağın ansızın ondan önce gelenin üzerinde yükseldiği bir merdiveni anımsatır"[38] diye ısrar eder. Ama eğer bir merdiven gibi idiyse, kentsel basamaklarının önemi nedir?

---

36. Merrington, "Town and Country", s. 78.
37. Tilly, *Coercion, Capital, ...* [*Zor, Sermaye ...*], s. 17.
38. Şöyle devam eder: "Kendimizi yumuşak ve düzenli bir yükseliş değil bir seri kalkış karşısında buluruz." Henri Pirenne, "The Stages in the Social History of Capitalism" (Kapitalizmin Sosyal Tarih içindeki Basamakları), *American Historical Review* 19, Nisan 1914, s. 515, 495.

III

Feodal kentlerin ticari kapitalizmi ile feodal sonrası merkantilizmin mutlakiyetçi rejimlerin politik sermayesi içinde kurduğu karargâh ve fabrika kentlerinin endüstriyel kapitalizmi arasındaki ilişki kesinlikle düz bir çizgide ilerlemiyordu. Ne feodal kent erken modern kentin doğrudan atasıydı, ne de erken modern kent endüstriyel-kapitalist kentin. Bu tarz düşünceler Jan de Vries'in erken modern Avrupa'da Avrupa kentselleşmesi rekonstrüksiyonu tarafından kesin bir şekilde püskürtülmüştür. 1500'den 1800'e kadar Batı Avrupa'daki nüfusu 10.000'den büyük olan bütün kentlerin üzerinden inşa ettiği bir veri setini temel alarak, Ortaçağ kenti ve endüstriyel kent arasındaki uçurumu doldurmayı ve Avrupa kentlerinin uzun vadeli genişlemelerinin ne direkt, ne de aralıksız olmadığını göstermeyi başarmıştır. Engels'in incelediği, geç 18. yüzyıl ve erken 19. yüzyılda *de novo* yaratılan "büyük kentler" ile sonuçlanan, kapitalizmin istikrarlı gelişimi ile el ele giden kademeli ve mülayim bir kentselleşme süreci yoktu.[39]

---

39. Jan de Vries, *European Urbanization 1500-1800* (Avrupa Kentleşmesi 1500-1800), Londra: Methuen, 1984. De Vries'in yarattığı veri tabanı başlıbaşına büyük bir başarı. 1500-1800 arasında, herhangi bir dönemde, en az 10.000 nüfusa sahip olmuş 379 kentin hepsi için 50 yıllık aralıklar içinde nüfus hesaplaması şeklinde bir araştırma. Bu istatiksel temel Avrupa kentinin gelişimini açıklama nesnelerinin tanımlanmasında önemli ölçüde varsayımın ilerisine geçme imkânını sunuyor. Alt sınırı 10.000 koymak ile ilgili eleştirel bir yorum için, Jack Goldstone, "Cities and Social Change" (Kentler ve Toplumsal Değişim), *Sociological Forum* 2, Kış 1987.

Dikkatli bir incelemede, Paul Wheatley, Vries'in kenti daha geniş kentleşmiş bir toplum içinde bir sektör olarak görme ve kentsel-kırsal etkileşimini bölgesel bir çerçeve içinde, büyük ölçekli süreçlerin üzerine eğilerek inceleme çabasının Avrupa dışındaki kentsel hiyerarşilerin çalışılmasında başarılı sonuçlanmış bir uygulama olduğunun üzerinde durur. Paul Wheatley, "European Urbanization: Origins and Consummation" (Avrupa Kentlesmesi: Kökeni ve Sonucu), *Journal of Interdisciplinary History* 17, Sonbahar 1986. Önemli örnekler: Robert Redfield, *The Primitive World and its Transformations* (İlkel Dünya ve Dönüşümleri), Ithaca, NY: Cornell University Press, 1953; Gilbert Rozman, *Urban Networks in Ch'ing China and Tokugawa Japan* (Chi'ng Çin ve Tokugawa Japonya'da Kentsel Ağlar), Princeton, NJ: Princeton University Press, 1973; Rozman, *Urban Networks in Russia, 1750-1800, and Premodern Periodization* (Rusya'da Kentsel Ağlar, 1750-

Ortaya çıkan model devamsızdı. Ortaçağ dönemi 3.000 ile 4.000 arasında bir kent mirası üretti.[40] 16. yüzyıl boyunca, bu yönetim ve ticaret merkezleri kabaca aynı hızda büyümekteydi ve küçük kaldılar. Bu bölgeler, kentsel bir sistem olarak, bu işlevleri, feodalizmin şartları çerçevesinde yerine getirecek kapasiteye sahip bütün müsait topoğrafik yerleri değerlendirdiler. 16. ve geç 18. yüzyıl arasında bu kentler stoğu giderek daha heterojen ve rasgele bir kentselleşme için oyun alanı sağladı.

Bir bütün olarak, Ortaçağ kentselleşmesinin modeli, özellikle Kuzey Avrupa'da, nispeten istikrarlı, eşit bir şekilde büyüyen sistemlerdi. Çoğu kent –1330'da Kuzey Avrupa'daki 3.267 kentin 3.000 kadarı– 2.000 yerleşimciden az nüfuslu yerel alışveriş merkezleriydi. 2.000 ve 10.000 arası nüfuslu orta derece kentler geriye kalanların çoğuna tekabül ediyorlardı; bunların genelde pazar yanında yönetim işlevleri de vardı. 10.000'den fazla nüfusu olan kentler 50'den azdı, en büyüğü yerelden çok denizaşırı ticarete yönelmişti ve ortalamaları 19.000 yerleşimciydi.[41]

Daha sonra, 17. yüzyılda bazı kentler kuzeybatı Avrupa'ya egemen olmak için sürüden ayrıldı, böylece 18. yüzyılın ortasına gelindiğinde yeni bir kentsel hiyerarşi kurulmuştu. 1500-1750 dönemi, bu nedenle, kraliyet otoritesi ve ulusal ve denizaşırı ticaretin örgütlenmesinin odaklandığı, boyut olarak Floransa, Venedik ve Milano[42] gibi büyük kent devletleriyle çekişen ve

---

1800 ve Modern Öncesi Dönemlendirme), Princeton, NJ: PrincetonUniversity Press, 1976; Paul Bairoch, *De Jericho à Mexico: Villes et économie dans l'histoire* (Eriha'dan Mexico'ya: Tarihta Kentler ve Ekonomi), Paris: Gallimard, 1985; ve G. William Skinner (Der.), *The City in Late Imperial China* (Geç Çin İmparatorluk Döneminde Kent), Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1977. Hohenberg ve Lees'in Avrupa kentleşmesine kapsamlı genel bakışı merkezi noktalarda Skinner'ın çalışmasından yararlanır.

40. De Vries, *European Urbanization*, s. 69.

41. Bu hesaplamaların bulunduğu kitap, Norman Pounds, *An Historical Geography of Europe, 450 B.C.-A.D. 1330* (Avrupa'nın tarihsel Coğrafyası, MÖ 450-MS 1330), Cambridge: Cambridge University Press, 1973, s. 358. Hohenberg and Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 51-5 içinde de tartışılıyorlar.

42. 1490'da Floransa'nın nüfusu 297.000, Milano'nun 337.000 ve Venedik'in 357.000'di. Tilly, *Coercion, Capital, ...* [*Zor, Sermaye ...*], s. 48.

Avrupa hegemonyası coğrafyasında bir kaymayı işaret eden dev Barok başkent ve ticaret merkezlerinin geliştiği, tutarlı, seçici ve yoğun bir kentsel büyüme ânını temsil eder. Aynı zamanda, binlerce küçük kent ya büyümedi ya da geriledi. Tersine, 1750 sonrasındaki yüzyılda kentsel büyüme orantısız bir şekilde daha küçük, eski kentlerde ve yeni, küçük endüstriyel kentlerde yoğunlaştı; en büyük kent merkezleri ağırkanlı bir şekilde büyüdü. De Vries bu modeli "aşağının kentleşmesi" olarak adlandırır. 19. yüzyılın ortasında bir tane daha kayma gerçekleşti. O dönem, İngiltere'de Manchester gibi kentlerin büyümesini takiben, kentsel büyüme bir kere daha dev ve hızla büyüyen insan ve işlev yoğunlukları liderliğinde ilerliyordu ama eski ticari kentler de çok hızlı büyümelerine devam ediyor olsalar da, bu kez politika ve ticaret faaliyetlerinde daha çok kapitalist üretim ile ilişkilendiriliyorlardı.[43]

Bu karmaşık kentsel model geç feodalizm ve ilerisinde geçerli olan dönemsel değişimler hakkındaki anlayışlardan birçoğunu sınırlandırır; çözülmesi gereken bulmacalar ortaya atar ve birçok olası açıklama yöneliminin ipuçlarını verir. Göreceğiz ki, bunların, feodalizmden kapitalizme geçiş hakkındaki Marksist tayinlere kentsel-mekânsal bir öğe takdim etmek ve bu dönemsel değişimi, feodalizmden bu geçişin anlamını, merkezî ulusal devletlerin doğuşunu kapsayacak şekilde genişletmeden açıklama çabalarının sınırlarını ortaya koymak gibi bir ikili etkisi var. Böyle bir genişleme olmadan geç feodal ve erken modern Avrupa kentlerinin rolünü sebep ve sonuç şeklinde anlamak

43. De Vries, *European Urbanization*, 6. ve 7. Bölüm ve s. 255-60. Bu, kentin büyümesinin zaman içindeki rengârenk yörüngesiyse de, aynı zamanda, bu yüzyıllarda kentin gelişiminin konumunda radikal bir kayma oldu. 17. yüzyılın ilk bölümünde Akdeniz ve çok merkezli kent sisteminden Kuzeybatı Avrupa'da tek merkezli bir sisteme doğru kesin bir kayma görüldü. Bu konuda bir tartışma için, Charles Tilly, "The Geography of European Statemaking and Capitalism Since 1500" (Avrupa Devlet İnşası ve Kapitalizmin 1500 Yılından İtibaren Coğrafyası), Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, New York, Working Paper No. 4, Ocak 1985.

mümkün değildir.[44] Bu yolda, de Vries'in kentsel portresinin ortaya attığı ampirik meydan okumalara uygun bir şekilde ilerlemek nasıl mümkün olabilir?

IV

Bu aralıklı kentleşme hikâyesinin ve kentlerin hem kapitalizm, hem merkezî devletlerin gelişimi ile karşılıklı dinamik ilişkilerinin altında olan ve onu temellendiren şey, mülk ve politik otorite arasındaki ilişkideki şiddetli bir kaymaydı. Eğer feodalizmi basit bir şekilde sadece bir üretim sistemi olarak değil,

---

44. Takip eden tartışma tamamlanmış değil. Eğer modern Batı toplumunun oluşumunu sadece feodalizmden kapitalizme geçiş kapsamında değil, aynı zamanda, özellikle devlet inşası ve uluslararası jeopolitik bir rakip ulusal devletler sisteminin gelişimi kapsamında anlarsak, o zaman, savaş ve askeriyenin rolü, diplomatik ilişkiler ve koloni fetihleri gibi burada üzerinde durulmayan bir grup konu oldukça temeldir. Burada benim amacım çok daha sınırlı: Kentsel gelişim ve Avrupa modernitesi arasındaki bağlantıları çizmek ve bunu yaparak Marksizm'in ilk, dönemsel dönüşümü projesinin anahtar temaları hakkında yorum yapmak. Makrososyolojik bakış açısından dönemsel dönüşüm konularında "eğer Avrupa tarihinin genel bölümleri olarak kullanılıyorlarsa, ne feodalizm, ne de kapitalizm, sadece ekonomik başlıklar olabilirler" fikrini savunan ve bu nedenle, 1500 sonrası Avrupa'sının dinamizmini anlamak için kullanılmamalarını öneren fikir verici bir tartışma için, Michael Mann, *Sources of Social Power*. Alıntı s. 375-6.
Eğer, Michael Mann'ın yazdığı gibi, feodal sonrası Avrupa'da "kapitalizm ve ulusal devlet gevşek ama düzenli ve yoğun bir ittifak kurdularsa" ve "gerçek hayat kapitalizmi, Avrupa ve bütün dünya çapında bir süre muzaffer olmuş olan ekonomi biçimi, aslında başka iktidar biçimlerinin, özellikle askerî ve politik iktidar şartı olduğunu ve onları içinde taşıdığını görüyorsak" (446, 495), o zaman, Chales Tilly ile beraber, "dominant baskı ve birikim modellerinin yaşayan kentlerin gerçek deneyimlerini nasıl etkilediğini ve kentlerin karakterlerinin bu baskı ve birikim modellerini hangi ölçüde belirlediğini" sormamız gerekir. Charles Tilly, "Since Gilgamesh" (Gılgamış'tan Beri), *Social Research* 53, Sonbahar 1986, s. 410. Maalesef, canlı feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları merkantilizm yazınından kopuk bir şekilde gerçekleşti. Bunun bir sonucu olarak, ulusal devletlerin güçlendirilmesi ve devletlerin kuruluşu ve modern kapitalist ekonomilerin kuruluşu arasındaki karşılıklı ilişki gereksiz bir şekilde gölgelendi. Geçiş ve merkantilizm yazını arasındaki ayrımı konusunda düşünmek için ilk olarak beni Margaret Somers'ın yazıları heyecanlandırmıştı. Fikir verici bir tartışma için, Charles Tilly, "Space for Capital, Space for States" (Sermaye için Mekân, Devlet için Mekân), *Theory and Society*, s. 15/1-2, 1986.

"devlet ve ekonominin bir eklemlenmesi"[45] olarak anlarsak, o zaman, "feodalizmden kapitalizme geçiş"in, devletin doğasında, ekonominin karakterinde ve ikisinin arasındaki ilişkide kökten değişimler içeren ikili karakterine odaklanmakta daha başarılı oluruz.

Devletler konusunda, egemenlik ve hükümdarlık arasındaki gergin ikilik, ilkinin lehine çözülür. Özel bir tip devlet, ulusal devlet, alternatif tiplerin arasından baskın biçim olarak ortaya çıktı. Özel mülk ve hükümdarlık arasındaki ikilik, ekonomi ile ilgili olarak, aynı şekilde ilki lehine çözüldü. Devlet ve ekonominin eklemlenmesi artık yoğunlaştırılmış hâkimiyet ve mülk arasında kararlı bir ayrım temelliydi.

İkisinin feodal çakışması merkantilizm dönemi içinde kopmuştur. Devlet, aynı anda, hem mülk üzerinde mutlak hak iddiasını, feodalizmin mülk hakkı olan[46] hücre tarzı birimlerini yok ederek, öne sürerken, hem de kendini direkt olarak yönetim ve hâkimiyet ile ilgili olanlar dışında bütün mülk haklarından mahrum etti. Bu ayrım ile kapitalizm gerçekten doğmuş oldu. Devletlerin artık şiddet kullanımı ve koruma ücretlerinin toplanması üzerinde (yakın ve büyüyen) bir tekeli vardı ve lordların hukuki faaliyetlerinin de yerine geçtiler; aynı zamanda, hükümetler mülkü olanlara koruma ve zamanla, devletin temsil ve yönetim kurumlarında görev alma olasılığını sundu. Devlet artık bir yandan özel ekonomiden feragat ederken, bir yandan da ekonomiye onun –ve kendisinin– adına müdahale ediyordu.[47]

---

45. Gintis and Bowles, "State and Class", s. 35.

46. "Hükmeden devlet ve derebeylik ekonomisinin birleşiminden ayrılması, toprak sahibi sınıfın elinden sosyal hâkimiyet pozisyonunun yeniden üretimini sağlamakta kullandığı geleneksel yollarını aldı. Bu yönde ilk adım, lordu feodal üretim alanında politik liderliğinden mahrum bırakan hizmetlerin müşterek kılınması oldu. Geleneksel Marksist kuramın üretim alanı *içinde* politik bir yapı görmeyi reddetmesi bu değişimin öneminin genel olarak küçümsenmesine neden oldu." Gintis and Bowles, "State and Class", s. 41.

47. Frederic Lane, "The Role of Governments in Economic Growth in Early Modern Times" (Erken Modern Dönemlerde Devletlerin Ekonomik Büyümedeki Rolleri), *Journal of Economic History* 35, Mart 1975. Lane, erken modern Avrupa'da devletleri kârlarını en yüksek seviyeye çıkarmayı amaçlayan işletmel-

Sonuç, merkantalist prensip ve uygulamalar himayesi altında devlet ve ticareti arasında dinç bir sinerji oldu. Devlet ve sermaye beklentilerinin karşılıklı teyit edici oldukları ortaya çıktı. Ne kadar birbirlerinin içine geçseler de, aralarında o an için hangisi baskın hâkimiyet ve mülk alanları olsa da, artık bağımsızdılar, ilişkileri ise koşulluydu.

Bu ayrımın birçok sonucu oldu. Şüphesiz ki, bu kapitalist birikim için vazgeçilmezdir, çünkü "devlet mülk sahibi sınıfı, direkt politik iktidarlarından ve doğrudan üretim ve mal elde etme ile ilgili olmayan görevlerinden mahrum etti", bu da onlara "umumi ve toplumsal işlevlerinden arındırılmış, özel, istismarcı güçlerini" bıraktı. Bu bakış noktasından, kapitalizm, yeni devlet "daha önce görülmemiş şekilde *kamusal* bir karakter ile" ortaya çıkarken, mülke bağlı olan politik iktidarın özelleştirilmesini temsil ediyordu. İşyerinde sermaye galip çıkmıştı; işyerinin dışında ise sermaye, feodalizm altında ekonomik yönden baskın sınıfların sahip oldukları imtiyazdan yoksundu.[48]

Bu bölünme kentlerin gelişimini derinden etkilemiştir, sadece kent temelli ilişkiler ağı içinde noktalar olarak değil, mekân içinde dizilmiş özgün biçim ve sosyal ilişkilere sahip yerler olarak da. Mülk ve hâkimiyetin sınırlarının çizilmesi ile devlet ve özel ekonomi kentsel mekânın düzenlenmesini biçimlendiren iki ana araç oldu. Aralarındaki denge, yakında göreceğiz ki, feodal sonrası dönemde kentleşmenin gelişimi gibi, kesikli ve

---

er olarak değerlendirdiği bir model geliştirir: "Devlet şiddet kullanımı ve koruma için ücret toplama tekelini garantiye aldığı zaman, ücretleri sunduğu korumayı üretmek için yaptığı harcamanın üstüne yükseltebilir; yani vergilerle bölgesinde düzeni sağlamak ve onu dışardan gelen saldırılara karşı savunmak için gerekenden fazlasını toplayabilir. Ekonomik bir işletme olarak görüldüğünde, kârını en yüksek seviyeye çıkarmayı amaçlayan bir devlet tekelini, ürünlerinin ücretini onları üretmek için harcadığının üstüne çıkarmak için kullanabilir. Bu yolla, mülk haklarını koruduklarından toplumun artı korumasının çoğunu alabilir. Bu devlet tarafından gerçekleştirilen 'almaya' ben haraç diyorum, çünkü koruma üretiminin maliyeti ve onun için talep edilen ücret arasındaki farkı adlandırmak için bir kelimeye sahip olmak yararlı; yani, korumanın üreticilerine ve tüketicilerine maliyeti arasındaki fark" (12).

48. Wood, "Separation of the Economic and Political in Capitalism."

düzensizdi. Bu tarihsel süreci takip ederek, Engels tarafından incelenen 19. yüzyıl endüstriyel kentlerine geri döneceğiz.

Eğer kentler, ticari kapitalizm ve mülk ve hâkimiyetin iktidarlarını ayrı gerçekliklere yerleştiren devlet arasındaki yeni ilişki tarafından çizilmişlerse, onlar da buna karşılık erken modern Avrupa'nın yeni devletlerinin ve yeni kapitalizminin düzenlenmesinde anahtar görevler üstlenmişlerdir.

Feodalizmin kentleri, özellikle 1300'den sonra, feodal sonrası dönem bakış açısından, kısmen çelişkili bir rol oynamıştır. Bir yandan, ilerde tam olarak mutlakiyetçilik ve merkantalizm altında gerçekleştirilecek, iktidar ve ticaretin yeni sosyal teknolojileri denebilecek sistemler için zemin hazırlıyorlardı. Diğer yandan, kentlerin en önemli feodal özellikleri –yüksek derece otonomileri, düzenlenmiş ekonomileri ve iktidar ve mülkün yasal ve tözel bir araya gelişi– öncülük yaptıkları politik ve ekonomik buluşların, gelişimlerinin devamı için sınırları dışındaki (hem kırsal, hem kentsel) yerlere yönlendirilmesine yardım etmiştir.

Feodal kentler başlangıçlarından beri ticariydi. Giderek hızlanan zanaat üretiminin detaylandırılması ve ticaret ağlarının yerel bölgelerin sınırları dışına genişletilmesi için ekonomik ortamı sağladılar, korudular ve düzenlediler. Ortaçağ tarımı ve kırsal verimliliğin artışının başarısı, kentlerin feodalizm içinde ağırlığı olan tüzel aktörler hâline gelmelerini sağladı. Böylece, mutlakiyetçilik ve merkantalizm döneminde ulusal devletin geldiği yere benzer bir şekilde, ekonomik faaliyet içine daha iyi entegre olmuş birimlere de dönüştüler. Giderek daha muktedir olan kentler ve içlerindeki tüccarlar, feodalizm geliştikçe artarak, geleceğin ticari modellerini haber veren yeni ticaret biçimlerini ayrıntılı bir şekilde hazırladılar.[49]

49. Pirenne, "Stages in the Social History of Capitalism", s. 508-9. Pirenne, 14. yüzyılın feodal kentleri hakkında yazarken, en büyüklerinin hırslı hedefine dikkat çeker: "Çok sayıda belge ispat eder ki, büyük kentlerle öyle işinsanları vardır ki, bunlar yüzlerce yün çuval, kumaş balya, şarap fıçısı, ihraç ve ithal eder, emri altında bir ordu komisyoncu ya da 'çavuş' (hizmetçi, uşak vb) bulunur, kredi mektupları Champagne Fuarlarında görüşülür ve ihtiyacı olan prens, manastır ve kentlere birkaç bin libreye kadar çıkan borçlar verirler."

İki yüzyıl sonra ulusal devletler gibi, kentler de, belediye mevzuatları ve vatandaşlık üzerinde kontrol yolu ile ekonomik faaliyetlerinin tüzel karakterini pekiştirdiler. Piyasa rekabetinin birimleri sadece bireysel tüccarlar değildi, tekel ayrıcalıklarını kırsal bölgelere ve rakip kentlere zorla kabul ettirmek isteyen kentlerin kendileriydi. Bu yollarla, feodalizm içindeki kentsel merkezlerden bazıları ekonomik üretim ve borsa teknik ve pratiklerinin korunmuş bir politik çerçeve içinde çözümlenmesi için laboratuvar görevi görüyorlardı. Böylece, ilerde çok daha büyük bir ölçekte incelenecek olan dinamik bir repertuvarın tarih ve deneyimini hazırladılar.

Feodal kent aynı zamanda politik bir kuluçka makinesiydi. Özerk yönleri, genel olarak, feodalizm içinde mümkün kılınan tüzel izolasyonun bir örneği olsa da ve kentler zaten şirketlerin yasal kapasitelerine sahip oldukları için, kent halkı otonomilerini kabul ettirmek için yeni bir politik kurama ihtiyaç duymasalar da, özerk yönetim hakkı özellikle ticaret ile uğraşan kentliler için önemliydi:

> Yeni toplumların çevrelerinde geliştiği *Bourg*'lar ve eski piskopos kasabaları geçmişte, tüccarlar için ivedilik taşıyan gündelik problemler, sözleşme ve borç sorularının hükümleri, ücret ve fiyat düzenlemeleri ve emek ve satış koşulları konusunda az ya da hiç bilgisi olmayan piskopos ya da soylu toprak sahipleri tarafından yönetilmişlerdi.[50]

Bu nedenle de, kentler, genelde başarılı bir şekilde, politik otonomilerini feodalizmin bağımlı çerçevesi içinde büyütmek için çabalıyorlardı.

Bu çabalar, 10. ve 11. yüzyılda zirvesini yaşayan, ticaret ve pazarlar üzerinde kraliyet tekelinin giderek daha da sürdürülemez noktaya geldiği bir anda geldi. Pazarlar özelleştikçe, ticaretin ölçeği arttıkça ve düzenlemeler özgünleştikçe ve yeni faaliyet alanlarına göre detaylandırılmaya başlandıkça, merkezî kontrol

50. Keen, *Pelican History of Mediaval Europe*, s. 92.

giderek daha da olanaksız oldu. Ticaret üzerindeki kontrolün yerel topluluklara devredilmesi ticaretin düzenlenmesini onunla her gün uğraşanların ellerine bıraktı.

Böylece, geç 12. yüzyıla gelindiğinde feodal kentlerin gelişimi devlette, uzun zamandır kurulmuş kentler için daha fazla bağımsızlık ve yeni kurulan bölgeler için kıyaslanabilir bir otonomi ile beraber kamu yönetimi teknolojilerinde ve devlet faaliyetlerinin kapsamında büyük ilerlemeler ile karakterize edilen bir "devrime" yol açmıştı. Kentlerde halkın ticaret ve günlük hayat üzerindeki otoritesi derinleşti ve genişledi. Yerel yönetimler, kendi sınırları dışında ticaret yapma ayrıcalığını garantileme ve sınırları içindeki ticaretin şartları ile ilgileniyorlardı. Bu amaçlar doğrultusunda, kentlerin kendi kendilerini yönetme kapasitesi arttıkça yeni kurum ve idari kurallar tasarlandı.[51]

Kent hakları kentin, 13. yüzyıl itibariyle büyük kentlerde yerlerine meclislerin geçtiği, toplantılarına katılan bütün kentlilere (normalde kentte bir sene bir günden fazla yaşamış ve böylece topluma katkı sağlamış olanlar tarafından elde edilen bir statü) sağlanıyordu. Bazı kentlerin temsil modelleri vasi temelliydi, diğerlerininki ise meslek. Nerdeyse hepsinde, sınıfsal ayrıcalığı olan politik elit bir grup kentin meselelerine, çoğu kez temel prensipler hakkında çekişme olmadan, hükmediyordu. Üzerinde anlaşılmış çerçeve içerisinde, ekonomik çıkar ve yönetimin kullanımı ya da yanlış kullanımı hakkındaki ateşli çatışmalar buralara has ve yaygındı.

Bu kent politikalarının dinamikliği belediye yönetimlerinin faaliyetlerinin önem ve karmaşıklığını yansıtıyordu: Mahkeme ve adli kovuşturma; endüstri ve ticaretin düzenlenmesi (vergilerin belirlenmesi, maksimum maaşların, çalışma saatlerinin ve çıraklık şartlarının kesinleştirilmesi, fiyatların kontrolü, kartellerin yasal haklardan mahrum edilmesi, malların açık pazara ulaşımını garantileyen kurallar ve ağırlık ve ölçülerin denetimi

51. Bu modelin Batı Avrupa'nın farklı bölgelerinde birçok farklı varyasyonları vardı, detaylar Kingdoms and Communities, s. 168-80, ama bu gelişmeleri toplu tek bir ses hâlinde sunmamı haklı gösterecek yeterli benzerlik de vardır.

buna dahildi); kamu çalışmalarının yapım ve bakımı, kamu sağlığının güvenceye alınması çabaları ve direkt vergilendirme ile gelirin arttırılması.[52]

Merkantilist ve mutlakiyetçi geleceği öngören ve bunun için yerinde modeller sağlayan, kentlerin sınırlı kapsamı içindeki bu ticari ve politik yeniliklerin birleşimiydi. Gene de, paradoksal bir şekilde, feodal dönemi takip eden iktidar ve ticari kapitalizm yoğunlaşması bu prototip kentsel merkezlerin dışında, başka bir yerde konumlanmıştı. Bu süreklilik eksikliğinin sebebi neydi?

Cevap işte bu paradoksun içinde yatıyor. Kentlerin tecridi ve kendilerine yetmeleri, onları, 16. ve 17. yüzyılın büyük oranda merkezî, bürokratik, mutlakiyetçi rejimlerinin gelişimi ile sonuçlanan bir süreç içinde, devletlerin ayrıcalıklarını yeniden kabul ettirmek isteyen, kral ve prenslerin rakipleri hâline getirdi. Akdeniz'den Kuzey Denizi'ne uzanan ticaret yolları üzerindeki en güçlü kentler, 18. yüzyıla kadar merkezî devletlerin onlara hükmetme girişimlerine karşı koymayı başardılar. Bu önemli istisnalar haricinde kentler otonomilerini kaybettiler: "Kentler, feodal dönem sonrası kralların ve ordularının onlara hükmedebildiği bölgelerde, krallığın bölgelerini daha da sıkıca taca bağlamaya niyetli prensler tarafından merkezileşmenin ajanlarına dönüştürüldüler."[53] Eski kentler devlet inşası süreci için sermaye kaynağı hâline geldiler. Bu nedenle, mutlakiyetçi ve anayasal devletlerin büyümesi kentlerin ayrıcalıkları pahasına oldu.[54]

---

52. Bu portre birden fazla kaynak üzerinden çizilmiştir, benim için en önemlisi, Reynolds, *Kingdoms and Communities*, bölüm 6 ve Dodgshon, *The European Past*, bölüm 6.

53. Hohenberg and Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 170. Ayrıca, Nell, "Economic Relationships in the Decline of Feudalism", s. 331-46. Oldukça ilginç ve karmaşık kent-devlet ilişkisi örneklerinden biri, Marjolein t'Hart, "Cities and Statemaking in the Dutch Republic, 1580-1680" (Hollanda Cumhuriyeti'nde Kentler ve Devlet İnşası, 1580-1680), yayımlanmamış makale, 1987.

54. Tüccarlar ve devlet arasındaki stratejik oyun hakkında faydalı bir tartışma, Edgar Kiser, "The Formation of State Policy in Western European Absolutism: A Comparison of England and France" (Batı Avrupa Mutlakiyetçiliğinde Devlet Politikalarının Oluşumu: İngiltere ve Fransa'nın Karşılaştırılması), yayımlanmamış MS, Nisan 1986. Kiser, devletin potansiyel otonomisi ile ilgileniyor ve mutlakiyetçi

Burada tarihsel bir ironi var, çünkü geç Ortaçağ kenti devlet inşası için gerekli sermaye kaynaklarının bulunmasına yardım etti. Gerçekten de, bu, Tilly'nin niye bazı devletlerin 17. yüzyıldan 19. yüzyıla doğru Avrupa çapında baskın devlet bicimi hâline gelen ulusal devletlerin oluşumunda öncülük edebildiği açıklamasının dayanağı. Devletçi girişimin kalbinde savaş ve savaş açma kapasitesini bulan Tilly, yöneticilerin bu faaliyetler için gerekli kaynakları ele geçirmek için kullandığı üç farklı yol keşfeder. Kentleşmenin ve böylece sermaye yoğunlaşmasının az olduğu, Brandenburg ve Rusya gibi yerlerde, hükümdarlar halklarından doğrudan kaynak çıkarabilmek için kendi dev yapılarını inşa ettiler. Yüksek derecede otonom kentlerde sermaye yoğunlaşmasının devlet kapasitesine nazaran çok daha gelişmiş olduğu İtalya kent devletleri ve Hollanda Cumhuriyeti gibi bölgelerde, hükümdarlar kapitalistlerle sözleşme yaparak, güçlü, merkezî bir devlet yapılanmasına gerek kalmadan bu kaynakları sağladılar. Ama üzerinde durduğumuz alanlarda, özellikle Fransa, İngiltere ve Prusya'da, kentlerdeki tüccar kapitalistlerin kaynakları ve monarşinin kapasitesi arasında durum daha dengeliydi. Burada, tabii ki, hükümdarlar hem kendi kaynak çıkarıcı bürokrasilerini inşa ediyorlardı, hem de kapitalistlerle anlaşıyorlardı ama "kapitalistleri ve sermaye kaynaklarını direkt olarak devlet yapılarının içine katarken... daha fazla çaba harcıyorlardı". Bunu, meclis gibi temsil sistemleri, tüccarları devlet hazinesi içinde anahtar pozisyonlara atamak ve kapitalistlerle, mülkü koruyan, tutarlı alışveriş kuralları getirmenin karşılığında devletin artıdeğeri kendi amaçları için vergilendirme hakkını elde etmesi gibi anlaşmalar yapmak gibi mekanizmalar sayesinde yapıyorlardı.[55] "Yoğun baskı" devlet inşa yolunu takip edenlerden farklı olarak bu devletler, yeni bir kapitalizmin kaynakları ve hükümdarlık ve mülk arasında açık bir ayrım temelliydi. Ve "yoğun sermaye" yolu takip edenlerden farklı olarak muktedir, merkezî devlet araçları inşa ettiler.

---

devletlerin otonom olup olmadığı konusundaki tartışmayı bir çeşitlilik tartışmasına çeviriyor.

55. Tilly, *Coercion, Capital, ...* [*Zor, Sermaye ...*], s. 30.

Bu ulusal devletler feodal yönetimin simgesi olan parsellenmiş hükümdarlığa son verdi. Hükümdarlık ve politik kapasiteyi topladılar ve merkezî yerlerde yoğunlaştırdılar. Buralarda, başkentlerde, mahkemeler ile profesyonel finans, adalet ile askerî ve diplomatik bürokrasiler toplanmıştı. Londra, Amsterdam, Paris, Madrid, Lizbon ve yarım düzine başka kent daha önce görülmemiş boyutlara ulaştı; geç 16. yüzyıla gelindiğinde hepsinin nüfusu en az 100.000'e ulaşmıştı, bazılarının ki 250.000'e varmıştı. Mutlakiyetçi monarşilerin yeni, farklılaşmış kentleşmenin yaratılmasına katkıları şaşırtıcıdır. Mesela Madrid, Habsburglar onu 1561'de imparatorluklarının başkenti yaptığında birkaç bin sakini olan bir kentti ama de Vries'in gözlemlediği gibi, "memuriyet dışında başka bir destek olmadan bu merkezî bir konuma sahip olan kent 1600 yılı geldiğinde 65.000'e ve 1630 geldiğinde 170.000'e büyüdü."[56]

Devlet kurulumunun hızı ekonomik entegrasyon sürecininkinden yüksekti. Büyük bölgelere nüfuz eden, onlara düzen dayatabilen ve onlardan kaynak çıkarabilen bir yönetimin olgunlaşması ile Kuzeybatı Avrupa'nın çekirdeğinde yer aldığı, ekonomik gelişme için yeni bir çerçeve ve ortaya çıkmakta olan dünya ticaret sistemi içinde yeni bir yarış oluşturuldu. O zamandan günümüze kadar hem ticari, hem endüstriyel kapitalizm tarihini ağırlıklı olarak ulusal iskelet içinde inşa etti.

---

56. Jan de Vries, *Economy in Europe in an Age of Crisis, 1600-1750* (Bir Kriz Çağında Avrupa'da Ekonomi, 1600-1750), Cambridge: Cambridge University Press, 1976, s. 151. Şöyle devam eder: "Paris ve Londra'da daha çok çeşit işlev bulunduğu doğru ama idare ve hizmet konusundaki sosyal rolleri büyüme patlamalarının merkezindeydi. 16. yüzyılın ortasında Paris'in 130.000, Londra'nın 60.000 nüfusu vardı. Halihazırda Alplerin kuzeyindeki açık ara en büyük kentlerdiler. 1650'ye gelindiğinde ikisi de yarım milyon sınırına yaklaşıyorlardı; Batı Avrupa içinde daha önce görülmemiş bir durum... Danimarka Kralı III. Frederick 1660'da mutlak iktidarı üstlendiğinde, Kopenhag 23.000 nüfuslu bir kentti. Bu sayı, bir yüzyıl sonra 93.000 olmuştu." Devlet inşasının politik kuramı hakkında, özellikle devletin kudret, iktidar (hukuk ile işlenmiş kudret) ve otorite (meşru iktidar) kavramlarının gelişimi hakkında, yararlı bir tartışma için, Alexander Passerin d'Entrèves, *The Notion of the State: An Introduction to Political Theory* (Devlet Fikri: Politik Kurama Giriş), Oxford: Oxford University Press,1967.

Avrupa ekonomilerinin 17. yüzyılın derin ve çok boyutlu ekonomik krizlerine çözüm bulmaları bu yeni bağlam içinde oldu.[57] Politik iktidar ve hükümdarlık giderek yoğunlaşırken, ticari sermaye de onu takip etti. Ortaçağ kentinin sıkı düzenleyici ortamı ve yerel himayeciliğin ve kontrollerin tikelciliği, ticaretin daha büyük bir ölçeğe olgunlaşmasının önünde büyük engeller yaratmıştı. Ekonomik bir doktrin ve ekonomik pratik olarak, merkantilizm, Eli Heckscher'in emsalsiz değerlendirmesinde vurguladığı gibi, her şeyden önce bir birleştirme aracıydı. Devletin sağladığı çerçeve içerisinde endüstri ve ticaretin düzenlenişinin derecesi kentlerden yukarıya doğru kaydı. Düzenleme araçları onlar tarafından başarıyla ve ısrarla öncülüğü yapılanlardı; ama *locus* artık merkezdeydi, yeni siyasi başkentlerde, devletin kalkanı altındaydı. Bu yolla, ekonomik düzenlemelerin katılığının üstesinden, devletin sınırları ile kesişen, çok daha büyük ve daha esnek ekonomik birimlerin yaratılması ile geliniyordu.[58]

Devlet ve yeni ekonomi birbirlerini karşılıklı destekliyorlardı. Dev Barok başkentlerde zenginlik ve iktidar ele ele gidiyordu. "Her başarılı hanedanlığın arkasında varlıklı bir bankacı aile" ve aynı zamanda, detaylı ticaret örüntüleri ile beraber kırsal kesimdeki tarımsal üretim üzerinde kontrol yer alıyordu. Aynı şekilde, "başarılı devlet ve imparatorluk inşa etme faaliyetleri ve bununla ilişkili kentsel nüfus ve yönetim harcamalarının

57. Tartışmanın bir özeti için, de Vries, *Economy in Europe*, özellikle 1. bölüm. Avrupa ekonomik tarihine geç Ortaçağdan 19. yüzyıla kadar yararlı bir genel bakış için ise, William N. Parker, "The Pre-History of the Nineteenth Century" (19. Yüzyılın Tarihöncesi), Parker içinde, *Europe, America and the Wider World: Essays on the Economic History of Western Capitalism* (Avrupa, Amerika ve Dünya: Batı Kapitalizminin Ekonomik Tarihi Üzerine Yazılar), Cambridge: Cambridge University Press, 1984, i.

58. Eli F. Heckscher, *Mercantilism* (Merkantilizm), 2 cilt, İsveççeden çeviri Mendel Shapiro. Londra: Allen and Unwin, 1935. Daha yeni bir ders kitabı yaklaşımı için, Peter Kriedte, *Peasants, Landlords and Merchant Capitalists: Europe and the World Economy, 1500-1800* (Köylüler, Toprak Sahipleri ve Tüccar Kapitalistler: Avrupa ve Dünya Ekonomisi, 1500-1800), Almancadan çeviri V.R. Berghan. Leamington Spa: Berg Publishers, 1983.

yoğunlaştırılmasına doğru eğilim, özel ekonomiye ölçek ekonomisini yakalamak için benzersiz ve paha biçilemez imkânlar sundu."[59] Bu kentler, kısaca, merkezi kuzey ve batıya kaymış olan bir dünya ticaret sistemindeki konumlarından dolayı, bir yandan ticari faaliyet alanları, bir yandansa devlet faaliyetlerinin mesnet noktaları olarak hizmet veriyorlardı.

Feodal kentlerin ekonomik politika ve tekniklerinin ulusallaştırılışı, devlet iktidarı ve politik yönetimin büyümesi ile beraber, başkentlerin devlet ve ekonominin yeni karşılıklı bağımlılıklarının en görünür ürünleri olmasını açıklar. Bu devlet merkezli ticari düzen, Hamburg, Liverpool ve Cadiz de dahil olmak üzere Atlantik limanları ve Portsmouth ve Toulon gibi denizcilik merkezleri için de bir nimetti. Aynı zamanda, eski Ortaçağ kentleri, zanaat üretimi için, özellikle zanaatçılar direkt satış için değil bölgesel ve uluslararası pazarlar için üretiyorlarsa, giderek daha az kârlı yerler olmaya başladı. Bölgesel pazarlar için el işi üretimi, lonca düzenlemelerinin egemen kaldığı eski ve küçük kentlerde devam etti. Ama yatırım ve alışverişin piyasa güdümlü modelleri ile arasına böyle kapitalist öncesi bariyerler konulması ve stres altındaki kent loncalarının giderek daha savunmadaki duruşları nedeniyle (geç feodalizmde loncalar, yeni imkânlardan faydalanmak için değil, ayrıcalıklarını güvene almak için, giderek daha karmaşıklaşan düzenlemeler ortaya çıkardılar) ihracat için ürün üretimi girişimleri yaratmak amacındaki yatırımcılar kontrolsüz bölgelerde çalışmak için feodal kentlerin periferilerine kaçtılar. Buluşlar kentsel feodal kontrollere yakın ama onlardan bağımsız sınır bölgelerine taşındı. Bu yeni girişimler maaşları düşürdü, ürünleri ucuzlattı ve yeni üretim teknikleri geliştirdi. Bu yolla, geleneksel kentsel endüstrilerin altını oydular. Bekleneceği gibi, birçok kent bu gelişimi, nihayetinde başarısız bir şekilde, yasakladı.[60]

59. de Vries, *Economy in Europe*, s. 242-3.
60. Bu konuların bir değerlendirmesi için, Dodgshon, *The European Past*, s. 259-69.

Eski kentsel merkezlerin dışında ev ve atölyelerde üretim özelliğini taşıyan bu protoendüstrileşme üzerine çalışanlar esas olarak tarımsal üretime odaklandılar. Kısmen bu nedenle, R.A. Butlin terimin kullanımına karşı çıktı; üzerinde durduğu gibi, endüstriyel devrim öncesi endüstriyel gelişim farklı ölçeklerde, daha küçük kentleri de içeren, oldukça farklı yerlerde gerçekleşti.[61] Hohenberg ve Lees de, aynı şekilde, eski Ortaçağ kentleri ve kırsal bölgelerindeki üretim arasında sert bir ayrım çizilmesine karşıdırlar. Daha çok, ihraç için yerli üretim şartlarının kırsal bölgeler kadar kent merkezlerinde de olmasıyla, kentsel alanların arasında da bir devamsızlık olduğunu savunurlar. Baskın eğilim kırsal üretime doğru olsa da, imalat, bol sermaye, girişimciler tarafından yakından denetim ve piyasa yönelimlerine hızla uyum sağlama gerektirdiğinde kentsel alanlar tercih ediliyordu. Bu nedenle, protoendüstrileşmenin "en iyi, kent ya da kırsal olarak değil, hem kırsal, hem kentsel bölgeleri ve bölgesel, kentsel bir hiyerarşinin çeşitli öğelerini içeren tümleyici bir sistem olarak geliştiği" sonucuna varırlar.[62] Daha sonraları, 19. yüzyılın başına doğru, hem kırsal kesim, hem küçük kentler, hem de onların (yarı) proletarya nüfusları endüstriyel devrim zamanında yeni kapitalist endüstrileşmenin yerlileri olarak mevcut bulundular.

V

Engels, İngiliz işçi sınıfının şartlarını, kapitalist Batı toplumlarında modern işçi sınıfının oluşumunun başlangıcı sırasında inceledi. Giderek daha fazla insan, mülkiyetsizlik ve üretim yöntemleri ya da başkalarının emek gücü üzerinde kontrol eksikliği ile tanımlanan ekonomi içinde yerlerini aldılar. Bölgesel ve ulusal kapitalist emek piyasaları bu işçilerin büyük bölümünü, eski Tory paternalizmi ve karşılıklı yükümlülüklerle yumuşatılmamış maaş sözleşmelerine gömdü. Bu dönemde bir sınıf dili,

61. R.A. Butlin, "Early Industrialization in Europe: Concepts and Problems" (Avrupa'da Erken Endüstrileşme: Kavramlar ve Sorunlar), *Geographical Journal*, s. 152, Mart 1986.
62. Hohenberg ve Lees, *The Making of Urban Europe*, s. 130.

eski ticaret söylemi ile birlikte ve bazı durumlarda onun yerine geçerek, büyüdü. 18. yüzyılın "sınıf olmadan sınıf mücadelesi" dünyası artık yoktu.[63]

Ama Engels *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nu yazdığında yeni olan tam olarak proleterleştirme değildi. Bundan yüzyıl önce de, neredeyse Avrupa nüfusunun yarısı zaten işgüçlerini satarak para kazanıyordu.[64] Daha önce görülmemiş olan proleterleştirmenin yeri ve yoğunluğuydu. Sermaye ve emek yeni tipte kentsel merkezlerde yoğunlaştı.

Erken modern Avrupa'da kentleşmenin *locus*'unda Akdeniz'den Kuzeybatı Avrupa'ya[65] doğru nasıl bir dramatik kayma olduğunu ve en hızlı büyüyen kentlerin liman ve siyasi

63. On yıldan fazla bir süredir yapılmış kapitalizm içinde "nesnel" sınıf ilişkileri hakkındaki en önemli çalışma Erik Olin Wright'e aittir, özellikle *Classes*, Londra: New Left Books, 1985 [*Sınıflar*, Çev. Selma Toral, Nota Bene Yay., 2016]. Burada, John Roemer'in sömürü kavramsallaştırmasını detaylandırarak feodal, kapitalist ve sosyalist toplumlarda bir sınıf analizi çerçevesi geliştirir. Karl Polanyi İngiltere'de 1830'larda, 1834 Yeni Fakir Yasası (New Poor Law) tarafından belirlenen ve desteklenen, yeni bir ulusal emek piyasasının tasarlanışını *The Great Transformation* [*Büyük Dönüşüm*], Boston: Beacon Press, 1944 kitabının anafikri yaptı. İşçi sınıfı anlam sistemleri konusunda, Gareth Stedman Jones, *The Language of Class* (Sınıfın Dili), Cambridge: Cambridge University Press, 1983, iyi bir makale toplaması içerir ve 18. yüzyıl paternal ilişkiler hakkında ise, E.P. Thompson, "Eighteenth Century English Society: Class Struggle Without Class?" (18. Yüzyıl İngiliz Toplumu: Sınıf Olmadan Sınıf Mücadelesi?), *Social History* 3, Mayıs 1978.

64. Charles Tilly, "Demographic Origins of the European Proletariat" (Avrupa Proletaryasının Demografik Kökenleri), David Levine (Der.) içinde *Proletarianization and Family Life* (Proleterleşme ve Aile Hayatı), New York: Academic Press, 1984.

65. "14. yüzyılın başında 20.000'in üzerinde nüfusu olan (Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, Birleşik Krallık) kentleri sadece %40'ının Atlantik'e erişimi olan Batı Avrupa ülkelerindeydi. 18. yüzyılın başına gelindiğinde bunların yarısından fazlası bu ülkelerdeydi. İtalya açık ara en büyük kaybedendi; 1300 yılında büyük Avrupa kentlerinin hepsinin çeyreğinden fazlası oradaydı ama payı 1700 yılına geldiğinde yedide bire gerilemişti. Dahası, en büyük kentler artık kuzeyde yer alıyordu." Paul Bairoch, *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present* (Kentler ve Ekonomik Gelişme: Tarihin Doğuşundan Günümüze), Chicago: University of Chicago Press, 1988, s. 140-1. 1500 yılında İtalya'da nüfusu 20.000'i geçen 21 kent bulunuyordu, 1700 yılında 22. Buna karşı, Batı Avrupa'da Atlantik Okyanusu'na erişimi olan ülkelerde bu boyutta 1500 yılında 41, 1700 yılında ise 70 kent bulunuyordu.

başkentler olduğunu gördük. Uluslararası ticaretin büyümesi ve merkezi, muktedir ulusal devletlerin gelişiminin ticari iç içe örülüşünün 1500 sonrası 250 yıl içinde kentsel gelişimin ana itici gücü olduğu görüldü. 1750 sonrası yüzyıl boyunca bu kentlerde önemli görülebilecek neredeyse hiç büyüme olmadı. Bunun yerine, yeni küçük kentler büyük bir hızla kentsel stoğa katıldı. Bu tarz geniş çapta ve iddialı bir kent inşası, feodalizm içinde bir surlarla çevrili kentler ağının gelişiminden beri gerçekleşmemişti. Artık, kırsal kesimde kentleşmenin tekstil üretiminin kırsallaştırılması ile gelişmekte olan mekanize endüstriyel ekonomi ile simbiyotik bir bağı vardı. İleride, 19. yüzyılda, bu protoendüstriyel merkezler *de novo* yaratılan kentler ile beraber, dev fabrika kentlerine büyüdüler. Eşzamanlı olarak, Avrupa'nın büyük politik ve ticari merkezleri, kapitalist endüstrileşmenin ve mekânsal genişlemesinin derinleşmesinin etkisi ile durağanlıklarını bir kenara bıraktılar.[66] Yüzyılın sonunda, insan tarihinin geçmişinde endüstriyel ülkelere has olan kentsel hayat tarzları olağandan sayılmaya başlandı.

19. yüzyılın kentsel kırılmasının radikalliğini ne kadar vurgulasak azdır. Mark Girouard'ın yakın bir zamanda gözlemlediği gibi, "iki yüzyıl kadar önce dünyada herhangi bir kentin tamamını bir uçağın içinde birkaç bin ayak yükselmeden görmek mümkündü. Londra'yı Highgate'ten, Roma'yı Monte Mario'dan ya da Paris'i Monmartre'dan görebilirdik." Ne kadar büyük olurlarsa olsunlar bu kentlerin benzer özellikleri vardı:

> Kuleler, kubbeler ya da kilise kulelerinin çıktığı bir çatılar ormanı içinden, ama köşeli bir orman, kıyılarına su ya da yeşil alanların görülür bir şekilde aktığı bir ada. Bu, insanların bir kentin olması gerektiğini düşündüğü şeydi ve sur çemberinin arkasından yükselen kilise kuleleri ve diğer kulelerle Ortaçağ kentinden çok da farklı değildi. Surların büyük bir bölümü gitmişti, kentler büyümüştü ama insan gözü hâlâ onların bütününü tek seferde görebiliyordu.

66. De Vries, *European Urbanization*.

Eski siyasi başkent ve finans merkezlerinin daha önce görülmemiş büyümesi ve yeni fabrika kentlerinin ortaya çıkışı bu aşinalığı sonlandırdı. Büyük kentlerde –Londra, Paris, Berlin, New York– 19. yüzyılın sonunda "bir tepeyi tırmanabilirdiniz ama bütün kenti artık göremezdiniz; içinden yükselen dumanlar ya da onu yutan sis ya da pus yüzünden, köşeleri, bariz şekilleri, açıklığı olmayan bir orman görürdünüz". Engels'in Manchester'ı gibi fabrika kentleri geçmişin kentleşmesinden daha da sert bir ayrılmayı gösteriyorlardı; bildik kentsel kabulleri tersyüz ettiler:

> Amsterdam ve Londra gibi büyük ticari merkezlerde bile ufuk çizgisi hâlâ kiliselerin kule ve kubbelerinin ve kamu binalarının hükmü altındaydı; depolar, etkileyici olsalar da, kentte baskın değillerdi. Manchester'da fabrika bacalarının sayıları kilise kulelerinin çok üzerindeydi, sekiz katlı imalathaneler bakımsız, küçük evlerin üstünde yükseliyordu, bazıları imalathaneler kadar büyük olan gösterişli depolar, belediye sarayından daha haşmetli ve büyüktüler.[67]

67. Mark Girouard, *Cities and People: A Social and Architectural History* (Kentler ve İnsanlar: Sosyal ve Mimari bir Tarih), New Haven, Conn.: Yale University Press, 1985, s. 344-5, 258. Wylde'ın resmi sayfa 260-1'dedir. Endüstrileşmenin ilk evrelerinde fabrikalar varolan ahır, ambar ve imalathanelerde kurulmuştu. Ama buhar makinelerinin icadı ve suyun enerji kaynağı olarak kullanılmasının sonlanması ile girişimlerin boyutu büyümüş ve binalar fabrika olarak işlevleri göz önünde bulundurularak inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yapıların kullanım amacını saklamak için cephe tasarımlarında özel bir çaba harcanmış olan bölgeler hariç, geleneksel kent dokusundan oldukça farklı, konut bölgelerinden mekân ve ölçekte ayrı yeni, pratik ve bir yapı tipi ortaya çıktı. Bu kentlerin karakterindeki radikal kopuş makineleşmenin doğasında yatan temel değişimlerle el ele ilerledi. Endüstrileşme, en bariz şekilde, çalışmanın karakterini dönüştürdü, ama değişen yalnızca bu değildi. Emeği daha soyut, kavramsallaştırmadan daha kopuk, daha az vasıflı ve daha az endüstriye özgün hâle getirdi. Üretkenliği dramatik bir şekilde hızlandırdı, böylece başka makinelerin kullanımını da daha olası kıldı. Sermaye odaklanmasını ve emeğin yoğunlaşmasını destekledi. Sosyal işbölümünü değiştirdi ve yeni tip bir kapitalist kriz dönemselliği yarattı. Teknik değişimin değişken oranlarının sonucu olarak makineleşme farklı bölge ve mekânlarda eşit olmayan gelişimlerin üretimine katkıda bulundu ve konum ekonomisini değiştirdi. Ross Thomson'ın gözlemlediği gibi, "kapitalist üretim artık, evde üretim sisteminde olduğu gibi, iktidar akımlarına ya da kırsal üretim konumlarına bağlı değildi. Konum, daha çok, girdi ve ürünün taşınmasının maliyeti ve dış kentsel bölgelerin ekonomi ya da eksi ekonomileri tarafından belirlenmeye başlandı."

William Wylde'ın 1851 yılına ait ünlü kent resmi –tanıdık kent simgelerine tepeden bakan dumanlar çıkan bacalarla dolu bomboş bir arazi– sadece popüler imajı belirlemedi ama yapabilecek olan herkesin Engels'in tabiri ile hâlâ "özgür, sıhhatli kır havası içinde" yer alan, Victoria Park gibi, yeni banliyölere kaçmak isteyeceği bir mekânı tanımladı.

19. yüzyıl ortası kentleşmesinin işte bu dramatik özellikleri 1840'larda Engels'in ilgisini çekti. Erken modern İngiltere'de sadece, 1700 yılında 500.000 nüfusa ulaşmış olan Londra yüksek ölçüde yoğun bir kentsel bölgeydi. O yılda, ondan sonra gelen en büyük kent sadece 20.000 nüfusluydu. İki yüzyıl önce, 1500'de, Londra'nın nüfusu 50.000'di. Endüstri öncesi İngiltere'de dikkate değer bir büyüme yaşayan tek kentti. Londra, bir siyasi başkent, ulusal ve uluslararası bir pazar, Britanya'nın geniş çaplı ticaret ağının merkezi, araba, saat yapımı ve kuyumculuk gibi lüks ürünlerde uzmanlaşmış bir zanaat imalat merkezi ve hızla artmakta olan nüfusuna hizmet sağlayıcı olarak zenginleşti ve büyüdü.

Londra imalattaki göreceli payını 18. yüzyıl içinde kuzey ve iç kısımlardaki endüstri öncesi merkezlere kaybetmeye başladı. Yerel imalatçılar ticaretlerini, "ya başkentin sıkı zanaat düzenlemelerinden kaçmak ya da daha ucuz yemek ve yakıt, düşük ücret ve kiralar ya da hammaddelere daha yakın olmak için" bu yeni üretim merkezlerine taşımaya başladılar. Böylece, Londra ayakkabı yapımı 1730 ve 1740'larda Northampton'a; karkas işlemesi Londra'da Shoreditch ve Norton Folgate'den Leicester, Derby ve Nottingham'a taşındı.[68]

Gene de Londra, Batı kapitalizminin finansal merkezi ve en dirençli limanı olduğundan, 18. yüzyıl içinde büyümeye devam

---

Ross Thomson, "Industrialization and Capitalist Class Structure" (Endüstrileşme ve Kapitalist Sınıf Yapısı), yayımlanmamış müzakere dokümanı, Commity on Historical Studies, New School for Social Research, New York, Proseminar on Class Formation, Kasım 1984.

68. George Rude, *Hanoverian London, 1740-1808* (Hannover Londra'sı, 1740-1808), Londra: Secker and Warburg, 1971, s. 28-9.

etti. Özellikle 1763'teki Paris Barışı'ndan ve ülkenin hem politik, hem de ekonomik etki alanının genişlemesinden sonra Londra, ticaret gemileri ve ülkenin küresel mecburiyetlerini sürdürmek için gerekli bütün diğer yardımcı faaliyetler ile doldu. Aynı zamanda, İngiltere'nin en büyük büyükbaş hayvan, balık, meyve ve sebze ve diğer ürünlerinin pazarları ile bütün ülke için anahtar dağıtım merkezi hâline geldi.

19. yüzyılın ortasına gelindiğinde Londra'nın yeni büyüme kaynakları vardı: Baskı, giyim ve ipek gibi uzmanlaşmış imalat ticaretlerinin şehrin merkezinde, basit üretim sistemi modeli içinde küçük dükkânlarda, yenilenmesi ve metal ve kumaş fabrikalarının ve depolarının şehrin çeperinde kurulumu. 1800'den 1850 arasındaki yarım yüzyıl içinde Londra Büyükşehir'in nüfusu 1,1 milyonun biraz üzerinden 2,7 milyona büyüdü; 1900'de ise 6,5 milyon sakini vardı.[69]

Sadece Londra değil, bir yeni "büyük kentler" topluluğu, Leeds, Birmingham, Liverpool ve Manchester'ın dramatik büyümeleri öncülüğünde, İngiltere'nin endüstriyel ve coğrafi ortamını değiştirdiler. Endüstrileşmekte olan bölgelerdeki küçük kentler de güçlü bir şekilde büyüdü. West Riding of Yorkshire'daki Marsden ve yakındaki Rotheram, Milnrowe, Ogden, Huddersfield ve benzer endüstri öncesi kasabalar 17. ve 18. yüzyılda yünlü ve bükme yünlü kumaş tekstil merkezleri olduktan sonra bile sakinleri çiftçiliğe devam etmişlerdir. Tekstil endüstrisi genişlemeye devam etti, öyle ki 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde kasabaların ekonomik temelinde eşit denilebilecek bir yer elde etmişti. Tekstil üretimi, bununla birlikte, temelde kırsal ve hatırı sayılır derecede, izole yerleşkelerin bütünleyici bir yönüydü. İmalatçılar toprakla ilgilerini korudular. Çoğunlukla, çiftçilikten

69. J.B. Harlery, "England circa 1850" (1850'lerde İngiltere) ve J.T. Coppock, "The Changing Face of England: 1850-circa 1900" (İngiltere'nin Değişen Yüzü: 1850-1900'ler), H.C. Darby (Der.) içinde, *A New Historical Geography of England after 1600* (1600 Sonrası İngiltere'nin Yeni Tarihsel Coğrafyası), Cambridge: Cambridge University Press, 1986. Yararlı ve (iyi örneklendirilmiş) bir genel değerlendirme, J. David Lloyd, *The Making of English Towns* (İngiliz Kentlerinin İnşası), Londra: Victor Gollancz, 1984, içinde bulunabilir.

gelen yetersiz getirileri karşılamak için tekstil üretimine girdiler. Gene de, yerleşim örüntüleri görece seyrekti ve kırsal kesim kentsele göre baskındı. Yünlü ve bükme yünlü kumaş imalatının çoğu basit üretim sistemi şeklinde gerçekleşiyordu.[70]

18. yüzyılın büyük bölümü boyunca, yünlü üretimi bu sebepten ötürü geniş bir şekilde olarak Essex ve Suffolk, Gloucestershire ve Wiltshire, Somerset ve Devonshire ile aynı şekilde kuzeydeki tekstil kasabalarına dağıldı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde yünlü ve bükme yünlü ürünlerin imalatı herhangi başka bir endüstriden daha fazla İngiliz işçi çalıştırıyordu. Ülkenin üretiminin neredeyse yarısı ihraç ediliyordu.

Bu patlama yüzyıl dönümünden sonra da devam etti ama endüstrinin karakteri kayda değer şekilde değişti. İplik eğirme alanına makinelerin girişi ve bunun sonucu olarak yeni teknolojiye yatırım için gerekli sermayenin artışı ile yün ve bükme yün üretiminin mekânsal özellikleri, yavaş yavaş da olsa, başkalaştı. Yüzyılın ortasına gelindiğinde çevreye yayılmış köylerde yaşayan, elde dokuma yapan, yerel işçilerin yerini büyümekte olan kentlerdeki mekanik dokuma tezgâhları kullanan fabrika işçileri almıştı. Endüstrileşmenin pamuk ya da demir, kömür ve çeliğe göre daha yavaş ilerlediği bu endüstride bile eski yöntemler, uzmanlaşmış, yüksek kaliteli ürünler dışında, ayakta kalamıyorlardı. Çoğu imalatçı ve işçi, tekstil üretimi ve tarımı birleştirmiyor, birleştiremiyorlardı. Buhar enerjisine geçiş ile yatırım oranları, sermayenin ve işçilerin temerküzü, küçük köylerin kasabalara ve kasabaların kentlere dönüşümünde çok büyük bir hızlanma oldu. 1833 ve 1838 arasındaki beş yıllık

70. David Woodhead, "Marsden 1690-1750: A Dual Economy" (Marsden 1690-1750: İkili Bir Ekonomi), *Old West Riding* 5, Yaz 1985; H.C. Prince, "England circa 1800" (1850'lerde İngiltere), Darby içinde, *A New Historical Geography* (Yeni Bir Tarihsel Coğrafya). Yorkshire'ın kentleşmesinin çok daha önceki modeli için, R.B. Dobson, "Yorkshire Towns in the Late Fourteenth Century" (Geç 14. Yüzyılda Yorkshire Kentleri), *Publications of the Thoresby Society*, s. 59 (bölüm 1, 1983) ve erken modern İngiltere için, John Patten (Der.), *Pre-Industrial England: Geographical Essays* (Endüstri Öncesi İngiltere: Coğrafi Yazılar), Londra: Dawson, 1979.

sürede "ülkedeki yün fabrikalarının sayısı tahmini 129 taneden rapor edilen 606'ya yükseldi. 1850'ye gelindiğinde bu sayı 880'di". Artık endüstri İngiliz topraklarına yayılmış değildi. İplikçilik yok olmaya başladı ve ülkenin öncü endüstriyel köylerinin çoğunda yoksulluk arttı. Lancashire'ın içinde bile yeni kapitalizm dengesiz bir şekilde etkisini gösterdi. Yüzyılın ilk yarısında pamuk ve yün bölgelerinin nüfusu üç katına çıktı ama daha kırsal olan kuzeyde ancak %50'lik bir artış oldu.[71]

İngiltere'nin hem Londra hem de taşrada endüstriyel kentlerdeki olağandışı kentleşmesi, Avrupa ve Birleşmiş Devletler topraklarını kısa bir süre sonra dönüştürecek kentsel devrimin işaretiydi.[72] Ne kadar herhangi bir kentin sınırları, hatırı sayılır

---

71. Alan Harris, "Changes in the Early Railway Age" (Erken Demiryolu Çağında Değişimler), Darby içinde, *A New Historical Geography*; John K. Walton, *Lancashire: A Social History, 1558-1939* (Lancashire: Sosyal Bir Tarih, 1558-1939), Manchester University Press, bölüm 6. Ülkenin nüfusunun yayılımı konusunda bir tartışma için, R. Lawton, "Population Trends in Lancashire and Cheshire from 1801" (1801 İtibariyle Lancashire ve Cheshire'da Nüfus Hareketleri), *Transactions of the Historical Society of Lancashire and Cheshire*, s. 114 (1962). Bu makalede Manchester hakkında yararlı bilgiler mevcut.
Lancashire hakkındaki bu çalışmada Michael Anderson üç üretim biçimi arasında, aile birimleri ve iş arasındaki bağlar üzerinden yararlı bir ayrıma gider. Farklılaşmamış, tamamıyla evde üretim sistemleri için "aile ve ekonomik sistemler... kırsal alanlardaki çiftçilerinkine... benzer bir şekilde üst üste binmişlerdir" yazar. Yarı farklılaşmış sistemlerde ikisi arasında daha fazla ayrışma vardı ama bu tam bir ayrışma değildi. Bu olgunlaşmamış fabrika üretiminde, işverenler temel çalışanlarını kendileri işe alıyorlardı ama asistanların işe alınması ve maaşlarının ödenmesini onlara bırakıyorlardı. "Böylece aile başları çocuklarını ya da akrabalarını ya da gözetimleri ve ekonomik kontrolleri altındaki diğerlerini, işe alıp çalıştırabiliyorlardı." Sonuncusu, emeğin kontrolünün bütünüyle işverene geçmesi ile aile ve iş arasındaki bağların koparıldığı fabrikalardaki farklılaştırılmış sistem. Michael Anderson, *Family Structure in Nineteenth Century Lancashire* (19. Yüzyıl Lancashire'ında Aile Yapısı), Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
72. Bu nedenle, İngiliz kentleşmesi Marx'ın *Kapital*'de İngiliz endüstri gelişimine atfettiği kuramsal ve ampirik konumu hak eder. Bairoch (*Cities and Economic Development*, s. 243), "The City and the First Phases of the Industrial Revolution in England" (Kent ve İngiltere'de Endüstri Devrimi'nin ilk Evreleri) hakkındaki bölümünün başında bu noktanın üzerinde durur: "Sosyoekonomik bakış açısından insan toplumlarının evrimi içindeki üç dönüm noktasından (diğer ikisi, Neolitik Devrim ve 16. yüzyılın başındaki tarihten kopuş olmak üzere) Endüstri Devrimi

bir derecede, topografyası, ulaşım ağları içindeki yeri, inşaat endüstrisinin yapısı, büyüme hızı ve diğer faktörlerin yanında, politik elitlerinin seçimlerinin ürünü olsa da aralarında büyük benzerlikler vardı. Hem eski kentler –gerekli olan yeni kentsel gelişim ile birlikte varolan ve onu kent merkezinin bir referans noktası olarak alınmasıyla yönlendiren, sınırlayan ve düzenleyen endüstri öncesi çekirdekleri– ve hem de bir endüstriyel merkez için böyle bir referans noktasına sahip olmayan daha gelişine ve plansız inşa edilmiş kentler, endüstri öncesi kentsel yerleşimlerden, büyümelerinin piyasa güdümlü mekanizmaları, mekânı işlev üzerinden düzenlemeleri, sosyal coğrafyaları ve yerel yönetimlerin bu kentlerin yapılı çevresinin şekillenmesi ve sosyal ilişkilerinin sonuçlarını yönetmek konularında üzerlerine aldıkları yeni rol ve sorumlulukları ile ayırt edilebiliyorlardı. Bir kenti diğerinden ayıran bütün farklılıklar ve yerel özelliklerle beraber, müşterek, tekrarlanan kalıplar da vardı. Engels'in önceden yazdığı gibi, endüstriyel Manchester'ın yeni mekânsal modeli, geçmiş ve gelecek arasındaki büyük dayanak noktası, ayırt edici olan özelliği oldu:

> Manchester'da ilk olarak ortaya çıkan model, varyasyonlarıyla, dünya çapında tekrarlanacaktı. Kentler (ya da kentlerin içindeki ilgili taraflar), tren yolları ve/veya buharlı vapur güzergâhları arasında kendi kentlerinin bağlantı noktası olduğu iletişim ağlarını teşvik ettiler... Kentin sınırında, büyük bir göçmen işçi nüfusuna sahip bir endüstri ve imalat bölgesi büyüdü. Merkezde, ticaret ve servislerde de patlama yaşandı, toprak değerleri yükseldi ve bu bölgenin sakinleri dışarıya kendi mahallerine doğru itildi... Kentin ortasında her şeyin ölçüsü istikrarlı bir şekilde arttı. Büyük, yeni binalar ortaya çıktı: Belediye sarayları, mahkemeler, halk kütüphaneleri, müzeler, üniversiteler, sanat galerileri, oteller, çok katlı mağazalar, kapalı pazarlar, tren istasyonları, tiyatrolar, borsa binaları, bankalar ve sigorta ofisleri. Varolan sokaklar genişletildi ve yenileri açıldı (iki durum da

tartışmasız en derin izi bırakmıştır. Buna rağmen, 50-80 sene boyunca bu önemli değişimi İngiltere yalnız yaşamıştır. İngiltere, Endüstri Devrimi'nin beşiği olduğuna göre, bu ülkede Endüstri Devrimi'nin doğuşu ve kentleşme arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma gerekliliği görülmektedir."

> genelde ihtiyaç duyulan ölçülere ulaşamasa da). Eğer sözü geçen kent bir ulusal başkent ise, yerel devlet binalarının üzerine yeni bir ulusal devlet binaları hiyerarşisi yerleştirildi.[73]

Chicago, Pittsburg, Roubaix ya da Oberhausen gibi *de novo*; Liile, Saint-Étienne ya da Essen'de olduğu gibi eski köy ya da küçük kentlerin temelleri üzerinde; Brooklyn, Vienna ve Paris'in banliyö genişlemelerindeki gibi varolan büyük kentlerin yamaçlarında; kömür yatağı yakınında, trenyollarının bağlantı noktalarında kurulmuş olsalar da, yeni endüstriyel kentler, su ya da buhar ile çalışan makinelerde çalışan yüzlerce insana işveren fabrikalardaki üretimin düzenlenişi, temizlik, yemek ve enerji tedariği gibi problemlere getirilen yaygın müşterek çözümlerle, benzer bir sosyal coğrafya ile iş ve ev bölgeleri ayrım süreci, ayırt edici sosyal sınıflar, sınıflara has konut biçimleri ve hatta daha iyi konutların batıda ve işçi sınıfının konutlarının, sıkça yeni fabrika bölgelerinin rüzgâr yönü üzerinde bulunan doğuda inşa edilmesi ile karakterize ediliyorlardı. Bu yeni tip kent,

> daha yüksek bir nüfusa sahipti, işlevlerde daha fazla özelleşmişti ve endüstri öncesi kentlerin çok önemli bir özelliği olan, onu çevreleyen kırsal alanlarla arasında yakın bir ilişkiden yoksundu... Yeni endüstri kenti, küçük bir taşra kentinden büyümüş olsa da olmasa da, peyzajın üzerine oturtulmuş, eklektik ve uluslararası üsluplarda ve belirli bir kökeni olmayan beton ve tuğladan inşa edilmişti.[74]

---

73. Girouard, *Cities and People*, s. 269. Mutlakiyetçilik ve merkantilizm döneminde büyük kentsel merkezler olarak yaratılan eski başkentler mükemmel bir bireysel karakterle damgalanmışlardı. Buna karşı, yeni endüstriyel kentler birbirlerine oldukça benziyorlardı. Endüstriyel dönemde, büyük başkentler, aynı şekilde, genelde kent merkezinin büyük ölçekli planlı yeniden inşasını, varoş temizliğini ve trenyolu tasarılarını içeren, yeniden mekân düzenlemelerinde ve periferi bölgelerinin yayılımlarının karakterinde daha benzer olmaya başladılar. Avrupa başkentlerinin bireyselliği üzerine bir tartışma için, bir kısa makaleler toplaması olan, Abram de Swaan vb, *Capital Cities as Achievements* (Başarı Olarak Başkentler), Amsterdam: Centre for Metropolitan Research, University of Amsterdam, 1988 ve Donald Olsen, *The City as a Work of Art: London, Paris, and Vienna* (Bir Sanat Eseri Olarak Kent: Londra, Paris ve Viyana), New Haven, Conn.: Yale University Press, 1986.

74. Pounds, *An Historical Geography of Europe*, s. 119. Londra, Paris ve Viyana

Bu kentler klasik liberalizm, bireyselcilik ve *laissez faire* döneminin iddialı kapitalizminin yapısal bir parçasıydılar; oluşumuna bir etkenden çok onun bir sonucuydular.[75] Erken modern Avrupa'da politik başkentlerin gelişiminin tersine, 19. yüzyıl kentleşmesinde, John Merrington'ın değindiği gibi, "kentin hâkimiyeti artık dışarıdan dayatılmaz: Artık birikim sürecinin bir parçası olarak yeniden üretilir."[76] Büyümekte olan

---

gibi daha eski büyük kentler, inatçı eski iş ve yaşama modellerinin yeni imalat dürtüsü ile beraber var olması ile yeni ve eskiyi birlikte barındırdı. Buna rağmen, ne etkilenmemiş ne de değişmemiş değillerdir. Pound'in "Urban Development in Nineteenth Century" (19. Yüzyılda Kentsel Gelişim) hakkındaki bölümü, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg bölgesi, Almanya, Polonya, İskandinavya, İsviçre, Habsburg İmparatorluğu ile Balkanlar ile Portekiz'i kapsayan ve özellikle başarılı olan ülke ülke araştırmaları ile 19. yüzyıl Avrupa kentleşmesi hakkında en iyi kompakt açıklamadır. En istisnai derecede önemli ve öncü Viyana çalışması, Elisabeth Lichtenberger, *Die Wiener Altstadt: von der mitteralterlichen Burgerstadt zur City* (Viyana Eski Kent: Ortaçağ Vatandaş Kentinden Kente), Vienna: Franz Deuticke, 1977, içinde özetlenmiştir. Ayrıca, Paul White, *The West European City: A Social Geography* (Batı Avrupa Kenti: Sosyal Bir Coğrafya), Londra: Longman, 1984. White'ın üzerinde durduğu nokta Avrupa kentleşmesinin Yeni Dünya'nınkinden ve Britanya örneğinden, kıta kentlerinin daha tarihsel katmanlı karakterleri sebebi ile oldukça farklı olduğu. Bununla birlikte, benim okumamda, endüstrileşmenin eksende yer alan etkisinden ve 19. yüzyıl ortası, diğer örneklerin yanında, Brüksel, Cenova, Stockholm, Viyana, Barselona, Madrid ve Paris'inde kent surlarının yıkımı ile simgelenebilecek hızlı genişlemeden doğan daha derin benzerlikleri göstermektedir. Birleşik Devletler hakkında genel bir bakış için, Michael P. Conzen, "The American Urban System in the Nineteenth Century" (19. Yüzyılda Amerikan Kent Sistemi) ve John P. Radford, "The Social Geography of the Nineteenth Century US City" (19. Yüzyıl Amerikan Kentinin Sosyal Coğrafyası), *Geography and the Urban Environment: Progress in Research Applications* içinde, s. 4 (1981) ve aynı zamanda mükemmel bir vaka çalışması olan, Elizabeth Blackmar, *Manhattan for Rent, 1785-1850* (Kiralık Manhattan, 1785-1850), Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989.

75. Tabii ki bütünüyle nedensiz değil. Özellikle Endüstri Devrimi'nin ilk anlarının ardından kentler, yeniliği destekledi ve yaydı, ekonomik hareketlilik için yollar açtı, emek piyasasının esnekliğini arttırdı, toplumun parasallaşmasını hızlandırdı ve sermayenin dolaşımı için inşa edilen yapıları sağladı. Bu konu hakkında derinlemesine bir inceleme için, Bairoch'un Kentler ve Ekonomik Gelişme'sinin ikna edici sonuçları (250 ve devamı) ve s. 345'te çizdiği bilanço tablosu.

76. John Merrington, "Town and Country in the Transition to Capitalism", s. 88. Kent gazeteleri gibi yeni kent kurumları bile yeni kapitalizmin işleyişine yerel piyasaların tanıtımlarını yaparak dahil oldular.

endüstri kentlerinin tempo ve karakteri, en az kısıtlamaya ve en büyük doğal ve sosyal avantajlara sahip yerlerin arayışında olan kapitalistlerin yatırım kararlarından ayrı düşünülemez. Teknolojik buluşlar, emek stoğu, pazarlama ve ulaşımın darboğazlarını aşmanın ve üretimin hızını arttırmanın çaresini arıyordu. Kentin icadı bu konsantre, ısrarcı ve mekanik kapitalizme uygun mahaller bulma arayışıydı. Mekanizasyon öncesi kentleşme daha çok idari, ticari, zanaatla bağlantılı ve dinsel konularla ilgilenirken artık imalat en önde giden özelliği olmuştu. Fabrika ve işçi sınıfı konutları inşası kentsel merkezlerinin kurulumunun iki ana yönü hâline geldi.

Bu kentler, aynı zamanda, kent ve kırsalı bağlayan geleneksel modelden de radikal bir şekilde koptular. 19. yüzyıl endüstri kentlerinin büyümesi ile kırsal kesim daha taşralaştı. 1800'de büyük oranda kırsal alanlarda yaşayan ve çalışan endüstri işçileri 19. yüzyıl içinde neredeyse kayboldu. Bunun sonucu olarak, büyük ekonomik ve sosyal sonuçları olan bir değişim olarak, kent ve kırsal arasındaki ayrım daha keskinleşti. Kentlerde üretilen ürünler, yerel hinterlandlardan çok mekânsal olarak genişlemiş piyasalara yönelikti ve endüstriyel emek neredeyse bütünüyle kentsel oldu. Dahası bu değişim, aynı zamanda, derin sosyal dönüşümler içeriyordu. Paul Bairoch'un gözlemine göre, "en azından 19. yüzyıl itibari ile"

> endüstri, maaşlı emek demekti ve ticaret içinde çalışarak maaş alanların oranı da bu dönemde arttı. Diğer yandan, 19. yüzyılın kırsal dünyası küçük, bağımsız çiftliklerin hâkimiyeti altındaydı. Böylece, Batının geleneksel ekonomisinde hayatın belirleyici özelliklerinden biri tersine dönmüştü: 19. yüzyılda kentsel dünya birçok yönüyle kırsal dünyadan daha az özgürdü.[77]

Ama göreceğimiz gibi, işyerinde özgürlükteki bu daralma hikâyenin sadece bir parçasıydı. Çünkü ironisi yok değil, işçi sınıfına ait olanlar, işyerlerinin dışında, evlerinde ve topluluk-

77. Bairoch, *Cities and Economic Development*, s. 270.

larında, işverenlerinin otorite ve gözetiminden uzakta, yeni bir tip bağımsızlığa ulaştılar.

Burada, *bu* devrimci kentlerde –daha önce görülmemiş bir ölçekte, işlevde ve sosyal coğrafyada ve özgür olma ve olamama karışımında– yeni işçi sınıfı endüstriyel kapitalizmi anlamlandırmaya çalıştı. Bunu yaparak da tarihsel özneler oldular. Nasıl ve ne tür, şimdi üzerinde duracağım konular.

6
İşçi Sınıfı Kenti Haritalıyor

Marksizm için, sosyal kuramın ana konuları kapitalizmin endüstriyel evresi içinde işçi sınıfının oluşumuna odaklanır. Bu konu en iyi şekilde, kayda değer ölçüde, kentsel bir konu olarak ele alınmalıdır. Endüstriyel kapitalizmin mekânsal gereksinimleri 19. yüzyıl kentlerini biçimlendirmiştir: Büyüme modellerini, ara bağlantılarını, yapılı çevrelerini ve sosyal coğrafyalarını. Buna karşı, bu tarz kentlerin deneyimleri ve özelliklerini anlama çabaları, Batıda işçi sınıfının erken tarihinin belirleyici öğeleriydi.[1]

1. Bu çizgide, yararlı, ilham verici bir deneme, R.S. Neale, "Class and Urban History: The Historian's Task" (Sınıf ve Kent Tarihi: Tarihçini Görevi), makaleler toplaması *Writing Marxist History: British Society, Economy and Culture* (Mark-

Marksizm'in kentleri göz ardı etmesinin bedeli özellikle bu konular bağlamında göze çarpar. İnsanlar doğal çevre ve insan yaratıcılığı arasındaki özel ilişkilerin ürünleri olan mekânlarda yaşarlar. Bu inşa edilmiş, ister istemez zaman ve mekâna özgü, mekânsal dünyalar içinde, deneyimler, yorumlar ve sosyal düzen üzerine savaşırlar.[2] İnsanların bu "gerçek dünya", yani yaşamlarının mekânsal boyutları ile etkileşimleri, yapı ve aktör arasındaki alışveriş ile ilgilenen her sosyal kuramın asil öğesi olmalıdır, en azından büyük ölçekli sosyal süreçler ile sosyal faaliyetler ve bilinç arasında aracı eleman olarak.[3] Yapı ve ak-

---

sist Tarihin yazımı: Britanya Toplumu, Ekonomisi ve Kültürü) içinde. Oxford: Blackwell, 1985. Bu eğitici makaleden ve kent ile sınıf tarihi arasındaki daha önce üzerinde durulmamış bağlara yaklaşımından çok şey öğrendim, özellikle Neale'in yapı ve aktör arasındaki bağlara yaptığı vurgudan; mülkiyet ilişkilerinin kentlerin fiziksel biçim ve insan ilişkilerini nasıl şekillendirdiği; bu kentsel mekânlarda yaşamanın nasıl bir his olduğu konusunda fenomenal sorular; ekonomi ve kültürün olumsal ilişkileri ve kentsel gelişmenin basit Marksist sınıf modellerinin değişimine nasıl neden olduğu. Neale'in model inşa etmeye odaklanmasını ve daha ince Marksist yaklaşımlar için yeni beş yıldızlı modelini daha az sevdiğimi itiraf etmeliyim.

2. "Sosyal sistemler, maddi bir dünya içinde kendilerini yeniden üretmek zorundadırlar. Bu materyalizmin, oluşumlarındaki rolünü ister asli ister sadece tesadüfi görelim, hiçbir toplumsal sistem gerçek dünya ile iç içe geçme ve bu süreç içinde kendisini mekânsal olarak organize etme ihtiyacını geçiştiremez... Dünya ile etkileşime girmek... sosyal sürece bir mekân özgüllüğü katmaktır, onu mekânın belirli bölümlerine bağlamaktır... Yere özgü olmak, kendini somutlaştırmak zorunda olmakla, toplumsal organizasyon kendini belirli bir yerde belirli bir biçime adamak zorundadır, bir seçimler dünyasını bir karar ve kapalı olasılıklar dünyasına dönüştürür." R.A. Dodgshon, "Geographical Change: A Study in the Marching Time or the March of Time?" (Coğrafi Değişim: Yürüyüş Zamanı ya da Zamanın İlerleyişi Üzerine İnceleme?), *Society and Space* 5, Haziran 1987.

3. Sosyal bilimlerde bazı yönelimler, belirli ama marjinal, bir azınlık, mekân ve yere asil bir rol vermektedir: John Agnew, "özellikle Fransız sosyal coğrafya; Fransız seçmen sosyolojisi; *Annales* sosyal tarih okulu; 'North Carolina School' tarzında Amerikan bölgesel sosyolojisi; Key'in 'grup-ekolojik' Amerikan siyasal sosyolojisi; ve belki hepsinden de fazla, tarihsel ve kültürel coğrafya ve Amerikan kültürel antropolojisi gelenekleri akla geliyor" yazar. Bu azınlıktaki akımların tersine, "Batıda baskın olan sosyal organizasyon ve sosyal değişim kuramları, özellikle Amerikan etkili II. Dünya Savaşı sonrası sosyal bilimler, bir yer kavramına hiç ya da sadece sınırlı bir rol biçti." John A. Agnew, *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society* (Yer ve Politika: Devlet ve Toplum

törleri belirli adlara sahip olan ve kapitalizm ile çarpışan sosyal sınıfları hayret verici ve güçlü bir şekilde kentsel olan Marksizm için durum daha da çok böyledir.

Her iyi sosyal kuram, mekânı sosyal ilişkilerin yapılandırılmasını anlamanın bütünleyici bir parçası yapmaktan mutlaka kazançlı çıkacaktır, bu nedenle 19. yüzyılda işçi sınıfı oluşumu hakkındaki soruların layıkıyla peşine düşebilmek kentsel-coğrafi bir boyut olmadan imkânsızdır. Sınıf oluşumu, deneyimle iki yönlü ilgilenen bir süreçtir: Dünya deneyimi ve onun içinde ve onda hareket etmeyi öğrenmek. Kimse kapitalizm ile karşılaşmaz ya da özü fetişleştirilmiş olması olan soyut meta formuyla direkt olarak ilişkiye geçmez. Kapitalizm belirli yerlerde ve belirli zamanlarda yaşanır. 19. yüzyılda yeni işçi sınıfının deneyimlediği dünya öncelikle kentseldi. Bu "zemindeki biçimler" yeni sınıf temelli "toplumdaki biçimler" için tamamlayıcıydı;[4] işçi sınıfının oluşumunun analizi, büyük ölçüde, çalışan insanların, çalışmak ve yaşamak durumunda bırakıldıkları dikkat çekici bir şekilde yenilikçi mekânsal konumların imajlarını ve zihinsel haritalarını nasıl inşa ettiğinin incelemesidir. Söz konusu olan, iş ve yaşama yerlerinin, "yer"in John Agnew'un üzerinde durduğu iki anlamıyla, şart ve içerikleriydi: "*Mahal,* sosyal ilişkilerin meydana geldiği ortamlar...; *konum,* geniş ölçekte işleyen sosyal ve ekonomik süreçler olarak tanımlanan, sosyal etkileşimlerin gerçekleştiği ortamları içeren coğrafi alanlar; ve *mekân hissi,* insanların yaşamlarındaki farklı mekânsal ortamlar hakkında geliştirdikleri duygusal hassasiyetleri belirleyen yerel 'duygu

---

Arasında Coğrafi Bir Arabulucuk), Boston: Allen and Unwin, 1987, s. 25. Mekânın değerinin düşüşünün nedenlerini gördüğü kadarıyla 5. bölümde değerlendirir.

4. David Cannadine, "Residential Differentiation in Nineteenth Century Towns: From Shapes on the Ground to Shapes in Society" (19. Yüzyıl Kentlerinde Konut Farklılaşması: Zemindeki Biçimlerden Toplumdaki Biçimlere), James H. Johnson ve Colin Pooley (Der.) içinde, *The Structure of Nineteenth Century Cities* (19 Yüzyıl Kentlerinin Yapısı), Londra: Croom Helm, 1982.

yapısı'".[5] İşte, bu haritalamaların inşası sırasında sınıf yapılı bir toplumun yaşanmış deneyimleri tanımlanmıştı. Nasıl oldukları ve toplu hareketler için sonuçları, sınıf oluşumunun merkezî, değişken konularıdır.

İşçi sınıfı birey ve ailelerinin, kapitalizm ile günlük karşı karşıya gelişlerini biçimlendirdikleri 19. yüzyılın olağanüstü kentleşmesinin ürünü olan yapılı çevrenin içinde hareket etmeyerek ve içinden geçmeyerek Marksizm, kesin olarak bilinmesi zor yollar, zamanlar ve yerlerde kapitalizmin özünde bulunan sınıf bilinci ve toplu hareket bariyerlerini aşması beklenen, karton ve yapay işçi sınıflarını (kendi içlerinde) yarattı. Bu gerçekleşmediğinde, onlar için özürler uyduruldu: Emek aristokrasisi, patriarki, etnik heterojenlik, elit sosyal kontrol, devlet baskısı ve bunun gibi. Sınıf oluşumuna bu yaklaşımda işçi sınıfının hayatının tözel içeriği ve yönelimlerinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmeleri bir yana araştırılmaları bile acı verici bir şekilde eksik kalıyor.[6]

---

5. Agnew, *Place and Politics*, s. 28. Açık ve mânâlı bir şekilde, "insanları belirli şekillerde hareket etmeye yönelten bir şey ya da evrensel ruh" olarak somutlaştırılışı ile başa çıkabilmek için sınıfın analizinde yer bakış açısının önemini savunur. Yer, "aktörün sosyal yapıyı sorguladığı coğrafi bağlam ya da mahal" (41-43) olarak anlaşıldığında böyle bir potansiyel barındırır. Ayrıca, politik davranış ve toplu ifadeler her zaman yere özgüdür.

6. Bu ideal işçi sınıfları sadece Irving Howe'un "İşçi sınıfı bir gerçektir, proletarya bir fikirdir" aforizmini unutmaya meyilli olan kuramcıların kafalarında varlar. Irving Howe, "Sweet and Sour Notes: On Workers and Intellectuals" (Tatlı ve Ekşi Notlar: İşçiler ve Entelektüeller Üzerine), *Dissent*, Kış 1972, s. 264.
Eğer bu bölümün ana teması Marksizm içindeki sosyal kuram projesinin yapı ve aktör değerlendirmelerinin kalbine kentsel-mekânsal konuları katması zorunluluğu ise, açıktır ki, bu kaygıların diğer epistemik topluluklar için de ihmal edilmesi pahalıya mâl olmuştur. Sadece birkaç tanesi Marksist ya da Marksisant olan, yakın dönem kentsel tarih çalışmaları hakkında yorum yaparken Kathleen Cozen fark eder ki: "Çelişkili bir şekilde, yeni kent tarihçileri, ne kadar özellikle kentsel olandan kaçınmak isteseler de, genelleme çabaları içinde tekrar tekrar
hem kentsel sistem içinde kentin rolünün, hem de yerel gelişimin ilginç karakterinin, gözlem altında, sosyal fenomen üzerindeki bağımsız etkileri ile yüzleşmek zorunda kalmaktadırlar... yeni kentsel tarih, böylece, kent tarihçilerini gönülsüzce uzun zamandır kaçındıkları kentselleşme sürecinin kendisinin incelenmesine zorlamaktadır. Sonuçta, bu noktada, kent inşası ve 'öteki', daha geleneksel kentsel tarihin yönetim endişeleri arasındaki asil bağ tekrar daha belirginleşmeli, çünkü

1970 ve 1980'lerin yeni kentsel Marksizm'inin önemi de geleneğin kentsel ve mekânsal sessizliğini sonlandırma çabalarıydı. Bunu öncelikle, mekânın, kapitalist birikim için nasıl bütünleyici olduğuna odaklanarak ve 20. yüzyıl sosyal hareketlerini kapitalist tüketim ve yeniden üretim ortamının içine yerleştirerek yaptı. Ama bu çalışmalar, günümüzün bakış açıları ile Engels'in erken dönem çalışmaları sırasında ortaya koyduğu yolda çok az yol katedebildi.[7] Bunun tersine, Manuel Castells ve David Harvey'nin daha yakın dönemli çalışmalarının, yapı ve aktör soruları ile kentsel analiz üzerinden direkt olarak yüzleşmeyi seçtiklerini, bununla birlikte, çabalarının sonuçlarının kasıtlarının tersi olabileceğini gördük: Ya Marksizm imtiyazlı sosyal kuram olarak ağırlık atacak ya da kapalı ampirik analiz içinde keşfedilen çeşitli ve dağınık gerçekliğin, geleneksel mekânsal olmayan kategorilerin içine uydurulabilmesi için temizlenmesi gerekiyor. Castells ve Harvey'nin, Marksist sosyal kuramı kentsel konuları da içine katarak genişletme çabaları, farklı yollar kullanarak, kesin sonuçlara yöneltmeyi başardı. Bu yollar, Marksizm ve kentin, Marx'ın sosyal kuramının üçüncü projesinin ümit verici bir yanı olarak bir araya gelişini çıkmaz bir yola soktu.

Marksist sosyal kuramın çok ihtiyacı olan ama asla elde edemediği şey, işçi sınıfı oluşumu analizine kentsel-coğrafi bir tasavvurun sistematik telkinidir.[8] Bu bölümde taslağını ortaya

---

bu karar alma süreçlerinde kalıcı yerel karakterlerin ana kaynağı, yapı ve kültürün iletişime geçtiği temel arena bulunmaktadır." Kathleen Neils Conzen, "Quantification and the New Urban History" (Sayısallaştırma ve Yeni Kent Tarihi), *Journal of Interdisciplinary History* 13, Bahar 1983.

7. Literatürün bu özelliklerini ortaya koyan bir genel bakış için, Kieran McKewon, *Marxist Political Economy and Marxist Urban Sociology: A Review and Elaboration of Recent Developments* (Marksist Politik Ekonomi ve Marksist Kentsel Sosyoloji: Yakın Zamanlı Gelişmelerin Değerlendirme ve Detaylandırması), Londra: Macmillan, 1987. Esas olarak, Manuel Castells ve Jean Lojkine'in çalışmalarının eleştirisini temel alan kitabın ana katkısı kentsel Marksizm içinde mikro seviyede analizin gelişimini savunması.

8. Bu genellemenin yakın zamanlı bir istisnası bir makaleler toplaması, Nigel Thrift ve Peter Williams, *Class and Space: The Making of Urban Society* (Sınıf ve Mekân: Kentsel Toplumun Yaratılması), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1987. Bu çok iyi bir antoloji ve ona, özellikle Craig Calhoun'un aydınlatıcı çalışmasına

koymaya çalışacağım böyle bir çaba, üç birbiri ile ilişkili adımı içerir: Kent büyümesi ve gelişmesinin yapısal belirleyicilerinin tanımlanması; bu mekânlara özgü mekânsal kurulumların anlatılması ve yeni işçi sınıflarının bu mekânları farklı Batı ülkelerinde nasıl anlamlandırdıklarının sistematik, koşullu ve karşılaştırmalı bir aktarımı.[9]

I

Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nu yazdığı sırada, sınıf bilinçli işçi sınıfının oluşumunun otomatik bir süreç olacağını düşünüyordu. Geçmişe bakarak biliyoruz ki, bu doğru değil. Kapitalist kentlerdeki işçilerin hayat koşullarından, antikapitalist bir eğilimi paylaşan, sosyal düzene karşı harekete geçme istek ve kapasitesine sahip bir grup olarak ortaya çıkışlarına doğru giden kaçınılmaz bir yörünge yok. Sınıf oluşumu niceliksel bir mesele olarak, az ya da çok, ortaya çıkan bir şey değil. Şart ve içeriği bölgeden bölgeye değişen koşullu bir süreç.

Sınıfın tıkanık terminolojisinin kendisi bu sürecin anlaşılmasının önüne engeller çıkarıyor. Tanımlama ve açıklamaya bir yardımcı olarak, başka bir yerde, sınıfı dört derece ya da katmana ayırmanın yararlı olabileceğini savundum.[10] İlki kapitalist gelişmenin yapısı içinde sınıf, yani Marx'ın *Kapital* içinde analiz ettiği derece. Bu üretim biçimi içindeki boş alanların bir modeli. Bunun tersine, yaşam tarzları içinde ikinci derece

---

7. bölümde geri döneceğim. Kitabın açıkça ortaya koyduğu, kentsel mekân ve sınıf oluşumu arasında sıkı bir bağ kurulması çağrısına rağmen, 19. yüzyıl üzerine olan yazıların bir bölümü, hayal kırıcı bir şekilde, ne kentsel biçimlenmeyi analizlerine esas olarak alıyorlar, ne de Sheffield ve Leeds arasında Thrift tarafından yapılan bir örnek dışında, karşılaştırmalı analiz konusunun üzerine gidiyorlar.

9. Kapitalizm, hükümdarlık ve mülkün ayrımından sonra ulusal çerçeveler içinde geliştiğine göre işçi sınıfı oluşumunda ulusal çeşitlilikler beklemek mantıklıdır.

10. Tartışmanın tamamı için, Ira Katznelson, "Working Class Formation: Constructing Cases and Comparisons" (İşçi Sınıfı Oluşumu: Örneklerin ve Karşılaştırmaların İnşası), Ira Katznelson ve Aristide Zolberg (Der.) içinde, *Working Class Formation: Nineteenth Century Patterns in Western Europe and the United States* [İşçi Sınıfı Oluşumu], s. 13-22.

sınıf, gerçek insanların belirli yaşam ve sosyal ilişki modelleri içinde yaşadıkları ile ilgili. Sınıf, burada, sosyal varoluşun, işte ve iş dışında, düzenlenişinin özelliklerini ifade ediyor. Üçüncü derecede, kognitif ve dilbilimsel yönelimde, sınıf, insanların, yaşanmış deneyimlerini temsil etme şekillerini ve bu deneyimlerin nasıl hareket için örnek oluşturacak bir rehber olduklarını temsil ediyor. Bunu, Bourdieu'nun *habitus* kavramını kullandığı şekilde kastediyorum, "sınıflandırılabilir pratik ve işler ile algı ve değerlendirme şema sistemleri üreten, inşa edilmiş ve inşa eden bir yapı."[11] Bir sınıfın üyeleri, aktörler olarak, belirli bir kültürel düzen ve onun ayırıcı tercih, idrak ve olasılıklar seti içinde tayin edilmiştir.[12] Sınıf bu eğilimleri, sadece, sınıf gerçekliklerinin aynaları ya da yansımaları değildir; şartlara mantıklı ve anlamlı cevaplardır. Buna karşılık, dil ve sembolleri temel alan bu eğilimler, sınıfın dördüncü derecesinde işçi sınıflarının, toplu hareket repertuvarını inşa eden önemli kültürel kaynakları oluştururlar. Aynı eğilimlere sahip insanlar ortak hedeflerin peşinde beraber hareket edebilir ya da etmeyebilir.

---

11. Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critic of the Judgement of Taste*, çeviri Richard Nice. Londra: Routledge and Kegan Paul, 1984, s. 171 [*Ayrım: Beğeni YargısınınToplumsal Eleştirisi*, Çev. Ayşe Günce Berkkurt, Derya Fırat Şannan, Heretik Yay., 2015]. "Farklı varoluş koşulları farklı bir habitus yaratacakları için, basit bir devirle pratiğin birçok farklı alanına uydurulabilecek üretici şemalar sistemleri... habitus sadece pratikleri düzenleyen bir inşa eden yapı değildir, aynı zamanda inşa edilmiş bir yapıdır: Sosyal dünyanın algılanışını düzenleyen mantıksal sınıflara bölme prensibinin kendisi, sosyal sınıflara bölmenin içselleştirilmesinin bir ürünüdür" (170).

12. Bu konunun tartışmaları arasında benim yararlı bulduğum, Scott Lash ve John Urry, "The New Marxism of Collective Action: A Critical Analysis" (Toplu Hareketin Yeni Marksizm'i: Eleştirel Bir Analiz), *Sociology* 18, Şubat 1984. Jon Elster'in sınıf değerlendirmesinin, ideolojik konular ve otonomilerini konudışı bırakmasına ve sınıfların toplu harekete geçecek ya da geçmeyecek bireylerden oluştuğu görüşüne odaklanan önemli bir eleştirel analizi için, Charles Taylor, "Formal Theory in Social Science" (Sosyal Bilimlerde Resmi Kuram), *Inquiry* 25, 1980, s. 139-44. Jurgen Habermas'ın monolojik ve diyalojik kategorilerini temel alan, benzer bir eleştiri için, Claus Offe ve Helmut Wiesenthal, "Two Logics of Collective Action: Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form" (Toplu Hareketin İki Mantığı: Sosyal Sınıf ve Örgütsel Biçim Üzerine Kuramsal Notlar), *Political Power and Social Theory* 1, 1980, s. 67-115 içinde.

Üyeleri toplumu ve içindeki sınıfın konumunu etkilemek için faaliyet ve düzenlemelerle, kendini bilen bir şekilde harekete geçiyorsa, bir sınıf bu dördüncü derecededir denebilir. İşçi sınıfı eğilimlerinin ülkeden ülkeye değişmesi gibi, işçi sınıfı toplu hareketlerinin modelleri de değişmektedir:

> Bu bakış açısından sınıf oluşumu, daha bütün ve değişken olarak, sınıfın dört derecesinin bağlantısının koşullu (ama rastlantısal olmayan) süreci ile ilgili olarak görülebilir. Sınıfın dört derecesinin tanımlanması daha detaylı ve değişken bir karşılaştırmalı tarihsel analiz nesnesi sağlarken, sınıf oluşumunu sonuçlar üzerinden tanımlamanın avantajlarını korumamıza izin verir. Gerekliliğin dört derecesinin her birinin içeriği toplumdan topluma değişir; hiçbir derece sadece sınıf açısından anlaşılmak ve analiz edilmek zorunda değildir ve dereceler arasındaki bağlantılar sorunsal ve koşulludur.
> Her derecenin içeriği ve sınıf dereceleri arasındaki bağlantılar hakkındaki sorular sınıf oluşumunun tam kalbinde yer alır. Sınıf oluşumunun koşul temelli ama dereceler arasındaki bu ilişkiler konusunda belirsiz olmayan, kesin (ama çok dar olmayan) bir grafiği ve sınıf oluşumunda varyasyonlar hakkında makro nedensel hipotezler geliştirme çabası, bu yaklaşımla gelen birbirleri ile ilişkili görevlerdir.[13]

Bu formülde sınıf oluşumu ne kesin bir sonuç (mesela, devrimsel bilinç formüllerinde olduğu gibi), ne de bir ya hep ya hiç meselesi değildir. Daha çok, üçüncü ve dördüncü sınıf derecelerindeki eğilim ve toplu hareketin iki varyasyon seti, işçi sınıfı oluşumunun varyasyonlarının ikiz analiz nesnelerini teşkil ederler: Sınıfın ikinci derecesinin gelişiminde sosyal hayatın sınıf temelli kavranışı hangi koşullar altında deneyimlenir? Bunlar, iş ilişkileri ve çalışanların işverenlerden taleplerinin koşulları ile sınırlı mıdır, yoksa sosyal ve politik hayatın diğer arenalarını da kapsarlar mı? Hangi koşullar altında çalışanlar işverenlerine ya da ev sahiplerine ya da devlete ya da başka hedeflere karşı taleplerini meşru çıkar temsil sistemleri içinde ya da dışında ortaya koyarlar?

13. Katznelson, "Working Class Formation", s. 21-2.

Benim iddiam, modern işçi sınıflarının yaradılışının ilk anlarındaki sınıf oluşumu tarihinin, kentsel mekân temsili ve bu adlandırmaya uygun toplu hareket şekillerinin gelişimi açısından yeni bir yolla anlaşılabileceği. Yeni kenti, konturlarını ve sosyal ilişkilerini anlaşılabilir yapma ve böylece kaosu örüntülere indirgeme amacıyla okumak, onun mahallelerinde yaşayan ve çalışan işçiler için önde gelen bir sorundu. Kenti, anlaşılabilirlik ve tutarlılık arayışı içinde nasıl haritaladıkları, 19. yüzyıl işçi sınıfı tarihinde yapı ve aktör arasındaki anahtar aracı durumundadır. 19. yüzyılda ekonomik ve sınıf temsillerinin merkeziliğini (ki bu o dönemde "diğer her şeyin çevresinde düzenlendiği bir matris" sağlıyordu) göz önünde bulundurarak, sanat tarihçisi T.J. Clark –kendini Nash'in Londra'da Regent Street projesi, Baron Haussmann'ın Paris'i yeniden inşası ve daha sonra, burjuva savının o büyük ikonografik dışavurumu, Viyana'nın Ringstrasse'si gibi büyük ve hırslı projelerle gösteren– dönemin burjuva katiyetini, belirsiz "halk" kavramından ve teorik olarak koyu "proletarya" fikrine uzanan büyük işçi sınıfı terminoloji akışları ile karşılaştırır.[14] İşçi sınıfı hayatının deneyimlerini temsil etmek için, bu tarihsel çabanın zorlukları, seçimleri ve saptamalarını anlamak bu bölümün ana konusunu oluşturuyor.[15]

---

14. T.J. Clark, *The Painting of Modern Life: Paris in the Art of Manet and His Followers* (Modern hayatın Resmi: Manet ve Takipçilerinin Sanatında Paris), New York: Knopf, 1984, s. 7. "Viyana'nın Ringstrasse'si çevresinde anıt ve konutları ile inşa edilen büyük forum, bize herhangi başka bir kaynaktan çok daha ekonomik olarak, yükselişte olan Avusturya liberalizminin zihninin ikonografik içeriğini gösterir." Carl E. Schorske, *Fin de Siècle Vienna: Politics and Culture* (Yüzyılın Sonu Viyana: Politika ve Kültür), New York: Knopf, 1980, s. 27. Dönemin burjuva katiyetleri ve "sermaye çağının" Marksist tarihçileri nasıl endişelendirdiği hakkında bir tartışma için, Gareth Stedman Jones, "Society and Politics at the Beginning of the World Economy" (Dünya Ekonomisinin Başlangıcında Toplum ve Politika), *Cambridge Journal of Economics* 1, Mart 1977.

15. William Sharpe ve Leonard Wallock (Der.), "From 'Great Town' to 'Nonplace Urban Realm': Reading the Modern City" ("Büyükşehirden" "Yer Olmayan Kentsel Gerçekliğe": Modern Kenti Okumak), Sharpe ve Wallock (Der.) içinde, *Visions of the Modern City: Essays in History, Art, and Literature* (Modern Kent Vizyonları: Tarih, Sanat ve Edebiyat Üzerine Yazılar), New York: Heyman Center for he Humanities, Columbia University, 1984. "Temsilin savaş alanı" terimi

Karşılaştırmalı bir örnekleme yoluyla 19. yüzyıl İngiltere ve Birleşik Devletleri'nde işçi sınıfı oluşumu vakalarını ele alıyorum. Bu konu hakkındaki birçok değerlendirilme hayal kırıcı oldu. İngiliz tarih yazımı, İngiliz işçi sınıfının yapısı kıtasal deneyimler ile karşılaştırılırken, işçi sınıfı devrimciliğinin (yanlışlıkla) "istisnacılık" olarak görülen yönünü ve ılımlılığını açıklamak ile ilgilendi. Amerikan tarih yazımı daha da temel bir "istisnacılık" biçimini kabullendi: İngiliz ve kıtasal örneklere nazaran sınıf anlayışı emek ilişkilerine sınırlanmış gibi gözükür ve Labour Party (İşçi Partisi) modelinde ılımlı bir işçi sınıfı politik örgütü bile asla var olmamıştır.[16] İki örnekte de tarihçiler ne olduğundan çok ne olmadığının açıklamasını aradılar.

Burada ben, bunun yerine, öncelikle, hem İngiliz, hem Amerikan işçi sınıfının kapitalizmi nasıl geniş çerçevede benzer kent mekânı değişimleri ile deneyimlediğini; ikinci olarak, 19. yüzyıl kentsel mekândaki yeni bölünmelerin sınıf temelli eğilimlerin oluşumunda nasıl temel sorunlara sebep olduğunu ve üçüncü olarak, her ülkenin devletinin her bir vakada "sınıflık"ta varyasyonların ortaya çıkışının ne kadar önemli bir parçası

David Harvey'nin Clark'ın *The Painting of Modern Life* (Modern Hayatın Resmi) eleştiri yazısından geliyor, "The Representation of Urban Life" (Kentsel hayatın Temsili), *Journal of Historical Geography* 13, Temmuz 1987.

16. Bu konulara, Ira Katzelson, "Working Class Formation and the State: Nineteenth Century England in American Perspective"inde (İşçi Sınıfı Oluşumu ve Devlet: Amerikan Bakış Açısı ile 19. Yüzyıl İngiltere'si) değiniyorum, Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol (Der.) içinde, *Bringing the State Back In* (Devleti Tekrar Hatırlatmak), Cambridge, Cambridge University Press, 1985. Bu bölüm bir yanıyla o yazıyı temel alıyor. Alman işçi sınıfının yaklaşık aynı hatlarda bir değerlendirmesi için, Geoff Eley, "Combining Two Histories: The SPD and the German Working Class Before 1914" (İki Tarihi Bir Araya Getirmek: SPD ve 1914 Öncesi Alman İşçi Sınıfı), *Radical History Review,* s. 28-30, 1984. Amerika işçi sınıfının anahtar mücadele anlarındaki gittikçe biriken yenilgileri temelli geleneksel Marksist tarih yazımının Amerikan istisnacılığı üzerine bir varyasyonu Mike Davis'in makalesinde bulunabilir, "Why the U.S. Working Class is Different?" (Neden ABD İşçi Sınıfı Farklı?), *New Left Review* 123, Eylül-Ekim 1980. "Ticaret, sendikacılık, emek ve sosyalizm arasındaki ilişki gerçekte ne kadar 'doğal'?" diye soran iyi bir makale, Jean Smith, "Labour Tradition in Glasgow and Liverpool" (Glasgow ve Liverpool'da Emek Geleneği), *History Workshop* 17, Bahar 1984.

olduğunu göstermek istiyorum. Özellikle, İngiltere'de "sınıf" iş ve iş dışının gerçekliklerini bölmek yerine bir araya getirirken, neden Birleşik Devletler'de ayrılmış bir bilincin işçi sınıfını böldüğüne bakmak istiyorum: İşyerinde emekçiler ya da etnik grupların üyeleri ya da yerleşim toplulukları içinde şu ya da bu bölgenin sakinleri. İngiltere'de, işçi sınıfı politik liderleri talepleri işyerinde işverenlere ve iş dışında, aynı geniş sınıf koşulları içinde devlete iletirken, Birleşik Devletler'de bunu taleplerini her arenada farklı koşullarda yaptılar. Sınıfın anlaşılması ve faaliyetlerdeki bu farklılıkların öncelikle işyerinde değil ama meskendeki farklılıklarla alakalı olduğunu ve bu varyasyonun ana kaynağının, yaşama mekânının yeni kentsel işçi sınıfı tarafından nasıl anlaşılacağını biçimlendiren devlet otoriteleri tarafından yaratılan politik bağlam olduğunu savunuyorum. Daha önceki gibi, kapitalist gelişme ve işçi sınıfı oluşumu arasındaki bağları tahlil ederek mekânsallaşmış bir Marksizm'in hem kapasitesini hem de limitlerini göstermek istiyorum.

Kısaca, benim konum kentin "gizli gündemi" olarak görülebilecek şey; amacım Marksist sosyal kuramı güçlendirmek için kentsel mekânın yapımı, anlamı ve kullanımını ortaya çıkarmak ve teşhir etmek ve bu yolla, Castells ve Harvey tarafından önerilen seçenekleri değerlendirmek ve onların ötesine geçmek. Bu hedeflerin peşinde, kentsel mekân gelişimi ve sınıf oluşumu ilişkisi üzerine iki kritik bağlantı ortaya koymayı istiyorum: Daha büyük bir ekonomik ağ içinde noktalar olarak kentlerle belirleyici iç mekânsal kurulumları olan biçimler olarak kentler[17] arasında ve bu kurulumlarla imaj, kimlik ve organizasyon temelleri sadece zaman değil mekân tarafından da tesis edilen yaratılışı arasında.

Eğer bir kentsel bilinç, sınıf oluşumu tarihinin temel parçalarından biriyse nasıl bir karaktere sahiptir? Çalışan insanlar,

17. Bu bağlantı konusunda bir tartışma için, Charles Tilly, "The Urban Historian's Dilemma: Faceless Cities or Cities Without Hinterlands" (Kent Tarihçisinin Çıkmazı: Yüzsüz Kentler ya da Hinterlandsız Kentler), University of Michigan, Center for Research on Social Organizations, Working Paper No: 248, Ekim 1981.

sosyal coğrafyada deneyimledikleri kökten dönüşümlerle ilişkili olarak, bilgiyi işlemek ve elemek için hangi kavramsal filtreleri geliştirirlerdi? Ne kadar geniş çaplı olurdu bunlar? Eğer kentler kapitalizmin yeni işçi sınıfını bir araya topladılarsa işçi sınıfı birey ve ailelerinin yaşadıkları bölgelerdeki yakınlıkları sınıf temelli toplu hareketleri teşvik mi eder yoksa engeller miydi? Bu sorulara belli işçi sınıfları için verilecek cevaplar, temelde, iş ve evi ayıran yeni sınırları nasıl anladıklarına, hakkında konuştuklarına ve içinde hareket ettiklerine dayanır.[18]

---

18. "İş" ve "ev" terimlerinin, evde yapılan işlerin iş olmadığını ima ettiği için, cinsiyetçi bir aldatıcılığa neden olabileceğinin farkındayım. Ben kesinlikle bunu kastetmiyorum. Ev, Elizabeth Blackmar'in haklı olarak vurguladığı gibi, "bir işyeri olarak kaldı; ev işi hâlâ geçimi garanti altına almak ve sağlamanın temel bir parçasıydı." 19. yüzyıl kentlerinde işyeri ve evin ayrılmasına vurgu yapan, benimki gibi, bakış açısına saldırısında Blackmar, ayrı tutulması daha iyi olacak iki konuyu bir araya getirir. Bu mekânsal kopmanın üzerinde duran yorumlara göre "erkekler artmakta olan atölye, fabrika, dükkân ve ofislerde iş bulurlarken konut ekonomik işlevini kaybetti ve üretici ilişkilerden ayrı bırakılmış bir 'saha' hâline geldi" yazar. Elizabeth Blackmar, *Manhattan for Rent, 1785-1850* (Kiralık Manhattan, 1785-1850), Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989, s. 110. Bu can alıcı nokta mantıksal gidişe uymamaktadır. Maaş emeği ve evde çalışma gibi, aile hayatının işlevlerinin yerine getirileceği ayrı alanları yaratan kentlerin mekânsal yeniden düzenlenmelerinin erkek ve kadın için önemini vurgulamak, karşılıksız emeğin ekonomik önemini, kadınların deneyiminin özgünlüğünü ve (Blackmar'in mükemmel çalışmasının konusu) konut alanının modern kapitalizmde büyük değer taşıyan bir ekonomik bileşen olarak önemini reddetmeden de mümkündür. İş ve evin ayrılması dilini, bu uyarıları aklımda tutarak, farklarında olarak kullanıyorum, çünkü bu bütün modern kapitalist kentlerin yaygın, sembolik bir özelliğidir. Sınıf ve toplum ve bu alanlar arasındaki bağlantılar hakkındaki ana bulmacaların temelini oluşturur. Ve bana göre, sadece sınıf hakkında değil, cinsiyet hakkında da sorabileceğimiz soruları netleştirir.

Blackmar'inki ile aynı çizgide, benim geçmiş çalışmamı cinsiyete değinmediği için açıkça ama anlayışlı bir sekilde eleştiren, bir eleştiri, Martha A. Ackelsberg, "Women's Collaborative Activities and City Life: Politics and Policy" (Katılımcı Kadın Aktiviteleri ve Kent Hayatı: Siyaset ve Politikalar), Janet Flammang (Der.) içinde, *Political Women: Current Roles in State and Local Government* (Politik Kadınlar: Günümüzde Devlet ve Yerel Yönetimlerde Rolleri), Beverly Hills, Calf.: Sage Publications, 1984. Cinsiyet hakkında çok az şey söylemiş olduğum eleştirisini kabul ediyorum. İşyeri ve konut arasındaki fiziksel, coğrafi ve sosyal ayrıma yapılan vurgunun böyle bir analizi zorlaştıracağı fikrini ise reddediyorum. Tersine, bu ayrımın kadının bakış açısından etkilerini değerlendiren, kadınların ve ailelerinin bir araya gelerek bu iki alanı nasıl yönettiklerini inceleyen bir

II

Bu sınıf ayrımı analizini destekleyen şey, İngiltere, Birleşik Devletler ve diğer Batı ülkelerindeki yeni endüstriyel kentlerin, gerçekten de, insanların maaş için çalıştıkları mekânları, yaşadıkları (ve kadınların ücretlendirilmeyen ev işleri yaptıkları) konut topluluklarından ayıran güçlü bir mekânsal yeniden düzenleme yaşamış oldukları; bu ayrımın sosyal sınıfları birbirinden ayrıştırdığı ve sosyal sınıfların üyeleri arasında gelir ve konut değerleri de dahil olmak üzere, yaşam stilleri üzerinden detaylı bir farklılaşma yarattığı iddialarıdır. Sahadaki bu değişiklikler kentin yeni okumalarını zorunlu kıldılar.

Karşılaştırmalı ve olumsal işçi sınıfı oluşumu analizimin önermesi olan, mekânsal düzenlemenin gerçekleri hakkındaki bu iddialar tartışmaya açıklar, bu nedenle, İngiliz örneğine özellikle vurgu yaparak, üzerlerinde duracağım. Ne kadar, aşağıda Amerikan ve İngiliz sınıf oluşumu modellerini karşılaştırmayı planlasam da, mekânsal yeniden düzenleme tartışmamın büyük bölümü İngiliz kentlerine odaklanacak, bir yandan, Manchester'daki gibi dramatik büyümenin görüldüğü ilk örnekler oldukları için, diğer yandan, daha gelişmiş bir varolan kentsel sisteme sahip oldukları, ki bu eski ve yeni arasında aslında ne kadar değişiklik olduğu sorularını doğuruyor, için ve diğer bir yandan da, temel sosyal ve mekânsal değişimin fikrinin kendisinin doğruluğunun orada sorgulanmakta olması nedeniyle.

Öncü bir duruşla, Patrick Joyce, iş ve konutun ayrılmasının ve sınıflar arası ayrıştırmanın önemini küçümsemek için büyük çaba harcadı. 19. yüzyıl ortası ve sonu arasında fabrika kentlerinin "kentten aldıklarından çok daha fazlasını kasabadan korudukları" konusunda ısrar eder, "'Yürüyen kent' olarak

---

araştırmayı öneriyorum ki bu araştırmanın büyük bir bölümü gerçekten de verimli bir şekilde büyüyen bir feminist edebiyat tarafından üstlenildi. Bu bilimsel çalışmalar, benim de üzerinde durduğum, anahtar bir politik tema ile muhatap oldu: yani, iş ve ev arasındaki bu büyük ayrım üzerinden özgürleştirici politikalar nasıl gerçekleştirilebilir.

anlaşılan fabrika kenti hücresel yeniden üretim ile büyüyordu, yani kentin büyümesi sırasında çevresindeki fabrika bölgelerini yavaş yavaş içine alması ile." Yüzyıl dönümünde tramvay ve bisikletlerin ortaya çıkışından önce "ev ve iş arasındaki bağ, bunlar onu koparana kadar sağlam kaldı".[19]

Joyce mesken halkı tartışmasını bir ikaz ile sonlandırır. 20. yüzyıl kentinin kişiliksizliği ve sınıf ayrışması o kadar sık 19. yüzyıla dönülerek anlaşılmaya çalışmaktadır ki ne kadar birbirlerinden farklı olduklarını unutulmaktadır.[20] Bu beddua, ihtiyat telkini olarak kabul edilebilir ama 19. yüzyıl kentlerinde iş ve evin ayrılmasının değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, bu kentlerin özgüllükleri içinde kesin olarak kabul edilirse, maddi değişim ve sosyal deneyimin anahtar noktalarını kaçırır. Endüstri Devrimi üzerine daha genel hatlarda yazan William Sewell'in gözlemine göre:

> Şu anda uzun ve yavaş bir gelişmenin çekingen başlangıcı olarak görülen şey, çağdaşlarına büyük bir kopuş gibi geldi: Sadece birkaç

19. Patrick Joyce, *Work, Society, and Politics: The Culture of the Factory in Late Victorian England* (İş, Toplum ve Politika: Geç Victoria Döneminde Fabrika Kültürü), New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1980, s. 118-19.

20. Modern modelleri anlamak için geçmiş ile bağlantı kurmanın tehlikelerini hatırlatırken, Joyce, 20. yüzyıl bakış açısından 19. yüzyıl İngiliz ve Amerikan kentlerinin, daha sonra oluşacak modellere nazaran, daha zayıf bir mekânsal farklılaşma modelleri sosyal coğrafyası olduğunu vurgulayan coğrafyacı David Ward'u anımsatır. David Ward, "Victorian Cities: How Modern?" (Victoria Dönemi Kentleri: Ne kadar Modern?), *Journal of Historical Geography*, ½ (1975). Bu görüş ile benim burada benimsediğim, farklılaştırma ve ayrıştırmayı vurgulayan sosyal coğrafyacılar ve tarihçilerin görüşleri arasındaki tartışmanın bir incelemesi için, Richard Dennis, *English Industrial Cities of the Nineteenth Century: A Social Geography* (19. Yüzyıl İngiliz Endüstriyel Kentleri: Sosyal Bir Coğrafya), Cambridge: Cambridge University Press, 1984 ve Cannadine içinde, "Residential Differentiation" (Konut Farklılaşması). Cannadine, tartışma üzerine incelemesini sınıflar arasındaki öznel uzaklığın, yer üzerindeki nesnel farklardan daha büyük olduğunu savunarak sonlandırır. Bu hem doğru, hem de yanıltıcıdır. Doğru, çünkü 20. yüzyıldan bakıldığında fiili farklılaşma derecesi ilerde olacağı boyutların yakınında bile değildi, öznel sosyal ayrımlar ise hatırı sayılır derecedeydi. Yanıltıcı, çünkü aşağıda da üzerinde duracağım gibi, daha içkin bir zamansal bakış açısı ile nesnel değişimler gerçekten büyüktü.

> tane buharlı motor ya da maden eritme ocağı ya da iplik fabrikası bile onları daha önce görmemiş insanların üzerinde büyük bir etki bırakabiliyordu. Onların bakış açısından, modern endüstri onların zamanının belirleyici bir özelliğiydi; onlarınki, daha önce hiçbir toplumun olmadığı şekilde, endüstriyel bir toplumdu.[21]

Endüstrileşmenin doğal mekânsal sonuçları da aynı şekilde. Çağdaşları için önemli olan şeyler kesinlikle 19. ve 20. yüzyıl kentlerinin arasındaki farkların derecesi değildi; yaşam ve bilinçlerine yerleşen, ticaret kentlerinde olduğu gibi sadece zenginler değil çoğunluğu, iş ve ev arasında ayrışma modeliyle tanıştıran yeni kentsel biçimdi. Bazı kentlerde işyerleri ve konutlar sadece kısa bir yürüyüş uzaklığında olabilirdi; ama *ayrı* yerlerdi ve işverenin sağladığı konutlar haricinde (tek fabrikalı kentlerde bile, en iyi tahminle, işçi sınıfının konutlarının sadece

---

21. William H. Sewell, *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848* (Fransa'da İş ve Devrim: Eski Yönetimden 1848'e Kadar Emeğin Dili), Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 143. İş ve evin entegrasyonu ile ilgili endüstriyel öncesi modeller hakkında çalışmalar için, Frank E. Brown, "Continuity and Change in the Urban House: Developments in Domestic Space Organization in Seventeenth Century London" (Kent Evinde Devamlılık ve Değişim: 17. Yüzyıl Londra'sında Konut Mekânı Düzenlemesinde Gelişmeler), *Comparative Studies in Society and History* 28, Temmuz 1986; Catharina Lis, *Social Change and the Labouring Poor: Antwerp 1770-1860* (Sosyal Değişim ve Yoksul Emekçiler: Antwerp 1770-1860), New Haven, Conn.: Yale University Press, 1986; John Langton, "Residential Patterns in Pre-Industrial Cities: Some Case Studies from Seventeenth Century Britain" (Endüstri Öncesi Kentlerde Konut Modelleri: 17. Yüzyıl Britanya'sından Örnek İncelemeleri), John Patten (Der.) içinde, *Pre-Industrial England: Geographical Essays* (Endüstri Öncesi İngiltere: Coğrafi Yazılar), Londra: Dawson, 1979; Jeremy Boulton, *Neighbourhood and Society: A London Suburb in the Seventeenth Century* (Mahalle ve Toplum: 17. Yüzyılda Bir Londra Banliyösü). Cambridge: Cambridge University Press, 1987. W.J. Smith, "The Architecture of the Domestic System in Southeast Lancashire and the Adjoining Pennines" (Güneydoğu Lancashire ve Ona Bitişik Pennine'lerde Hane Sisteminin Mimarisi), S. D. Chapman (Der.) içinde, *The History of Working Class Housing: A Symposium* (İşçi Sınıfı Konutunun Tarihi: Bir Sempozyum), Newton Abbot: David and Charles, 1971 ve J.G. Timmins, *Handloom Weavers Cottages in Central Lancashire* (Lancashire Merkez'de El Tezgâhı Dokumacılarının Kulübeleri), Lancaster: University of LancasterCentre for North-West Regional Studies, Occasional Paper No. 3, 1977.

küçük bir bölümü) işçiler maaşlı işlerinin *locus*'undan, diğer sosyal sınıflardan, hatta diğer Weberci sınıf özellikleri taşıyan işçilerden bile ayrı topluluklar içinde kümelenmeye başladılar. Bu mekân ve sosyal ayrışma içindeki birden fazla devrim, ne kadar daha tamamlanmamış, eksik ve sınıflar arası ailelerde iş ve evi birleştirmesi ile nitelenen eski zanaat modelleri ile iç içe geçmiş olsa da, 19. yüzyıl İngiltere'sinin dikkate değer büyük ölçekli kentleşmesinin merkezî fenomenal özelliğiydi.[22]

Mesela, Manchester ile birlikte endüstrileşmekte olan Lancashire'ın iki büyük kentinden biri olan Liverpool'da, 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde üst ve orta sınıf içinde "parası yetenler işlerinin ya da işletmelerinin bulunduğu yerlerden kentin dış eteklerindeki bölgelere ya da daha öteye komşu kazalara taşınmışlardı". Yeni banliyö halkalarındaki konut alanları hem işyerlerinden, hem de işçilerin konut alanlarından ayrılmışlardı. Kentin kalbinde "kendilerine özgü, farklı ekonomi ve toplum bölgeleri" vardı. Kenti sekiz bölgeye ayırarak, açık bir şekilde Liverpool'da mekânın, nasıl birbirlerinden sınıfları, işçi sınıfı içinde ise göçmenlik, ırk, istihdamın kalıcılığı, yetenek düzeyi ve maaş düzeyi oranları ile ayrılan mekânsal bölmeler içinde düzenlendiğini gösterir.[23] Bunu tamamlayan bir değerlendirmede

22. Kentsel ayrışmanın hız ve ölçeğinin dengesizliğine Richard Dennis değinmiştir: "Statü gruplarının mekânsal ayrışmasının 1800'de aniden başlamadığı açıktır ama ayrışmanın bilincine varılması, ona karşı tutumlar ve ortaya çıkış ölçeği bu yüzyıl içinde evrimleşti. Erken 19. yüzyılda binaların içinde dikeyde ve cadde üstü ve avlu çevresinde gelişen meskenler olarak yatayda görülen sosyal ayrışmanın biçimlenmesi, yüzyılın ortasına gelindiğinde, ne kadar bu etkiler sayım bölgeleri ölçeğindeki analizlerde açıkça görülmek için fazla detaylı olsa da, yollar ve arsalar üzerinden bir ayrışmaya evrilmişti. Sadece Manchester gibi büyük kentlerde ya da statü gruplarının aşırı uçlarında –orta sınıf banliyöleri ve göçmen varoşları– çağdaş kentsel kuramın beklediği tipteki homojen sosyal bölgeler bulunabilmekteydi." Richard Dennis, "Stability and Change in Urban Communities: A Geographical Perspective" (Kentsel Topluluklarda Tutarlılık ve Değişim: Coğrafi Bir Bakış Açısı), Johnson and Pooley içinde, *The Structure of Nineteenth Century Cities* (19. Yüzyıl Kentlerinin Yapısı), s. 256.

23. R. Lawton, "The Population of Liverpool in the Mid-Nineteenth Century" (19. Yüzyılın Ortalarında Liverpool'un Nüfusu) *Transactions of the Historical Society of Lancashire and Cheshire* (Lancashire ve Cheshire Tarih Derneğinin

Treble erken 19. yüzyıl Liverpool'unda inşa edilen konutların ne kadarının özellikle işçi sınıfı mahallelerindeki maaşlı işçiler için olduğunu ve bu inşaat ve imara açma sürecinin, yeni çevreler satın almakta olan orta sınıfın emlak mirasının damlama özelliği ile birlikte, nasıl çok katmanlı bir işçi sınıfı konut tipleri, kilerler, pansiyonlar, dönüştürülmüş birden fazla sakin tarafından paylaşılan kiralık evler, arka arkaya avlu sistemli konutlar ve tek aile sıraevleri[24] topluluğu yarattığını gösterdi. Liverpool ve diğer endüstrileşmekte olan kentlerde atölye evlerinin büyük çoğunluğu geçmişin meskenleriydi. Şüphesiz ki, bu eski model birçok yerde varlığını sürdürdü. Burnett'ın işçi sınıf konutları tarihi bunun üzerinde durur,

> Ülkenin yerli sanayinin gerçekleştiği birçok bölgesinde, özellikle Midland'in ve Kuzey'in yerli tekstil bölgelerinde, mesken ve işin işlevlerini bir araya getiren evler, fabrika öncesi dönemden sonra da ayakta kalmayı başardı ve en azından yüzyılın ortasına kadar inşa edilmeye devam etti. Yorkshire ve Lancashire'ın tezgâh dokumacıları, Nottinghamshire, Coventry, Macclesfield ve Spitalfields'in tuhafiye örücüleri, Birmingham ve bölgesinin çivi yapıcıları, ayakkabı yapıcılar, eldiven yapıcılar, saman örücüler ve ülkeye dağılmış durumdaki diğer yerli zanaatçılar atalarının nesillerdir yaptığı gibi evlerini atölye olarak kullanmaktaydılar.[25]

Ama bu model, onun gözlemlerine göre, yüzyılın ortalarına gelindiğinde, hızlı ve açık bir şekilde azalmaya başlamıştı; gerçekten de, ülkenin pazarlarında ve üretim sistemindeki dönüşümler göz önünde bulundurulduğunda, "işin evden nihai

---

Faaliyetleri), 197 (1955), s. 93,34. Ayrıca, Colin G. Pooley, "Choice and Constraint in the Nineteenth Century City: A Basis for Residential Differentiation" (19. Yüzyıl Kentinde Seçim ve Baskı: Konut Farklılaşması için bir Temel), Johnson and Pooley içinde, *The Structure of Nineteenth Century Cities.*

24. James H. Terble, "Liverpool Working Class Housing, 1801-1851" (Liverpool İşçi Sınıfı Konutları, 1801-1851), Chapman içinde, *History of Working Class Housing (İşçi Sınıfı Konutlarının Tarihi).*

25. John Burnett, *A Social History of Housing, 1815-1870* (Konutun Sosyal bir Tarihi, 1815-1870), Newton Abbot: David and Charles, 1978, s. 79.

ayrımı, endüstri işçilerinin büyük bölümünün düzgün bir ev hayatı geliştirmesi için gerekli şarttı."[26]

Bu yeni kentsel, mekânsal biçimlenmeler sadece büyük kasaba ve kentlerde[27] değil, A. M. Warnes'ın, nüfusunun 4200'den

---

26. A.g.e., s. 81. Bu tarz dönüşümler İngiltere'de birçok kent hakkında dikkatli bir şekilde belgelenmiştir. Mesela, Pritchard, 1840'da iş ve evin birlikteliğinin hâlâ çok güçlü olduğu Leicester'ın mekânsal dönüşümünü değerlendirir; 1870'e gelindiğinde bu birliktelik parçalanmış ve modern bir mekânsal düzenleme biçimi gelişmişti. Vance, aynı şeyi, Birmingham, Prest Coventry, Trowell Leeds için yapmıştır. Olsen, Wohl, Sheppard ve daha birçokları nasıl, emek yoğun üretimin 19. yüzyıl boyunca baskın biçim olarak hayatta kaldığı Londra'da bile, "Londra'nın tek gayeli, homojen, özelleşmiş mahallelere sistematik bir tasnifinin", işçi sınıflarının tamamen ayrı konut alanlarına doldurulmasının ve genel olarak iş ve evin büyük oranda ayrımının gerçekleştiğini gösterdiler. R.M. Pritchard, *Housing and Spatial Structure of the City* (Konut ve Kentin Konut ve Mekânsal Yapı), Cambridge: Cambridge University Press, 1976; James E. Vance, Jr., "Housing the Worker: Determinative and Contingent Ties in Nineteenth Century Birmingham" (İşçiyi Barındırma: 19. Yüzyıl Birmingham'ında Belirleyici ve Rastlantısal Bağlantılar), *Economic Geography* 43, Nisan 1967; John Prest, *The Industrial Revolution in Coventry* (Coventry'de Endüstriyel Devrim), Oxford: Oxford University Press, 1960; F. Trowell, "Speculative Housing Development in the Suburb of Headingly, Leeds, 1838-1914" (Headingly Leeds Banliyösünde Spekülatif Toplu Konut, 1838-1914), *Publications of the Thoresby Society* 59, b. 1, 1983; Donald J. Olsen, "Victorian London: Specialization, Segregation, and Privacy" (Victoria Dönemi Londra'sı: Uzmanlaşma, Ayrışma ve Mahremiyet), *Victorian Studies* 17, Mart 1974, s. 267; a. s. Wohl, "The Housing of the Working Classes in London" (Londra'da İşçi Sınıfı Konutları), Chapman içinde, *History of Working Class Housing* (İşçi Sınıfı Konutlarının Tarihi); Francis Sheppard, *London 1808-1870: Infernal Wen* (Londra 1808-1870: İğrenç Ur), Londra: Secker and Warburg, 1971; Harold Pollins, "Transport and Social Divisions" (Ulaşım ve Toplumsal Bölünme), Ruth Glass (Der.) içinde, *London: Aspects of Change* (Londra: Değişimin Boyutları), Londra: McGibbon and Kee, 1964.

27. Bu çeşitli değişimler orta boyutta bir kent hakkında bir seri makale tarafından takip edilebilir, Nottingham: Anne Bosworth, "Aspects of Middle Class Life: The Park Estate, Nottingham, 1841-1881" (Orta Sınıf Hayatının Özellikleri: The Park Estate, Nottingham, 1841-1881), *Journal of Regional and Local Studies* 5, Bahar 1985; Ken Brand, "The Park Estate, Nottingham: The Development of a Nineteenth Century Fashionable Suburb" (The Park Estate, Nottingham: Şık Bir 19. Yüzyıl Banliyösünün Gelişimi), *Transactions of the Thoroton Society of Nottinghamshire,* s. 88, 1984; S.D. Chapman, "Working-Class Housing in Nottingham During the Industrial Revolution" (Endüstriyel Devrim Sırasında Nottingham'da İşçi Sınıfı Konutları), *Transactions of the Thoroton Society of Nottinghamshire*, s. 67 (1963) ve Christopher Weir, "The Growth of an Inner Urban Housing Deve-

12750'ye yükseldiği 1780 ve 1850 yılları arasındaki gelişiminin taslağını çıkardığı, çok dikkatli bir örnek araştırmasının konusu olan Lancashire'da Chorley gibi daha küçük kasabalarda da görülüyordu. Warnes, "Son yıllara kadar hızlı kentleşmenin ve endüstrileşmenin kentlerin içyapıları üzerinde sonuçları hakkında çok az şey yazıldığını ve "ilk büyük ölçekli işveren birimlerinin kurulumunu takip eden coğrafik değişimlerin ihmal edildiğini" göz önünde bulundurarak, Chorley'nin –1780, 1816 ve 1850 yıllarında– üç "anlık görüntüsünü" alır.[28] Chorley 1780 öncesinde kırsal çevresinin pazar ve ticaret işlevlerine hizmet veren bir tarım kasabasıydı. Kasabanın büyümesi, yün eğirmenin mekanikleşmesi tarafından teşvik edilen dokuma ticaretinin büyümesi ile 1780 dolaylarında hızlanmaya başladı. Gene de, doğası endüstri öncesi işlevleri tarafından belirlenmeye devam etti: "Hiçbir yerde büyük işveren birimleri kurulmamıştı; insanların çoğu hâlâ işyerlerinde ya da işyerlerinin hemen bitişiğinde yaşıyorlardı." 1780 ve 1816 arasında kasabanın nüfusu %50 artarak 6.000'e çıktı, bu büyüme temelde küçük tekstil imalathanelerindeki istihdamlar tarafından destekleniyordu. Bu tarihte, fabrikalar ve çevrelerindeki ev kümeleri kasabanın topografisinin bir parçası hâlini aldı ama tekstil endüstrisinin büyümesinin büyük bölümü fabrikaların varolan atölyelerin yerini almalarından çok bu atölyelerin büyütülmeleriyle oldu. Yerleşim örüntüleri hakkında, ulaşılabilir olan kasaba kayıtları, haritalar ve olağandışı bir şekilde detaylı bir Muhtar Heyeti Araştırması'nı temel alarak, varılabilecek en geniş yargı "meskenin yerinin hâlâ büyük ölçüde işyeri üzerinden belirlendiği, genelde nüfusun içindeki sosyal farklılıklar tarafından belirlenmediği"dir. Buna rağmen, kasabanın 1816 yılındaki sosyal

---

lopment: Forest Fields, Nottingham, 1883-1914" (Bir Kent İçi Toplu Konutun Gelişimi: Forest Fields, Nottingham, 1883-1914), *Transactions of the Thoroton Society of Nottinghamshire*, s. 89, 1985.

28. A.M. Warnes, "Early Separation of Homes from Workplaces and the Urban Structure of Chorley, 1780-1850" (Evin İşyerinden Ayrılmasının Erken Örnekleri ve Chorley'in Kentsel yapısı, 1780-1850), *Transactions of the Historical Society of Lancashire and Cheshire*, s. 212 (1970), s. 106.

coğrafyası 1780'dekinden daha karmaşıktı. Daha iyi tanımlanmış bir ticari çekirdek, merkez dışındaki bölgelerde daha hızlı bir büyüme modeli ve dağınık ama ayırt edilebilen, patiska işi ve pamuklu eğirme gibi belirli yeni mesleklerle ilişkilendirilen yerleşim kümeleri ile nitelenen az çok farklılaşmış bir örüntü ortaya çıkmıştı.[29]

1850'ye gelindiğinde, kasaba radikal bir şekilde dönüşmüştü. 1816 yılından beri geçen süre içinde Chorley bir fabrika kasabası olmuştu. Dokuma tezgâhlarında çalışanlar bir zamanlar çalışan nüfusun çoğunluğu iken işgücünün %10'una kadar düşmüştü. 1851 nüfus sayımı defterleri üzerinden Warnes, "ekonomik olarak aktif nüfusun yarısından fazlasının tekstil endüstrisinin işe ulaşım için yolculuk gerektiren dallarında çalıştıklarını" hesaplar. Ayrıca, sadece evde çalışmadan uzaklaşan, dramatik bir değişim olduğunu fark etmez, aynı zamanda "1851'e gelindiğinde ev ve işyerinin uzaklığı, en azından işgücünün bazı kısımlarında, artmaktadır" ve "görülebilir bir sosyal bölünme modeli için şartlar gelişmeye başlamıştır".[30]

Joyce'un dikkat çektiği gibi, bu modelin modernliğini abartmamak önemli. İşçilerin sadece göz ardı edilebilir bir kısmı işlerinden bir milden (1,6 kilometre) daha uzak bir yerde yaşıyorlardı ve Warnes'ın incelediği 1.813 insanın yarısından fazlası işyerlerinden çeyrek milden (0,4 kilometre) az bir uzaklıkta yaşıyorlardı. Artık yaşadıkları yerde çalışmayan işçilerden üçte ikisi sadece kısa bir yol yapmak zorundaydı. "Gene de, ortalama işe gidiş mesafesinin 1816'dan itibaren sert bir şekilde yükseldiğine şüphe yoktur, sadece daha fazla işçi işten uzakta yaşadığı için değil, ayrıca, meslek çeşitliliğindeki artış sebebiyle." Gerçekten de, çarpıcı bir buluşla, Warnes, "fabrika ne kadar yeni ise, işçilerinin konutlarının konumlarının da o kadar uzak" olduğunu tespit eder.[31]

29. A.g.e., s. 111, 119.
30. A.g.e., s. 122, 120.
31. A.g.e., s. 132. İşyerlerinin çeşitlenmesi ile birlikte işçilerin belirli bir fabrika ya da işverene bağlılığında azalmış ve ailedeki istihdam farklı fabrikalara dağıla-

Lancashire'daki el işi sisteminin yok olmasının, endüstriyel devrim içinde ev üretiminin daha genel olarak tasfiyesi gibi, mekânsal sonuçları çok sayıda ve temeldi. Fabrika yöneticilerinin işçi sınıfı hayatının tamamına hâkim olduğu şirket kasabaları dışında kapitalistlerin rolü işyeri ile sınırlıydı ve bu işçilerin konut alanlarında direkt bir denetimden uzak, özgür yaşamalarını sağlıyordu. Bu (zamanla liberal vatandaşlığın artan hakları ile de desteklenen) yeni özgürlük, emek pazarları (artık bölgesel ve ulusal ölçeğe genişletilmiş olan) ve emlak pazarı (daha bölgesel bir ölçekte işleyen) arasında yeni bir ayrımın doğal sonucuydu. İstihdam ve konutun işlik yapısı içinde ikisi de aynı piyasa ritmine girmişlerdi. Bu bağın kopması ile konut toplulukları, sadece giderek daha fazla borsa ve müteahhit ve toprak sahiplerinin stratejileri tarafından biçimlendirilmeye ve kazanç ve hayat tarzları üzerinden tabakalaşmaya başlamadı, aynı zamanda, bütün sosyal sınıflardan insanların tanımlamak, biçimlendirmek ve kontrol etmek istedikleri bağlamlar hâline geldiler. İşçi sınıfları, işte bu yeni bağlamlar içinde, yeni kuruluşlar, yeni ilişkiler ve hayat modelleri yarattılar.[32]

Kapitalist kentlerdeki bu sosyal ve mekânsal değişimler ve işçi sınıfı oluşum modelleri arasındaki olumsal bağlantılar uzun zamandır göz ardı edildi, hem Marksist hem de Marksist olmayan araştırmacılar tarafından. Sınıf ve sınıf oluşumu hakkındaki

---

rak çeşitlenmiş olabilir. Bu değişimler, aile bireylerinin işten ortalama uzaklığını arttırıyordu. Meslek temelli konutsal farklılaşmanın yerini "benzer kazanç, eğitim seviyesi ya da diğer statü değişenlerine sahip olanların kasabanın sınırlı bölgelerine toplanmaları" alıyordu. Paradoksal bir şekilde, belirli mesleklerde olmak (eğiriciler, baskıcılar ve kastarcılar) meslek ve konut arasında böyle bir ayrımı mümkün kıldı. Warnes, "Early Separation of Homes from Workplaces", s. 133. Paralel bir tartışma için, T.C. Barker ve J.R. Harris, *A Merseyside Town in the Industrial Revolution: St. Helen's, 1750-1900* (Endüstri Devriminde Bir Mersey Kıyısı Kenti: St Helen's, 1750-1900), Liverpool: Liverpool University Press, 1954.

32. Sadece işçi sınıfı değil, tabii ki. Dickens'ın *Büyük Umutlar*'daki (*Great Expectations*) kâtip John Wemmick portresini hatırlayın. Welsh'in gözlemlediği gibi, "edebiyatta başka hiçbir örnekte, ocak ve kent, özel hayat ve işin modern ayrımı böyle keskince ve bilinçli olarak çizilmemiştir." Alexander Welsh, *The City of Dickens* (Dickens'ın Kenti), Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.

çoğu çalışma, bölgesel düzenlemeleri dikkate almadı. Yalnız, mekânı kapsama katmak işçi sınıfı tarihinin özellikleri ya da şu ya da bu ortamda işçi sınıfı "istisnacılığı" hakkındaki soruları çözmek değil, sadece onları *yeniden odaklamak* demek. 19. yüzyıl kentlerinde otonom, ayrılmış işçi sınıfı bölgelerinin gelişiminin, işçilerin sınıf bazında politik bilinç ve seferberliğini kolaylaştırmasının radikal bir şekilde olumsal olduğu görülüyor. Richard Harris'in belirttiği gibi, iş ve evin ayrılması ve konut alanlarının sınıflara göre ayrıştırılmasının (Hem Marksist, hem de Weberci anlamda) sınıflar arası iletişimi azaltıp, böylece, mesken halkının bakış açısından, sınıf yapısını geçirimsizleştirerek, politik bir tecridi desteklediği hipotezi akla yatkındır. Ama meskensel ayrışmanın sınıf anlayışı temelli eğilimlerin gelişmesi imkânını ve bununla birlikte sınıf temelli politik seferberliklerin olasılığını, aynı sınıfın üyelerinin arasındaki temas şansını arttırarak yükselteceği önerisi de aynı derecede inandırıcıdır.[33]

Cannadine, kentsel mekânda iş ve sınıf oluşumunun durumu hakkındaki yorumlarını karamsar bir düşünce yapısı içinde sonlandırır. "Günümüze dek yapılmış olan araştırmaları temel

33. Richard Harris, "Residential Segregation and Class Formation in the Capitalist City: A Review and Directions for Research" (Kapitalist Kentte Mesken Ayrışması ve Sınıf Oluşumu: Bir İnceleme ve Araştırma için Öneriler), *Progress in Human Geography* 8/1, Mart 1984. Meskensel ayrışmanın birbiri ile çatışan özellikleri, sınıf çatışması ve sınıf işbirliğinin aslında mekânsal yapıları biçimlendirmediği olasılığını ortaya atan ve böylece Harris'in sorularındaki nedensel okları tersine çeviren, Cannadine tarafından da ele alınmıştır (Residential Differentiation, s. 244 ve devamı, özellikle s. 246). Bu konuda yazan Daunton'un üzerinde durduğu konu ise şudur: "Sosyal ayrışmanın modelinin sosyal anlamı, tartışmasız olmadığı hâlde, çok ender incelenmiştir. Fiziksel biçimin doğası çağdaş kültür ve toplumun ışığında yorumlanmalıdır. Yüksek derece bir sosyal ayrışmanın kendine yeten işçi sınıfı toplulukları içinde güçlü bir sınıf kimliği hissi oluşumunu doğurabileceği, gerçekten de, tartışılabilir. Diğer yandan, mesafe hissi, sosyal ayrışmanın yerleşmediği durumlara nazaran, diğer sınıflar hakkında bilgi ve deneyim eksikliğini ve daha düşük derecede bir çatışmayı işaret edebilir... Mekân kullanımının içindeki anlam tarihsel coğrafyacıların haritalarından bariz bir doğru olarak ortaya çıkmaz." M.J. Daunton, *House and Home in the Victorian City: Working-Class Housing 1850-1914* (Victoria Dönemi Kentinde Mesken ve Ev: İşçi Sınıfı Konutları 1850-1914), Londra: Edward Arnold, 1983.

alırsak, mekânsal ayrışma ve sosyal sınıf arasındaki bağlantılar konusunda elimizde mantıklı bir kuram bütünü" olmadığını gözlemleyerek, hem bu bağlantının dikkate değer olup olmadığını, hem de olsa bile bağlantıların tanımlanmasının bu tarz bir odaklanmayı kârlı kılmak için çok karışık ve çok zor olup olmayacağını dile getirir.[34] Tam tersine, ben bu bağlantının temel olduğunu düşünüyorum; hatta Harris gibi, onun da, bir yana mekânsal ayrışma, diğer yana sınıf çatışması ve işbirliğini koyarak aralarındaki ilişkiye odaklanması çok sınırlı buluyorum. Militanlık konusundaki önceki sorunun cevabı ise, sosyal tanım ve hareket kategorisi olarak sınıfın varlığının kendisidir.

Amerikan ve İngiliz deneyimleri arasında karşılaştırmalar –kapitalist kentlerde mekân yapılanması konusunda çok benzer ama sınıf eğilimleri ve toplu hareket modelleri konusunda çok farklı olsalar da– bu noktada öğretici olacaktır. Öncelikle, kent mekânlarının yeniden düzenlenmesindeki ortak özellikleri değerlendirelim. İki ülkedeki toprak sahibi modelleri ve toprak kanunu arasındaki farklara rağmen mekânsal modellerin yaygın belirleyici faktörlerinin belirgin bir şekilde benzer olduğunu Cannadine'ın kendisi dikkatlice göstermiştir. Amerikan kentlerinde, "İngiltere'deki gibi, topoğrafi ve kentsel toplumun ekonomik altyapısı toprağın nasıl kullanıldığı konusunda öncelikli olmuştur."[35] Gerçekten de, bütün endüstrileşmiş Batı ülkeleri içinde, Birleşik Devletler ve İngiltere'nin 19. yüzyıldaki kentsel-mekânsal tarihleri, erken Amerikan Cumhuriyeti'nde çok daha düşük ilk kentleşme modellerindeki farklılıklardan sonra en benzer olanlarıdır.

Michael Conzen'ın gözlediği gibi, 19. yüzyılda "Birleşik Devletler"in kentleşmesi, tamamen mütevazı bir temelle başladıktan sonra, Batı Avrupa'nınkini "yakaladı". 1800'de Londra kent

34. Cannadine, "Residential Differentiation", s. 247, 248-9.

35. David Cannadien, "Urban Development in England and America in the Nineteenth Century: Some Comparisons and Contrasts" (19. Yüzyılda İngiltere ve Amerika'da Kentsel Gelişme: Bazı Karşılaştırma ve Karşıtlıklar), *Economic History Review* 33, Ağustos 1980, s. 324.

boyutları açısından sadece Pekin'in arkasından ikinci sıradaydı; aynı yıl Philadelphia, en büyük Amerikan kenti, sadece 119. ve New York 133. sırada yer alıyordu. Amerikan kentsel sisteminin tamamında fenomenal bir büyümenin görüldüğü bir yüzyıl sonrasında 1900'e gelindiğinde, New York'un üstünde sadece Londra vardı; Chicago dünyanın beşinci en büyük kentiydi ve en yukardaki elli kent içinde Birleşik Devletlerden yedi, İngiltere'den altı kent yer alıyordu.[36] Amerikan kentlerinin çoğu, endüstri öncesi yapılı bir biçimlenme tarafından engellenmeden, kapitalist gelişme ve piyasa güçlerinin temposunda gelişti, kentsel büyüme ve sosyal coğrafya için daha aracısız bir karakter üretti. 1840'a gelindiğinde Birleşik Devletlerin büyük liman kentleri ve endüstriyel kasabalarla, okunabilir bir kentsel sistemi vardı; 1880'de bu ağ bütün kıtaya yayılmıştı.

Sonuca bakıldığında, görülen o ki, Amerikan gelişim alanlarının göreceli olarak *tabula rasa* oluşu, "ilk olarak büyük oranda Britanya'da kullanılmış bir prensipler setinin mantıksal sonucuna ulaştırıldığı", kasti olmayan bir mimetik sürece sebep oldu. Amerikan kentlerinin mekânsal biçim ve sosyal coğrafyası ilk olarak Engels'in açıkladığı mantığı takip etti ama Amerikan kentsel gelişiminin daha dolaysız karakteri tarafından pekiştirildi. Bu nedenle, John Radford'un üzerinde durduğu gibi, "Leeds'in tramvay sistemi belediye sınırlamaları ve düzensiz

36. Michael Conzen, "The American Urban System in the Nineteenth Century" (19. Yüzyılda Amerikan Kent Sistemi), D.J. Herbert ve R.J. Johnson (Der.) içinde, *Geography and the Urban Environment* (Coğrafya ve Kentsel Çevre), Londra: John Wiley, 1981, s. 296. Amerikan deneyimine yararlı bir genel bakış için, Patrick O'Donnell, "Industrial Capitalism and the Rise of Modern American Cities" (Endüstriyel Kapitalizm ve Modern Amerikan Kentlerinin Yükselişi), *Kapitalistate* 6, Sonbahar 1977. Kanada deneyiminin, ABD kentlerinin tersine, devletçi politikaların bir parçası olarak ve ulusal haklara sahip çıkmak için ileri karakol aranması nedeniyle Kanada kentlerinin, sınırlarda kurulmasının daha olası olduğunun üzerinde duran bir değerlendirilmesi, Gilbert A. Stetler, "The Political Economy of the City-Building Process: Early Canadian Urban Development" (Kent İnşası Sürecinin Politik Ekonomisi: Erken Kanada Kentsel Gelişmesi), Derek Fraser ve Anthony Sutcliffe (Der.) içinde, *The Pursuit of Urban History (Kentsel Tarihin Peşinde)*, Londra: Edward Arnold, 1983.

talep etkenleri tarafından sekteye uğrarken, Boston'unki, ulusal ekonomi, kentsel toprak piyasası ve iç göç oranının sayısal güçleri doğrultusunda direkt büyüme hamleleri ile gelişti." İngiltere'deki gibi, kent temelli kuvvetli bir endüstrileşme toprak kullanımı ile emek ve konut piyasası arasındaki ilişkide kaymaları harekete geçirdi. Fabrika endüstrisinin gelişi ile "işlenen toprak piyasasından farklı bir konut piyasasının ve dolayısıyla, işlevsel bölgeselleşme, işlevsel bir hiyerarşi, kentsel yayılım ve işçi sınıfı konut alanlarının gelişimi" ile birlikte servis odaklı merkezî iş bölgelerinin genişlemesine yol açan "iş ve konutun fiziksel ve psikolojik ayrımı" geldi.[37] Yüzyılın ortasına gelindiğinde, eski mekânsal örüntülerle en çok sınırlandırılmış kent olan New York'ta bile Elizabeth Blackmar, çevre, "bağımsız mal sahipliğinin koşulları ile ilişkisini kaybetmişti ve evler artık ticaret ve ev işini barındırmıyor ve bir araya getirmiyordu. Kişiye özel konut ve dükkân bir konut biçimi olarak varlığını sürdürse de... New York hanelerinin büyük bölümü maaş ve kiranın nakit sistemine geçmişlerdi" sonucuna varır. Artık, gündelik işyerinden ayrı olan konutun, sınıf temelli bir mahalle oluşumu modeli üzerinden dağılımı yapılıyordu.[38]

Kapitalist endüstriyel gelişim ve iş ve işin dışındaki, günlük hayatın maddi ve mekânsal değişimi arasındaki ilişki Atlantik'in iki yakasında da (hatta endüstrileşmekte olan bütün kapitalist dünyada) toprak ve konuta yaklaşımlarda temel değişimler, ikisini de düzenlemek için yeni tipte piyasaların vücut bulması ile ve bu piyasaların işleyişinde anahtar roller oynayan –toprak sahibi, kiracı ve aracılar gibi– yeni bir grup sosyal aktörün ortaya çıkması ile sağlanmıştır. Yeni toprak ve konut piyasalarının dinamikleri konsantre bir mülkiyetin, "rekabetçi bir konut piyasasının yapısı ve özellikle [orta ve üstsınıfların] bazı

37. John P. Radford, "The Social Geography of the Nineteenth Century US City" (19. Yüzyıl Amerikan Kentinin Sosyal Coğrafyası), Herbert and Johnson içinde, *Geography and the Urban Environment* (Coğrafya ve Kentsel Çevre), s. 258, 281-2.
38. Blackmar, *Manhattan for Rent*, s. 250.

blokları kendi özel kullanımları için almalarına izin veren satın alma gücü" ve proleterleşme ile beraber işçilerin mülk edinme ve sahip olma kapasitesinin azalmasının sonucu olan yapay bir kıtlığa bağlıydı.[39]

Kısaca, toprağın tahsisi ve onu elde etme mekanizmalarında temelden bir değişim oldu. James Vance'in klasik makalesinde gösterdiği gibi, Ortaçağ kentlerinde toprak sahipliği, buna bağlı olarak kamusal alanın gaspına izin veren bir tutumla beraber, çoğunlukla işlevseldi. İş ve konutun ana mekânsal birimi evdi. Kiliseler, belediye binaları ve lonca binaları gibi kurumsal binalar dışında kasaba çok az bir morfolojik farklılaşma ile tanımlanabilirdi. Bu tarz varolan coğrafi farklılaşmalar mesleksel kümelenmeler ile ortaya çıkıyordu. Vance'in bu arka plana karşı temel savı, "kapitalist sistemin gelişmesi ile kavramsal yükü olarak onunla gelen, kent toprağının bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmesi"nin ile kent mekânının temelden değiştirdiğini göstermektir. "Eğer Ortaçağ'da toprak tahsisi öncelikle sosyal idiyse, merkantilizm ve endüstrileşme sırasında öncelikle ekonomik hâle geldi."[40]

Kapitalizm endüstriyel döneme girdiğinde, toprak kullanımı ve konuta bir kâr motifi getirerek en yüksek ekonomik kullanımı işaret eden toprak-kira değişimi kavramı zaten yerleşmişti. Fabrikalar ve aynı zamanda işçi sınıfı konutları için toprak talebindeki patlama ile bu piyasa mantığı, hem kullanımın, hem de sosyal sınıfların ayrışma süreçlerini hızlandırdı. Bütünleşmiş bir hane ekonomisi çerçevesi içinde giderek daha az insana bir mesken sağlanmaya başlandı. Konut piyasada bir kişisel ve aile meselesi hâline geldi, "insanlar içindeki her farklılaşma mutlaka konut tedarikine yansıyordu."[41] Artık, konut ve emek piyasaları ayrılmıştı. Konutun tedariki iş tedarikinden bağımsız bir mesele hâline geldi. Bir insanın konut tip ve konum seçimi, o bireyin ya

39. A.g.e., s. 104.
40. James E. Vance, Jr., "Land Assignment in the Precapitalist, Capitalist, and Postcapitalist City" (Kapitalist Öncesi, Kapitalist ve Kapitalist Sonrası Kentlerde Toprak Tahsisi), *Economic Geography* 47, Nisan 1971, s. 101, 102, 106, 115, 107.
41. A.g.e., s. 112.

da ailenin kira ödeme kapasitesi tarafından belirleniyordu. Bu "kapitalist [konut] tahsisi" sırasında, konut bölgeleri ve özenle derecelendirilmiş sosyal sınıf ayrımları arasında piyasa ve sosyal koşullar yönünden yakın bir ilişki gelişti. Konutun devri sırasında da bir mantık vardı, olanağı olanlar yeni, daha çekici konut mekânları yakaladıklarında, eski konutlarını, bir sonraki en yüksek kira ödeme kapasitesi olan topluluğa bırakıyorlardı.[42]

Bu piyasa gelişmelerini emek ve konut piyasaları arasındaki bağın koparılması destekliyordu. Hem Amerikan, hem de İngiliz vaka çalışmalarının sonuçlarını inceleyerek, Vance, kati bir şekilde gösterir ki, "ekonomik tarih içinde herhalde çok az olay, kentin biçimi üzerinde, konutun işyerinden fiziksel olarak ayrılması kadar temel bir etki bırakmıştır." Bu bağların koparılması ile işyerlerinin konutlardan ayrı bir şekilde kümelenmesi, toprak kullanımında açık hiyerarşilerin gelişmesi, endüstri ve emlak sektörlerinde belirgin sermaye akışlarının dolaşımı ve her şeyden

42. Blackmar, bu yakalama ve filtreleme sürecinin savaş öncesi New York'tan birkaç örneğini sunar (Blackmar, *Manhattan for Rent*). Kentlerin ölçeğinin büyümesi ile iç biçim ve sosyal coğrafyaları arasında içsel bir ilişki vardı. Kentin ayrışmasındaki artış sırasında içinde, kentin gelişimi ile kapitalist birikimin gelişimi kentin biçimlendirmesiyle birlikte hareket ettiler. Dodghon bunu şöyle açıklar: "Kent toprağında fiyat tespiti piyasasındaki büyümeyi, diğer her şeyden çok, beslemiş olan tek bir faktör seçmek zorunda isek, kasabaların skaler büyümesinin, hem kentsel kiraların zincirlerinin kırılmasında, hem de bunu takip eden karakter ve hareketlerinde, daha güçlü bir etmen olduğu savunulabilecek bir iddiadır... Sürdürülebilir skaler büyüme kent toprak piyasasını iki şekilde etkilemiştir. İlk olarak, toprak fiyatları üzerindeki geleneksel kontrollerden kalmış kısıtlama kalıntılarını önce baskı altına almış ve en nihayetinde yıkmıştır. İkinci olarak, artık kentsel topluluğu oluşturan yüksek sayı sayesinde yeni sosyal farklılaşma ifadeleri için bir zaruret yaratmıştır. Sınıf farklılıkları, büyük sayıları daha basit anlam kategoriler içine sınıflandırarak ki bu, endüstriyel kasabanın büyük, gayrişahsi doğası ve sermaye ile emek arasındaki çıkar ayrımı ile uyumlu bir sistemdir, bu temeli sağlamıştır." Robert A. Dodgshon, *The European Past: Social Evolution and Spatial Order* (Avrupa'nın Geçmişi: Sosyal Evrim ve Mekânsal Düzen), Londra: Macmillan, 1987, s. 332-3. Ayrıca, kentin yapılı alanının genişlemesi ile içerde yeniden yapılanması arasındaki ilişki üzerine bir tartışma için, H. Carter'in özlü incelemesine bakılabilir, "Towns and Urban Systems 1730-1900" (Kentler ve Kentsel Sistemler 1730-1900), R.A. Didgshon ve R.A. Butlin (Der.) içinde, *A Historical Geography of England and Wales* (İngiltere ve Galler'in Tarihsel Coğrafyası), Londra: Academic Press, 1979.

önemlisi, "konut işlevinin 'üretken konum' sınırlamalarından ayırılması" ile kentlerin ölçeğinde büyük bir değişimin olması mümkün olmuştur.[43]

İnsanların istihdamlarının yaşadıkları yerleri belirledikleri durumdan daha genel bir konut piyasasına geçiş, basit, tek kalemde gerçekleşen bir şey değildi... Endüstriyel kent evden fabrika üretimine ve zanaatkârlıktan proleterya işçi sınıfına geçiş değişimini geçirdikten sonra, endüstriyel kentte ara basamaklarda bir çeşitlilik görülür. Kentsel çevre tutarlı değildi, katmanları vardı ve parçaları farklı ritimlerde hareket ediyordu. Buna karşın, modelin dinçliği ve hareket yönü açıktı: Sürekli değişim ve piyasa mekanizmalarının işlediği ölçekte genişleme. Değişimin hızı göz önüne alındığında, "'ideal' çevreyi serbest Pazar tarafından yaratılmış bir kuruntu olarak düşünebiliriz, şartların yararına olmasına rağmen özünde oynak pazarların hedefi değiştirmesi nedeniyle ulaşılamayan bir durum."[44] Tempo ve kapsamın piyasa destekli kentleşmesinin bir araya toplanması ile bile (belki de tam da onun yüzünden) işgücünün proleteryalaşması ve konut pazarı el ele ilerledi: "Proleteryanın yaratılışına konut bölgele-

43. James E. Vance, Jr., "Housing the Worker: The Employment Linkage as a Force in Urban Structure" (İşçinin Barındırılması: Kent Yapısında Bir Güç Olarak İstihdam Bağlantısı), *Economic Geography* 42, Ekim 1966, s. 307. Vance, konut temininin, fabrika ve dükkân tesislerinden zihinsel olarak ayrılmasının işlevsel olarak ayrılmasından daha sonra geldiğinin üzerinde durur. Ancak o zaman, artık, konutun işe bir ek olduğu konut piyasasından bağımsız gerçekten yaygın bir konut piyasası ortaya çıkmıştı (309). Vance'in çalışmasını tamamlayan ve önemli bir genel açıklama sağlayan bir makale, Michael Ball, "The Development of Capitalism in Housing Provision" (Konut Temininde Kapitalizmin Gelişimi), *International Journal of Urban and Regional Research* 5, Haziran 1981.

44. R.A. Dodgshon, "Geographical Change", s. 186. Başka bir yerde, "bu tarz ayarlar tamamlanmaya yakın bir noktaya bile ulaşamadan ya da fiyat açısından verimli bir çevre yaratamadan, yani belirli bir piyasa koşulları seti altında en yüksek rantı sağlayamadan çok önce aynı koşullar merhametsizce ileriye ya da geriye doğru hareket etmiş olurlardı. Tek bir tutarlı mekânsal düzen sistemi yerine, tamamlanmamış, her biri piyasa şartlarının özel bir bir araya gelişine göre düzenlenmiş, bazıları –çok eskiden biçimlenmiş kayalar gibi– geçmişten gelen bir manyetik kuzey işaretini taşıyan ama hepsi de piyasaların acımasız zamanla dönme eğilimlerine tanıklık eden ayarlamalardan oluşan bir yama işi ile karşı karşıyayız", yazar. Dodgshon, *The European Past*, s. 317.

rinin yaratılışı eşlik etti... Bu konut genelleştirmesinin dönüm noktasıydı."[45] Bu kaymayla, özel seçim ölçütleri ile konut alanı Vance'in bilinçli çevre olarak tanımladığı şey hâline geldi; bu kaymayla kentin coğrafyası ekonomik olduğu kadar sosyal bir şey oldu. Konut, bir meslek ya da zanaattan daha fazla ortak noktası olan bireyler ve aileler için bir "sosyal ilişki okulu"[46] hâline geldi. *Bu yeni ortaklığın adının ne olacağı -sınıf kategorilerinin herhangi biri tarafından, bölgesel adlandırmalar içinde, etnik ya da dinsel dayanışmalar tarafından- nasıl tanımlanacağı 19. yüzyıl sınıf oluşumunun en önemli bilmecelerinden biri oldu.*

Ancak otonom bir emek pazarının otonom bir konut pazarına katılması ile endüstriyel kent toplumları için işçi sınıfı hayatının dağıtım mekanizmaları yerlerine oturmuştu. Toprak, konut ve emek, aynı zamanda da sermaye, piyasaya havale edilmişti ve artık onun tarafından düzenleniyorlardı. Bu noktada, birinci derecede ekonomik ilişkileri tarafından belirlenen ve kültürel, politik ya da sosyal değerlerden çok ekonomik değerler tarafından biçimlendirilen bir toplumdan bahsetmek mümkün.[47] Geçmişin düzenlenmiş ticari piyasaları ve piyasaları düzenlemek ve dağılımsal etkilerini hafifletmek için devletçi müdahaleler geleceği arasında asılı kalmış bu an, tam da, modern işçi sınıflarının doğduğu andı. Emek ve barınak piyasalarının mekanizmaları sayesinde kentte çalışan insanlar kapitalizm ile korumasız bir şekilde yüz yüze gelmek zorunda bırakıldılar.

---

45. Vance, "Housing the Worker: Determinative and Contingent Ties in Nineteenth Century Birmingham".

46. Lion Murard ve Patrick Zylberman, "Industrial City and Mass Mobilization" (Endüstriyel Kent ve Halk Seferberliği), yayımlanmamış MS, Social Science Research Council Seminar on Mass Values, Nuffield College, Oxford, 3-6 Temmuz 1979. Foucault'yu temel alan bu yazıda, Murard ve Zylberman endüstriyel kentlerde samimiyet ve toplu sosyalleşmenin arasındaki yeni diyalektiğin ve aynı zamanda, baskın ve orta sınıfın işçi sınıfı ve dar gelirlilerle iletişime geçme korkularının üzerinde durur. Konut konusunda yeni bir söylem, iletişim yerine, sıkça halk sağlığı ve sağlık önlemleri dilinin içinde, bulaşıcılığı vurguluyordu.

47. Bu, elbette, Karl Polanyi'nin ana çıkarımlarından biri. *The Great Transformation, Boston: Beacon Press,* 1944 [*Büyük Dönüşüm*, Çev. Ayşe Buğra, Alan Yay., 1986]

Elbette Marksizm, bu karşılaşmayı takip etti ama bir kentsel-mekânsal boyuttan mahrum olması sebebiyle bunu silahsız bir şekilde yaptı. Eksik olan şey ekonomik sistem ve işçi sınıfı hayatlarının yapılandırılmasının sosyal ve mekânsal özgünlüğü arasındaki bağ idi. Aileden fabrika üretimine ve bütünleşik kent mekânından işlevsel ve sosyal olarak ayrıştırılmış kent mekânına, geçiş ile birlikte işçi sınıfının deneyimleri birçok boyutta değişti: Günün zamanlaması, ailenin karakteri ve evin anlamı, örgütsel hayatın özellikleri ve devlet ve diğer sosyal sınıflarla ilişkiler içinde.[48] Fabrika üretiminde çalışan işçilerin günlük programlarının içinde işe kısa ya da uzun yolculuklarını da planlamaları gerekiyordu;[49] birden fazla maaşlı çalışanın olduğu

48. Bu konular konusundaki tartışmada ben Allan Pred'e yakın duruyorum. "Production, Family, and Free-Time Projects: A Time-Geographic Perspective on the Individual and Societal Change in Nineteenth Century U.S. Cities" (Üretim, Aile ve Boş Zaman Projeleri: 19. Yüzyıl Amerikan Kentlerinde Bireysel ve Toplumsal Değişim Üzerine Zaman-Coğrafik Bir Bakış), *Journal of Historical Geography* 7, Ocak 1981.

49. 19. yüzyılın ortasında iş ve evin ayrılmasının önemli olduğu görüşünü eleştirenler çoğunlukla işe yapılan yolculukların kısa olduğunun üzerinde dururlar. Mesela, San Francisco'da 1860'da endüstri işçilerinin işe gitmek için aldıkları ortalama yol, tipik uzaklık bir çeyrek ve yarım mil (0,4-0,8 km) arasında olmak üzere, yarım milden (0,8 km) daha azdı. Yirmi yıl sonra bile, işçilerin büyük bir bölümü işyerlerinden bir milden (1,6 km) daha az uzak olan yerlerde yaşıyorlardı. Pred ise, haklı olarak bize bu sayılara modern uzaklık hissi ile yaklaşmamamızı hatırlatır: "Fabrika ve büyük ölçekli dükkân çalışanlarının... zamanlarının bir bölümünü hareket kaynaklarına ayırmaları gerekiyordu. Fabrika ya da büyük ölçekli dükkân çalışanı, en azından 15 dakikasını, belki bir saat ya da daha fazlasını, işe gidip gelirken harcamaktaydı, çünkü yaptığı yol bir iki blok kadar kısa bile olsa, bu yolu her zaman yürüyerek katetmesi gerekiyordu." Toplu taşıma, 19. yüzyılın sonlarına kadar, orta ve üstsınıfın elindeydi. 1880'de bile, Philadelphia'nın işgücünün sadece %17'si işe tramvay ile gidiyordu. Elbette, toplu taşımanın ucuzlaması ve kitle taşımasına evrilmesi ile iş ve evin mekânsal ayrılığı büyüyebildi (ilk adımda en fazla orta ve yüksek sınıf için) ama bu genelde yolda geçen zamanın aslında arttığı demek değildi. San Francisco verileri Robert A. Elgie'den, "The Development of San Francisco Manufacturing, 1848-1860" (San Francisco İmalatının Gelişimi), yayımlanmamış MA makalesi, Department of Geography, University of California, Berkeley, Calif., 1966 ve Philadelphia, sayıları Roger Miller'dan, "A Time-Geographic Assessment of the Impact of Horsecar Transportation on Suburban Non-Heads of Households in Philadelphia, 1850-1860" (At Arabası Ulaşımının Philadelphia Banliyölerindeki Ev Halklarının Başında Ol-

ailelerde bu durum, modern kapitalizmin zaman disiplinine yeni bir unsur daha ekleyerek, koordinasyonda yeni sorunlar ortaya çıkardı. Aile hayatının merkezi, daha sınırlı bir duygusal kurum hâline gelerek, ev ve mahalle oldu. Cinsiyet rolleri tanımları keskinleşti, ücretli ve ücretsiz emeğinki gibi. Çalışan erkekler genelde önemli aile faaliyetlerine katılamıyorlardı. Artık iş ve boş zaman ya da serbest zaman, arasında daha açık bir ayrım vardı. İş ve ev giderek daha otonom alanlar içinde ayrışırken yeni kurum tipleri türedi, maaşlı işçilere özel (sendikalar) ya da işçi sınıfı mahallelerindeki topluluklara özel (yardım dernekleri, işçi birlikleri). Devlet, işçilerin hayatında, çalıştıkları yerlerde (potansiyel ya da fiili) istihdamlarının saat ve şartlarını düzenleyerek boy gösteriyordu, yaşadıkları yerlerde ise kamusal alanının düzenleyicisi, hizmet sağlayıcı ve vatandaşlık haklarının belirleyicisi olarak. Sosyal sınıflar arasındaki ilişkiler giderek daha fazla resmi örgütler içinde ve aracılığıyla ve daha az yüz yüze yapılandırılmaya başlandı. Artık her yaşam alanı –işte ve onun dışında– kendine has örgütlenme ve etkileşim modelleri tarafından tanımlanmaktaydı.

Bu değişimler karşısında işçi sınıfı üyeleri kenti nasıl haritalayacakları konusunda yeni durum ve seçimler ile karşı karşıya geldiler. Birleşik Devletler hakkında yazan coğrafyacı Allan Pred iş ve ev ayrımı karşısında endüstri işçilerine sunulan seçimin, "iki geniş ekonomi dışı proje tipinden sadece biri" olduğunu savunur: "Aynı alanda çalışan meslektaşları tarafından organize edilmiş kurumların tanımladıkları ve aynı etnik ya da dinsel sosyal çevreden genel bireylere yönelik kurumlar tarafından

---

mayan Üyeleri Üzerindeki Etkisinin Zaman-Coğrafik Değerlendirmesi), yayımlanmamış doktora tezi, Department of Geography, University of California, Berkeley, Calif., 1979. Bunların ikisi de Pred, "Production, Family, and Free-Time Projects", s. 13-14 içinde alıntılanmış, ki alıntı da buradan alındı. Farklılaşmanın İngiliz kentlerinde ulaşım devrimini erkene çektiği konusunda da bir tartışma var, Colin G. Pooley, "Choice and Constraint in the Nineteenth Century City: A Basis for Residential Differentiation" (19. Yüzyıl Kentinde Seçim ve Baskı: Mesken Farklılaşması için bir Temel), Johnson and Pooley içinde, *The Structure of Nineteenth Century Cities* (19. Yüzyıl Kentlerinin Yapısı), s. 202-3 ve 222.

tanımlanmış olan." Buna ek olarak, "mesleksel ve etnik yönelimli kurumların genelde, ama her zaman değil, birbirlerini dışladıklarını" fark eder ve şu yorumu yapar,

> Üretim projeleri beklentileri, mesken konumları ile mesleki ve etnik kurumlar tarafından tanımlanan boş zaman projeleri içinde yer alma isteği arasındaki ilişki, hem belirli işçi huzursuzluğu örneklerini, hem de Amerikan işçi sınıfının kendini politik olarak organize etmekteki genel başarısızlığını anlamakta kritik nokta olması kuvvetle muhtemeldir.[50]

Böylece, Pred, Amerikan işçi sınıfı oluşumu hakkındaki ana bilmecelerden biri için kentsel-mekânsal bir açıklama sunar: İşçilerin işteyken düşündükleri, konuştukları ve davranışları ile konut topluluklarında işten uzaktayken düşündükleri, konuştukları ve davranışları arasındaki sert ayrım. Genel olarak, Amerikan işçileri işte paylaştıkları sınıf dayanışması temeli üzerinden hareket ediyorlardı, iş dışında ise bu dayanışma etnik, dinsel ve bölgesel akrabalık üzerindendi:

> İş ve topluluk arasındaki çatışmalar alışılmadık şekilde seyrek olmuştur. Her çatışmanın kendine ait, ayrı bir kelime dağarcığı ve kurum seti vardı: İş, sınıf ve işçi birlikleri; topluluk, etnik yapı, bölgesel parti, kilise ve hayır kurumları. Sınıf, kısaca, bir seri kısmi ilişkiler hâlinde yaşanıyor ve savaşılıyordu ve bu nedenle, sosyal hayatın birbiri ile çatışan temellerinden sadece biri olarak deneyimleniyor ve bahsi geçiyordu.[51]

Amerikan sistemi işçi sınıfı oluşumu deneyiminin kendine haslığının özünde bu değerler, fikirler, örgütler ve pratikler vardır.

Pred'in bu sonucu, sosyal-mekânsal bir yöntemle açıklama denemesi hoş ama inandırıcı değil: Hoş, çünkü aktör olarak işçi

50. Pred, "Production, Family, and Free-Time Projects", s. 35.
51. Ira Katznelson, *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*, s. 19.

sınıfı bilmecesini, geleneksel Marksizm'in yapmadığı bir şekilde, zaman ve mekân içinde, direkt olarak gündelik hayatlarındaki deneyimlere bağlar; inandırıcı değil, çünkü İngiliz işçi sınıfı da dahil olmak üzere diğer işçi sınıfları tam da aynı sosyal-mekânsal dönüşümleri, çok farklı sonuçlarla, yaşamışlardır. İngiltere'de sınıf işçi sınıfındakilerin, hem çalıştıkları, hem yaşadıkları yerlerde, konuşma tarzlarını ve hareketlerini belirlemeye başladı. Açıkça ortada ki, çok benzer, nesnel, mekânsal koşullar farklı sınıf oluşumu modelleri ortaya çıkarabiliyorlar.

Bir an için kardeşler arasındaki düzeni düşünün. Amerikan örneği üzerine yazdığı titiz araştırmada Mary Ann Clawson 19. yüzyılda işçiler arasında bu tarz örgütlere üye olmanın ne kadar yaygın olduğunu gösterir ve "yerel locanın işçi sınıfı topluluklarının odağındaki örgüt olarak var olması, daha otonom işçi sınıfı örgütlenmelerinin oluşumunda kullanılabilecek enerji ve kaynağı çalmıştır" sonucuna varır. Bu örgütlerin işyeri ve toplum hayatı arasındaki kopmanın bağlantı noktası içinde yerini bularak, "işçi sınıfı erkeklerinin beceri ve kimlikleri kardeşçe bir düzen ve diğer toplum örgütlenmeleri içine katıldığı sürece, bu becerilerin, potansiyel otonom sınıf temelli sosyal ve kültürel kurumlara yönelmemesi sağlanıyordu"[52] sonucuna varır.

Pred gibi Clawson da bunu, iş ve evin nesnel mekânsal kopması karşısında bariz bir gerçek, hatta bilinen bir gerçek olarak ele alır. Halbuki iş ve ev arasındaki ayrımın ötesine geçen, daha tümsel bir sınıf anlayışı için kurumsal bir temeli, onun da Birleşmiş Devletler'de sınıf bilincine etkilerini betimlediği örgütler gibi, İngiltere'deki işçi sınıfı mesken halklarındaki tam da bu tarz örgütler sağlamışlardır. İngiliz işçi sınıfı topluluk temelli örgütleri, Amerikan modeline ters bir şekilde, o sınıfın sadece işyerindeki değil bütün sosyal ilişkilerine hâkim olan görüşü yansıtan ve teşvik eden bir değerler ve örgütler ağının içsel parçalarıydılar. Ya da, başka bir kurumsal örneği ele alırsak, Amerikan mahalle ve

52. Mary Ann Clawson, "Fraternal Orders and Class Formation in the Nineteenth Century United States" (19. Yüzyılda Birleşik Devletler'de Yardımlaşma Düzenlemeleri ve Sınıf Oluşumu) , *Comparative Studies in Society and History* 27, Ekim 1985; s. 674, 695.

siyasal parti tarihçileri uzun zamandır, etnik ve bölgesel kimlik temelli, sınırlı, tikelci amaçlarına yönelik yerel parti mekanizmalarının girişkenlik ve politik hareketliliğinin birlikteliğinden etkilenmişlerse de aynı keyif ve araçsal faaliyet ikili rol, işçi birliği, hayır derneği ve umuma açık eğlence mekânlarında düzenlenen çartist toplantılara atfedilebilir.[53] Ne kadar bu tarz faaliyetler Birleşik Devletler'de bölünmüş bir işçi sınıfı bilincinin altını çizse de, İngiltere'de, Eric Hobsbawm'ın "yüksek sınıf" dediği, daha evrensel bir sınıf bilincini teşvik etmişlerdir.[54]

Ayrıca, erken işçi sendikalarının bile örgütlemeyi amaçladıkları işyerlerinin içinde ya da yakınında toplanma yerleri ayarladıkları Amerikan modellerinde oldukça farklı olarak, İngiliz işçi sendikasının şubeleri işçi sınıfı mahallerinde buluşuyorlardı. Endüstriyel münakaşalar genelde birahanelerde gerçekleştiriliyordu ve bu işletmelerin sahipleri çoğunlukla grev koordinatörleri ve sendika hazinedarlarıydılar. Birçok sendika belirli birahanelerle bağlantılı olarak kabul ediliyordu ve bazı önemli çartist birahaneler endüstriyel ve politik organizatörler için önde gelen toplanma yerleriydi. Hayır dernekleri de, İngiliz işçilerinin ana yardımlaşma kurumları, birahanelerde toplanıyorlardı. Yüksek derece yerel karakterleri ile bu toplulukların çoğu farklı isimler altında, kaynaklarını ve üyelerini yasal şikâyetlerden korumayı amaçlayan işçi sendikalarıydı.[55]

---

53. Nottingham birahaneleri hakkındaki yazısında, Rowley, her yıl "Tom Paine'in doğum gününü kutlamak için" düzenlenen ve "radikal şarkılar, kadeh kaldırmalar ve dinletiler ile renklenen" yemeklerden ve daha genel olarak iş toplantıları sırasında yüksek oranda içki içilmesinden bahseder. J.J. Rowley, "Drink and the Public House in Nottingham, 1830-1860" (Nottingham'da İçki ve Birahaneler, 1830-1860), *Transactions of the Thoroton Society of Nottinghamshire* 79, 1975, s. 76.

54. E.J. Hobsbawm, "From Social History to the History of Society", *Daedalus* 100, Kış 1971, s. 20-45.

55. P.H.J.H. Gosden, *The Friendly Societies in England 1815-1875* (İngiltere'de Hayırsever Topluluklar 1815-1875), Manchester: Manchester University Press, 1961. Fransız işçi sınıfının oluşumu hakkında, aynı şekilde yerellik temelli mahalle kuruluşlarının öneminin üzerinde duran bir değerlendirme için, Ronald Aminzade'nin İkinci Cumhuriyet ve İkinci İmparatorluk Fransa'sında, canlı ve militan bir sınıf bilincinin gelişimi için "işçilerin baskın kültür ile hiyerarşi ve

Mesken halkları içinde bu sıkıştırılmış işçi sınıfı örgütleri grubu tarafından oluşturulan "işçi sendikaları bilincinin" niteliği, tabii ki, ilk anlardan itibaren belirli bir sektörle sınırlı kalmadan bütün işçilerin haklarını temsil eden işçi sendikalarının diğer kurum ve işçi sınıfı hayati ve politik faaliyet mekânlarından kopuk olduğu Birleşik Devletler'de hüküm süren "işçi sendikaları bilincinden" oldukça farklıydı

Edward Thompson'ın bize hatırlattığı gibi, tarih kurallı fiilleri bilmez.[56] Amerikan tarih yazımı, kentsel mekâna değindiğinde, iş ve evin mekânsal kopuşunda bölünmüş işçi sınıfı eğilim modelleri ve toplu hareket modelleri için yeterli açıklamayı görmekte acele etse de, İngiliz örneği bu tarz mekânsal modellerin, kapitalizm ve kentin çok daha farklı bir işçi sınıfı okuması için bir iskelet oluşturabileceğini hatırlatır. Ve İngiliz tarih yazımı, militan bir sınıf bilincinin normlarından kopmayı yansıttığı varsayımından yola çıkarak işçi sınıfının kademeci ve reformcu eğilimlerini açıklamaya odaklanırken,[57] Amerikan örneği işçi

---

sahiplenici bireycilik değerlerinden kaçabilecekleri bir 'özgür sosyal mekân'" fikrinin önemini vurguladığı Toulouse araştırmasına bakılabilir. "Resmî olmayan işçi sınıfı buluşma noktalarının sosyal ağları, kafeler, tavernalar, kabareler, dans salonları, tiyatrolar ve sirkler işçi sınıfı bilincinin büyümesinde anahtar bir rol oynamıştır." Ronald Aminzade, *Class, Politics and Early Industrial Capitalism: A Study of Mid-Nineteenth Century Toulouse, France* (Sınıf, Politika ve Erken Endüstriyel Kapitalizm: 19. Yüzyıl Ortasında Toulouse, Fransa Üzerine Bir Çalışma), Albany, NY: State University of New York Press, 1981, s. 94, 82.

56. "Çünkü tarihsel açıklama, tarihin nasıl sonuçlanmış olması gerektiğini değil, neden başka bir şekilde değil de bu şekilde sonuçlandığını; bu sürecin rastlantısal olmadığını, kendi düzeni ve mantığı olduğunu; belirli tarzdaki olayların (politik, ekonomik, kültürel) istediğiniz herhangi bir yönden değil özel yönlerden ve kati olasılık alanları içinde ilişkili olduğunu; bazı sosyal oluşumların ne 'kanunlar' tarafından yönetildiklerini, ne de statik yapısal bir teorinin 'etkileri' olduklarını, kati ilişkiler ve özel bir süreç mantığı tarafından tanımlandıklarını gösterir." E.P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays* [*Teorinin Sefaleti*], s. 242.

57. Bu geniş kültürel model Pelling tarafından, "derin bir sınıf bilinci hissi ve sıkça, bariz bir sıkıntı hissi ile ilişkili" bir politik ve sosyal "muhafazakârlığın" birleşimi olarak tanımlanır. Henry Pelling, "Then and Now: Popular Attitudes since 1945" (O Zaman ve Şimdi: 1945'den Beri Popüler Yaklaşımlar), Pelling (Der.) içinde, *Popular Politics and Society in Late Victorian Britain* (Geç Victoria Dönemi Britanya'sında Popüler Politikalar ve Toplum), Londra: Macmillian, 1968,

sınıfı faaliyetlerinin derece ve biçiminin ayrı araştırma konuları olduğunu ve iş ve topluluk ayrımını aşan bir sosyal hareket kategorisi olarak sınıf inşasının açıklama bekleyen koşullu bir konu olduğunu hatırlatır.

III

İngiliz ve Amerikan işçi sınıfının gelişiminin ilk dönemleri arasındaki en sert farklar işyerinde değil evdeydi. İki ülkede de, mahalle dayanışması, işçi sınıfı örgütlenmesi ve bir politik kapasite potansiyelinin en azından ilk farkındalığı için temel sağladı. Ayrıca ikisinde de, işçiler yaşadıkları yerlerde kendilerini içlerinde buldukları şaşırtıcı ortamla baş etmelerini sağlayacak gereçler inşa ettiler. İşçi sınıfı örgütlenmelerinin biçimleri iki toplumda da fiilen aynı olsa da, söylemsel, ruhsal ve kurumsal içerikleri radikal bir şekilde farklıydı.

Bu nedenle, bu karşılaştırmalı işçi sınıfı oluşumu problemini ele almanın bir yolu, neden hem sendikaların, hem politik çal-

---

s. 165. Bir tür aynadaki yansıma tarzında, sosyal demokrasi üzerine Alman çalışmalarının büyük bölümü İngiliz reformculuğunun "doğal" model olduğunu ve SPD (Almanya Sosyal Demokrat Partisi) tarihinin daha radikal noktalarının anormallikler olarak açıklanması gerektiğini varsaymıştır. Bu konuda, dikkatli bir inceleme, Geoff Eley ve Keith Nield, "Why Does Social History Ignore the Politics?" (Sosyal Tarih Neden Politikayı Görmezden Geliyor?), *Social History* 5, Mayıs 1980. Bu çalışmada, sınıf oluşumunun paradigmatik bir örneği olarak İngiltere'nin Marksist değerlendirilmeleri ile ilgili önemli bir problemin üzerinde dururlar: Sınıf olmayı, endüstriyel kapitalizm içinde işçi sınıfı olmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak kanıksayıp, militanlığın varyasyonları toplumun söylemleri, örgütleri ve sınıfların birbiri ile yarışan kapasitelerinin gerçek esaslarından ayrılmış bir ya hep ya hiç olgu olarak odaklanması. Gözlemledikleri sonuç Marksist tarih yazımının, liberal "entelektüel şemalaştırmanın, eğer işçiler barikatlara giderlerse 'devrimcidirler', eğer gitmezlerse 'reformcu' ya da 'entegre olmuşturlar'" görüşünün taklit etmesidir; bu bakış açısı "işçileri harekete geçiren ya da onları hareketsizliğe mahkûm bırakan gerçekleri göz ardı eder". Marksist tarih yazımının büyük bölümü, bu dikotomiyi kabul ederek, onu, oluşmuş bir işçi sınıfı "doğal" olarak bazı yönlerden gelişir ve bu tarz gelişmeler görülmüyorsa tarihçiler işçi sınıfının tamamına "teorik bir mazeret" aramalıdırlar, varsayımının sonuna ekledi. Bu yaklaşımların İngiliz Marksizm'i içinde en sık görüleni "emek aristokrasisidir"

kantıların İngiltere'de mesken halkı kurumlarının üzerine atılırken, Birleşik Devletler'de durumun böyle olmadığıdır. İşten ayrı ve böylece işverenlerinin gözetiminden uzak, nispeten otonom toplulukları içinde yarattıkları ihtiyari birliklerle İngiliz işçileri, sınıf söylem ve dilini kullanarak işverenlerinden ve devletten hak iddia etmeyi öğrendiler.

Bu farklı gelişimin sebebi nedir? Burada, Marksist sosyal kuramın gereçleri yetersiz kalır. Kapitalist gelişimin yapısal bir değerlendirmesi, kent mekânı ve sosyal ilişkilerinin inşası ve yeniden inşasının materyalist bir analiziyle beraber olsa bile, sınıf oluşumunun aldığı farklı güzergâhları açıklamayı başaramamaktadır. Tek başına Marksizm, kendi sosyal-kuramsal (ve politik) projesi için hayati bir konu hakkında çıkmaza girmektedir: Modern işçi sınıflarının inşası. Edward Thompson gibi bu konuda emsalsiz çalışmalar üretmiş bir ustanın elinde bile kendi analitik gelenekleri içinde Marksizm, bir işçi sınıfı dış şartların etkisi ile "inşa edildikten" sonra bu kaderi paylaşan insanlar "kendilerini" tarihi biçimlendirebilecek bir sınıf "hâline getirirler" varsayımını yaparak, sınıf oluşumu tespit ve bilinçliliğin kesişiminde yatar formülü ile çalışmaktan daha ileriye gidememiştir. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun tek ülkeye odaklanması Thompson'ın yapısal "kendi içinde-kendi için sınıf" modelinin bu yumuşak, ama hâlâ teleolojik, versiyonunu kullanmasına ve bu yolla, sınıf toplumu deneyiminden sınıf eğilimleri ve hareketlerine hayatın bütün alanlarında bir yönelimin gerekli, olası ya da bütünüyle rastlantısal mı olduğu sorusunu savuşturmasına izin vermiştir; böyle bir sonucu üreten sürecin düzenli, nedensel bir değerlendirmesini ortaya koymak zorunda da kalmamıştır.[58] Thompson'ın yaklaşımı İngiliz örneğine "uy-

58. Sosyal coğrafyacıların, çoğu İngiltere'ye odaklanan, 19. yüzyıl kentleri mekânsal örüntüleri hakkındaki geniş çalışmaları için de durum aynıdır. Bunların üzerinde durdukları, İngiliz işçi sınıfının yüksek sınıflığının maddi desteklerini, sanki kapitalist gelişimin yeni endüstriyel ve mekânsal değişimlerinin otomatik bir etkisiymiş gibi açıklamak olmuştur. Richard Dennis, *English Industrial Cities in the Nineteenth Century: A Social Geography* (19. Yüzyılda İngilizce Endüstriyel Kentleri: Bir Sosyal Coğrafya), Cambridge: Cambridge University Press, 1984 ve

gun" olsa da, karşılaştırmalı analize mani olmaktadır, çünkü Amerikan örneğinin de gösterdiği gibi, açıklanması gereken bir noktayı cepte kabul etmektedir.[59]

Eğer Marksizm, kapitalist kentlerin, birikimin mantığı ve ihtiyaçlarının cisimleşmesi olarak, oluşma anlarında inşalarını anlamak için üstün gereçler sağlıyorsa ve eğer Marksist sosyal kuram çerçevesinde çalışan bir kent mekânı tarihsel materyalizmi işçi sınıfı üyelerinin gündelik hayatlarının mekânsal dünyalarına en temel değişimleri açıklayabiliyorsa, içkin ve kapalı bir Marksizm en önemli, sosyal-kuramsal problemini çözemez: Kapitalist toplumlar içinde işçi sınıfı üyelerinin rastlantısal ve değişken oluşumu. Castells'in bu sınırlamaya karşı anlaşılabilir sabırsızlığının nasıl çağdaş sosyal hareketlerin analizinde Marksist çerçeveyi terk etmesine sebep olduğunu ve Harvey'nin, bu çıkmaz ile nasıl kentsel bilincin olağandışı sınıf dışı tezahürlerini, sermaye ve emek arasındaki Procrustes'in yatağına zorla yerleştirerek başa çıktığını zaten gördük.

Benim önerim farklı: Marksizm'in aynı zamanda, mekânsal bir yaratıcılığın ve feodal sonrası modernitenin ikinci en büyük ölçekteki sürecine, modern ulusal devletlerin inşasına karşı açık bir duruşun eklenmesi ile zenginleştirilmesi. Birazdan göreceğimiz gibi, işçi sınıfları kenti okurken, sadece kapitalist gelişmenin mekâna kazınmış örüntüleri sayesinde değil, aynı zamanda devlet oluşumu, vatandaşlık ve hak ve kamu politikalarının kentsel mekânsal ve sosyal ilişkileri nasıl biçimlendirdikleri ve

---

Johnson ve Pooley tarafından düzenlenmiş bir makaleler toplaması (19. Yüzyıl Kentlerinin Yapısı).

59. E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class.* Londra: Victor Gollancz, 1963 [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yay., 2012]. Gareth Stedman Jones'un da üzerinde durduğu gibi, İngiltere'de, "sosyal ve politik irade arasında denklemler çok kolaydır, çünkü modern İngiliz politik tarihinin büyük bölümünün, genelde, sınıf gruplaşmaları ile örtüştüğü düşünülmektedir ve çünkü İngiltere'ye özgü özelliklerden biri, gündelik konuşmalar seviyesinde, sınıf kelime hazinesinin değişik biçimlerinin kullanımının yaygınlığıdır." Gareth Stedman Jones, *Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832-1982* (Sınıfın Dili: İngiliz İşçi Sınıfı Tarihi Çalışmaları, 1832-1982), Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

içlerine nüfuz ettikleri hakkındaki deneyimleri sayesinde derin bir bilgiye sahiptiler. Tartışılan, bazı yakın dönem formüllerinin iddia ettiği gibi, ekonomi merkezli açıklamaların devlet merkezlilere göre göreceli kapasitesi değil.[60] Daha çok, bu durumda, Marksizm için çok temel olan farklı sınıf oluşumları probleminin çözümünde ilerlemek için, nasıl birlikte çalışabileceklerini araştırmak istiyorum.

Bu sınıf oluşumu problemi, sadece yapısal gelişmelere işçi sınıfı tepkileri açısından değil, aynı zamanda, dil ve hareketleri ile kapitalist toplumların sınırlarını çizmiş ve yeniden çizmiş olan aktörlerin kimliklerinin karakterini belirlediği için de önemli. Bu noktaya kadar önerdiğim şey, işçi sınıfı oluşumunun erken tarihine en iyi şekilde kent üzerinden, sadece insanlar ve kentsel biçim arasındaki ilişkileri soruşturarak değil, ayrıca "Gördüğümüz mekânsal model ve biçimlerin sosyal anlamları nelerdir?"[61] sorusunu sorarak yaklaşabileceğimiz. Yeni endüstriyel kentleri anlama çabası, tam da Clifford Geerzt'in ortaya attığı gerekçe sebebiyle, kaçınılmazdı: "(Dışardaki gözlemciler kadar içerde yaşayanlar için de en az aynı şekilde zor olan) Kentsel yayılımın içindeki işaretleri okumaya çalışmak, onların içlerinde akıntıya kapılarak; şaşkın, beceriksiz, sinirli ve güçsüz bir şekilde kaybolmak istemeyen herkes için bir zorunluluktur."[62] Benim iddiam, endüstriyel kapitalizmin yeni parçalanmış kentsel mekânlarının okunmasında en önemli farkların, devlet ile ilgili faktörlerdeki farklılıklar sebebiyle ortaya çıktığı.

---

60. Mesela, Theda Skocpol, "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research" (Devleti Tekrar Hatırlatmak: Günümüz Araştırmalarında Analiz Stratejileri), Evans içinde, Rueschemeyer ve Skocpol, *Bringing the State Back In* (Devleti Tekrar Hatırlatmak).

61. Elizabeth Blackmar, "Re-Walking the Walking City: Housing and Property Relations in the New York City, 1780-1840" (Yürüyen Kenti Yeniden Geçmek: New York City'de Konut ve Mülk İlişkisi, 1780-1840), *Radical History Review* 21, Sonbahar 1979, s. 131.

62. Cliffored Geertz, "Toutes Directions: Reading the Signs in an Urban Sprawl" (Her Yönden: Kentsel Bir Yayılım İçinde Bütün İşaretleri Okumak), yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 1988.

Devlete, İngiliz ve Amerika'daki sınıf oluşumu modelleri arasındaki değişiklikleri anlamak için önemli bir kaynak olarak odaklanmak, bizi ânında, devlet üzerine olan sosyal bilimler yazınının önemli bir yanıyla, bu ülkeleri birlikte Angloamerikan "zayıf devlet" başlığı altına yerleştirme eğilimi ile karşı karşıya getirir.[63] Birleşik Devletler'de "zayıf" devletin çoğu değerlendirmesi, de Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi*'sinden (*Democracy in America*) Samuel Huntington'ın Tudor yönetiminin yayılımı[64] analizine kadar, Amerikan deneyimini, bariz tarihsel sebepler yüzünden, İngiliz deneyimine bağlar. Bu oldukça ikna edici analiz çizgisinde Britanya, erken modern Avrupa'da devlet inşasının istisnai örneği olarak görülür. 1688'in Şanlı Devrimi, kıtasal bir bakış açısından radikal olsa da, parlamentonun geleneksel imtiyazlarını mutlakiyetçi bir alternatif karşısında tasdik etti. Hükümdarlık, devlet içinde vatandaşlık ve kent ile ilgili olan konuların bir araya getirilişi olarak değil, temsil üzerinden ve nihayetinde, seçim mekanizmaları ile devlet ve toplum arasındaki bağlantıyı kuran bir siyasi partiler sistemi olarak tanımlanmıştı.

İngiliz hükümdarlığı, hâkimiyetin sonuçta "insanlarda" olduğu, Amerikan federal sisteminden çok farklı bir şekilde bir merkezileşme modelini işaret eden tek bir temsil organında kristalleşse de, iki ülke de Kıta Avrupa'sının devlet modellerine ters özelliklere sahiptiler. Bu devletlerin, Prusya ve Fransa'nın tersine teknik ve profesyonel bilgiye ulaşım üzerinde tekelleri yoktu. Dahası, Barrington Moore'un açıkladığı gerekçelerle,

63. Birleşik Devletler ve İngiltere'nin "devletin şiddet ile devrilmesi gerekliliğini, bu tarz devrilecek bir devlet olmaması sebebiyle" yaşamadığını gözlemleyen Marx'tan olumlayarak alıntı yapan Peter Nettl'in yol gösterici çalışması devletliliğe bir değişken olarak yaklaşılmasını önerir. İki ülkede de devlet "otonom hareketlerin alanı olarak" tanınmamaktadır ve ikisinde de kanun, devletin bir dökümü olmak yerine büyük ölçüde otonomdur. J.P. Nettle, "The State as a Conceptual Variable" (Kavramsal Bir Değişken Olarak Devlet), *World Politics* 20, Temmuz 1968, s. 577, 584.

64. Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (Değişen Toplumlarda Politik Düzen), New Haven, Conn.: Yale University Press, 1968.

"İngiltere'nin bütün geçmişi, yani bir ordu yerine donanmaya, kraliyet yetkilileri yerine maaş almayan yargıçlara güvenmesi, merkezî devletin eline güçlü kıta monarşilerinin sahip olduğundan daha zayıf bir baskılama aracı vermişti."[65] Kolonyal Amerika, elbette ki, tacı soyut olmanın sınırında yer alan ve sivil toplumdan kendini ayırmış otonom bir varlık olarak nazaran daha azgelişmiş olan Britanya devletinin bu özelliklerinin paydaşı ve mirasçısıydı.[66]

Avrupa'daki güçlü devletler ve militan işçi sınıfları arasında göze çarpan ve zayıf devletler ve İngiltere ve Birleşik Devletler'in işçi sınıfları içindeki devrimci eğilimler arasında görülen ilişkilenmeye işaret etmek çekici gelse de, hem İngiltere, hem Birleşik Devletler'deki zayıf devletlerin, Kıta'daki mutlakiyetçi ve bürokratik rejimlerle karşılaştırıldıklarında elde edilen sonuçların kendinden menkul olduğu söylenemez. Bu yöndeki öneriler çarpıtma noktasına gelebilecek karikatürlere dayanmak zorunda kalırlar. Kıta işçi sınıflarının devrimci ya da proto devrimci hareketlere birörnek bir eğilim gösterdiği söylenemez, İngiliz işçi sınıfının militan mücadelelere girdiği anlar ya da Amerikan işçilerinin işte sermayeye cesaret ve yüksek risk ve bedel ödeme olasılığına rağmen karşı çıktıkları anlar gibi.

Bir devletin güçlü ya da zayıf oluşunun tayininden, direkt işçi sınıfının rejime karşı devrimci mi, yoksa tersine reformcu mu yaklaşacağı kararına varmak zordur, sınıfın, bir anlayış ve hareket kategorisi olarak, iş ve toplum alanına mı katıldığı yoksa iş alanı ile sınırlı mı olduğunu açıklamak istiyorsak, bu

65. Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World,* Boston: Beacon Press, 1966 [*Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Modern Dünyanın İnşası Sırasında Lord ve Köylü,* Çev. Alâeddin Şenel, Şirin Tekeli, İmge Yay., 2003], s. 444.

66. Kenneth Dyson, The State Tradition in Western Europe. New York: Oxford University Press, özellikle 36-44 ve 186-202. Kanuna saygı ve rıza kavramları üzerine kurulmuş olan gözenekli devletlerin ortak varlığı, İngiliz ve Amerikan politik deneyimlerinin paylaştıkları bazı özellikleri, geçirgen bürokrasileri ve anayasal dingincilikleri de dahil olmak üzere, açıklamak için kullanılabilir. Bu devletlerin işte bu bulanıklığı, düzen ve organizasyon üzerine temel anayasal soruları politikanın ötesinde bir noktaya yerleştirme eğilimindedir.

tarz nedensel bir iddiada bulunmak daha da zorlaşır. Kenneth Dyson, özellikle, İngiltere için bu analiz yolunu kullanmayı denedi. İngiltere'nin zayıf devleti, ona göre,

> endüstriyel ve politik sistemler içindeki kutuplaşmanın güçlenmesine yardımcı oldu... Dolayısıyla, görece "dizginsiz" bir kapitalist deneyim ona kötü bir nam kazandırdı, güçlü ve izole bir işçi sınıfı kültürü yarattı ve hem endüstride, hem de politika içinde işbirliği yapma gönüllüğünü baltaladı. Britanya ilginç bir sınıf yapısına sahip oldu: "Onlar" ve "biz" düşünce tarzı ile ilişkilendirilen inat ve güvensizlik, devlete karşı değil, toplumda ayrıcalık ve seçkinliğin kalelerine karşı yöneltildi.[67]

Oysa Amerikan deneyiminde, sınıf temelli "biz ve onlar" ayrımının temelde işyerinde işveren-çalışan çatışmaları ile sınırlı olması bu tartışma çizgisi ile çelişmektedir.

Ama görünüş yanıltıcı olabilir, çünkü eğer İngiltere ve Birleşik Devletler'de "zayıf devletin" aldığı bariz örgütsel biçimleri soruşturur; erken endüstriyel dönemde iki işçi sınıfının da sahip olduğu, farklı, politik haklar kümelerini incelersek ve işçilerin yaşadıkları yerlerdeki işçi sınıfı örgütlenmelerinin içeriğini bu farkların nasıl etkilediğini araştırırsak, bu devletlerin özellikleri ve faaliyetleri ile sınıf oluşumunun farklı modelleri arasında daha inandırıcı bağlantılar kurabiliriz.

19. yüzyılda en önemli politik hak, tabii ki oy kullanma hakkıydı. Oy hakkı ve sınıf hakkındaki bildik tartışmaların en çarpıcı yanı, bizi bu noktada ilgilendiren, sınıf olma sorularından uzak durmalarıdır. Oy hakkının Birleşik Devletler'de erkeklere hızla sağlanması (fiilen bütün yetişkin erkekler 1830'ların başlarında oy kullanabiliyordu) ve bu hakkın İngiltere'de çok daha uzun süren yayılımı (1832'deki reformdan sonra sadece beş yetişkin erkekten biri, 1867'de üçte biri ve 1886'da üçte ikisi seçmen olma şartlarına uygundu), parçalanmış ve evrensel sınıf olmak arasındaki farkların açıklanmasında asli önem taşır. Ama politik

67. A.g.e., s. 249-50.

haklardaki varyasyonların sınıf olmaya etkisi direkt ya da basit değildi. Bunu anlamak için, oy hakkını bu ülkeler arasındaki, devletin örgütlenmesi ile ilgili bir diğer anahtar fark ile beraber ele almak zorundayız: Federalizme karşı üniter devlet.

Britanya'da devlet kavramı ve gerçeği ne kadar birbirine geçmiş gibi gözükse de, Birleşik Devletler'de bu iç içe geçiş daha da fazlaydı. Bu iki "zayıf" devlet arasındaki farklara yetersiz bir duyarlılık göstermesine rağmen Nettle, bu noktayı gördü. "Genel olarak, İngiltere'de [devletin] anlaşılmış bir tanımlamasını bulmak zordu, Birleşik Devletler'de ise, kelimenin Avrupa'daki anlamının *aksine*, kesin ama bütünüyle farklı bir anlamı vardı; yani bölgesel yönetim ve topraktan geriye kalan alan."[68] Amerikan devletinin dağınık örgütsel karakteri oy kullanma hakkının genişlemesi görevini üstlendi, çünkü korunması ya da dönüştürülmesi gereken bir üniter devlet yoktu. Oy hakkı kısıtlamaları kaldırıldıktan sonra (devlet dairelerinin sayısının arttırılması ve seçimlerin düzenlenmesi ve sıklıkları gibi konulardaki diğer demokratikleşme reformlarıyla da ilişkili olarak) Birleşik Devletler dünyanın ilk katılımcı federalist politik sistemine sahip oldu.

Bu, devlet örgütlenmesi ve demokratik, politik haklar çerçevesi içinde, kitle tabanları olan yeni siyasi parti tipleri kuruldu. Fiilen ülkedeki bütün semt ve mahallelere ulaşan bu politik örgütlenme Amerikan işçi sınıfının içindeki çeşitli alt grupların mekânsal, etnik, dinsel ve politik kimliklerini bir araya getirdi. Bu örgütlenme ve sosyal tanımlama hareketi işçilerin ve ailelerinin yaşadığı yerlerde gerçekleşti. Politik sistem ve birçok kimlik, ama ender olarak sınıf, temelli politika içinde örgütlenerek, oy veren halk arasında direkt bağlantılar yarattı. Bu model, işçilerin işverenlerine taleplerini iletmek için kurdukları örgütlerden ayrılmış, kurumsal ve katılımcı bir yapı oluşturdu.

Amerikan katılımcı federalizmi sadece yoğun bir şekilde yerel dayanışmaya dayanan bir seçim sistemi değildi. Aynı zamanda

68. Nettl, "The State as a Conceptual Variable", s. 577-8.

yönetim, vergilendirme ve hizmet verme sistemiydi. Bölge ve etnik köken temelli partizan kimlikler, mali kapasite ve dağıtılan kaynakları yerel yönetim ve siyasi partilerin görevlilerine devreden bir kent politikasını anlamayı kolaylaştırıyordu. Bu dönem profesyonel polis gücünün, belediye yardımlarının ve yoksul yardımının bürokratikleştirilmesi ve devlet okulu sistemi ile beraber dev bir devlet ruhsatlı inşaat programının kurulumu tanık oldu. Siyasi partiler, bu servisler ve kentteki çeşitli mahalleler arasındaki bağlantılara odaklandılar. Yerel politikalar, bölünmüş ve dağıtıcı bir toplum politikası hâline geldi. Bu politika içinde işçiler, politik arena içinde işçi olarak değil, belirli bir yerin sakinleri ya da belirli bir (sınıf dışı) grubun üyeleri olarak yer alıyorlardı. Ulusal ve devlet politikalarının ajandaları içinde, bayındırlık çalışmaları, vergiler, bankacılığın kontrol edilmesi ve kölelik gibi, pek çok sınıf ile ilgili ekonomik konu yer alsa da, kentlerdeki çoğu işçi için oy kullanma süreci bu konulardan izole bir şekilde gerçekleşiyordu, çünkü odağı başka bir yerdeydi. Birleşik Devletler'in tersine, İngiltere'de devlet ve sınıfın etkileşimi, sözünü ettiğim her açıdan, radikal bir şekilde farklıydı. Üniter İngiliz devleti merkezde dağıtılan kamu politikalarına odaklanıyordu. Birleşik Devletler'deki federal devletten oldukça farklı bir şekilde Parlamento ve Whitehall üzerlerine sosyal politikalar ve çalışma şartlarının düzenlenmesi konusunda önemli, yeni sorumluluklar aldılar. Parlamentonun bu tarz yasaları, ayrıca, onları uygulama görevine sahip bürokrasileri doğurdu ve devletin daha da genişlemesi ve merkezileşmesi için itici güç sağladı. Merkezî yönetim büyüyüşü sersemleticiydi. 1797'de merkezî yönetimin 16.000 çalışanının çoğu, gümrük, vergi ve posta ofisi memuruydu. 1869'a gelindiğinde, devletin idari komisyonlarının yüklendiği yeni faaliyetleri yansıtır bir şekilde, bu sayı 198.000'e artmıştı. Bir bütün olarak 19. yüzyıl içinde kamu harcamaları gerçek anlamda on beş kat arttı.[69]

69. Harold Perkin, *The Origins of Modern English Society* (Modern İngiliz Toplumunun Kökeni), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1969, s. 123-4. Devletin bu dramatik büyüyüşü ile ilgili canlı, tarihsel tartışmanın iki ana kutbu, büyümenin esas olarak, yardımsever ve Benthamcı kamu çalışanları ve milletvekillerinin

Eğer hamilik ve mülk 19. yüzyıl öncesi kamu hizmetlerinin iki alameti farikası idiyse, yüzyılın ortasına gelindiğinde hamilik "temel yapısal blok olan mülk" için kurban edilmişti.[70] Devlet yönetiminin, 1830-1870 yılları arasına damgasını vuran, profesyonelleştirilmesi süreci, bütün sosyal sınıfların üyelerinin dikkatini Londra'daki devlet aygıtının merkezine topladı. Parlamento ve Whitehall sosyal politikalar ve çalışma şartları düzenlemeleri konusunda yeni sorumluluklar üstlenirken ve ilişkilerini, düzenlemelerin yaptırımını ve hizmetlerin teminini rasyonalize etmek için, yeniden organize ederken, yoğun bir şekilde, işyerinde ama özellikle mesken halkları içinde, işçi sınıfı hayatının içine nüfuz ettiler ve onu etkilediler. Her yeni parlamento faaliyeti ve her yeni idari büyüme ve reform dalgası, işçi sınıfının dikkatini sert bir şekilde devlet ve faaliyetleri üzerine çekti.

İngiliz işçi sınıfı üyelerinin bakış açısından karşı karşıya geldikleri devlet "zayıf bir devlet" değildi. İşçi sınıfı ve merkezî devlet arasındaki bağın göreceli yoğunluğu, Harold Perkin'in yerinde bir şekilde adlandırdığı, 19. yüzyıl "devlet için savaşın"

---

girişimlerinin sonucu olduğu görüşü ve baskın sınıfın endüstriyel kapitalizme sınıf temelli muhalefeti yatıştırma çabalarının sonucu olduğu görüşüdür. Bu konu ile ilgili, Oliver MacDonagh, *Early Victorian Government, 1830-1870* (Erken Victoria Dönemi Hükümeti, 1830-1870), Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1977; Paul Richards ve R.A. Slaney, "The Industrial Town and Early Victorian Social Policy" (Endüstriyel Kent ve Erken Victoria Dönemi Sosyal Politikaları), *Social History* 4, Ocak 1979; Robert D. Storch, "The Policeman as Domestic Missionary: Urban Discipline and Popular Culture in Northern England, 1850-1880" (Yerel Misyoner Olarak Polis: Kuzey İngiltere'de Kentsel Disiplin ve Popüler Kültür, 1850-1880), *Journal of Social History* 9, Yaz 1976; D.C. Moore, "Political Morality in Mid-Nineteenth Century England: Concepts, Norms, and Violations" (19. Yüzyılın Ortasında İngiltere'de Politik Ahlak: Kavramlar, Kurallar ve İhlaller), *Victorian Studies* 13, Eylül 1969; John Milton-Smity, "Earl Grey's Cabinet and the Objects of Parliamentary Reform" (Earl Grey'in Kabinesi ve Parlamento Devriminin Amaçları), *Historical Journal* 15, Mart 1972; Henry Parris, "The Nineteenth Century Revolution in Government: A Reappraisal Reappraised" (19. Yüzyıl Devlet Devrimi: Yeniden Değerlendirilen Bir Yeniden Değerlendirme), *Historical Journal* 3, Mart 1960 ve David Roberts, "Jeremy Bentham and the Victorian Administrative State" (Jeremy Bentham ve Victoria Dönemi Devlet İdaresi), *Victorian Studies* 2, Mart 1959.

70. Perkin, *Origins of Modern English Society*, s. 310.

ikinci yönü tarafından güçlü bir şekilde desteklendi: Oy kullanma hakkı mücadelesi.[71]

Devletin hizmet ve düzenlemeleri işçi sınıfı hayatına nüfuz ederken ve böylece, hem mesken bölgelerinde, hem işyerlerinde sınıf kimliklerini güçlendirirken, İngiliz işçilerinin oy kullanma hakkı talepleri sadece sınıf temeli üzerinden inşa edilebildi, çünkü işçi sınıfı, belli sınıf kriterleri üzerinden dışlanmıştı. Heatherington 1831 Aralık ayında *Poor Man's Guardian*'da, (Fakir Adamın Guardian'ı) sadece evrensel oy kullanma hakkı ile "*sınıflar* terimi kapsamlı bir ad altında birleşebilir ve kan dökülmez" yazmıştır.[72] 1832'den önce ve sonra işçi sınıfı reform örgütleri organizasyon olarak yerel olsalar da, Amerikan politik mekanizmalarının tersine, vatandaşlık taleplerini merkeze, yani, parlamentoya yönelttiler. Devlet ve işçilerin yaşadıkları yerlerde karşılıklı etkileşimin bir etkisi, İngiliz toplumunun her bölümünde, sınıf temelli, ortak bir fay hattının yaratılması oldu. İngiliz işçi sınıfının gönüllü ilişkileri iki yönden dışarıya doğru yöneldi. Bölge, gelir ya da zanaat gibi sınıf farklılıkları temelli yerel hususları güçlendirmek yerine, işçilerin faaliyet ve hassasiyetlerini bu çizgileri aşarak birleştirdiler. Dahası, politik katılım, kamu düzeni ve sendikacılık gibi sınıf meseleleri konusunda mesken halklarının endişelerinde bir araya geldiler. Bu bağlamda, çartist hareket bu eğilimlerin, 1832 sonrasında gelen en önemli somutlaştırılma ve derinleştirilmesini sağladı ki bu, Birleşik Devletler'deki mahalle temelli işçi sınıfı gönüllü örgütlerinin oynadığı role sert bir şekilde ters düşüyordu.

Çartizm işçi sınıfı yönelim ve örgütleri için birleştirici bir nokta sağladı. Çartist hareket, yüzyıl dönümünden beri, ekonomik ve politik hareket arasında bocalayan bir işçi sınıfını aldı ve bu iki hareketi ulusal bir topluluk temelli dernekler ağı içinde eritti. Çartizm yirmi yıl kadar, sadece oy kampanyasına değil,

71. A.g.e., s. 308-19.

72. Patricia Hollis (Der.), *Class and Class Conflict in Nineteenth Century England* (19. Yüzyıl İngiltere'de Sınıf ve Sınıf Çatışması), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1973, s. 80 içinde alıntı.

fakir yasası (poor law) çalkantısı, sendikacılık, fabrika reformu, Owencı sosyalizm, damgasız basın, binyılcılık ve makine kırma protestolarına da bağlı olan İngilizlere özgü evrensel bir sınıf bilinci yarattı.

Bütün bu faaliyetler içinde çartizm, şartlarda radikal değişimlerin yaşandığı bir dönemde işçi sınıfı içindeki büyük çeşitliliği yansıttı. Eskiden, hatırı sayılır sayıda zanaatçı varken, çartist dernekler kendine yardım etmenin ve bağımsızlığın değerinin üzerinde duruyorlardı. Dokuma tezgâhlarında çalışanların biçim ve içeriğini kontrol ettikleri durumlarda çalkantının daha sert olma eğilimi vardı. Yerli sanayinin baskın olduğu durumlarda işçilerin orta sınıf devrimcileri içinde müttefik ve kılavuzluk aradıkları görülüyordu.[73] Ama genel olarak, çartizm'in tutarlı başlıkları vardı: İşçiler için, sınıf anlayışları temelli bağımsız bir politik ses inşa etme çabası ve ekonomik problemler ve politik temsil arasındaki bağların düzenli olarak olgunlaştırılması. En canlı olduğu dönemde çartizm, diğer işçi sınıfı hareketlerini yuttu ve onlara ortak bir tanım verdi. J.F.C. Harrison'ın tartıştığı, anahtar özelliği, "sınıf bilincinin tonu ve mizacıydı... Farklı tonlardaki fikirlere sahip çartistler, hareketlerinin çalışanların bir sınıf olarak çıkarlarını desteklemek olduğunu vurgularlar."[74]

Kademeciliğin tarihsel problematiğinin bakış noktasından, çartizm, işçi sınıfı devrimciliğinin bir başka örneği olarak görülür. Amerikan karşılaştırması bakış açısından, çartizm'in önemli özelliği, bir sınıf kuruluşu olarak kapsamı ve derinliği ile varolan politik ve ekonomik düzene sınıf analizi temelli demokratik ve eşitçi bir alternatif sunmasıdır. Halk Bildirisi (The People's Charter) sadece politik bir belge değildi, aynı zamanda toplumun bütün alanlarını birbirine bağlayan tutarlı bir sınıf temelli talepler listesiydi.[75] Bu yönelim örgütlenme derecesine

73. J.F.C. Harrison, *The Early Victorians, 1832-1851* (Erken Viktoryenler, 1832-1851), Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1971, s. 156.
74. A.g.e., s. 157.
75. Tholfsen "Charter içinde hem politika yapısının dönüşümü için bir talep, hem de daha geniş bir prensip olarak, işçilerin hayatlarının her yönü üzerinde

de yansıyordu. Mahallelerde sınıflara yönelik ama bunun dışında sınıflar arası, kurumlar olan Amerikan siyasi partilerinden farklı olarak, çartist "parti" Tory'ler ve Whig'lerden bütünüyle bağımsızdı ve zaman içinde çartistler orta sınıf müttefiklerinden uzaklaştılar.

Çartizm işçi sınıfını diğer sınıflardan kopardıysa da, işçilerin politik hedeflerini ekonomik hedefleri ile birleştirdi ve bir hareket olarak ekonomik şart ve mücadelelerden etkilendi. 1832'de işçilerin oy kullanma taleplerini reddetmek için başarılı bir şekilde devleti kullanan baskın sınıf ve politikacılar hem öncesinde hem de sonrasında sendikaları yıkmayı denedi. Bunun bir sonucu olarak, çartizmin, Amerika'dakinden oldukça farklı bir sendikacılık ile beraber, işçi sınıfının ortak temeli hâline gelmesi ve kendisini bölünmüş değil bütün bir sınıf bilincinin sağduyusu olarak ortaya koyması mümkün oldu. Politik vatandaşlığın eksikliği nasıl işçi sınıfı semtlerinin otonom kurumları içine politik bir huzursuzluk yarattıysa, devletin sendika faaliyetleri konusundaki duruşu da daha zayıf sendikalar ortaya çıkardı ve işçileri, işyerinde örgütlenme çabalarını mesken halklarının görece daha güvenli mekânına getirmek zorunda bıraktı.

1799 ve 1800'ün, çeyrek yüzyıl boyunca varlığını sürdüren, sendikacılığı yasadışı kılan kanunları (Combination Act) erken sendikacılık örgütlenmelerini çok riskli kıldı ve emek hareketlerini yeraltına ılımlı semtlerin birahanelerine ve yardım derneklerine itti. Yasaların feshedilmesinden sonra bile devlet, grevleri yasaklamak için genel hukuku kullandı. 1825 sonrası sendikalar kanuni yollardan baskılanmamış, taciz edilmiştir; sendikaların kendisi artık kanunsuz değildi ama ticareti kısıtlamak öyleydi. 1825'in Combination Act'inin kendisi grevleri yasadışı yapmadı ama bir grevin ticareti kısıtlayıp kısıtlamadığının ka-

---

kontrol sahibi olmaları gerektiği yer alıyordu... Çartizmi ideolojik olarak orta sınıf liberalizminden ayıran... sınıfın, genelde örtülü bir şekilde, ilerleme ve adalet probleminin merkezinde olduğu inancıydı" yazar. Trygve Tholfsen, *Working Class Radicalism in Mid-Victorian England* (Victoria Dönemi Ortalarında İngiltere İşçi Sınıfı Radikalizmi), New York: Columbia University Press, 1977, s. 85.

rarını içtihata bıraktı. Bu kanuni durum sendikaların gelişimini engellemedi; tersine, 1820'lerin sonlarında ve 1830'larda, bazen büyük ölçüde, sendikalaşma denemelerinde bir patlama yaşandı. Ama "1825 sonrasında genel hukukun sendikalara karşı daha önce görülmemiş bir derecede kullanıldığı" gerçeği, sendikaların planlarını ve faaliyetlerini toplum temelli derneklerin yetkililerinden olabildiğince gizli tutmak zorunda kaldığı bir ortam doğurdu.[76] Dahası, baskıcı yasal ortam, sendika faaliyetlerine, iş çevrelerinin çalışmaları ile üretilen baskılar ile beraber sendikaları oldukça kırılgan kurumlar hâline getirdi. Ekonomik bunalım dönemlerinde devlet, ekonomik güçlere sendikaları dizginleme rolünü verebiliyordu ama devir lehte olduğunda ve sendikalar cesurlaştığında, devlet, "grev sessizce yürütülse bile, işçi grupları tarafından gerçekleştirilecek her açık pozitif hareket, komplonun doğası içinde büyük ihtimalle bir yanlıştır" ilkesini hayata geçiriyordu.[77]

Birleşik Devletler'de sendikalara karşı devlet baskısının görece yumuşak karakteri açık bir şekilde tanımlanmış, halka açık, işyeri temelli işçi örgütlerini mümkün kıldı. Orada da, işçiler genel hukuk altında yasalara tabiydiler; ama Amerikan federal sistemi içinde merkezî bir milli mevzuat ya da sendika karşıtı zulüm eğilimi yoktu. Bir bölgede getirilen bir suçlama diğer bir bölgede getirilmiyordu. Savcılar, sulh yargıçları yerine akranlar tarafından yargılama sistemi içinde mahkûmiyet elde etmenin zorluğunu gördüler. Amerikan sendikaları, 19. yüzyıl boyunca, ekonomik krizler tarafından hırpalandı ve yüzyılın sonlarında emek örgütlerini baskı altına almak için hem kamu hem de özelden gelen bir teşebbüs dalgası ile yüz yüze geldi. İşçi sınıfı oluşumunun erken evresinde ise sendikaların kanunla yaşadıkları problemler ikinci sıradaydı. Ekonomik refah dönemlerinde işçilerin sendikalara katılımları tamamen engellenmiyordu.

76. D.F. McDonald, *The State and the Trade Unions* (Devlet ve Sendikalar), Londra: MacMillian, 1960, s. 23.
77. Gerald Abrahams, *Trade Unions and the Law* (Sendikalar ve Kanun), Londra: Cassell, 1968, s. 28.

Mesela, 1830'ların ortalarında işçilerin büyük bölümü, New York City'de her üç işçinin ikisi, işyerinde alenen örgütlenen sendikalara üyeydiler.[78]

İngiltere'nin nispeten daha baskıcı olan hukuki ikliminin bir sonucu olarak, örgütlenmiş emek sermayeye karşı hareket için bağımsız bir temel sağlamak için çok kırılgandı. Dyson'ın çizdiği zayıf devlet ortamında, saldırısını devlet yerine sermayeye yönlendiren İngiliz işçi sınıfı profilinden oldukça farklı olarak, İngiliz işçileri iş arenasının dışına, aynı anda, politikaya ve mesken halklarına doğru itildiler. Meslek temelli sendikalar çartizme katılmamış olsalar da "sendikacıların büyük bir bölümü Charter'ın yanındaydılar".[79]

Kısaca, Amerikan ve Britanya devletlerinin organizasyon biçimi ve politik haklar yönünden anayasal ve kamu politikaları, iki ülkedeki, yerel işçi sınıfı derneklerinin içeriği ve işçi sınıflarının konut mekânlarının adlandırma ve anlamları açısından farklı sonuçlar ortaya koydu. Birleşik Devletlerde, oy kullanma için politik huzursuzluk gereksizdi ve topluluklar, örgütlenmeler için bölgeleri temel alan, sınıf dışı din ve etnik köken dayanışmalarını harekete geçirerek seçmenlere seslenen sınıflar arası siyasi partiler içinde zemin sağladı. Sendikalara, buna karşılık, kamuya açık ve ferdi bir varoluş izni verildi. Onların kapsamı içinde Amerikan işçi sınıfı emek olarak biçimlendirildi.

İşçilerin işverenlerinden ve devletten taleplerini ortaya koymak için sadece mesken halkının kurumlarına sahip olduğu İngiltere'de durum böyle değildi. Kanunlardan doğan zorunluluklar, baskı, devlet organizasyonu ve kamu politikaları ile

78. Katznelson, *City Trenches*, 3. bölümdeki tartışmaya bakın.

79. Peter William Slosson, *The Decline of the Chartist Movement* (Çartist Hareketin Düşüşü), Londra: Frank Cass, 1967 (ilk basım 1916), s. 46. Ayrıca, David Jones, *Chartism and the Chartists* (Çartizm ve Çartistler), Londra: Allen Lane, 1975 ve Brian Brown, "Industrial Capitalism, Conflict and Working Class Contention in Lancashire" (Lancashire'da Endüstriyel Kapitalizm, Çatışma ve İşçi Sınıfı Tartışması), Louise Tilly ve Charles Tilly (Der.) içinde *Class Conflict and Collective Action* (Sınıf Çatışma ve Toplu Hareket), Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1981.

bir araya sıkıştırılan, yerellik temelli, gönüllü örgütler işçi sınıfı hayatının farklı yönlerini ortak, derinden hissedilen bir sınıf bilinci içinde eritti.

Bütüncül, politik kültür çartist huzursuzluk döneminden daha kalıcı oldu. Dikkatli, aşamalı reform yanlısı ve tabii ki devrimci İngiliz işçi sınıfı 1848 sonrası çarpıcı bir bağımsızlık ve itaat eksikliği sergilemeye devam etti.[80] Dayanışmacı ve aynı zamanda pragmatik, bir dürtü ile dolu otonom işçi kurumları işçi sınıfı toplulukları içinde kurulmaya devam etti. Geç 19. yüzyıl sendikaları ve sosyalist örgütleri ne sıfırdan başlamak, ne de yüzyıl dönümünde Birleşik Devletler'de emekçi ve sosyalist siyasi partiler kurma çabalarını engelleyen parçalanmış bir sınıfın doğurduğu bariyerlerle yüzleşmek zorunda kaldı.

İngiliz işçi sınıfını hem Amerikan, hem de kıta benzerlerinden ayıran kademeli reformculuğu ve bir sınıf oluşu, 1850'lerde, işçi sınıfı toplulukları otonom kurumları ve genel toplum arasında yeni uzlaşmalar tasarlanırken fark edilir ve kalıcı bir modelde somutlaştı. John Foster'ın vurguladığı gibi, bu kent düzeyinde gerçekleşen bir süreçti. 1850'lerde Britanya toplumunun liberalleşmesinde milli motifler seçmek mümkünse de, sosyal ve kültürel kontrol sorunları, temellerinde, yerel ilişkiler ile ilgiliydi. İnsanların çalıştığı ve yaşadığı her kentte düzen sağlanmalı ve yeniden kurulmalıydı. Konunun merkezinde, işçilerin yerel kurumlarına (özellikle, direkt baskının geri çekilmesi ile) otonomluk ve kapasite bağışlanması ve davranışsal uyum yatıyordu. Yardım dernekleri, işçi birlikleri, birahaneler ve Anglikan Protestan kiliselere içinde işleyebilecekleri kanuni ve sembolik bir yer verildi. Liberal ve Muhafazakâr Parti liderleri işçi sınıfından gelen erkekleri sınırlı işgünü ve toplu oy kullanma hakkı gibi, geleneksel ve radikal endişelerini ama sadece alışıldık

80. Bu tartışma için, Tholfsen, *Working Class Radicalism* ve H.I. Dutton ve J.E. King, "The Limits of Paternalism: The Cotton Tyrants of North Lancashire, 1836-54" (Paternalizmin Sınırları: Kuzey Lancashire'ın Pamuk Tiranları, 1836-54), *Social History* 7, Ocak 1982.

politika çerçevesi içinde, dile getirmeye devam etmelerine izin vermek şartıyla parti hayatının içine kattılar.[81]

Geçmişin radikal gerilimleri bu politik dünyada var olmaya devam edebiliyordu ama sadece kısa bir süre içinde neyin mümkün olduğu ve meşru politik hareketler konusunda yeni ortak limitlere adapte oldukları sürece. İşçi sınıfı kurumsal otonomisi, sınırlı ama Birleşik Devletlerin tersine, evrensel bir sınıf anlayışını temel alan bir politik ve ekonomik ifade dünyası karşılığında tanınıyordu. Bu koşullar altında, işçi kurumları hem sınıfın kendini geliştirmesinin gerçek aktörleri olmak için yeterince otonomdular, hem de sosyal düzenin ve bir dereceye kadar sosyal değişimin aktörleri olmak için yeterince rejimin parçasıydılar. İngiliz işçi sınıfının ikinci endüstriyel devrime taşıdığı yük bu miras ve bu gelenekti.

IV

Bu karşılaştırmalı çalışma başka bilmeceler, yaklaşımlar, öneriler ve bu tarz bir analizi genişletmenin yeni yollarını ortaya koyuyor. Üzerinde durulması gereken ilk nokta tarihselliğinin altını çizmek. Bu erken işçi sınıfı oluşum ânı, diğer makro yapıların, özellikle devletin kapitalist ve kentsel, gelişiminin otonomisinin en yüksek noktasına denk geldi.[82] Bu nedenle, Marx'ın, serma-

81. John Foster, *Class Struggle and the Industrial Revolution: Early Capitalism in Three English Towns* (Sınıf Mücadelesi ve Endüstriyel Devrim: Üç İngiliz Kentinde Erken Kapitalizm), Londra: Weidenfeld ve Nicholson, 1974. Foster eleştirileri için, D.S. Gadian, "Class Consciousness in Oldham and Other North-West Industrial Towns, 1830-1850" (Oldham ve Diğer Kuzeybatı Endüstriyel Kentlerinde Sınıf Bilinci, 1830-1850), *Historical Journal* 21, (Mart 1978) ve Gareth Stedman Jones, "Class Struggle and the Industrial Revolution" (Sınıf Mücadelesi ve Endüstriyel Devrim), *New Left Review* 90, Mart-Nisan 1975. Klasik bir işçi sınıfı devrimciliği değerlendirmesi için ise tabii ki, Walter Bagehot, *The English Constitution* (İngiliz Anayasası), Londra: Collins, 1971.

82. Geç 19. yüzyıl hakkında yazarken, Rodger, kentsel gelişimde bu sınırlı dönemin sonu üzerinde durur: "Kamu sağlığı kanunlarının yayılması, sayılı konut iyileştirme planlarının geliştirilmesi ve nihayetinde kent planlaması projelerine çevrilmeleri, yerel kararnamelerin kabul edilmesine ek olarak merkezî hükümetin hukuki müdahaleleri, bunların hepsi, toprak piyasasının işleyişini başarılı bir

yenin mantığını ve en yakın gereksinimlerini politika, kültür, ideoloji ve dolaylı olarak, mekân ve sosyal coğrafyanın temeli olarak tanımlayan bir sosyal kuram geliştirme çabası, içinde bulunduğu ortamda yankı uyandırdı. Ayrıca, Marx'ın İngiltere'yi örnek olarak seçmesi işçi sınıfı oluşumu konusuna, diğer ortam ve zamanlarda sürdürülemeyecek bir sadelik ve yönlülük kazandırdı. Edward Thompson kadar yetenekli bir tarihçinin ellerinde bile, İngiliz örneğinin seçiminin, Marksizm'in varolan kapitalizm içinde işçi sınıfı eğilimleri ve toplu hareketleri repertuvarı üzerinden dayanağı olmayan yorumlar yapmasına sebep olduğunu gördük. Böylece sınıf oluşumu hakkındaki sorularını, işçilerin sahip olduğu kapitalizmin nasıl temsil edilebileceği, desteklenebileceği ve sorgulanabileceği ile ilgili geniş alternatif setler yerine, militanlık ve devrimci hareketlerin zamanlamaları ile ilgili olanlarla sınırlandırabiliyor.

Geleneksel Marksist sosyal kuramın imtiyazlı dönemi içinde bile, kentler ve mekân üzerine bir odaklanma, işçi sınıfı maddeciliği ve anlam arasındaki bağlantılardaki olumsallığı vurgular ve devletin önemi ile yüz yüze gelmeye zorlar. İngiliz ve Amerikan işçi sınıfı oluşumlarının şart ve içerikleri karşı-

---

şekilde etkiledi ve saptırdı. 19. yüzyılın ortasında, 'fiyat mekanizmasının piyasayı dengelemek ve toprağı farklı kullanımlara tahsis etmekten tamamen sorumlu olduğu, görece kontrolsüz bir pozisyondan, piyasa, giderek daha fazla, aydınlanmış ama bazen yanlış yönlendirilmiş sebeplerle de olsa, kurumsal müdahaleler nedeniyle saflığını yitirdi.'" Richard Rodger, "Rents and Ground Rents: Housing and the Land Market in the Nineteenth Century Britain" (Rant ve Arazi Rantı: 19. Yüzyıl Britanya'sında Konut ve Toprak Piyasası), Johnson ve Pooley içinde, *The Structure of Nineteenth Century Cities* (19. Yüzyıl Kentlerinin Yapısı), s. 68. Bu çalışma, İskoç ve İngiliz kentsel toprakları ve konut piyasası arasında yararlı bir karşılaştırma içeriyor, aynı şekilde, Rodger, "The Invisible Hand: Market Forces, Housing and the Urban Form in the Victorian Cities" (Görünmeyen El: Victoria Dönemi Kentlerinde Piyasa Güçleri, Konut ve Kentsel Biçim), Fraser ve Sutcliffe içinde, *The Pursuit of Urban History* (Kentsel Tarihin Pesinde). Kentsel *laissez-faire*'in aşınması üzerine bakılabilecek kaynak, Anthony Sutcliffe, "The Growth of Public Intervention in the British Urban Environment During the Nineteenth Century: A Structural Approach" (19. Süresince Britanya Kentsel Gelişiminde Kamu Müdahalelerinin Artışı), Johnson ve Pooley içinde, *The Structure of Nineteenth Century Cities* (19. Yüzyıl Kentlerinin Yapısı).

laştırıldığında, ana farklılığın açıklamasının devletle bağlantılı organizasyon, baskı, politik katılım ve kamu politikası faktörleri olduğuna göre, kapitalist birikimin ve aynı zamanda toprak ve konut piyasalarının, buyrukları tarafından kent ve kasabalarda işlev ve sınıf üzerinden dikte edilen ayrışmanın, nedenselden çok bağlamsal bir değişken olduğu görülür.[83]

Kapitalist ve sınıf gelişiminin bu özel ânında bile, İngiliz ve Amerikan işçilerinin ve ailelerinin büyük bölümünün kentsel mekânsal deneyiminin hiçbir yönüyle evrensel olmadığını da hatırlamamız gerekir. Madenci toplulukları, tarım yerleşimleri ve büyük kentlerdeki hazır giyim mahalleleri gibi çok farklı tipteki ortamlarda yaşayan birçok işçi, endüstriyel kentler için olağan olan iş ve ev ayrımını yaşamamıştı. İş yerleri ve mesken halkları sıkı bir şekilde iç içe geçmiş olduğunda, politika ile ilişkili eğilimlerin "sınıfsallığı" daha bütüncül ve yoğun olma eğilimindeydi ve militan bir politik hareket olasılığı artıyordu. Bu özellikle iş ve toplumun birliği, politik bir dışlama ortamında bir araya geldiği durumlarda ortaya çıkıyordu ama Birleşik Devletler'de bile bu iki alanın bir araya gelmesinin hem kentsel, hem de tarımsalda sosyalist partinin ve alt grupların popülist hareketlerinin başarılı olması için gerekli şart olduğu görüldü.

Endüstriyelleşen kentlerde iş ve evin ayrılması işçi sınıfının Marksizm tarafından öngörülen eğilim ve toplu hareket olasılığının aralığını genişletirken, kentselleşmenin mekânsal süreçlerin de modern kapitalizmin sınıf yapısını karmaşıklaştırma etkisi vardı. Sınıfın ikinci derecesi –kapitalist toplum içinde yaşama yolları– çalışan insanların sadece işte değil evde ve mesken halkları içindeki deneyimlerini ifade eder. Bu dünyanın işyerinden ve aynı zamanda genel konut piyasasından, giderek artan kopuşu sınıf yapısını daha da karmaşık hâle getirdi. Öncelikle, Weberci, piyasa temelli çizgide Marksist anlamda işçi sınıfının anlayışını parçaladı. Konut ortamları satın alma kapasitesi gi-

83. Bu konularda, 19. yüzyılda Amerikan işçi sınıfı oluşumu modelleri kadar Fransız ve Alman örnekleri ile de ilgilenen çalışmalar için, Katznelson ve Zolberg, *İşçi Sınıfı Oluşumu*.

derek artarak, emek piyasasının işleyişinden bağımsız hâle geldikçe, farklı derecelerde yaşam tarzlarını vücuda getiren makbul mahalleler hiyerarşisi gelişti; bir yandan burjuvazi ve proletarya arasındaki ayrımı yumuşatırken, diğer yandan işçi sınıfına üye olmanın Marksist kriterlerini (ne kadar kesin tanımlanmış olsa da) sağlayan insanlar arasında yeni bölünmeler üretti. İkinci olarak, bölge, etnik köken, din, ırk, göçmenlik süresi ve diğer sınıf dışı kriterleri temel alan toplu hareket eğilim ve modelleri gelişimi için maddi bir temel sağladı. Bu ortaklık temellerine ayrıcalıklı yerler atayan kent haritalamaları, kentin yeni sosyal coğrafyası üzerine inşa edilmişti. Üçüncü olarak, görevleri, yeni konut piyasasını ve kentin konut alanlarında hayatın karakterini organize etmek ve yönetmek olan yeni bir aktör grubunun –mülklerin devir işlemleri üzerinde çalışan avukatlar, konut denetim görevlileri, eve gelen sağlık görevlileri, itfaiye, polis ve temizlik işçileri, emlak vergisi tahsildarları, plancılar ve yapsatçı müteahhitler gibi– yaratılışına zemin hazırladı. Bu bireyler Marksizm'in sınıf yapısal kategorileri içine yerleşmiyorlardı ama yeni orta sınıfların kent ve mahalle temelli gelişiminin önemli bir yönünü oluşturuyorlardı.

Kent mekânının dönüşmesi ile politikanın kapsamı dikkat çekici bir şekilde genişledi. Politika artık sadece (hatta giderek daha da azalarak bile denilebilir) emek ve sermayeyi karşı karşıya getiren konularla değil, aynı zamanda bariz bir şekilde kentsel konularla da ilgileniyordu: Konut, imar planı, emlak vergisi, kira denetimi, inşaat düzenlemeleri, ulaşım planları, varoşlarda kentsel dönüşüm, kamu alanının düzenlenmesi ve polis tarafından kontrol edilmesi, eğitim, sağlık, itfaiye, su (ve daha sonraları, gaz ve elektrik) dağıtımı; kısaca, kanun, politikalar, altyapı ve iş ile ev arasında ayrım ve sosyal sınıf ve gruplar arasında tecrit ile tanımlanan kent hizmetleri.[84] Ancak, bu yeni politikaların

84. Bu konuların başarılı bir değerlendirmesi için, Avner Offer, *Property and Politics, 1870-1914: Landownership, Law, Ideology and Urban Development in England* (Mülk ve Politika, 1870-1914: İngiltere'de Toprak Sahipliği, Kanun, İdeoloji ve Kentsel Gelişme), Cambridge: Cambridge University Press, 1981. Bunu

içeriği, geç 19. yüzyıl Amerikan siyasi parti örgütleri ve İngiliz belediye sosyalizminin aralarındaki tezatların kanıtladığı gibi, konuları tarafından direkt olarak belirlenmiyordu.

tamamlayan çalışmalar, Blackmar, *Manhattan for Rent*, M.J. Daunton, *House and Home in the Mid-Victorian City* ve David Englander, *Landlord and Tenant in Urban Britain 1838-1918* (Kentsel İngiltere'de Toprak Ağası ve Kiracı, 1838-1918), Oxford: Oxford University Press, 1983. İnşaat sektörü ile ilgili, Peter J. Aspinall, "The Internal Structure of the Housebuilding Industry in Nineteenth-Century Cities" (19. Yüzyıl Kentlerinde Ev İnşaatı Endüstrisinin İçyapısı), Johnson ve Pooley içinde, *The Structure of the Nineteenth Century Cities* (19. Yüzyıl Kentlerinin Yapısı).

7
Kentin Yeniden Haritalanması

Kimlik, motif ve ve erken dönem işçi sınıfının eylemlerini biçimlendiren sınıf kategorilerinin inşasının Engels'in öngördüğünden[1] çok daha olumsal olduklarını kanıtladığını ve sınıfın işçi insanlar için, tutarlı bir işaret ve rehber olarak ortaya çıkışının işçi sınıflarının kapitalist kenti haritalayışı üzerinden anlaşılabileceğini gördük. Bu yaklaşımı kullanarak, neden bazı durumlarda ama hepsinde değil, sınıfın işyeri dışında, mesken

1. "İdeolojik mücadele, sınıflar arası bir mücadeleden önce sınıf üzerine bir mücadeledir." Adam Przeworski, "Proletariat Into a Class: The Process of Class Formation from Karl Kautsky's *The Class Struggle* to Recent Controversies" (Proletaryadan Sınıfa: Karl Kautsky'nin *Sınıf Mücadelesi*'nden Yakın Dönem İhtilaflara Sınıf Oluşumunun Süreci), *Politics and Society*, 10/1, 1980, s. 371.

halkı ve evlerde, politik ve sosyal aktörleri belirleyebildiğini anlamak mümkün. Aynı zamanda, kentsel mekânsal bir hayal gücü Marksizm'in sınıf ve sınıf çatışması üzerine diğer önemli bilmecelerinin de üstüne gidilmesinde yardımcı olabilir. İşçi sınıfının bir daha hiç erken 19. yüzyılda oluşumundan beri işçi sınıfları tarihleri içinde, kuramın sosyalizme geçiş dramında kendilerine yazılmış temel sosyal değişim aktörleri rollerini yerine getirmedi. Dahası, 20. yüzyılın sonlarında, kapitalizm evrensel bir ölçekte açık açık yeniden yapılandırılırken, sınıf kategorilerinin görece önemlerinin kendisi sorgulanıyor. Marksizm'in kent ile ilişkiye geçmesi, tam bir Marksist bağlamda militanlığın neden sadece kuram dünyası içinde var olduğunu anlamamızı sağlayarak ve bize günümüz sınıf ve grup oluşum modellerini değerlendirebileceğimiz bir bakış noktası vererek bu soruları aydınlatabilir.

I

Marksizm, kent mekânı, kapitalist gelişme ve sınıf oluşumunu birbirine bağlayacak bir yolculuğa çıkmayarak kendini, hem yüzleşmek istediği hedef, hem de bu başarılı ilişkinin aktörü olmasını beklediği sınıfın materyal analizinde kritik bir boyuttan mahrum kıldı. Bu nokta en iyi, sınıfın dört derecesinin ikincisinin, farklı kapitalist ülkelerde yaşam tarzları olarak deneyimlenen toplumun sosyal organizasyonu, içeriğinin tekrar üzerinden geçersek anlaşılabilir.

Marksist sosyal kuramın kalbinde önemli bir daraltma var. Sömürünün, artıdeğerin burjuvazi tarafından proletaryadan alınması, sınıf ilişkilerinin anahtar muhalif ve dinamik niteliği olması ve birinci dereceden sınıf analizinde, yani kapitalist ekonomik gelişimin yapısında, kapitalizmin "hareket kanununun" en önemli makroanalitik özelliği olması sebebiyle, Marksizm ikinci derecede neredeyse bütünüyle kapitalist işyerine odaklanmanın cazibesine kapıldı. En yaygın Marksist yaklaşımlar bu iki dereceyi bir araya getirir ve kapitalizmin soyut mantı-

ğını ve işyerini birlikte "ekonomi", kapitalist sosyal, politik ve ideolojik ilişkilerin "temeli" olarak değerlendirir. Sosyal sınıfa, tümdengelimle de tümevarımla da çalışıyor olsalar, neredeyse bütün Marksist yaklaşımlar üretimin teknik ve sosyal ilişkilerinin analizi üzerinden tanım ve kategoriler geliştirirler; üretken ve üretken olmayan emek gibi kategorilerde olduğu gibi sınıf soyut olarak ele alındığında da, aktif işgücü içindeki insanların özellikleri kapsamında daha somut olarak anlaşıldığında da durum böyledir.

Bu analitik stratejinin birçok zararı var. Biri, daha önce başka bir yerde de üzerinde durduğum gibi, "bir yandan kapitalist birikimin anahtar yönleri ve milli ekonomik tarihler, diğer yandan emek piyasasının düzenlenişi ve işyerleri arasındaki bağlantılar hakkındaki bir seri önemli sorunun bir hamle ile" elimine edilmesidir. "Kapitalist endüstrileşme hakkında çalışan herkesin bildiği gibi, kapitalizmin büyüme ve yayılımı çok farklı tipte işyeri ve işin gelişmesini teşvik edebileceğini göstermiştir."[2] Buradaki analiz için daha merkezî olan ikinci zarar, sosyal düzenin iş dışı özelliklerinin bastırılmasıdır. 19. ve 20. yüzyıl endüstriyel kapitalizmi kökeninde kentsel bir kapitalizmdir. Kentler işçi sınıfını bir araya toplamıştır. İşçi sınıfını Marksist dille, kapitalist işyerlerinde ve emek piyasasında maaş karşılığında çalışan ve iş ve firma hiyerarşileri içinde tabi konumlarında yer alan bireylerden oluşan bir grup olarak tanımlasak (ve emek güçlerini maaş karşılığında satmak için bir emek piyasasına girmeyenlerin sınıf durumunun bulmacasını bir kenara bıraksak) bile, aynı zamanda, konut, aile yaşamı ve hem özel, hem umumi ürünlerin tüketiminin ekonomik (bir yandan da, politik ve kültürel) ilişkilerinin içine düştükleri belirli tipteki konut alanları içinde yaşadıklarını hatırlamakta yarar var. İşyerleri gibi bu yerler de, aynı zamanda, sınıfın ilk

2. Ira Katznelson, "Working Class Formation: Constructing Cases and Comparisons" (İşçi Sınıfı Oluşumu: Örnek ve Karşılaştırmaların İnşası), Ira Katznelson ve Aristide Zolberg (Der.) içinde, *Working-Class Formation: Nineteenth Century Patterns in Western Europe and the United States* [İşçi Sınıfı Oluşumu], s. 16.

derecesinde işleyen kapitalist gelişim dinamiklerinin ürünleridir. Yaşama alanları ve konut piyasaları, tabii ki, sadece sermaye tarafından biçimlendirilip, belirlenmemiş olsa da, kapitalizm içindeki kentlere has, sosyal coğrafyanınkilerin de içlerinde olduğu, önemli özellikleri vardır, çünkü bu kentler öncelikle dinamik bir büyüme ve yayılma sistemi olarak kapitalizmin gereksinimlerini sağlamak için düzenlenmişlerdir.

Kentlerin sosyal ve politik ilişkiler ağı içinde işçi sınıfındakiler kapitalizmin kentsel yüzünü deneyimlediler. Bu sadece yapısal ve mekânsal olarak ayrıştırılmış iş dünyasında değil ama evde ve konut âlemi içindeki toplum hayatı içinde de yaşandı. Marksizm, işte ve işin dışında sosyal sınıf düzenlerinin çeşitli boyutları ile yüzleşmek için kentle etkileşime girerek, işçi sınıfı hakkındaki düş kırıklıklarını daha iyi irdeleyebilir. Bu yolla, Marksizm en değerli beklentisi olan devrimci bilincin neden mantıklı bir teoriden fazlası olamadığını ve daha iyimser bir şekilde, nasıl yeni bir alçakgönüllük keşfederek entelektüel inatçılıktan kurtarılabileceğini daha iyi anlayabilir.

Marksist sosyal kuram kapitalizm içinde gündelik hayatı anlamaktan ya da belirlenimi ve yapı ile aktörlüğü analitik zorluklar olarak anlamlandırmaktan fazlasını yapmak istedi. Marx için, bir bütün olarak kapitalist toplumları analiz edebilecek bir sosyal kuram projesi, hırslı dönemsel değişimi anlama ve biçimlendirme projesi içinde yer alıyordu. Marx, özellikle, farklılaşma, tarih ve aktörü açıklayabilecek bir yöntem bulmayı amaçlıyordu, çünkü kapitalizmin krize girme eğiliminin ancak belirli durumlardaki öznelerin bilinçli davranışlarına bağlanabilirse tarihsel bir dönüm noktası olabileceğini anlamıştı. Dolayısıyla, kapitalizm hakkında sosyal kuram Marx ve kendini adamış Marksistler için anlamlıydı, çünkü kapitalizmden sosyalizme geçişe katkıda bulunmayı vaat ediyordu.

20. yüzyıl içinde kapitalizmin yapısal krizlerinin Batı işçi sınıflarına sistemden kurtulmak için fırsatlar sunduğu zamanlar oldu. Hiçbir yerde bu olasılıklar gerçekleştirilmedi. Bunun yerine, her bu tarz durumda, yeni birikim yollarının keşfi ve

ekonomik sistemi yeniden canlandırabilecek yeni sosyal bilgi ve kamu politikalarının yaratılması ile kendini gösteren kapitalist, yeniden yapılanma anları olarak kendini gösterdi. Bu kapitalist yenilenme süreci içinde Batı işçi sınıfları kapitalizm ile uzlaştılar ve ona biat ettiler. Proleteryanın ona atfedilen tarihsel görevini yerine getirmekteki tekrar eden başarısızlığı ile beraber kapitalizm krizler tarafından kesilmeye başlandı. Kriz tarafından değil.

Klasik Marksizm yapısal olanaklar ve kayıp aktör arasındaki bu ayrışmayı beklemiyordu. Tersine Batı Marksizm'i, geçen 100 yıldır, tekerrür eden hezimetlerini anlamlandırmaya çalışıyor. Kayıp proletaryaya hasret Marksistler onun acı verici yokluğunu anlamaya uğraşıyorlar.

Bu bağlamda Marx'ın yazıları pek yardımcı olmuyor. Ya, *Kapital*'in üçüncü cildinin tamamlanmamış bölümünün gösterdiği gibi, vakti kalmadığı için ya da sınıf oluşumu ile ilgili birçok konuyu hafife aldığı için, Marx'ın teorik çalışmaları tam anlamı ile sınıf çatışması olmadan sınıf yapısının var olmasına izin vermez. Kesinlikle kapitalizmin başarıyla alt edilmesinin hikâyeleri olmayan, 1848 ve 1871 Fransa hakkındaki mükemmel incelemelerinde bile Marx bu ayaklanmalara ilerde gerçekleşecek daha temel değişimler için kostümlü provalar olarak yaklaşır. Külliyatının kalanı gibi bu yazılar da, modern işçi sınıflarının kapitalizmin varlığına alıştıktan sonra üretim biçimini devirme çabalarından vazgeçecekleri olasılığını öngörmez.

Bu konunun geç 19. ve 20. yüzyıl politikaları için ne kadar önemli olduğunun ortaya çıkması sebebiyle Batı Marksistleri Marx'ın sessiz kaldığı noktaları doldurma arayışına girdiler. Bunu, ya Erik Olin Wright'ın çalışmalarında olduğu gibi, Marx'ın mantıklı, kapitalist birikim değerlendirmesini destekleyen iki sınıf yapısının giderek daha karmaşıklaşan, yapısal ayrıntılandırmalarını sunarak ya da ilk Edward Thompson tarafından ortaya konan tarzda, ulusal işçi sınıflarının zengin bir şekilde dokunmuş tarihlerini yazarak yaptılar.

Onların bu önemli çalışmaları Marksist sınıf bilmecelerinin özünün sadece bir bölümünü aydınlatabilir, çünkü tam olarak

"sınıfta ve sınıf için" sorunsalından kopmazlar. Ne kadar yumuşamış olsa da tartışmalı olan tam da bu teleolojik yörüngedir. Sınıf yapılarının iyi haritalamalarını ve işçi sınıfındaki bireylerin eğilim ve eylemlerinin iyi bir tarihsel kavrayışına sahip olsak da, hâlâ, Thompson'ın dilini kullanırsak, işçi sınıflarının sosyal varoluşu ve sosyal bilinçleri arasındaki bağın sadece, sınıfın evrensel bir kategori olarak varoluşu bağlamında, beklenenden daha rastlantısal olduğu değil, aynı zamanda, ona eşlik eden bir "devrimci bilinçten" bağımsız olan dirençli bir sınıf bilincini destekleyebildiği (İngiltere'deki gibi, işçi sınıfının, sınıfın bütüncül anlamı temelinde biçimlendiği yerlerde bile) gerçeğiyle karşı karşıyayız. Dahası, işçi sınıfının sosyalizmi yaratma çabalarının yokluğunda kapitalizmin kriz ve yeniden yapılanmaları, sınıfın, kapitalist toplumun çekirdek gruplarını adlandırmak ve temsil etmek için bir temel olarak kalıcılığına şüphe düşürdü. Böylece, "sosyal varlık" ve "sosyal bilinç" arasındaki problemli bağların tutarlı ve inandırıcı açıklamalarının var olmaması, sadece, Marksist sosyal kuramda yapı ve aktör değerlendirmesinin en zayıf yönü değil, kendisi politik bir zayıflamanın kaynağı.

Batının son 150 yıllık tarihinde, kesinlikle, iş-ev ayrımının iki tarafında da sınıf temelli derin çatışmalar öne çıkar. Sınıf, aynı zamanda, işçilerin siyasi partiler ve sendikalara entegrasyonunun yapısal ve söylemsel temelini oluşturdu. Buna rağmen, Engels 1840'larda Manchester'a dönüp, proletarya olma potansiyeline sahip ilk işçi sınıfını keşfettiğinden beri, tek bir Batı işçi sınıfı bile bu rolü dolduramadı. Bugün hiçbir yerde kapitalizm sosyalizm tarafından yerinden edilme tehlikesinde değil. En günceli Büyük Bunalım'dan II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllara kadar uzanan dönem olan böyle anlar oldu ama hepsi geçti. Bugün sınıf çatışması, terimin tam, klasik kullanımı anlamında, belki, sadece, Marksist-Leninist-Stalinist sistemlerden geriye kalan "sosyalizmlere" işçi sınıfının saldırıları dışında yok oldu.

Batı Marksizm'i için aynı derecede acı verici olan, geleneksel sınıf kategorilerinin kendilerinin, bir süredir sınıfın gündelik sosyal ve politik hayatın ortak aklını belirlediği ortamlarda sos-

yal gerçekliği, betimleme kapasiteleri hakkındaki giderek artan güvensizlik. Bu huzursuzluk kendini "emeğin ilerleyişi durdu" ağıtlarında, sınıf ilişkilerini rastlantısal ve koşullu bir göstergebilimsel postmarksist söylem kuramında ve aktörlük fikrinin işçi sınıflarından yeni sosyal eylemlere kaymasında gösteriyor.

İki sıkıntı, sosyalizm için harekete geçmeye hazır bir proletaryanın yokluğu ve sınıf kategorilerinin kapitalist politika ve toplumları planlama becerisinin karşılaştığı zorluklar, Marksist araştırmacılar için derin bir kriz ortaya çıkardı. Elbette, Marksistler bu analitik zorluklarla başa çıkmanın gerekliliğini anlıyorlardı ve bunu yapmayı denediler: Sınıf bilincine, cinsiyet ve ataerkillik, işçi aristokrasisi, etnik köken ve ırk, baskı ve sosyal kontrol; refahla gelen rüşvet; kapitalizmin kültürel hegemonyası ve diğer bu tarz gerekçeler içinde ayak bağları arayarak. Bunların hepsi, işçi sınıflarının tarihinin özgün ve önemli yönleri ama yetersiz olmaya devam eden şey, sınıf oluşumunun "doğal" sürecine, onu yönünden saptıran, anahtar arabulucu faktörler tarafından ket vurulduğunda ısrar eden mantık. İkinci bir strateji sınıf yapısının kendisine, özellikle orta sınıfın yükselişine odaklandı. Bu, bu tarz değerlendirmelerin en ilginçlerinin en temel problemi oldu ve bu yolla Marksist olmayan sosyoloji ve sosyal kuram tarafından Marksizm'in üzerine yıkılan modası geçmiş eleştirilerinin bir yansıması ortaya çıktı.[3] Ama sınıf yapısının zorlukları artık kapitalizme uzvi ise, iki temel sınıf, burjuvazi ve proleterya, arasındaki mücadele fikrinden yola çıkan bir sınıf mücadelesine müsamaha gösterilebilir mi? Üçüncü bir yaklaşım, işçi sınıfının tarihinin belirli zaman ve yerlerde güçten düşmesinin baskın sınıfların ya da yönetim katmanı tarafından ihanete uğramış işçi sınıfının yenilgi hikâyeleri olarak, yalnız genelde karşılaştırmalı ya da kuramsal olarak inşa edilmiş bir referans çerçevesinden

3. Bu stratejinin dikkate değer biçimlerinden biri, ideolojik, politik ve aynı zamanda ekonomik bir süreç olarak, üretimin içinde işçi sınıfı rızasının kaynağının yeridir. Bakınız, Michael Burawoy, *Manufacturing Consent* (Rızanın Üretimi), Chicago: University of Chicago Press, 1979; ve Burawoy, *The Politics of Production* (Üretimin Politikaları), Londra: Verso Books, 1985.

yoksun ve bu yüzden bu kalıbın bütün bu olaylarda ortaya çıkış nedeni bilmecesine bir cevap vermeden, açıklamak. Dördüncü strateji, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika içinde işçi sınıflarına politik bir proje olarak yaklaşan baskın sosyal demokratik ve devrimci politikaların organizasyon, ideoloji ve programlarının güçlü bir taviz ve sosyal entegrasyon mantığına sahip oldukları tartışılmasıdır. Bu değerlendirme oldukça inandırıcı ama proletaryanın kapitalist kriz anlarındaki suskunluğu problemi hakkındaki noktalar aynı zamanda totolojik.

Marksizm'in 20. yüzyıl sonu kapitalizmine bir rehber olarak geçerliliğinin devamı, işçi sınıfı hakkındaki hayal kırıklıklarını bugüne kadar yaptığından daha inandırıcı bir şekilde ele alma kapasitesine bağlı. 6. Bölüm'de, yeniden mekânsallaşan ve geçirgen bir Marksizm'in erken dönem işçi sınıfı oluşumunun bütünsel yerine parçalı modellerini tercih etmenin yararlarını fark edebileceğini göstermeye çalıştım. Bu bölümde, Marksizm için, bütünüyle Marksist bir anlamda, sınıf çatışmasının tarihsel yokluğu problemini ele alacağını ve çağdaş kapitalizm içinde örgütlenme, anlama, tartışma ve harekete geçme yöntemleri olarak işçi sınıfı kimliklerinin gerilemeleri ile yakın dönemde kentsel yapılı çevredeki değişimleri bağlayan olumsal ilişkiyi inceleyeceğim.

II

19. yüzyılda kapitalist kentin yeni sosyal coğrafyası içinde sosyal sınıflar arasında sınırların çizilmesi, işçi sınıfı üyeleri arasındaki yaşam alanı temelli hısımlığın ve aynı zamanda diğer sınıflardan izole olmalarının sağlanmasına yardım etti. Yüzyılın son yıllarından I. Dünya Savaşı'na kadar bu kentlerde mekânın modellenmesi, (işçi sınıfının toplu taşımaya erişiminin kolaylaşması ile aralarındaki büyüyen mesafe)[4] iş ve evin daha katı bir

4. Bazı açıklamalara göre, kapitalist birikimin dinamikleri ve yeni ayrılmış konut ve emek piyasalarının paralel çalışmaları değil, ulaşım teknolojilerindeki devrim 19. yüzyılda gerçekleşen kent mekânlarının yeniden organizasyonunda başlıca itici güç olmuştur. Ben bunu inandırıcı bulmuyorum. 6. bölümde gördüğümüz

şekilde ayrılması, kent mekânının sınıflara göre ayrıştırılması ve otonom konut piyasalarının işlemleri sonucunda konutlarda artan bir farklılaşma ile kendini gösteren bariz, modern bir biçim olarak ortaya çıktı.[5] Daha önceki yıllarda sadece kısmi

---

gibi, bölünmenin dinamikleri, toplu taşımanın 19. yüzyıl sonunda bütün sosyal sınıflara erişilebilir olmasından daha önce ortaya çıkmıştı. Gerçekten de, basit teknolojik bir belirlenimciliğe karşı, Dennis'in de vurguladığı gibi, işe daha uzun yolculukları mümkün kılan ulaşıma yatırımlar, ancak iş ve evin ayrılması süreci zaten gerçekleşmekteyken mantıklıydı: "Kent içindeki ulaşım var olduğu sürece ve özellikle, rakip demiryolu şirketleri ya da bağımsız otobüs, tramvay ve waggonetteler işletmecileri arasında bir yarış başladığı andan itibaren, buluşların daha büyük kâr beklentisi ile ya da rakipleri tarafından kârlarının erozyonunu engellemek için kullanıldığını savunmak mantıklı olur. Ama toplu taşımaya ilk yatırımları açıklamak için yatırımcıların neden paralarını kanıtlanmış bir şey yerine yeni bir şeye yatırdıklarını anlamamız gerekir." Kentsel yapıda yapılan değişikliklerin ulaşımdaki değişikliklerden önce geldiğini vurgulayarak, Dennis şöyle devam eder: "Çıkarım, ulaşım servislerinin kent büyümesini ve değişimini *beslediklerı*, varoşlaşmaya, ayrışmaya ve konut ile işyerlerinin yürüyüş mesafesinden daha uzak mesafelerle ayrılmalarına *izin verdikleri* ama değişimi *başlatmadıklarıdır*." Richard Dennis, *English Industrial Cities of the Nineteenth Century: A Social Geography* (19. Yüzyılın İngiliz Endüstriyel Kentleri: Sosyal bir Coğrafya), Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 110-11. Yeni ulaşım teknolojilerinin, özellikle demiryollarının, en çok etkili oldukları yer yeni bir kentsel sosyal coğrafya yaratmaktan çok, güzergâhlarına, merkez kent terminallerine ve onlara komşu alanlara uyum sağlanması için oldukça radikal dönüşümler talep etmek olmuştur. Bu şekilde ulaşım bağlamında, demiryollarının en büyük etkisi, kentler ve banliyöleri arasındaki toplu taşıma modellerini değiştirmekten çok, kentler arasındaki ticaret ve iletişim engellerini azaltmakdır. Ayrıca bakılabilecekler, John Kellett, *The Impact of Railways on Victorian Cities* (Demiryollarının Victoria Kentleri Üzerindeki Etkileri), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1969; Harold Pollins, "Transport Lines and Social Divisions" (Ulaşım Hatları ve Sosyal Bölünmeler), Ruth Glass vb içinde, Londra: *Aspects of Change* (Değişimin Özellikleri), Londra: McGibbon and Kee, 1964 ve özellikle John P. McKay, *Tramways and Trolleys: The Rise of Urban Mass Transportation in Europe* (Tramvay ve El Arabaları: Avrupa'da Kentsel Toplu Taşımanın Yükselişi), Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976. McKay, "Avrupa kentsel ulaşımının kapsam ve içeriğindeki değişimlerin" nasıl "filizlenen endüstrileşme ve kentleşmenin arkasında kaldığının" ve kentlerde toplu taşımanın inşası ve genişlemesinde kamu yetkililerinin kararlarının, özel yatırımlarla birlikte, öneminin üzerinde durur.

5. 19. yüzyılın ortalarında kentlerin modern öncesi karakterini vurgulamak isteyen sosyal coğrafyacılar için bile bu dönem, bu mekânsal modellerin hegemonyasını açık bir şekilde gösterir. David Ward'ın üç çalışması: "Victorian Cities: How Modern?" (Victoria Dönemi Kentleri: Ne Kadar Modern?), *Journal of Historical*

modern bir format elde edebilmiş modellerin bu katılaşmasının işçi sınıfı oluşumu ile çelişkili bir ilişkisi vardı. Diğer yandan, daha önceleri işçi sınıfı tarafından, yeni sosyal ve mekânsal gerçekliklerini anlamak için, ortaya konulan kentin farklı özgün haritalamalarını güçlendirdi. Sınıfın *hem* kısmi *hem de* bütüncül anlayışları, zaten varolan konuşma ve organizasyon modellerinin yeni mekân bölümlenmesini anlamak için kullandığı yollarla, bu yeni ortam içinde, yeniden tasdik edilmişlerdi. Maddiyat ve anlamın karşılıklı olarak tasdik edici oldukları görüldü.[6] Diğer yandan, emek piyasalarının ulusallaşması ile mümkün olan, yeni ağların olgunlaşması, giderek artan işçi sınıfının, sahip oldukları yerelliğin ötesine geçen bir kader ortaklığı paylaştıkları hissi ve iletişim ile ulaşımda gözle görülür ilerlemelerle sınıf ve mekân arasındaki bağlar daha karmaşık ve belirsiz hâle geldi.

Bence, bu ikili süreci kavrayarak, parçalı ya da bütünsel bir bilinçle tanımlanan, işçi sınıflarının hiçbir yerde –hem kapitalizm içinde hayat şartlarını sorgulayan, hem de söylemsel olarak sosyalizmi haber veren, güçlü sendika ve siyasi parti örgütlenmelerine rağmen– klasik Marksizm'in sorgusuz sualsiz kabul ettiği şekilde devrimci bir politize oluş yaşamayışları çarpıcı sorunsalını en iyi şekilde yeniden ele alabiliriz. Kapitalist kontrol hakkındaki temel mücadeleler, emeklerinde bir değer düşüşü yaşayan zanaatçıların zararına durağanlaştıktan sonra sosyal çatışma Marksist sosyal ve politik kuramın en temel sorusu, üretim biçiminin dönüşümü üzerine olmaktan çıktı. Marksist bir bakış açısından, sosyal sınıflar arasındaki çarpışmalar ikinci plana düştü: Artık kapitalizmin kendi başına

---

Geography, ½ (1975); "Environs and Neighbours in the 'Two Nations': Residential Differentiation in Mid-Nineteenth Century Leeds" ("İki Ulus"ta Muhit ve Komşular: 19. Yüzyıl Ortası Leeds'te Konut Farklılaşması), *Journal of Historical Geography*, 6/2 (1980) ve "The Place of Victorian Cities in Development Approaches to Urbanization" (Kentleşmeye Doğru Gelişim Yaklaşımlarında Victoria Kentlerinin Yeri), John Patten (Der.) içinde, *The Expanding City* (Yayılan Kent), Londra: Academic Press, 1983.

6. Bu konuya Ira Katznelson, *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*, 3. bölümde eğiliyorum.

varoluşu hakkında değil, kapitalist devir içinde hayat şartları hakkında.

Uyarı niteliğinde bir çalışmada Krishan Kumar, ikna edici bir şekilde, işçi sınıf tarihindeki bu kırılmanın, sınıfın doğuşu döneminin zanaatkâr işçi sınıfı ve 19. yüzyılın sonundaki niteliksiz ve yarı nitelikli emekçi işçi sınıfları arasında yüksek derece bir süreklilik kabul eden göstermelik evrim açıklamalarının yerindeliğini sorgulamaya açacağını tartışır. En radikal çarpışmalara ilki girdi; ikinciyi tanımlayan ise devrimci bir entegrasyon modeliydi: "1850 öncesinde varolanla karşılaştıralabilecek politize edilmiş bir işçi sınıfı krallıkta bir daha görülmedi."[7]

Ama zanaatkârdan proleter bir karaktere kayma neden işçi sınıfını etkisizleştirsin? Kumar, yeni proletaryanın sınıflar arası ittifaklar kurmadan ilerleme kaydedemediğini savunur ama zanaatkârların da kendi mücadelelerini önemli müttefiklerle gerçekleştirdiğini gösteren kendi kanıtı bu fikrine zarar verir.

Craig Calhoun "Class, Place, and the Industrial Revolutio"da (Sınıf, Yer ve Endüstriyel Devrim) daha iyi bir açıklama için bir başlangıç noktası sunar. Bu makalenin çıkış noktası Marx'ın çalışmalarında, sermaye birikiminin mantıksal açıklaması içinde sınıf mücadelesinin değerlendirilmesi ile sosyal kuram tarifi arasındaki sert ayrımın bir eleştirisidir. İlki, bu mücadeleyi işyerinde kapitalizmin soyut ilişkilerine içkin görür; ikincisi bu mecburiyetin belirli zaman ve yerlere adaptasyonunu varsayar. Calhoun ikisinde de eksik olanın kentin mekân özelinde bir değerlendirmesi ve işçi sınıfının kapitalizmle yüzleşmesi için gereken mekanizmalar ve boyutun bir seri yerel sistemden fazlası olması gerektiğinde ısrar eden bir örgütsel analiz olduğunu iddia

7. Krishan Kumar, "Class and Political Action in Nineteenth-Century England: Theoretical and Comparative Perspective" (19. Yüzyıl İngiltere'sinde Sınıf ve Politik Hareket: Kuramsal ve Karşılaştırmalı Bakış Açısı), *Archives Euroéennes de Sociologie*, 24/1 (1983), 18. Erken ve geç dönem 19. yüzyıl işçi sınıfları arasındaki kırılma hakkında bir inceleme için, Eric Hobsbawm, "The Making of the Working Class 1870-1914", Hobsbawm içinde, *Worlds of Labour: Further Studies in the History of Labour* (Emek Dünyaları: Emeğin Tarihi Konusunda Yeni Çalışmalar), Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1984.

eder. Bu kapasite olmadığı sürece tam olarak Marksist anlamda bir sınıf mücadelesinin mümkün olmadığında ısrar eder.

Bu nedenle, Calhoun'un çalışmasının merkezinde sınıf oluşumunun mekânsal analizine örgütselin eklenmesi vardır. Mekân faktörünü dışarıda bırakan işçi sınıfı oluşumu değerlendirmelerinden farklı olarak Calhoun, ilk endüstriyel devrim sırasında, yerel topluluk temelli ilişkilerin sınıflığın ulusal yönden belirleyici özelliklerinin gelişimindeki öneminin altını çizer. Ayrıştırılmış işçi sınıfı mesken bölgelerindeki direkt, yüz yüze, sosyal ilişkiler bazı koşullarda sınıf anlayışını temel alan güven ve dayanışmaya olanak sağladı. Yine de, sınıf anlayışının yerelliğinin, işçi sınıfı kent ve kapitalizm okumalarını evrensel bir sınıflığın tanımladığı İngiliz modelinde bile, tam da işçilerin kapitalist üretim biçiminin ana çıkış noktasını sorgulamak için en istekli oldukları noktada, işçilerin sermaye ile etkili bir şekilde ilişkiye geçme kapasitelerini baltaladığını savunur. "Kapitalizmin yol açtığı sınıf mücadelesinde öne çıkabilmek için sınıfların –burjuvazi, proletarya– sermaye birikimi ile aynı seviyede örgütlenmeleri" gerektiği konusunda ısrar eder. Bu erken noktada, bu tip yerel ötesi örgütlenme, daha az sayıda olan ve daha fazla kaynağa sahip olan burjuvazi tarafından, fabrikalar ve mesken halkları içine kapanmış olmaları kapitalizmle bu ya da şu bölgenin deneyimlerinin üstüne çıkan bir sistem olarak yüzleşmelerine engel oluşturan, dağıtılmış kent işçi sınıflarına göre daha kolayca başarılmıştır.[8] Yerel, mekânsal çevre, işçilere destek sağlıyor olsa da, işyerinden farklı olarak mesken halkı ne "karşı durmak gereken bir düşman" barındırıyordu, "ne de ilgili herkese ulaşabilecek yeterince geniş bir ilişkiler ağından oluşuyordu."[9] Nitekim birinci tarihsel paradoks: Kuşatılmış za-

8. Craig Calhoun, "Class, Place and Industrial Revolution" (Sınıf, Yer ve Endüstriyel Devrim), Nigel Thrift ve Peter Williams (Der.) içinde, *Class and Space: The Making of Urban Society* (Sınıf ve Mekân: Kentsel Toplumun İnşası), Londra: Routledge and Kegan Paul, 1987, s. 51.

9. Dolayısıyla, Calhoun, sınıflar "doğrudan, kişiler arası ilişkiler temelinde harekete geçirilmek için çok büyük oldukları ve çok geniş alanlara dağıtılmış olduklarından... Dolaylı ilişkilerin büyük ölçekte örgütlenmesi şart olur". A.g.e., s. 53, 59-60.

naatkâr toplulukları sermayenin imtiyazlarını sorgulamaya en istekli oldukları dönemde, bunu, kapitalizmin bir üretim biçimi olarak, dolaylı ve yerel ötesi özellikleriyle yüzleşerek yapacak ulaşım ve iletişim altyapısından mahrumdular; "19. yüzyılın başlarında, sınıf çatışması, en azından, Marx'ın ileri sürdüğü burjuvazinin proletarya ile çatışması imkânsızdı."[10]

Koordinasyon ve iletişimin organizasyon temelli sorunları yönünden, bütünüyle Marksist anlamı ile bir sınıf çatışması ancak 19. yüzyılın ilerleyen yıllarında mümkün hâle geldi. Nasıl klasik Marksizm gerçek işçi sınıfı insanlarına işyerleri dışında çok az ilgi gösterdiyse, Marx ve Engels'in de belirli işyerleri dışında sınıfın örgütlenme boyutları konusunda söyleyecek az şeyleri vardı. "Bunun bir sonucu olarak, sınıflar ekonomik kuram üzerinden anlaşıldıklarında, toplu hareketlerinin, basitçe, ortak çıkarların mantıksal kabulünü takip ettiği varsayılır." Bunun yerine Calhoun, "sınıfların, toplum büyük ölçekli, dolaylı ilişkiler sistemleri ile bağlandığında, toplu hareketler için önemli, sosyal temeller hâline geldiklerini" görmenin ne kadar önemli olduğunu vurgular.[11] 19. yüzyılın sonlarında ulusal bir faaliyet alanı ile sendikalar ve merkezde güç için çekişen siyasi partiler tam da böyle örgütsel araçlar oldular. Böylece, bu kurumlar,

---

10. A.g.e., s. 54.

11. A.g.e., s. 56. Fikir verici bir tartışmada, Calhoun, modern devletin, işçi sınıfı üyeleri arasında dolaylı sosyal, örgütsel bağların gelişimi için bir arketip sağladığını savunur. "Yüzlerce yıl boyunca mutlakıyetçi ve daha sonra parlamenter devletlerin gelişimi kişisel kontrol ve koordinasyonun rolünü resmî örgütlenme yapıları lehine azalttı" yazar, "Hem feodalizm, hem de geç Ortaçağ Avrupa'sında büyüyen kentlere has direkt, kişisel egemenlik ilişkilerinin yerini bürokrasinin, vatandaşlık da buraya eklenebilir, "dolaylı ilişkileri aldı." Devlet, ayrıca, sadece sınıfın örgütlenmelerde dolaylı tezahürleri için bir model değildi, "onları üreten sürecin" anahtar bir parçasıydı. Sadece daha geniş bir pazarlar organizasyonunu mümkün kılmadı, kent hayatının hem ekonomik, hem de politik çevrelerde sürdürdüğü otonomi ve birliğini de parçaladı. İçerikteki farklar dışında, bu devletin işleyişinin ölçeğinde bir dönüşümü mümkün kıldı. Devletler eşzamanlı bir şekilde daha kalıcı, daha verimli ve daha güçlü oldular... Gerekçeler ne olursa olsun, Marksistler devlet ve parti arasındaki ilişkiyi uzun uzun tartışmış olsalar da, devlet ve vatandaşlar arasındaki ile çok benzer olabileceğini göz önüne almadılar." A.g.e., s. 58-9.

basitçe sınıf oluşumunun ürünleri olarak değil sınıfın (ve tabii ki diğer sosyal kategorilerin) yapımı ve yeniden yapımı için mekanizmalar olarak anlaşılmalıdırlar.[12] Calhoun, fabrikalarda ya da mesken halklarının içinde, direkt yüz yüze ilişkilerin tek başlarına "sınıfa toplu bir aktörlük sunamayacağının" üstüne basar ve şunda ısrar eder;

> Bu toplulukların sürdürülebilir, etkili isyanlarına temel oluşturabilmeleri için, üyelerinin birbirlerine arabulucu bir aktör tarafından bağlı olmaları gerekir. Sendikaları üyeleri için böyle bir görev üstlenir ve böylece direkt sınıf mücadelesinin (Marx'ın düşündüğü şekliyle) gelişim hattındadır, hem de daha devrimci bir sınıf bilincinden (Lenin'in öne sürdüğü gibi) ayırt edilmeden. Sendikalar ve işçi sınıfı siyasi partileri gevşekçe örgütlenmiş bileşenleri ne derecede *temsil ettiği* ya da bu bileşenleri eylemlere doğrudan katılımları için ne derecede *organize edebildiği* (bu ikincisi Marx'ın sınıf mücadelesi kavramsallaştırmasına daha yakındır) üzerinden çeşitlilik gösterirler. İki durumda da, bu tarz bir seferberlik, yerel bir toplulukta olduğu gibi, direkt ilişkilerden doğan bir seferberlikten oldukça farklıdır. Dahası, 1840 yılından önce geliştirilmemiş düzeyde bir iletişim ve ulaşım altyapısının varlığına bağlıdır.[13]

Dağılmış işçi sınıfı toplulukları arasındaki etkileşimlerin maliyetinin ulusal demiryolları ve telgraf ağlarının olgunlaşması ile azalması ile beraber, ulusal sendika ve siyasi parti gibi kurumlar mümkün hâle geldi. Ama bu gelişme ile ikinci bir tarihsel paradoks ortaya çıktı: Sınıf mücadelesi tam da Marksist anlamıyla gerekli altyapısına ulaştığı anda, yeni işçi sınıfı kurumları, sendika ve partinin örgütler zorunlulukları tarafından zincirlendi. Resmî kurumlar demokratik politik rejimlerin hoşgörülü kuralları sayesinde mümkün kılınan kazanç olasılıkları ile sarılıyken, sendika ve partiler sınıf çıkarlarını, daha temel

12. Bu tema Adam Przeworski'nin birçok yazısının merkezinde yer almıştır. Bakınız, özellikle, *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985 [*Kapitalizm ve Sosyal Demokrasi*, Çev. Soner Torlak vb, Phoenix Yay., 2012].
13. Calhoun, "Class, Place and Industrial Revolution", s. 60.

sosyal bir değişime retorik bağlılıkları ne olursa olsun, özü itibariyle kısa vadeli ve sınırlı yollarla aradılar. Eğer, "bu kurumlar sermaye ve politik hegemonyanın merkezileştiği düzeyde bir eylemin koordinasyonu için gereklilerse", "temsil ettikleri sınıflardan kopukturlar." Partiler ve sendikalar bu sınıflarla sadece kısmi ve role dayalı yollarla ilişkiye girerler. Onların da kendi çoğalma şartları vardır. Onlara kadro oluşturan ve onları yöneten aktivistlerin dışında, "hayatın vazgeçilmez bir parçasından çok, önemsiz tüketim malları hissi verirler." Bu tarz örgütlenmelere katılım, direkt yüz yüze ilişki temelli sosyal eylemlerin hayat dolu şiddetinden yoksundur. Dolaysız sınıf mücadelesi bu nedenle "kapitalizmin –ya da en azından kapitalist demokrasinin– bir parçasıdır".[14]

Ben bu analizi ufuk açıcı ama yarım kalmış buluyorum. Calhoun, Kumar gibi, erken ve geç 19. yüzyılın işçi sınıfları arasındaki kopmaya ve böylece yerel ve dolaysız olana karşı ulusal ve dolaylı toplu eylem modelleri arasındaki ayrıma odaklansa da, yerel ve ulusal ile direkt ve dolaylı arasındaki içsel bağlantıları büyük ölçüde hafife alır. Kısmi ya da evrensel sınıflık alternatifi sonuçlarıyla beraber erken 19. yüzyıl kent haritalamaları ve daha geç "modern" sınıf örgütlenmesi modelleri arasındaki bağları da yakından incelemez. Aynı zamanda, yeni örgütlenme biçimlerinin eski kent okuma modelleriyle bağlantılarına bağlı olarak değişen potansiyellerinin karşılaştırmalı anlamlarına da yer vermez.[15]

Tekrar, Çartizmi düşünün. Calhoun bu dev sınıf temelli hareketi, işçilerin mesken halklarını birleştirdiği, içlerinde gömülü olan sendika örgütlenmeleri ve gelişmekte olan kara taşımacılığı sayesinde mümkün olan, ulusal bir altyapının doğuşu sebebiyle

14. A.g.e., s. 64-7.

15. Tabii ki, Calhoun bu sorular konusunda bütünüyle sessiz kalmaz. Yüz yüze ilişkilerin dayanıklı önemine duyarlıdır ama bu topluluk temelli ilişkilerden doğan, daha çok savunmasız bir popülizm açısından ele aldığı çatışmaları ve yerel ötesi sınıf örgütlenmelerinden doğan çatışmaları ayrı ayrı ele almaya me yillidir. Yerel ve ulusalı bağlayan en doyurucu tartışması Çartizm hakkında olandır ki buna hemen takip eden tartışmada değineceğim.

geçici görür. Geçici derken kastettiği sonuna gelmekte olan bir modeldir, geleceğin habercisi değil. Çünkü onun bakış açısından, ulusal örgütsel derece yakında yereli boğacaktır.

Bu inandırıcı değil. Sınıf politikalarının yerel kentsel ortamından ulusal örgütlere ve ağlara basit bir geçiş yaşanmamıştır. Calhoun'un vurguladığı gibi, kapitalizm yerel ötesi ve soyut iken ve bu nedenle, işçi sınıfı itirazcıları tarafından kıyaslanabilir şartlar üzerinden üstüne gidilmesi gerekirken, aynı zamanda derinden ve tabiatı gereği deneysel ve yerel kalmıştır; sınıflar arası yüzleşmeleri işçiler ve ailelerinin yaşadıkları dünyanın dışında düşünmek imkânsızdır.

Sürpriz olmayacak bir şekilde, kent düzeyi, modern işçi sınıfı politikalarının asli bir yönü olarak kalmıştır. Calhoun'un hatalı bir şekilde yerellik temelli ilişkilerle denkleştirdiği yeni sendikalar ve siyasi partilerin kesinlikle entegral bir parçasıdır. Ulusal kapsamları gerçekten bir buluşken, kurumlar olarak varoluşlarının birleşmiş karakterlerine bağlı olduğu gerçeğini gözden kaçırmamak gerekir. Sendikalar belli işyerlerinde, partiler seçim bölgelerinde kurulmuşlardır ve bunlar toplumlara özgündür. Sendika ve partiler işçilerin gündelik hayatlarını çalıştıkları ve yaşadıkları yerlerde yorumlarlar. Gerçekten de, eğer sendika ve parti örgütleri bu kentsel deneyimlerin ayrılmaz bir parçası hâline gelmemiş olsaydı, üye bulmak ve takipçilerini harekete geçirmek için gerekli güce sahip olamazlardı. Calhoun'un sınıfı örgütsel yerine soyut bir şey olarak görme fikrini reddetmekte haklı olması gibi, sınıfın örgütsel yönlerinin kentin maddiyatı ve böylece, kentlerin işçi sınıfı tarafından karşılarına çıkan mekânsal ve örgütsel şartlar doğrultusunda haritalanma ve yeniden haritalanma yöntemleri üzerine kurulduğunda da ısrar etmek lazım.

Ama erken 19. yüzyıl kent haritalamaları göz önüne alınırsa, işçiler bu meydan okumalara istedikleri gibi karşılık veremiyorlardı. Geç 19. ve erken 20. yüzyıl, farklı ülkelerde işçi sınıfının toplu eylem repertuvarı, 19. yüzyılın daha erken dönemlerinde gelişmiş sınıf oluşumu modelleri tarafından öğrenilmiş ve sı-

nırlandırılmıştı. Sendikaların amaçlarının kapsamı; siyasi partiler ile bağları; çeşitli emek, sosyal demokrat ve sosyalist siyasi partilerin varlığı; onların kapitalizm temsilleri ve takipçilerini eyleme geçirme becerileri, bunların hepsi büyük ölçüde işçi sınıfı oluşumunun ilk döneminin sonuçlarına bağlıydı. Yüzyılın ilerleyen dönemlerinde İngiliz işçi sınıfının sahip olduğu seçenekler Birleşik Devletlerdeki sendika ve partilerin sahip olduklarından farklıydı. Orada, işçi sınıfının sahip olduğu, yüzyılın başlarında ve ortalarında sıradan politikanın ve kent hayatında iş ve evin mekânsal olarak ayrımının artışının ürettiği bölünmüş bilinç, sendikaları sınırlı, belki militan, parti politikalarından kaçınan işyeri emekçiliğine yöneltti; aynı anda da partileri işçileri sınıf dışı kimlikleri üzerinden eyleme geçirmeye itti. Bu kapsamda, Emek (Labour) Partisi gibi bir partinin temeli, eğer a priori dışarda bırakılmadıysa, zorlaşmıştı. Bu yönde Amerikan çabaları, kapitalist istismarın artışı ve Calhoun'un vurguladığı altyapı koşullarının gelişmiş biçimlerinin varlığına rağmen dikkat çekici bir şekilde başarısız oldu. Örgütsel devrimin içeriği büyük ölçüde, kısaca, iş ve toplulukların erken ayrımının konuşulması ve tartışılması yönünden belirlendi.

Birleşik Devletler ve İngiltere arasında varolan farklar Amerikan işçi sınıfının 1870'lerden sonra güney ve doğu Avrupa'dan gelen toplu göç ile demografik dönüşümünün sonucu olarak daha da belirgin hâle geldi. Yaşam alanının dilbilimsel ve örgütsel açıdan işyerinden ayrı yapılandırıldığı bir kentsel dünyaya giren yeni gelenler, fabrikalardaki etnik kökenler arası emek yönetimi mücadelelerine kendi katkılarını yaparken, kent mahallelerine de hızla, daha bariz bir etnik yön kazandırdılar.

Yüzyıl dönümünde Detroit üzerine yapılmış iki önemli çalışma, yaptıkları farklı vurgularla, eski sınıf oluşumu modellerinin yeni bir işçi sınıfı örgütlenme kapasitesi çağında tekrar doğrulanışını yakalar ve açıkça, yeni kentsel durumun karakteri ile birlikte kentin işçi sınıfı tarafından yeniden okunması karşısına çıkardıkları engelleri gösterirler. İlki, Olivier Zunz'ın *The Changing Face of Inequality* (Eşitsizliğin Değişen Yüzü), mahalleler,

evler ve emlak piyasasına odaklanarak, fabrikalar ve konutlar arasındaki giderek artan ayrımın, etnik mahallelerin "toplulukların mekânsal dayanak noktası, kentsel örgünün ana renkleri" olmasını mümkün kıldığını savunur; göçmen bölgeleri böylece görece otonom çevreler hâline gelmişlerdir. Etnik köken ve yer farkları ile parçalanan işçi sınıfı, ikinci endüstriyel devrimin homojenleştirici güçlerine karşı koydu. "Etnik bağlar endüstrileşme süreci sırasında güçlü kaldıkları için, Amerikan sosyal yapısı örgütlenmiş sınıf çatışmaları tehlikesinden, koşulların aşırı eşitsizliğine rağmen korundu."[16] Göçmen mahalleleri sadece yeni gelenlerin akrabalık arzularının değil, aynı zamanda akraba ve tanıdıkları bir araya getiren göç zincirleri ile ortak meslek ve gelir derecelerinin ürünleriydiler. Dahası, Kathleen Conzen'in gözlemlediği gibi, bir bölge etnik bir karakter kazandıktan sonra bu grubun dışındaki eşit ya da daha yüksek statüdeki üyelere daha az çekici gelmeye başlıyordu. "Böylece, mesleklerin ve ucuz konutların konumları ile grubun heterojenliğinin bir araya gelmesi konut yoğunluklarının derecelerini güçlü bir şekilde etkilemiştir."[17] Bu yoğunlaşmanın büyüklüğü işe gitmek için kullanılan yolun karakteri tarafından belirleniyordu. İşyerlerinin yeri konutun bulunduğu mahalleden ne kadar bağımsızsa, etnik kökenler arası işyerlerinin farklı etnik kökenlere has bölgelerden işgücü çekmesi olasılığı o kadar artıyordu.[18]

İkinci çalışma, Richard Oestreicher'in *Solidarity and Fragmentation*'ı (Dayanışma ve Parçalanma) aynı göçmen işçi sınıfını araştırarak, Zunz'un üzerinde durduğu, önemli etnik köken ve mahalle farklılıklarına rağmen, dirençli bir işçi sınıfı bilinci ve toplu eylem modeli bulur. İşçi sınıfı dayanışması kent hayatının

16. Olivier Zunz, *The Changing Face of Inequality: Urbanization, Industrial Development, and Immigrants in Detroit, 1880-1920* (Eşitsizliğin Değişen Yüzü: Kentleşme, Endüstriyel Gelişim ve Detroit'te Göçmenler, 1880-1920), Chicago: University of Chicago Press, 1982, 178, s. 5.

17. Kathleen Neils Conzen, "Immigrants, Immigrant Neighborhoods, and Ethnic Identity: Historical Issues" (Göçmenler, Göçmen Mahalleleri ve Etnik Kimlik: Tarihsel Sorular), *Journal of American History* 66, Aralık 1979, s. 610.

18. Zunz, *The Changing Face of Inequality*, s. 178-83.

bu parçalanmış yönleri ile rekabete girdi ve zaman zaman, işçi sınıfı eğilimlerinin baskın şekillendiricisi olduğunu kanıtladı. "Karşıt bir sosyal çevre içinde her zaman sınıf bilincinin boyutunun ifadesi için sağlam bir fırsat barındıran bir iç gerilim vardı. Böyle araçların, mesela Knights of Labor (Emeğin Şövalyeleri), başarılı olduğu yerlerde sınıf bilinci de yükseldi; başarılı olamadıklarında ise düştü."[19]

Detroit işçi sınıfının bu oldukça farklı iki raporu aynı hikâyenin iki yüzünü anlatır. Zunz, zaten varolan bir sınıf oluşumunun, nasıl, keskin bir bölgesel olarak sınırlandırılmış etnik kimlik ve sosyallik yaratmak için bir pota sağladığına dikkatimizi çekerken, Oestreicher, aynı bireylerin nasıl iş ve ev arasındaki ayrımın emek tarafı ile ilişkiye girdiklerini gösterir. Etnik köken, Zunz'un haklı olarak ısrar ettiği gibi, talepkâr Marksist anlamıyla sınıf bilincini yatıştırdıysa ve siyasi parti hayatına katılım için ana temeli oluşturduysa da, Amerikan emek hareketine hevesli bir katılıma da uyumsuz olmadığını göstermiştir. Bu dönemde İngiltere'de de olduğu gibi, emek kurumları, sendikaları ve geniş alanlara dağılmış olan yerel sendikaları birbirlerine bağlayan sendika federasyonlarını kurmak için o âna kadar sahip olmadıkları ulaşım ve iletişim teknolojilerinden yararlandılar. Ve tam da İngiltere'de de olduğu gibi, emek hareketi içinde, emek olarak parti politikaları içine girmek için işyeri ilişkileri temeli üzerine inşa etmeyi savunan yüksek bir gerilim vardı. Ancak İngiltere'de bu sorun, eski modellere ve deneyimlere uygun bir biçimde, sendika hareketini temel alan yeni tür bir siyasi parti kurularak çözülürken, Birleşik Devletler'de, Emeğin Şövalyeleri'nin 1880'lerde hızlı çöküşünden sonra Amerikan Emek Federasyonu'nun (American Federation of Labor) (AFL) emek hareketini politik ilişkilere sokmayı reddeden ekmek teknesi (Bread and Butter) sendikacılığı yüzyılın sonunda ticaret sen-

19. Richard Jules Oestreicher, *Solidarity and Fragmentation: Working People and Class Consciousness in Detroit, 1875-1900* (Dayanışma ve Bölünme: Detroit'te İşçiler ve Sınıf Bilinci, 1875-1900), Urbana, III. University of Illinois Press, 1986, s. xviii.

dikacılığının baskın biçimi olarak ortaya çıktı. AFL sosyalist ve diğer üçüncü parti politik aktivizmlerinin boşuna olduğundan emin olduğu için hareket alanını, sadece kazanabileceğini düşündüğü çatışmalara girerek korumayı seçti.[20] Bu yolla, sadece kentin eski bölünmüş okumaları değil, işte ve evde işçi sınıfı hayatının en birleştirici ve en az militan yönleri de desteklenmiş oluyordu. Emek hareketi en kalifiye olanlara ve daha iyi maaşlar ile iş koşulları için savaşlara odaklanıyordu; mahallelerde, işçilerin kira verme ve satın alma kapasitelerine göre ayrışması, mekân ve parti politikalarının etnik tanımlamalarının içine nüfuz etmişti. Oestreicher, sonucun, etkileyici etnik kökenler arası dayanışmalar ile birlikte varolan yüksek derece sınıf içi etnik düşmanlıkların karışık bir resmi olduğunu savunur:

> Tramvay işçilerinin adına polis ile çatışan işçiler, kabuk ekmek satan bir meyhaneye gitmeyi reddeden soba işçileri, taş yontucuların grev hattına saygı duyan İtalyan taş yontucular, varolan sokak işlerinin eşit dağılımını talep eden Polonyalı sokak işçileri, 1899'da boykot edilen tiyatrolara gitmeyi reddeden işçi sınıfı tiyatroseverler, bunların hepsi dayanışma kavramının birçok zanaat ve uyruktan işçilere etkili bir şekilde anlatıldığını gösterir.[21]

Oestreicher'in alıntıladığı bu sınıf bilinçli toplu eylem örneklerinin her birinin işle ilgili olması kayda değer. Amerikan işçi sınıfı, kentin 19. yüzyıl ortası okumalarını, takip ederek bir sınıf olarak biçimlenmeye devam etti ama sınıf sadece emek olarak anlaşılıyordu.

Sınıf oluşumu modellerinde farklılıklar yaşanmış olsa da, İngiliz ve Amerikan işçi sınıfları yüzyıl dönümünde kentsel ilişkiler konusunda, onları kenti yeniden okumaya ve bunu

20. AFL'in aldığı kararlar hakkında sempatik bir tartışma için, bakınız Richard Oestrecher, "Urban Working-Class Political Behavior and Theories of American Electoral Politics, 1870-1940" (Kentsel İşçi Sınıfı Politik Davranışları ve Amerikan Seçim Politikalarının Kuramları, 1870-1940), *Journal of American History* 74, Mart 1988.

21. Oestreicher, *Solidarity and Fragmentation*, s. 229.

Marksist anlamı ile militanlık olasılığını büyük ölçüde azaltan yollarla yapmaya iten önemli kaymaları benzer bir şekilde yaşamışlardır. Bu değişimler kent mekânının yapılandırılması ve kent sahnesinde devletin yeni rolü ile ilgiliydi.

Kapitalist kentler dramatik bir şekilde büyümeye ve birikim ve takas noktaları olarak giderek daha iç içe geçmeye devam etti. Kentler büyüdükçe, yakın dönemde sosyal coğrafyacılar arasında erken endüstriyel kentin modernliğinin boyutu hakkında tartışmalar doğuran, şekil muğlaklığı, eskiden sınıflar arası ve karışık toprak kullanımı modellerini birbirine bağlayan, ev temelli üretim düzenlemelerinden miras kalmış, farklı mekânsal ayrılmaların güçlenmesine yol açtı. Bu durulaşma, bir yandan sınıfın aciliyet ve şiddetini güçlendirerek, diğer yandan militanlık olasılığını büyük ölçüde törpüleyerek, iki ülkede karşıt sonuçlar doğurdu.

Kent mekânının gittikçe derinleşen ayrımlarından biri işçi sınıfı ve işçi sınıfının dışında kalanların konut alanları arasındaki ayrımdı. Uzun süreden beri hâkim eğilimler üzerinden ortaya çıkan bu durum işçi sınıfı mahalle ve kurumlarının giderek artan otonomilerine ve böylece "sınıfların" örgütlerinin ve yaşam biçimlerinin "karşılıklı yalıtımına ve birbirlerinden uzaklaşmalarına"[22] sebep oldu. Büyük ölçekli fabrikalar ve hiyerarşik üretim örgütlenmeleri ile iyice büyüyen "biz" ve "onlar" arasındaki bölünme artık işin dışında da çok daha görünür hâle gelmişti.

Eşzamanlı olarak, emlak piyasasının işleyişi, zaman içinde, işçi sınıfını, kentin, değişik konut ve tesis standartları ile birbirinden ayrılan, çok farklı bölümlerinde yaşayan, ayrı alt gruplara böldü. Bu sınıf içi tabakalaşma işçi sınıfı içinde yeni farklılık ve anlam temelleri kurdu.

Birleşik Devletlerde, işçi sınıfı mekânsal farklılaşması çok daha çeşitli olan etnik heterojenlik sebebiyle daha karmaşıktı ama iki ülkede de –aslında Batının bütün endüstrileşmiş kapitalist ülkelerinde de– kent mekânının bu yeniden orga-

22. Kumar, "Class and Political Action", s. 41.

nizasyonu yaşanmıştı. İngiliz örneği, Amerikan kentlerindeki etnik bölünmenin, işçi sınıfı grupları arasında, mesken çevresi satın alma imkânları üzerinden ortaya çıkan bu *ortak* mekân temelli farklılaşmayı güçlendirdiğini bize hatırlatır. Gerçekten de, Zunz'ın dikkatli bir şekilde gösterdiği gibi, bu piyasanın düzenli başarısı ve statü güdümlü ilerleyişi, Amerikan etnik mahallelerinin karakterini, İngiliz düzenlemesine yakın bir durum yaratmak için yeniden yapılandırdı. 1880'lerde Detroit'te etnik köken, bir mekânsal ayrıştırma prensibi olarak farklı piyasa özellikleri gösteren etnik grup üyelerini, etnik yerleşme bölgeleri içinde bir araya getirmek için yeterince güçlü iken, 1920'ler geldiğinde, ırk ayrımı nedeniyle bir araya sıkıştırılmış olan Siyahlar dışında, kentin sosyo-etnik coğrafyası değişmişti. Etnik grupların üyeleri artık gelirlerine ve yaşam tarzlarına uygun konutlar arıyorlardı. Bunun sonucu olarak, mahalleler, piyasa bakımından homojenleşirken, ırklar arası bir çehre ortaya koymaya başladı.[23] Polonyalı, İrlandalı, İtalyan, Yahudi ve diğer Beyaz, etnik gruplar giderek daha fazla emlak piyasası tarafından katmanlaştırılmış bölgelerde yan yana yaşamaya başladılar. İşçi sınıfı toplulukları içindeki bu değişimlerle beraber mesken örüntüleri ve etnik kimlik arasındaki bağlantı giderek daha dolaylı hâle geldi. Conzen'in dikkat çektiği gibi, başlangıçta, etnik kökenin, anlam ve hareket konusunda merkezî bir kategori olarak Birleşik Devletler'de ortaya çıkışı ortak meskene dayalıydı. Bu odaklanma, ilk etapta, yerellik temelli etnik örgütlenmelerin gelişimini desteklemek için gerekliydi. Ama otonom emlak piyasalarının devam eden işleyişleri tarafından üretilen kaymalarla, etnik köken, mekân odaklı temelini istikrarlı bir şekilde kaybettikçe, mekânın kapsamından çıktı. Bu değişimle beraber etnik köken daha kültürel ve sembolik bir şeye dönüştü ki bu da, ilerde, 20. yüzyılda, ulusal çıkar gruplarının resmî dayanışmalarında kristalleşecekti.[24]

---

23. Zunz'da 13. bölümdeki erken 20. yüzyıl Detroit'inin yeni sosyal ve mekânsal yarılması tartışmasına bakınız. Yaşam alanlarındaki bu değişimlerin yeni bir endüstriyel bilincin gelişimine ulaşmayı kolaylaştırdığını savunur.

24. Conzen, "Immigrants, Immigrant Neighborhoods", s. 612 ve devamı.

Kentlerde bu değişimler gerçekleşirken, aynı anda Calhoun'un vurguladığı sınıf altyapısının ulusallaşması da gerçekleşiyordu. Sendika ve parti örgütlenmesi, dayanışma ve toplu eylemin önündeki engelleri geçmelerine yardım eden, mekân kökenli, bu nedenle de abartılmış, bir sınıf bilincinden besleniyordu. Gene de, işçi sınıfı içindeki yeni mekânsal bölünmeler, onları üzerinde durmaları gereken yeni alanlara yönlendirerek, siyasi ufuklarını sınırlamalarına neden oldu. Bunun sonucu olarak, tam da işçi sınıfının kapasitesi, kurumsal mecburiyetleri nedeniyle amaçları sınırlanmış da olsa, yerelin ötesine geçen kurumları sayesinde pekişmişken, kaynakları sınıf içi mekânsal bölünmeler tarafından hafifletilmiş ve yönlendirilmiştir.

Coğrafyacı David Ward yeni emlak piyasası işlerken "kentin mesken örüntülerinin içten farklılaşmasındaki artışın" işçi sınıfını, "kendi küçük ölçekli başarı versiyonlarına sahip, küçük altkültürlere" böldüğünü gözlemler.

> Beklentiler, toplumun yeniden düzenlenmesi yerine, gelir ve statüde ufak artışlar olarak formüle ediliyordu... Statünün eski temelleri kaybolur ve nitelikli ve niteliksiz emek arasındaki gelir farkı azalırken, daha başarılı ve güvende olan beden işçileri, benzer meslek ve gelir aralığındaki insanların yaşadığı mesken bölgelerine taşınarak, toplumdaki yerlerinin daha güçlü bir tanımını aramaya başladılar... *sosyal farklılıklar giderek daha fazla dış görünüşten çok mekânsal düzen üzerinden ölçülüyordu*... İşçi sınıfının yukarıya doğru hareket eden kesimleri için, genel olarak tanınan sosyal ilişkilendirmelere sahip yeni bir adres, toplumda yükselen yerleri için yeni ama güçlü bir temel teşkil ediyordu.[25]

Bu bakış açısı ile İngiliz Marksistlerin en çok bilinen, "emek aristokrasisinin", işçi sınıfının başarısızlığı nedeniyle daha militan olduğu değerlendirmeleri arasında bir benzerlik var. Bu gelenek içindeki çalışmalar, maaşlar ve çalışma şartları (zanaat ve fabrika işçileri arasındaki ayrım da dahil olmak üzere), sen-

25. David Ward, "Victorian Cities: How Modern" 148. İtalikler yazar tarafından eklenmiştir.

dika ve parti lideri ile takipçilerinin dünya görüşleri arasındaki ayrılıklar ile birlikte –bana en uygun gelen– kentsel mahalle farklılaşmalarını, işçi sınıfını bölen fay hattını bulmak için incelemişlerdir. Analitik kazanç "aristokrasinin" sermaye ile savaşmaya hazır bir işçi sınıfını nasıl sattığını anlamaktadır. Henry Pelling'in de gözlemlediği gibi, "Marksist emek aristokrasisi kuramının temel özelliklerinden biri işçi sınıfının, sözde küçük bu kesiminin politika konusunda tutucu olduğu ve tutuculuğunu işçi sınıfı kurumlarına dayattığı, böylece de işçi yığınlarının altında yatan savaşçılığı sakladığı ama hiçbir şekilde yok etmediğidir."[26]

Emek aristokrasisi yaklaşımının tanımlanması zor yönleri var. Bir grup eleştirmenin üzerinde durduğu gibi, belirli endüstriyel ortamlarda zanaat ve beden işçilerinin ilişkilerinin ve mesken bölgelerinde işçilerin mikro düzeyde değerlendirmeleri, "emek aristokrasisi" teriminin ne kadar kesinlikten uzak olduğunu ve emek aristokratlarının fiilen daha radikal bir işçiler kitlesiyle karşı karşıya geldiği ve onu zaptettiği yerleri belirlemenin ne kadar zor olduğunu gösteriyor. Kuramın beklentilerinin tersine, ampirik kanıt, özellikle geç 19. yüzyıl için, "düşük kademedekiler ilgisizlik ve tutuculuk gösterirken, daha başarılı işçilerin daha militan ve radikal olanlar olduklarını" ortaya koyuyor.[27]

---

26. Henry Pelling, "The Concept of the Labour Aristocracy" (Emek Aristokrasisi Kavramı), *Popular Politics and Society in Late Victorian Britain* (Geç Victoria Britanya'sında Popüler Politika ve Toplum), Londra: Macmillian, 1968, s. 41. Engels'in 1885 tarihli, 1840'lardan beklentilerinin neden gerçekleşmediğini açıklamayı amaçlayan bir makalesi ve Lenin'in emperyalizm değerlendirmesi, üzerinden emek aristokrasisi kavramı çağdaş tarihsel çalışmalara Eric Hosbawm tarafından kazandırıldı. Bu kavramın gelişimi açısından, bakınız, Friedrich Engels, "England in 1845 and 1885" (1845 ve 1885'de İngiltere), Marx ve Engels'in çalışmalarının koleksiyonu içinde, *On Britain* (Britanya Üzerine), Moscow International Publishers, 1934, s. 67, 99 ve E.J. Hobsbawm, "The Labour Aristocracy" (Emek Aristokrasisi), Hobsbawm içinde, *Labouring Men* (İşçiler), Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1964.

27. Pelling, "The Concept of the Labour Aristocracy", s. 56. Ayrıca, H.F. Moorhouse'un "The Marxist Theory of the Labour Aristocracy" (Emek Aristokrasisinin Marksist Kuramı), *Social History,* s. 3 (Ocak 1978) ve "The Significance of

Pelling'in bu eleştirisi doğru olsa da, "emek aristokrasisi" duruşunun altında yatan kuramsal donanımın onun en derin kusuru olduğunu gözden kaçırıyor. Militanlığın eksikliğinin hem örgütsel hem de mekânsal belirleyicilerine bakarken kesinlikle doğru olsa da, bu yaklaşımın, işçi sınıfının içkin olarak devrimci olduğu görüşünden kopmayı reddetmesi idealist bir suçlama doğuruyor. Bunun yerine, Calhoun ve Ward ile işçi sınıfı hayatının örgütsel ve mekânsal yönlerinin, klasik Marksist sınıf bilinci ve militanlığı olasılığının nasıl tamamen altını oyduğuna odaklanmamız daha iyi olur. Örgütsel zorunluluklar, lider ve takipçileri bir ağ gibi sararken, yeni kentin yeni mekânsal tasarımı işçileri, küçük imtiyazlı bir grubun dizginleyip, ihanet etmeyi başardığı öfkeli bir kitleden değil, birbirlerinden ince bir şekilde derecelendirerek ayıran yeni mesele ve endişeler ile aile hareketliliği için stratejiler ortaya çıkardılar.

İşçi sınıfının portresi, sınıf oluşumunun daha erken bir ânından miras kalmış anlam ve toplu hareket sistemleri arasındaki karmaşık etkileşimden, işçi sınıfı sendikaları ve parti örgütlenmelerinin yeni yerel ötesi yönlerinden ve konuta farklı erişimlere sahip altsınıfların farklılaşan mahalleleri ile beraber kentin derinleşen ayrıklaşmasından bazı yönlerden yararlansa da, onlardan oldukça farklı, ideolojik bir inşa. İşçi sınıflarının işte ve iş dışında sermaye ile yüzleşme, iki alanda da haksızlık duygularını birleştirme ve amaçlarına ulaşmak için iki alanda da örgütlenme ve dayanışma kaynaklarını harekete geçirme kapasitesini artıran bu kombinasyondu; ama, aynı zamanda işçi sınıfının ufkunu ve arzularını maaşlı işçi, vatandaş ve sivil toplumun sınıf temelli üyeleri olarak sınırlandıran bir ortam üretti. Bu yolla, işçi sınıfının kapitalizm ile onun yerine yeni, sosyalist bir üretim biçimi getirmek için bir bütün olarak yüzleşen bir proletarya olarak hareket etmesi beklentilerini en aza indirmek için sınıfın dolaylı ve yüz yüze boyutları birlikte çalıştılar.

---

the Labour Aristocracy" (Emek Aristokrasisi Önemi), *Social History,* s. 6 (Mayıs 1981) içindeki çarpıcı eleştirilerine de bakınız.

Sosyal coğrafyadaki önemli kaymalar sınıf ve kapitalizmin yeni okumalarının ortaya çıkışını kışkırtırken, kent mekânının biçimlendirilmesinin artık yüksek derece bağımsız sermayenin işleyişinin ayrıcalığı olmaması gerçeği de bunu destekledi. Devletin kentsel çevrelerin biçimlendirilmesindeki açıkça daha önemli olan rolü, işçi sınıfı üyelerini iş ve ev konularını, sadece kapitalistlerle emek ve emlak piyasalarında yüzleşen işçiler olarak değil, devletle ve ortaya çıkan toprak, kentsel çevre ve belediye hizmetleri ile ilgili politik meselelerle yüzleşen vatandaşlar olarak da irdelemeye itti.

İkinci endüstri devriminin yeni kapitalizmi, sermayeye ilkinin tanıdığı otonomiyi tanımıyordu artık. Politik ekonomistler tarafından kuralları belirlenmiş olan *laissez-faire* sistemi sürdürülemez olduğunu göstermişti, çünkü demokratik politikalar ani yükseliş ve düşüş döngülerini yumuşatmak için ve piyasanın sert işleyişlerini hafifletmek için harekete geçmişti. Dahası, kapitalizmin ölçeği ve menzili hem yerel, hem de uluslararası seviyede genişledikçe devlet piyasaların işleyişinin şartlarını kendisi düzenlemeye başladı: Düzenlemeler, tarife ve vergi politikaları ve imparatorluk onayı. Devlet ve kapitalizmin ilişkisinin bu değişen örgüsünün ayrılmaz yönleri olarak kentlerdeki hükümetler, mekânı, birikim ve vatandaşlığın çatışan haklarının tesis ettiği gerilim alanı içinde biçimlendirmeye ve tekrar biçimlendirmeye başladılar. Kentin büyümesi giderek sermaye mantığının direkt bir dayatması sorunu olmaktan çıkıp, daha çok planlanmış devlet müdahalelerinin bir ürünü olmaya başladı. Yol yapımı, varoşların yıkılmasa, sıhhi tesisatın ve su altyapısının sağlanması ve bunun gibi hizmetler politikleşti ve bütün farklı sosyal sınıfların önem verdiği noktalar hâline geldi.[28] Baskın sınıflar konsantre, muhalif bir kentsel işçi sınıfının

28. Dar bir odağı olan ama açıklayıcı bir çalışma için, bakınız, Colin G. Pooley, "Housing for the Poorest Poor: Slum-Clearance and Rehousing in Liverpool, 1890-1918" (En Fakirler için Konut: Liverpool'da Varoşların Temizlenmesi ve Yeniden Konut Sağlanması, 1890-1918), *Journal of Historical Geography* 11, Ocak 1985. Bu konularda farklı bakış açıları için, Viyana'nın yeniden inşası sırasında

patlayıcı potansiyelini anlıyorlardı ve bu potansiyel onlara zorla sadece Paris Komünü gibi dramatik olaylarla değil, tekrar eden kentsel protestolar, gösteriler ve mesken topluluklarının ağ ve dayanışmalarından çıkan ayaklanmalar tarafından hatırlatılıyordu. Bu şartlar altında sınıflara ayrışmış olan kent "tehlikeli sınıfların" bir sonraki sefer ne yapacağından emin olmayan orta ve üstsınıflar için oldukça korkutucu bir nesne hâline geldi. "Korku, vicdan azabı ve iyi niyetin karışımının" bir ürünü olarak "işçi sınıflarının durumları, özellikle büyük kentlerde, Victoria döneminin ortalarında büyük bir endişe konusu [olmuştu]".[29]

Bu kentsel meseleler ile diğer sendika ve parti endişelerinin arasındaki ilişki zaman ve yere göre değişse de, işçi sınıfının yeni örgütlenmeleri bu soruların üzerinde durmadan işçileri başarılı

---

vergi indirimleri ve vergi politikaları tartışmaları konusunda, Carl E. Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture* (Yüzyıl Sonu Viyana: Politika ve Kültür), New York: Knopf, 1980, 2. bölüm; meta politikaları düzenlemeleri için, Avner Offer, *Property and Politics 1870-1914: Landownership, Law, Ideology, and Urban Development in England* (Meta ve Politika 1870-1914: İngiltere'de Toprak Sahipliği, Kanun, İdeoloji ve Kentsel Gelişme), Cambridge: Cambridge University Press, 1981 ve kentsel planlamanın bir söylem ve pratikler seti olarak değerlendirilmesi için, Anthony Sutcliffe, *Towards the Planned City* (Planlı Kente Doğru), Oxford: Basil Blackwell, 1981 ve Richard Fogelsong, *Planning the Capitalist City* (Kapitalist Kenti Planlamak), Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986.

29. Mark Girouard, *Cities and People: A Social and Architectural History* (Kentler ve İnsanlar: Sosyal ve Mimari bir Tarih), New Haven, Conn.: Yale University Press, 1985, s. 356. Bir yanıyla, özel sektörün, inşaat yönetimi ve yardımsever dernekler tarafından artırılmış olsa da, düzgün işçi sınıfı konutları talebini karşılamaktan aciz olduğunu ortaya koyan Kraliyet Komisyonu'nun 1884-5'deki İşçi Sınıfları Barınması çalışmasının bir sonucu olarak Parlamento 1890'da yerel yönetimlerin konut inşa etme kapasitesini arttıran İşçi Sınıfları Barınması Yasasını geçirdi. Bu ve bunun gibi diğer ulusal politika gelişmeleri yerel yönetimlerin modernleştirilmesi ile (ki bunun en dramatik örneği Londra İl Meclisi'nin bundan önce yerel yönetim sorumluluğunu taşıyan ufak tefek özel muhtar heyetleri ve Londra ve Westminster Kentleri yerine kurulmasıdır) el ele devam etti. Sonuç, yerel meselelerin yeni bir şekilde politikleşmesi, belediye seçimlerinde Fabian sosyalistleri ve sosyal liberallerin adaylıkları, belediye seviyesinde sosyalizmin bir işçi sınıfı hareketi olarak ortaya çıkışı ve işçilerin gündelik hayatlarını, özellikle konut alanında, etkilemek için yeni yerel araçların yaratılmasıydı. Çok iyi bilinen Viyana örneğinde de olduğu gibi, kentlerin iddialı ve başarılı sosyalist parti politikalarının gerçekleştiği yerler olan. sosyal konutlar kıta Avrupa'sında da büyük bir ilgi odağı hâline geldiler

bir şekilde harekete geçiremedi; yeni sınıf anlayışının ayrılmaz parçaları hâline geldiler. Daha genel olarak, yerel samimiyetine sahip ve deneyim, mesafe ulusal-örgütsel seviyeler arasındaki bağlantılar işçi sınıfı politik hayatının koşullarını ve kapsamını belirledi. Kent, Calhoun'un ima ettiği gibi, önemini yitirmedi, farklı bir önem kazandı.

Batı işçi sınıflarının modern kapitalizmin en derin krizlerinden biri, Büyük Buhran sırasında devrimci proletarya olarak hareket etmekteki başarısızlığı, sınıf bilincine sahip bir işçi sınıfı ve militanlıklarının toplu ifadesi arasına giren arabulucu faktörlerin sonucu değildi. Daha çok, işçilerin sermaye ile yüzleşmek için ihtiyacı olan kurumların kendileri ve işçileri baskın sınıflardan ayıran mekânsal örüntüler, işçilerin yaşam deneyimleri ve arzularını parçalara ayırdılar. İşçi sınıfı kurumları ve yerel ilişkiler arasındaki bağlantıların içinde, devrimci Marksist proje karşısındaki engeller aşılamaz hâle geldi. İşçiler bu nedenle 1930 ve 40'larda iddialı bir sınıf bakış açısı kapasitesine sahip oldular ama Marksist beklentilerin gözlüğünden bakıldığında bu sınıf politikaları sınıf mücadelesinin eksik olduğu politikalardı.[30]

III

Marksizm ve kentin ilişkisi günümüzde sallantıda. Şimdi, soru işareti olan sınıf politikalarının kendisi. Marksizm'in merkezinde yer alan sınıf kimlikleri ve aktörleri kapitalizm altındaki sınıf oluşumunun en önemli *loci*'si olan kentlerdeki bireysel eğilim ve stratejik grup eylemlerinin temeli olarak geri planda kaldılar. Dahası, kentlerin kendileri artık iyi tanımlanmış gibi durmuyorlar. Biçimsiz ve genişleyen bir kent örüntüsü karşısında kent ve taşra arasında açık sınırlar bulmak zorlaştı. Bu gelişmelerin ilişkili olduklarını düşünmek mantıklı, ama nasıl?

30. Kapitalizm bu anı değişmeden atlatamadı. İşçi sınıfı politikalarının etkisi altında devlet ile kapitalist ekonomi ve devlet ile vatandaşları arasındaki etkileşimler, devlete kapitalist piyasaları düzenlemek için daha iddialı bir rol verebilmek için ve refah devleti ve yeniden dağıtım kamu politikası üzerinden varlık, gelir ve servislerin piyasa dağıtımını hafifletmek için gözle görülür bir şekilde değişti.

Bu soruyu tartışarak, kentin sürekliliği ve karakteri ve günümüz kapitalizminde sınıfın ve sınıf mücadelesinin problemli statüsü üzerine yeni kentsel Marksizm içindeki canlı bir tartışmayı temel alıyor ve değerlendiriyorum. Bu konuların genişliği göz önüne alınırsa niyetim, eski ve istenmeyen bu ayrımın üstesinden gelerek bu konuları bir araya getiren ve hâlâ Marksizm'in kentle ilişkiye geçmesiyle inandırıcı cevaplara ulaşılabileceğini gösterecek bir yaklaşımın eskizinden fazlasını sunmak değil.

Kent ve kentsel mekândaki değişikliklerin sınıf oluşumunun çağdaş modellerini nasıl etkilediğini gösteren, Mark Gottdiener ve Eric Hobsbawm'a ait iki en önemli denemeyi inceleyerek başlayacağım. Kentsel sosyal coğrafyanın yakın dönem karmaşık dönüşümlerinin bize nasıl geleneksel Marksizm'in sınıf kategorilerinin kapitalist dünyanın merkezinde tutunamadıklarını açıklamakta yardım etmek için önemli bir yol aldığını gösteriyorlar; ama bence bunu yaparken tam olarak tatmin edici değiller.

Çalışmaları, yüzyılın son döneminde kapitalizmin yeniden yapılanmasını anlamaya çalışan kentsel yönelimli Marksistlerin büyük bir bölümü ile paylaştıkları, kentlerin değişimleri hakkındaki fikirlere dayanıyor. Yerel sermaye birikimi ve bölgesel sosyal hareketler konuları 1960 ve 1970'lerde Marksistlerin kente karşı yeniden uyanan ilgileri ile sayfaları doldururken, bugün bu konu ile ilgili dergi ve kitaplardaki ağır basan konu, kapitalizmin yeniden düzenlenmesi ve bununla birlikte kentin belirleyici tip bir mekân olarak dönüşümü, hatta bazılarının düşüncesine göre elimine edilmesi. Ve eğer Engels kent üzerine Marksist çalışmaları ve bununla beraber kaçan şansları, başlatan ise, Lefebvre de, dikkatimizi belirli ve sınırlandırılmış bir yer olan kentten, daha akışkan bir mekân kavramına kaydırma ısrarı ile yeni kapitalizme uygun çalışmaların öncüsü olarak ortaya çıktı.[31]

31. Mark Gottdiener, "Space as a Social Force of Production: Contribution to the Debate on Realism, Capitalism, and Space" (Sosyal Bir Üretim Gücü Olarak Mekân: Realizm, Kapitalizm ve Mekân Tartışmalarına Bir Katkı), *International Journal of Urban and regional Research* 11, Eylül 1987.

Eğer bu büyük ölçüde (ama göreceğimiz gibi tamamıyla değil) inandırıcı tartışmalarda kapitalist ve kentsel, yeniden yapılanmanın tek bir versiyonu yoksa da ortak noktalar var.[32] Kapitalizm daha globalleşti ve bağımlı bir hâl aldı. Üretim ve finansın uluslararasılaşması el ele ilerledi. Büyük ölçekli "Fordist" üretim azalırken hizmetler, tasarım ağırlıklı endüstriler ve yüksek teknoloji üretimler hem ekonominin yapılandırılmasında, hem de sosyal ilişkilerinin biçimlendirilmesinde giderek daha önemli bir hâle geldi. Bu endüstrisizleşme ve yeniden endüstrileşme ikili süreci içinde sermaye ve emek daha fazla uzmanlaşmaya ve hareketli hâle gelmeye başladı. Sermayenin devirleri çok daha hızlı hareket ediyordu ve belirli yerlere daha az bağlıydılar. Mikro elektroniklerde temelden bir devrim, iletişimi değiştirdi ve ürünü değil bilgiyi gelişmiş kapitalizmin anahtar metası yaptı. Üretim, üründen çok süreç odaklı oldu. İşin yerden kopuşu o kadar sertleşti ki Birleşik Devletler'de çalışan bir Amerikan sigorta şirketi taleplerini uzak bir İrlanda kasabasında tebliğ edebiliyor.[33] Sermaye piyasasında olduğu gibi emekte de

32. Kapitalizmin yeniden yapılanması hakkındaki yazın çok geniş. Bu çalışmaların en iyilerinden bazıları Manuel Castells ve David Harvey tarafından ortaya kondu. Castells özellikle iletişimdeki hızlı kaymalarla ve teknolojik dönüşümlerle ilgileniyor. Harvey, son zamanlardaki değişimleri Marx'in *Komünist Manifesto* içindeki "katı olan her şeyin" buharlaşmasının kapitalist değişimin alameti farikası olduğu ifadesini tasdik eden bir kanıt olarak değerlendiren bir çerçeve içinde, Fransız Regulation okulunun dilini kullanarak, savaş sonrası birikimin Fordist rejiminden yeni esnek bir birikime kaymanın tarihini yazıyor. Harvey özellikle kapitalizmin temelindeki bu değişimler arasındaki bağlantıları ve postmodernizmde deneyimlenen zaman, mekân ve kültür temsillerindeki şaşırtıcı kaymaları anlamakla ilgileniyor. Bu konulara ileride geri döneceğim. Bakınız, Manuel Castells, *The Informational City* (Enformasyon Kenti), Oxford: Basil Blackwell, 1990; Castells, "High Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process in the United States" (Birleşik Devletler'de Yüksek teknoloji, Ekonomik Yeniden Yapılanma ve Kentsel-Bölgesel Süreç), Castells (Der.) içinde, *High Technology, Space, and Society* (Yüksek Teknoloji, Mekân ve Toplum), Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1985; David Harvey, *The Condition of Postmodernity,* Oxford: Basil Blackwell, 1989 [*Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yay., 2006].

33. Sandra Barwick, "Sleepy Castleisland Enjoys Home Comforts in the Global Office: A US Insurance Company has Set Up a Claims Office in an Irish Market

merkezsizleşme ve esneklik ekonominin yeni alameti farikaları. Hükümetler bu gelişmeleri savunma bütçeleri, kurumsal araştırmalar ve gelişme, ulaşım, altyapı yardım ödenekleri ile yeni endüstri ve fabrikaların yerleri için rekabete açık ihaleler ile sağlama alıyorlar. En hırslı yorumlamalarda bu akımların kapitalizmin gelişmesinde tamamıyla yeni bir basamağı teşkil ettikleri düşünülüyor.[34]

Yeni kapitalizm bölge düzenlemelerini ve emeğin mekânsal bölünmesini dönüştürüyor. Büyük metropoller –Londra, New York, Tokyo, Paris, Berlin– üretim merkezlerinden bilgi mer-

---

Town" (Durgun Castleisland Evrensel Ofiste Ev Komforunu Yaşıyor: Bir ABD Sigorta Şirketi bir İrlanda Pazar Kentinde İdare Ofisi Açtı), *Independent*, 30 Ağustos 1988, s. 4.

34. Tartışmalar ve bu yazının örnekleri için, bakınız, Saskia Sassen, *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow* (Emek ve Sermaye Hareketliliği: Uluslararası Yatırım ve Emek Akışı Üzerine bir Çalışma), Cambridge: Cambridge University Press, 1988; Doreen Massey, *Spatial Divisions of Labour* (Emeğin Mekânsal Bölünmeleri), Londra: Macmillan, 1984; Erica Schoenberger, "From Fordism to Flexible Accumulation: Technology, Competitive Strategies and International Location" (Fordizm'den Esnek Birikime: Teknoloji, Rakip Stratejiler ve Uluslararası Konum), Conference on Technology, Restructuring and Urban/Regional Development konferansında sunulmuş bildiri, International Sociological Association, Dubrovnik, Yugoslavya, Haziran 1987; Alan J. Scott, "Flexible Production Systems and Regional Development: The Rise of New Industrial Spaces in North America and Western Europe" (Esnek Üretim Sistemleri ve Bölgesel Gelişme: Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da Yeni Endüstriyel Mekânların Yükselişi), *International Journal of Urban and Regional Research* 12, Haziran 1988; Peter Hall ve Ann Markusen (Der.), *Silicon Landscapes* (Silikon Çevreler), Boston: Allen and Unwin, 1985; N.S. Dorfman, "Route 128: The Development of a Regional High Technology Economy" (Route 128: Bölgesel Bir Yüksek Teknoloji Ekonomisinin Gelişimi), *Research Policy* 12, 1983; Michael Piore ve Charles Sabel, *The Second Industrial Divide* (İkinci Endüstriyel Bölünme), New York: Basic Books, 1984; John Urry, "Class, Space and Disorganized Capitalism" (Sınıf, Mekân ve Dağınık Kapitalizm), Keith Hoggart ve Eleonore Kofman içinde, *Politics, Geography and Social Stratification* (Politika, Coğrafya ve Sosyal Tabakalaşma), Londra: Croom Helm, 1986; Scott Lash ve John Urry, *The End of Organized Capitalism* (Organize Kapitalizmin Sonu), Cambridge: Polity Press, 1987 ve mükemmel bir denemeler toplaması olan Alan J. Scott ve Michael Storper (Der.) içinde, *Production, Work, Territory: The Geographical Anatomy of Industrial Capitalism* (Üretim, İş, Bölge: Endüstriyel Kapitalizmin Coğrafi Anatomisi), Boston: Allen and Unwin, 1986.

kezlerine doğru bir kayma sürecinin içindeler. Bu dev kentlerin dışında büyük üretim merkezleri ölçek ve önem açısından gerilemekteler. Mekân yeniden biçimlendiriliyor. Yeni iş ve ev düzenlemeleri, emlak endüstrisi, kırsal bölgeleri ofis, üretim ve yaşam için dönüştürürken, fiilen ıssızlığın ortasından, iletişim ve yüksek sürat yapılan otoban ve havaalanları tarafından yaratılan ulaşımın anahtar noktalarında patlayıveriyorlar. Bölgeler Massachusetts'te Route 126 ya da Londra'nın batısında M4 koridoru gibi gösterenler ile tanınmaya başlandı. Varolan yapılı biçimlere sahip olan yerler, üretimin eski modellerinin sabit düzenlemelerinin ağırlığını taşıdıkları için ve sendikalı emeğin maliyeti yüzünden rekabet dezavantajına sahipler. Uluslararası finans, hizmet ve ticaret düğüm noktalarında olanlar dışında kentler yatırım eksikliği ve terk edilme yüzünden çürüyorlar. Kapitalizm artık ya "eski üretim bölgelerinin çevrelerinde ya da... şimdiye kadar büyük bir ölçüde kapitalist endüstrileşmenin geniş coğrafik sınırlarıyla çakışan bir seri bölgede" büyüyor.[35]

Lefebvre'in mekân üzerine düşüncelerini temel alan, en kuramsal yönden hırslı ve kendini bilen Marksist değerlendirme

35. Scott, "Flexible Production Systems", s. 179. Tartışmalar için, bakınız, Thierry Noyelle ve Thomas Stanback, *The Economic Transformation of American Cities* (Amerikan Kentlerinin Ekonomik Dönüşümü), Totowa, NJ: Rownan and Allanheld, 1984; Peter Hall "Technology, Space, and Society in Contemporary Britain" (Günümüz Britanya'sında Teknoloji, Mekân ve Toplum) ve Annalee Saxanian, "Silicon Valley and Route 128: Regional Prototypes or Historic Exceptions?" (Silicon Valley ve Route 128: Bölgesel Prototipler ya da Tarihsel İstisna?), Castells (Der.) içinde, *High Technology* (Yüksek Teknoloji); Manuel Castells, "High Technology and Urban Dynamics in the United States" (Birleşik Devletler'de Yüksek Teknoloji ve Kentsel Dinamikler) ve John D. Kasarda, "Economic Restructuring and America's Urban Dilemma" (Ekonomik Yeniden Yapılanma ve Amerika'nın Kentsel İkilemi), Mattei Dogan ve John D. Kasarda (Der.) içinde, *A World of Giant Cities: The Metropolis Era* (Dev Kentler Dünyası: Metropol Dönemi), Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1988 ve Christopher B. Leinberger ve Charles Lockwood, "How Business is Reshaping America" (İş Amerika'yı Nasıl Yeniden Biçimlendiriyor), *Atlantic*, s. 258 (Ekim 1986) ve Michael Peter Smith, *City, State, and Market: The Political Economy of Urban Society* (Kent, Devlet ve Piyasa: Kentsel Toplumun Politik Ekonomisi), Oxford: Basil Blackwell, 1988.

Mark Gottdiener'in *The Social Production of Urban Space*'i (Kentsel Mekânın Sosyal Üretimi). Engels'in 1840'larda Manchester'daki yeni endüstriyel kapitalizmin en gelişmiş mekânsal örneğini bulması gibi Gottdiener de kitabını günümüzün "şok kentine" dayandırır: 1970 ve 1980'lerde Birleşik Devletler'deki dağınık mekânsal düzenlemelere. Gottdiener'in önermesi, göstergesi sermaye, üretim, insanlar ve iktidarın yoğunluğu olan geleneksel kentin artık üretici bir güç olmadığıdır:

> Kent yaşamı taşınabilir bir hâle geldi ve böylece, "kent" de. Bir zamanlar yıllarca süren tarihsel bir süreci temsil eden derli toplu bir kent biçiminin yerine artık amorf biçimli, etki alanları dev ve sosyal örgütlenme ölçekleri hiyerarşik, durmadan genişleyen bölgeler içine dağıtılmış ve düzenlenmiş metropoliten bir nüfus var karşımızda.

Yeni mekânsal morfoloji eski modellerin devamını değil ekonomi, politika, kültür ve toplumun bütün yönleri, özellikle sınıf ve sınıf mücadelesinin karakter ve anlamı, için derinden bir öneme sahip radikal bir kırılmayı temsil ediyor. Her şeyin ötesinde, yeni polinükleer büyüme, "insanlar, ticaret, endüstri ve yönetimin, bu tarz bölgelerin günümüzde çok merkezli alanlara yeniden yapılandırılması ile birlikte; millerce bir alana ve ülkenin her yerine yayılan, özellikle bir zamanlar kentsel gelişmeden muaf olduğu düşünülen alanlara doğru büyük bölgesel dağıtımları" ile kendini gösteriyor.[36]

Gottdiener, kentsel gelişmeye hem ana akım ekolojik, hem de yakın zamanlı Marksist yaklaşımları, bu yeni mekânsal düzenlemeyle direkt yüzleşmedikleri ve kentin artık bir analiz nesnesi olarak görülemeyeceğini, daha büyük bir süreç olan mekânsal yeniden düzenlemenin sadece bir parçası olduğunu anlamadıkları için azarlar.[37] Lefebvre'in mekânın üretimi bakışına dönüşü

36. Matt Gottdiener, *The Social Production of Urban Space* (Kentsel Mekânın Sosyal Üretimi), Austin, Teksas: University of Texas Press, 1985, s. 4, 5, 9.

37. Özünde, Gottdiener mekânsal biçimleri sosyal süreçlerin muhafazası olarak değerlendiren ve daha temel maddi ilişkileri, mekânın kendisine, kapitalist gelişmenin "geç" evreleri sırasında birikim sürecinin dahil olduğu ama onunla sı-

savunan Gottdiener, kapitalizmin yeni mekânsal durumuna uygun bir kuram geliştirmeyi amaçlar. Yeni mekânsal değişimlerin, küresel şirket, müdahaleci devlet ve teknik buluşların hızlanışının ortaya çıkışının yapısal bağlantı noktası incelenerek anlaşılması gerektiğini savunur. Bu gelişmelerin "endüstrinin gittikçe daha özgürleşen doğası", sermayenin devrelerinin daha rahat akışı ve "hem bir sermaye birikimi sürecini, hem de sermayenin farklı parçalarının arasındaki rekabetçi ilişkiyi yansıtan" dengesiz gelişim ile açıkça kapitalist bir yönü vardır. "Geç kapitalizm" içinde bu süreçleri destekleyen anahtar aktör, toprak ve metanın dağıtımı yörüngesinde gelişen çıkar ve çatışmalar tarafından sağlanır. Bu sektör artık "mekânın kapitalist yeniden yapılandırılmasının önde giden yönüdür". Artık bütünüyle değil büyük bir bölümüyle bile özel olmayan emlak sektörü genelde "organize olmuş emek unsurlarını da içeren kamu-özel koalisyonları ve büyümeye bağımlı yerel bürokratlar tarafından ayakta kalanları" bir araya getirir. Bu büyüme ağları –onların çıkarları, faaliyetleri, politikaları– yeni mekânsal ilişkileri, siyasi ekonominin özellikleri ve mekânın düzenini değiştirebilen aktörlerin iradelerini birbirlerine bağlayarak üretirler. Birleşik Devletler'de bu kayma konut ve işyerlerinin varolan metropoliten bölgeler içinde dağıtılması ve insanların ve üretimin güney ve güneybatının güneş kuşağına kaydırılmasını gerektirmiştir. Gottdiener "mekânın üretimi, esasen, sadece ekonomik süreçler yüzünden değil, daha belirgin bir şekilde, mekânsal dönüşümlerin önde giden yanı olan birleşik bir devlet-emlak sektörü eklemlenmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır" sonucuna varır.[38]

Gottdiener bu dramatik değişimleri sınıf oluşumuna bağlar. Yeni şartlar altında işçi sınıfının kenti nasıl haritaladığının değil haritalanacak bir kent ve onu haritalayacak bir işçi sınıfının

---

nırlı olmayan bir sosyal süreçler çokluğunun kesişim noktasında kurucu statüsü veren bir bakış açısı için ortaya koyan Marksist yaklaşımları reddeder. Mekân toplumsal olarak ekonomik, ideolojik, idari ve politik süreçlerin kesişim noktasında üretilir ve böylece çoğul bir ontolojik statüye sahiptir.

38. Gottdiener, *The Social Production*, s. 199, 200, 209, 222, 227-8, 241.

yokluğunun üzerinde durulması gereken konu olduğunu savunur. Ona göre, mekânın yeni merkezsizleşmiş düzenlemesi o zeminde varolan sosyal ilişkileri sınıf dayanışmalarına büyük bir zarara ya da gerçekten de, sosyal yapının her bir tutarlı vizyonuna dönüştürmüştür.

İşte büyük bir paradoks görür. İletişimin ve bilginin yayılışındaki ivme ve ulaşım yöntemlerinin, özellikle yolların (araba sahibi olma birçok Batı işçi sınıfına oldukça derinden nüfuz etti) dramatik artışı iş ve ev arasındaki ilişkiyi geçmişteki herhangi bir örnekten daha radikal bir şekilde kopardı; böylece emek gücü deneyimleri temelli sınıfı, yerellik temelli sınıftan ayırdı. Meskenlerin bulunduğu yerlerde bu değişimler nerede yaşayacağı kararı, esasen yüksek derecede otonom olan emlak piyasalarının işleyişi tarafından biçimlendirilen nüfusun daha da ince bir şekilde ayrışmasını üretti. Sonuç sosyal ve politik ufukların daralması oldu. Gottdiener, "sosyal grupların mekânsal ayrışması nüfusun büyük bölümünü daha az avantaja sahip olanlara karşı sorumluluktan azat etti, çünkü artık birbirlerine yakın mesafelerde yaşamıyorlardı" diye yazar. Daha da önemli olanın, cadde ve kamu alanlarından yoksun yerel mekânın öncelikle izole edilmiş tek aile evlerine daraltılması olduğunu savunur. Böyle durumlarda, gerçekte, mesken halkı kaybolur. "Geçmişin bir zamanlar yoğun sosyal ilişkilere sahip olan yerleşik topluluğunun yerini banliyölerde yaşayanların kişiselleşmiş ağları aldıkça, komşular aralarındaki yüzeysel nezaket imajına rağmen, ortak deneyimlerin eksikliği sebebiyle giderek daha da yabancılaştılar." Mekân soyutlaştı. Elle tutulur belirteçlerini kaybetti. Yere özgü sosyal ilişkiler ve kültürler zayıfladı, hatta yok oldu. "Yerel topluluklar, sokak etkileşimlerinden yoksun, sınırlı hizmetlere ve sınırlı kamu alanı kullanımına sahip, özelleşmiş nüfuz bölgelerine dönüştü."[39] 19. yüzyıl yerleşim mekânları devrimi işçi sınıfı kardeşçe, enstrümantal ve politik örgütlenmeleri için maddi bir destek sağladıysa, yeni mekânsal örüntüler

39. A.g.e., s. 285-6, 289-91.

gündelik hayatın deneyimlerini değiştirerek sınıf eğilimleri ve toplu eylem olasılıklarını tam da, Calhoun'un tanımladığı ve bu bölümde daha önce tartışılan, sınıf oluşumuna altyapı engellerinin üstesinden kesin olarak gelindiği anda azalttı.

Gottdiener'in beyan ettiği amacı, soyut mekân ve bilinen kentsel biçimlerin yıkımının alışılmamış şartlarına uygun yeni Marksist bir kentsel kuram yazmak olsa da Lefebvrci yolu, onu, Marksizm ve kent projesini terk etme noktasına getirir. Hobsbawm, bunun tersine, işçi sınıfının kaderi konusunda, çok daha geleneksel Marksist çalışma yöntemleri üzerinden, Gottdiener'inkilere oldukça benzer sonuçlara ulaşır. Yaklaşımı Marksist analizin yapısal canlılığını tekrar eder ve onu sınıf ve grup oluşumunun bu dönemde aldığı belirsiz modelleri açıklamak için bir kent mekânı analiziyle genişletir. Hobsbawm için, sınıfın şu anda geçerli olan bunalımı, kapitalist toplumların deneyimledikleri dünyalarındaki işçi sınıfının eğilimlerinin ve toplu hareketlerinin maddi ve mekânsal temellerini aşındıran, temel kaymalardan doğar.

Hobsbawm ilk başta sınıfın bunalımının açıklamasını Marksizm içinden, kent ve mekâna referans vermeden yapmaya çalışmıştır. 1978 Marx'ı Anma Dersi "Emeğin İlerleyişi Durdu mu?" (The Forward March of Labour Halted?), İngiliz emek hareketi için bir çeşit ağıta dönüşmüştür. Gönüllü bir finalin dışında konuşma, çoğunlukla erkek, imalat işçi sınıfının, sınırlı da olsa, öngörülebilir emekçi sınıfı politikalarına gönülsüz ve derinden pişman bir vedaydı. Solun artık, kapitalizmin giderek daha sıkıntılı yapısal durumuna rağmen, işçi sınıfı aktörlüğünün yıkılışı gerçeği ile yüzleşmesi gerekiyordu. "Benim vardığım sonuç, geçen nesilde işçi sınıfının gelişiminin, geleceği ve hareketin geleceği hakkında bir grup çok ciddi soru sormak ile sınırlı kaldığı. Bunu daha da trajik yapan şey" der, "bugün kapitalizm için bir dünya krizi döneminde yer alıyor olmamız."[40]

40. Eric Hobsbawm, "The Forward March of Labour Halted?" (Emeğin İlerleyişi Durdu mu?) ve Raymond Williams, Robin Blackburn ve Tony Benn'in aralarında bulunduğu yorumlar, Martin Jacques ve Francis Mulhern (Der.) içinde,

Hobsbawm Emek Partisi'ni yanlış seçimleri yüzünden eleştirse de, savının ağırlığı yürüyüşün nesnel bir yaşam tarzı olarak sınıf alanındakilerden çok öznellik ve örgütlenme alanındaki gelişmeler nedeniyle durduğu üzerineydi. 19. yüzyılın sonlarında gelişen ve 20. yüzyılın ortalarına kadar zenginleşen işçi sınıfı hayatının "genel tarzı", iş düzenlemelerindeki teknik ve sektörel dönüşümler, artan yaşam standartları ve cinsiyet ve milliyet temelli bölünmelere yol açan işgücünün demografisindeki değişimler karşısında ayakta kalamadı. Sendika ve Emek Partisi bu değişimlerle baş edemedi.

Belki de, Hobsbawm'ın üretim ve üretici işçi sınıfının öncelikli yerleri konusundaki konuşması, oldukça geleneksel Marksist önermeler üzerinden yazıldığı için, işçi sınıfının tarihsel rolü konusundaki negatif okuması ve Marksizm'in günümüz kapitalist toplumlarının sosyal düzenlemelerindeki kaymalarla başa çıkmak için sosyal ve politik bir kuram olarak kapasitesi konusunda derin şüpheciliği ile Sol'dan ıstırap çığlıkları yükselmesine neden oldu. Dahası, konuşması İngiltere'de Thatcher hükümetlerinin iddialı ideolojik tutuculuklarından, hem buradaki sol kanat siyasi partilerin, hem de Batının başka noktalarındaki sendika hareketlerinin yaşayacağı geniş çaplı karmaşadan ve Avrupa'nın doğu ve merkezindeki açık Marksist rejimlerin çöküşünden önce gelmişti. Marksizm'in ikna ediciliğinin gücü bu gelişmelerin baskısı ile daha da eridi. 20. yüzyılın başlarında sınıf mücadelesi olmadan sınıf varlığı ile yüzleşmek zorunda kalan Marksizm, şimdi de sınıfsız bir kapitalizm olasılığı ile yüzleşmek zorundaydı.

19. yüzyıl işçi sınıfına ayrı, bölgesel topluluklar koleksiyonu olarak verilen bir referans dışında Hobsbawm'ın konuşması kentlere ve sosyal coğrafyalarına hiç ilgi göstermedi. Aynı şekilde, bu konuşmaya verilen sert yanıtların çoğunun emek gücünün karakteri, belirli endüstriler ve işin sosyolojisi hakkında söyleyecek çok şeyi vardı ama işçi sınıfının iş dışındaki deneyimleri

The Forward March of Labour Halted? (Emeğin İlerleyişi Durdu mu?), Londra: Verso Books (*Marxism Today* ile birlikte), 1981, s. 18.

hakkında söyleyecek hiçbir sözü yoktu. Bu nedenle tartışmanın taraflı bir niteliği vardı, sanki işçi sınıfının üyeleri kapitalizmi ya yer referansı olmadan ya da sadece iş alanı içinde yaşıyor ve deneyimliyorlar ve onun sarmalaması içinde bütünleşmeye direniyorlardı.

20. yüzyılın sonlarında kapitalizm içinde sınıfın dağılışı hakkındaki tartışmanın yönünü, kent mekânı konularını çağdaş işçi sınıfı oluşumu ile bağlamaya çalışan yeni Marksist kentsel çalışmaların çerçevesinin dışında ama Marksizm içinde çalışan, biri tarafından yapılan fiilen tek örnek olan, 1986 Herbert Gutman Anı Konuşmasıyla, "Labour in the Great City" (Büyük Kentte Emek) konusuna doğru değiştiren Hobsbawm'ın kendisi oldu. İşçi sınıfının ilerleyişinin duruşunun bu ikinci formüle edilişinde, kapitalist kentler yüzlerce, binlerce, milyonlarca sayıları ile –"dev bir işçi yoğunluğu"– işçi sınıfı bilinç ve eylemlerinin koşulları olarak ele alınıyordu. "Açıktır ki, sınıfa özel mesken yoğunlukları var olmasalardı" işçi sınıfının eyleme geçişi ve sol kanat partilere yüksek derecede oy verilmesi gibi "örgütlenme başarıları [...] çok daha zor, hatta imkânsız olurdu". Aktivistleri ve takipçileri belirgin bir şekilde proletaryan bir sosyal çevrede yoğunlaştıran, büyük ölçekli, kiralık apartman blokları ile en uç noktasına ulaşan işçi sınıfının ayrıştırılmasıydı. Buralarda konut ve kira, işçi sınıfının politik bilincinin anahtar konuları olarak işyeri ve maaş meselesine katıldılar: "'Gerçek sosyal eylemlerin' maaşlar, kira, topluluk hissi ve sınıf örgütlenmesinin kesiştiği 'kentler içindeki kasabalarda' patlak vermesi özellikle muhtemeldi."[41]

İlerde bu savın Marksizm'e kentle ilişkiye geçmenin getireceği kazançları azaltan eksikliklerine döneceğim. Gene de, Hobsbawm'ın denemesi kente ve sosyal mekânsal ilişkilerine, toplu hareketin sınıf temelli eğilim ve modellerinin, belki yeterli değil ama gerekli, şartları olarak yaklaşması bakımından önemlidir. Bu konuları ön plana çıkararak Hobsbawm Marksizm'i –kuram-

41. Eric Hobsbawm, "Labour in the Great City" (Büyük Kentte Emek), *New Left Review* 166, Kasım-Aralık 1987, s. 43, 47.

sal ve siyasi olarak– gelişmiş kapitalizm içinde anlamlı, politik bir kategori olarak sınıfın varlığı için geç 20. yüzyıl mekânsal değişiminin, çıkarımlarıyla yüz yüze gelmeye zorlamıştır. 19. yüzyıl içinde Engels'in işçi sınıfıyla beraber kapitalist güç ve üretimi toplayan kentleşmenin, kapitalizmin dönüşümü için aktörleri de örgütlemeye yardımı olacağını düşünmesi makuldü.[42] Hobsbawm, 20. yüzyılın sonunda kapitalist kentlerin sosyal coğrafyasında gerçekleşen değişimlerin sınıf bilincine sahip bir proletarya konusunda seyreltilmiş beklentileri bile altüst ettiğinde ısrar eder.

Hobsbawm'a göre, iş ve ev arasındaki ayrım öyle bir boyuta gelmiştir ki bugün kent mekânı içinde işte ve iş dışında bütünleşmiş işçi sınıfı politikalarını ayakta tutacak yeterli temel bulunmamaktadır. Banliyöleşme kentleri merkezsizleştirdi, üretim ve hizmet işlerinin kentin dışında yeni yerler bulması ise endüstrisizleştirdi. İşçi sınıfının işe gitme modelleri genişleyerek "gün ve gece ya da insanların yaşadığı ve çalıştığı yerler arasındaki bağları emek örgütlenmesinin potansiyeline azımsanmayacak etkilerle" kopardı. Kentlerin içleri, "muhtelif fakir, vasıfsız, sosyal olarak marjinal ve sorunsal, etnik ve diğer her çeşit azınlıktan" insanlarla dolmaya başladı. Dahası, kentsel dönüşüm, yol inşaatları ve merkezî iş bölgelerinin yeniden geliştirilmeleri geleneksel işçi sınıfı mahallelerini parçaladı. "Bütün bunların büyük kentlerdeki emek hareketlerine etkisi onları eski kaynaşmışlıklarından yoksun bırakmak oldu." Şimdi, "büyük kentlerin emekçi nüfusu, bir 'proletaryanın' statü ve bilincinden endüstri öncesi ve çeşitli 'emekçi fakirinkine'" geri dönerken, [emek hareketleri] "işçilerin sınıf kimliklerinin büyük bölümünü ve böylece onlara enerji ve bir toplu güç hissi veren şeyi... kaybediyor ya da kaybetti".[43] Sınıfın dayanışmacı politikalarının yerine koalisyon arayan azınlıkların çok daha parçalı politikaları geçti.

42. Bu Nigel Harris'in gözden kaçmış bir makalesinin konusudur. "Urban England" (Kentsel İngiltere), *Economy and Society* 3, Agustos 1974.
43. Hobsbawm, "Labour in the Great City", s. 48, 49.

IV

Gottdiener ve Hobsbawm Marksizm'in tarihi içinde sıkça ayrı ayrı değerlendirilmiş olan konuları mânâlı bir şekilde bağlıyorlar. Bununla birlikte, ikisi de, kendilerine has bir şekilde, bunu kentte şu anda gerçekleşmekte olan değişimlerin karmaşık katmanlarını anlamakta yetersiz ve mekânı sınıf analizine çok doğrudan ve tek yönlü bağlayan bir şekilde yapıyor.

İkisi de kentsel mekânsal dönüşümlerin kapsam ve şiddetinden etkileniyor; bunda da haklılar. Gene de, Hobsbawm'ın az sayıda "büyük" kent deneyimi üzerinden, kentsel peyzajın değişimlerinin sınıf oluşumuna etkileri ile ilgili genellemelerinde, Gottdiener'in kentin sonu ile ilgili kendine güvenli mantık yürütmesi ve kentin şu anda hegemonik olan portresinin kentsel Marksizm içinde değiştiği fikri, ikisinin de paylaştıkları değişimin zamanlaması hakkında kendilerine güvenleri ve günümüzün eğilimlerini kent hayatının maddi ve mekânsal temeli olarak sadeleştirmelerinde rahatsız edici bir şey var.

Herhalde, birikim rejimi ve kentlerin karakterleri içinde dönüşümün aniliğinin kentsel yazın içindeki değerlendirmesi konusunda biraz şüphecilikte yarar var. Ne de olsa, bizimki kadar önemli olduğu söylenen bir anda yaşama şansına çok fazla insan sahip olmamıştır ve daha da azı bu tarz dönüşümlerin derin niteliklerini daha onlar gerçekleşirken, bu kadar çabuk anlamıştır. Gottdiener'inki gibi kapitalizmin ve mekân düzenlemesinin tarihinde yeni bir aşamaya geçiş anlatımlarında mekânsal olarak kümelenmiş "Fordist" kapitalizmin krizinin birdenbire 1970'lerin başı ve ortası arasında açığa çıktığı söylenir. "Post-Fordizmin" bazı öğelerinin, yeni bir birikim rejimi tanımlayabilecek derecede şiddetli bir şekilde 1973 petrol krizi ve 1974-5 ekonomik durgunluğundan sonra bir araya gelmiş olduğu savunulur.

Niger Thrift'in yararlı bir şekilde hatırlattığı gibi, "ekonomi, toplum ve kültürün yeni biçimlerine bu kadar derinden dönüşümler genelde daha uzun zaman alır, daha karmaşıktır ve zamanının yeniyi çözmeye çalışan yorumcularının farkına

varabildiğinden daha muhafazakârdır." 19. yüzyıl İngiltere'sinde yaşanan ve dönüm noktası olan endüstriyel kapitalizme geçiş –sıkıştırılmış bir zaman ve yerde gerçekleşmiş bu tarz aşamalı değişimlerin şimdiye kadar yaşananları arasında en dramatiği– yeninin bir anda, kolayca eskinin yerine geçmesi gibi basit bir olay değildi. Thrift'in gözlemine göre, sosyal ve ekonomik tarihçiler, "Victoria Britanya'sında endüstriyel kapitalizme kayma paradigmasının, at kadar buhar gücünün, kol kuvveti kadar mekanik gücün ve hizmet odaklı güneydoğu İngiltere kadar endüstriyel kuzeyin altın çağı olduğunu ortaya koydu." Şu anda üretim ve mekânın eski biçimlerinin yerine yenileri geçiyorsa da, yeni bir bağlam ve yeni stillerle de olsa önemli olmaya devam edecekler. Dikkatimizi, sanki eskilerle sıkı ilişkilerini hâlâ korumuyorlarmış gibi, basitçe sosyal varlığın yeni biçimlerine kaydırmak ne analitik ne de politik yönden mantıklı değil.[44] Aynı şekilde, yeni durumu anlamanın yolları mutlaka geleneksel diller ve kavrama gereçlerinden yararlanacaktır. Yeni şartlar altındaki grup ve sınıf eğilimlerinin oluşumu sanki geçmiş hiç var olmamış gibi gerçekleşemez.

---

44. N.J. Thrift, "New Times and Spaces? The Perils of Transition Models" (Yeni Zaman ve Mekânlar? Geçiş Modellerinin Riskleri), *Society and Space* 7, Haziran 1989, s. 127-8. Thrift aynı zamanda bu analiz biçiminin diğer tehlikelerine karşı da uyarır. Bir gizli tehlike, "modelin anahtar öğeleri konusunda yanlış seçimi yapmaktır ki bu neler olduğu konusunda dar görüşlü yaklaşıma sebep olur. Bu nedenle, bazı yorumcular günümüzdeki değişimin mihenk taşı olarak esnek üretim sistemlerine odaklandılar. Tabii ki, esnek üretim bazı endüstrilerde önemli değişimlere yol açtı... ama işleyen en önemli sürecin o mu olduğu sorusu kesinlikle meşru bir soru. Ya birçok yorumcunun anlatımlarının içinde yer alan, değişimin önemli tetikleyicisinin üretim alanı içinde bulunması gerektiği varsayımı yanlışsa. 1980'lerdeki değişiklikler, aynı şekilde başarılı bir şekilde, kurmaca sermayenin büyümesinin, finansal ve ticari sermayenin yeniden yapılandırılması ile bir araya gelmesi, gelirin yeniden dağıtımı, kolay kredi tarafından beslenen bir dev tüketim cümbüşü ve ilişkili sınıf ve tüketim mühendisliğinin sonucu olarak tanımlanabilir. Daha çeşitli, esnek, dikkatli ve olumsal başka bir hırslı yeniden yapılandırma modeli geliştirme denemesi, A. Warde, "Industrial Restructuring, Local Politics and the Reproduction of Labour Power: Some Theoritical Considerations" (Endüstriyel Yeniden Yapılanma, Yerel Politikalar ve Emeğin Gücünün Yeniden Üretimi: Bazı Kuramsal Değerlendirmeler), *Society and Space* 6, Mart 1988.

Kentsel mekânsal yapılardaki yakın dönemdeki değişimler üzerine yazılmış kaynaklar kesintileri vurgular ama Norman ve Susan Fainstein'in de üzerinde durduğu gibi, en önemli özellikleri, en azından kapitalist kentlerin gelişiminin erken dönemlerindeki kadar hatırı sayılır bir devamlılık olarak tanımlanır. Fainstein'lar 1973 sonrası Batı kapitalizminin üretim ve mekânsal yeniden yapılanmasını sorgulamazlar ama mantıklı bir şekilde hem çıkmaz ve darboğazlara cevap olarak bu tarz yeniden düzenlemelerin kapitalizmin tarihi içinde sık görüldüklerinin, hem de yakın dönemdeki değişimleri analiz edenlerin endüstriyel ve mekânsal yeniden yapılandırmayı açıklamak için tanımladıkları mekanizmaların –"değişmez sermayenin değerini düşürme; birleşmiş firmanın coğrafi ayrıştırılması; endüstrinin daha düşük faktör maliyetlerinin olduğu alanlara kaçışı; uzaktan mülkiyet; kapitalist merkeze yeni eyaletlerin girişi; yeni uluslararası işbölümleri ve mesleki yapı içinde hizmet ve kontrol istihdamının öneminin artması"– kapitalist gelişmenin uzun zamandır tanınan göstergeleri olduğunun üstünde dururlar.[45]

Gerçekten de, kentlerin erken modern Avrupa içindeki rollerini incelediğimizde kurulu mekânlar ve düzenlemelerin çeperlerinde ekonomik bölge arayışının modern Batı ekonomilerinin tekrarlayan, temel özelliklerinden biri olduğu görülür. Merkezsizleşme ve nispeten çeperdeki yerlerde, teknoloji, taşıma, şirket organizasyonu ve finansal pratikler içindeki sıçramalar ile kendini gösteren yenilik için daha geniş bir alan arayışı kesinlikle 19. yüzyıl endüstriyel devriminin özelliklerindendi. Dodgshon, o zaman olduğu gibi şimdi de varolan endüstriyel tesis ve bölgelerinin "bir çıkmaz sokak doğasına, sınırlı olasılık ve azalan verim sunan bir taahhüt yörüngesine"

45. Susan S. Fainstein ve Norman I. Fainstein, "Technology, The New International Division of Labour, and Location: Continuities and Disjunctures" (Teknoloji, Yeni Uluslararası İşbölümü ve Konum: Süreklilik ve Kesilmeler), Robert Beauregard (Der.) içinde, *Economic Restructuring and Political Responce. Urban Affairs Annual*, xxxiv. Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1989, s. 24.

sahip olduklarını gözlemler.[46] Daha geniş olanaklar arayan girişimci sermaye bunları yeni ve daha bağımsız yerlerde arar. Bu bakış açısından sabit ve döner sermaye arasındaki –yerin özgün avantajlarını yakalayabilmek için yoğunluğun toplandığı alanların imarı ve yeni, eli kolu daha az bağlı olasılıklar bulma eğilimi arasındaki– gerilim kapitalizme devrimci karakterini koruması için hayati mekanizmaları sağlar. Dahası, sermayenin avantaj arayışı içinde mekândaki bu hareketi, daha önce 19. ve erken 20. yüzyılda kentlerde gözlemlediğimiz etkilere sahip olmaya devam eder: İş ve ev dünyaları arasındaki bağlantıların dönüşümü, kentlerin iş ve mesken alanlarına bölünmesi ve mekânın giderek daha hassas hâle gelen gelir ve konut kalitesi üzerinden dağılımı.

Gottdiener yoğunlaşmadan dağılmaya ilerleyen doğrusal eğilimin kaçınılmaz olduğu yeni bir mekân teleolojisi yarattı. Bu bakışın iki ana sorunu var. Bir üretim ve mekân yeniden düzenlenmesinin mutlaka etki alanını her yere genişleteceğini ya da eğer yayıldıysa mekânın, sivil toplumun, kültür, politika ve ortak kimlik ve davranış oluşumunun her noktasında aynı derecede etkili olacağını neden farz edelim? Endüstriyel devrim sırasında durum bu kadar açık değildi, neden şimdi olsun? Batının kapitalist ülkelerinde ekonomik faaliyet ve kentsel mekân düzenlemesinde görülen önemli değişimler hemen hiç aynı ve tek boyutlu olmamıştır. Daha eski Fordist endüstriyel alanlar esnek bir birikim rejimine düşüncesiz bir aceleyle atlayıp kayboluyor değiller; daha sık görülen, firmaların, Fordist modelleri daha evrensel ve rekabetçi bir iklim içinde hayatta tutmak için sermaye ve emek arasındaki sınıf kuvvetlerindeki kaymalarından yararlanma çabaları. Üretim ve emek piyasalarının biçimlerinde yeni bir çeşitlilik görülse de eski endüstriyel bölgelerde bu

46. R.A. Dodgshon, "Geographical Changes: A Study in Marching Time or the March of Time?" (Coğrafi Değişimler: Geçen Zaman ya da Zamanın Geçişi Üzerine bir Çalışma?), *Society and Space* 5, Haziran 1987, s. 190. Ayrıca, Dodgshon, *The European Past: Social Evolution and Spatial Order* (Avrupa'nın Geçmişi: Sosyal Evrim ve Mekânsal Düzen), Londra: Macmillan, 1987, 9. ve 10. bölüm.

durum yeni bir birikim rejiminin oluşumuyla sonuçlanmadı. Günümüzdeki durumu tanımlayan, ortaya çıkmakta olan bir homojenlik değil, çok katmanlı bir karmaşıklık.[47]

Gottdiener'in savındaki diğer bir zorluk günümüzdeki değişimleri betimleyişinin bilerek abartılı olması. Mekânın dinamik yeniden düzenleme ve katmanlaştırılması gerçekten de kritik bir dallanma noktasını tanımlıyorsa modern kapitalizm katiyetle kentsel kalmıştır. Ortaya çıkan yeni yaşama ve üretme merkezlerinin çoğu yaşama ve çalışmayı, daha eski ve yoğun kentlerin sakinlerini rahatsız edecek özelleşmiş, yayılan şekillerde bir araya toplar. Bilindikleri şekliyle kentler kaybolmadı, günümüz eğilimleri göze alınırsa, biçim ve işlev açısında çarpıcı değişimler geçiriyor olsalar da, kaybolacak da değiller. Kısaca, dağılma eğilimi tersi bir eğilim olan kentsel toplanmayı da beraberinde getirdi.[48] Gottdiener'in üzerinde durduğu çok merkezli Amerikan peyzajının boğum noktaları, kent yerleşkelerinin içinde, yakınında ya da işlevsel olarak onlarla ilişkilidir, çok ender olarak "hiçbir yerdedir". Birleşik Devletler'deki en güçlü büyüme merkezlerinin, sadece birkaç tanesini sayarsak, Jacksonville, Houston, Denver, Los Angeles, San Diego, Seattle, özellikle kenarlarında yer alan yoğunlaşmaları tarihsel mekândan gelmiyorlarmış gibi gözükmelerine sebep olsa da, eski benzerleri gibi insan, kültür, sermaye ve gücü içlerinde toplayan kentlerdir. Bu kentler ve metropol bölgelerinde, aynı şekilde Boston, New York, Chicago ve doğu ve orta batıdaki diğer kentsel merkezlerde, karmaşık ve yoğun bir toprak kullanımı, konut modelleri, işyeri tipleri ve bölgesel, ulusal ve evrensel ekonomi bağlantılarını bir

47. Şu değerlendirmeyi ben çok etkileyici buldum; R. Hudson, "Labour Market Changes and New Forms of Work in Old Industrial Regions: Maybe Flexibility for Some but not Flexible Accumulation" (Emek Piyasası Değişimleri ve Eski Endüstriyel Bölgelerinde Yeni İş Biçimleri: Belki Bazıları için Esnek Ama Esnek Bir Birikim Değil), *Society and Space* 7, Mart 1989.

48. "Banliyölerde ofislerin artışı, kent merkezinde ofis artışına denk ve 'planlı toplulukların' banliyölerde artışı merkezde moda konut ve eğlence oyun alanlarının çoğalışıyla paralel." Neil Smith, Mark Gottdiener'in *Social Production*'ının (Sosyal Üretim) değerlendirmesi, *American Journal of Society* 92, Eylül 1986.

araya getiren parçalı bir desen bulunabilir. Yüksek teknoloji, yoğun işgücü gerektiren eski üretim ve hizmet modelleri ile çakışır. Emlak piyasaları hem düzenli hem karmaşık görünür. Çeşitlilik ve öngörülebilirlik yarışır.[49]

Genel resme bakıldığında yaşam *loci*'si olarak kentlerden bir kaçış olduğuna dair bir kanıt yok. Tam tersine, eğer endüstri devrimi onu tarım dışı işlevlerinden arındırarak taşranın kırsallaşmasını içerdiyse, yeni iletişim ve ulaşım teknikleri, tarımın üretimindeki dev büyüme ile birlikte, taşranın kentleşmesini mümkün kıldı. II. Dünya Savaşı'ndan beri Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da kentleşme eğilimlerini incelersek 19. yüzyılda kent inşası ile karşılaştırıldığında kentleşme oranında yavaş bir düşüşle beraber kasaba ve kentlerin nüfusunda düzenli bir artış görürüz. Bairoch bu eğilimin bir yaşam ve çalışma *locus*'u olarak kentten kaçıştan çok kent yaşamının dağılması ve "kentleşme katmanlarında belirli bir harmonikleşme" olduğunu savunur.[50] Kentlerin ortalama büyüklüğünde bir artış olmadı ama kentlerde ya da merkez kentlerin parçası ve onlara bağımlı olan metropol alanlarında yaşayan insanların sayısı artmaya devam etti (banliyö bölgelerinin kentlerin hukuki tanımlamaları içine katılıp katılmaması gerektiği mekânsal düzenlemeler ya da yaşam tarzları ile ilgili anlamlı olmaktan çok kanuni bir mesele). Ayrılmanın yakın zamanlı örneklerine rağmen 20. yüzyıl bir kentsel yüzyıl olarak pekişmeye devam etti. Bairoch'un gözlemlediği gibi:

> 1800 yılı sularında gelişmiş ülkelerin nüfuslarının %3'ünden azı nüfusu 100.000'i geçen kentlerde yaşıyordu. 1900'e gelindiğinde bu oran %14'e yükselmişti, 1980'de %50'ye yaklaştı. En yüksek derecede gelişmiş ülkelerde bu oran %60 düzeylerinde ve 1980'de gelişmiş

49. Bu çizgide bir günümüzde Los Angeles incelemesi için, Mike Davis, "Chinatown, Part Two? The 'Internationalization' of Downtown Los Angeles" (Chinatown, Bölüm İki? Los Angeles Kent Merkezinin "Uluslararasılaştırılması"), *New Left Review* 164, Temmuz-Ağustos 1989.

50. Paul Bairoch, *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present* (Kentler ve Ekonomik Gelişme: Tarihin Başından Günümüze), Chicago: University of Chicago Press, 1988, s. 220.

dünyada bir milyondan fazla nüfusu olan toplamda 110 civarında kent bulunuyordu.[51]

Eğer günümüzü tanımlayan şey kentlerin yok oluşu değilse, onu ayıran kentsel biçimlerin çoğulluğu, değişimin hızlanması ve terimin genişletilmiş anlamıyla, kentsel olmayan peyzajın paylaşımında bir azalma. Bu yeni kentleşme merkezileşme ile merkezsizleşmeyi, iş ve konut arasında daha sert bir ayrım ile bu alanları bir araya getiren yeni yolları, mekânda artan bir homojenlik ile yer kimliklerinin artan önemi ve ekonomik kaynak alanları arasındaki rekabeti karıştıran çelişkili bir karaktere sahip. Susan ve Norman Fainstein'in vardıkları sonuç yerinde: "Genel olarak, bu güçler, ortaya çıkmakta olan bir kentsel gelişme biçimini dayatmak yerine özel bir biçime duyulan teknik ihtiyacı azaltıyorlar diyebiliriz."[52] Yeniden canlandırılan geleneksel kentler, banliyö yayılımları ve eski çevre bölgelerdeki yeni kümelenmeler aynı anda gelişiyorlar. Kentler arasındaki yeni iş bölünmesinde, bazılarında, genelde büyük üniversitelerin yer aldıklarında, araştırma ve geliştirme merkezleri olmasıyla, bazılarının idare merkezi ve buna bağlantılı hukuki ve bankacılık servislerinin yoğunlaştığı alanlar sağlamasıyla, diğerlerinin yeni teknolojilerle üretim, beyaz yakalı bilgiişlemde, sınır ticareti ya da emekli merkezleri olarak uzmanlaşmasıyla bir değişim gerçekleşti.[53] New York ve Los Angeles gibi dev kentlerde bu faaliyetlerin hepsi gerçekleşebilir ama çoğunda ekonomik faaliyetler hiyerarşisi içinde bir işlevler katmanlaşması var. Kentsel iş insanları ve hükümet yetkilileri kendi bölgelerini başarılı "büyüme makineleri" yapacak yollar arıyorlar ve bu amaca ulaşmak için (ve büyümeyi maliyetsiz gösterme çabalarının peşinde) seçtikleri stratejiler yerel politikalar, sosyal hareketler

51. A.g.e., s. 226.
52. Fainstein ve Fainstein, "Technology", s. 25.
53. Ortaya çıkmakta olan kentlerin bu sınıflandırmasının alındığı yer, Harvey Molotch ve John R. Logan, "Urban Dependencies: New Forms of Use and Exchange in U.S. Cities" (Kentsel Bağımlılıklar: ABD Kentlerinde Yeni Kullanım ve Mübadele Şekilleri), *Urban Affairs Quarterly* 21, Aralık 1985.

ve çatışmaların karakterinin oluşumunda biçimlendirici bir rol oynuyor.[54]

Bu bakış açısından kentin sonuna değil kent tiplerinin çoğalmasına ve çeşitlenmesine tanıklık ediyoruz. Mekânda ekonomik ve sosyal örgütlenmenin yeni koşulları kesinlikle Gottdiener'in tanımladığı sonucu içeriyor ama zamanımızın teknoloji, kamu politikaları ve yatırım eğilimlerinin münhasır ve kaçınılmaz son noktaları olarak değil. 20. yüzyıl sonu kapitalizmi içinde mekânın yeni karmaşık ve yüksek derecede çeşitli modellemeleri bazı bireyler ve aileler için "mekânın tamamen zaman tarafından imha edilerek kamulaştığı"[55] ve kentin fiziksel bir varlık olmasının yerini, akrabalığın çok az anlamının olduğu, soyut mekânsal bir alan olmasının aldığı bir durum yarattı; başkaları, hâlâ oldukça büyük bir çoğunluk, içinse farklı fiziksel kent tipleri gündelik hayatın ivedi yönlerinin mekânı olarak kaldı.

V

Sınıfın baskın ortak kimlik ve hareket biçimi olarak hayatta kalabilmesinin önündeki engeller karşısında Hobsbawm ve Gottdiener gelişmiş kapitalizmle yüzleşmek için alternatif temeller aradılar. Hobsbawm 1978 tarihli konuşmasını cesaret verici bir tonda bitirdi. İşçi sınıfı parti ve hareketlerini hayata döndürmenin önündeki engeller zorlu olmasına rağmen "otomatik bir kötümserliğe gerek yoktur", çünkü erkek ve kadınlar "tarihin onlara sunduğu şartlar ve tarihin limitleri içinde" hareket etmek zorunda olsalar da "tarihlerini yazanlardır" Ama şu öğüdü ekledi,

> eğer emek ve sosyalist hareket ruhunu, dinamikliğini ve tarihsel girişkenliğini geri kazanacaksa, Marksistler olarak bizim Marx'ın ke-

54. Kente bir "büyüme makinesi" olarak yaklaşım kentsel gelişim ve mülk ilişkileri üzerine önemli bir çalışmanın ana teması. John R. Logan ve Harvey L. Molotch, *Urban Fortunes: The Political Economy of Place* (Kentsel Servetler: Yerin Politik Ekonomisi), Berkeley, Calif.: University of California Press, 1987.

55. Kevin Cox, " Review Essay" (İnceleme Yazısı), *Political Geography Quarterly* 3, Ocak 1984, s. 81.

> sinlikle yapacağı şeyi yapmamız gerekiyor: Kendimizi içinde bulduğumuz özgün durumu tanımak, gerçekçi bir şekilde analiz etmek ve somut olarak emek hareketinin başarısızlıklarının ve başarılarının tarihsel ve diğer nedenlerini analiz etmek ve sadece ne yapmak istediğimizi değil ne yapabileceğimizi formüle etmek.[56]

İkinci konuşma bu amaçların içeriğini sundu; sınıfı temel alan modası geçmiş politik çağrıları terk edip, Edward Thompson'ın 18. yüzyıl üzerine tartışmasında[57] sınıf olmadan sınıf çatışması olarak adlandırdığı fikre geri dönmeyi önerdi: "Artık bazı yönlerden endüstri öncesi aşağı mertebe' ve 'emekçi yoksul' günlerinin 'kent kalabalığı' politikalarına döndüğümüze göre o günlerin popülist politikalarına da geri dönmek mantıklı olmaz mı?" diye sordu.[58] Bunun içinde Hobsbawm ortak kimlik ve faaliyetlerin pratik ve söylem tabanlarının temelden yeniden düşünülmesini tavsiye eder. Aynı şekilde, Gottdiener, sosyalist stratejiyi yeniden yaşam deneyiminin çeşitli yönlerini demokratikleştirme çabalarına odaklamayı önerir ama onun sınıfa vedası çok daha vurguludur. "Sosyo-mekânsal denilebilecek uygulamalar çevresinde düzenlenmiş olan yeni politik gündemin, işçi sınıfı adı verilen bir soyutlamaya odaklanan eski fikirlerden tamamen ayrılarak ilerleyebileceğini" savunur. Dahası, bu yeni politikaların, şu anda baskın olan büyüme stratejilerini etkisizleştirmek için bir insanlar bağı kurmak uğruna mekâna özgü düzenleme ve anlayışlardan ayrılmaları gerekmektedir. Marksizm'in analitik ve politik olarak uygulanabilir olabilmek için kent ve işçi sınıflarını geçmişin kalıntıları olarak geride bırakmasını öğütler.[59]

Hobsbawm'ın kenti endüstri öncesi tarzda yeniden okuma projesi ve Gottdiener'in sınıf sonrası politikalar reçetesi altla-

56. Hobsbawm, "The Forward March", s. 18, 19.
57. E.P. Thompson, "Eighteenth Century English Society: Class Struggle Without Class?" (18. Yüzyıl İngiliz Toplumu: Sınıf Olmadan Sınıf Mücadelesi?), *Social History* 3, Mayıs 1978.
58. Hobsbawm, "Labour in the Great City", s. 51.
59. Gottdiener, *Social Production*, s. 272.

rında yatan, ikisi de pek de temsilî olmayan özel kentsel mekân tipleri içindeki değişimlerin sadece parçalı değerlendirmeleri olan kent analizlerini biraz fazla sağlama alınmış bir şekilde takip ederler. Ayrıca, Gottdiener ve Hobsbawm oldukça benzer stratejik sonuçlara çok farklı yöntemlerle varmışlardır. Sınıf ve sınıf çatışmasından ayrılan politikalar için çağrılarının benzerliği analizlerinin uzlaşmaz yönlerinin üstünü örtmemelidir. Yer, sosyal coğrafya, eğilim ve toplu eylemi birbirine bağlayan bağları Gottdiener koparırken Hobsbawm sıkılaştırmıştır. İki yaklaşım da pek doyurucu değildir. İkisi de daha yakından bakılmayı hak eder.

Yok olmayı reddeden eski kent biçimlerinin ve sınırları hâlâ kurulmamış olan yeni örüntülerin kentsel durumu içinde, zaman ve mekânın karmaşık tabakalaşması nedeniyle ve değişimin hızı giderek arttığı, görece uzaklıklar giderek daha kapsayıcı olduğu ve kent, banliyö ve taşra bulanıklaştığı için kent sakinleri ve analistlerine mekân ve yer arasındaki ilişkinin ayarı kaçmış gibi gözüküyor. 19. yüzyılın sonlarından beri kent hayatı hiç bu kadar sersemletici hatta tehditkâr olmadı. Mekânsal değişimin koşullu yanları, ortaya çıkan eski ve yeninin karışımı biçimler, homojen ve az da olsa farklılaşmış kentler ve teknoloji, ulaşım ve iletişimdeki dev değişimlerin etkisi altında gerçekleşen zaman ve mekânın sıkıştırılması insanların kentsel gerçekliği kolayca anlamasını zorlaştırıyor. İnşa ve yeniden inşa döngüleri çok daha hızlı gerçekleşiyor. Tanıdık peyzajlar değişiyor. Kent ve taşra arasındaki sınırlar bulanıklaşıyor. Bilgi daha hızlı yayılıyor. Hayatın hızı artıyor. Geçicilik, parçalanma ve plastiklik dönemin alameti farikaları hâline geldi.

Yüzyıl dönümünde benzer bir zaman ve mekânda hayret verici değişimlerin olduğu anda nasıl farklılaşma kuramının kentin yeni yönlerini açıklamaya çalıştığını ama aslında kentsel değişimi bir sosyal süreç çerçevesinin içine yerleştirmeden onları yeniden tanımladığını gördük. Plastikliği sosyal kuramın içine almayı amaçlayan paralel bir dürtü geçerli bugün. Bir kere daha, varolan durumun şaşırtıcılığını taklit etme fikri baştan çıkarıcı.

Gottdiener kent ve mekân üzerinde büyük ölçekli süreçlerin etkisi hakkındaki kışkırtıcı analizinin sonuna geldiğinde, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* çalışmaları sınıf eğilim ve davranışlarının eriyişini ile sosyal hareketlerin yeni çoğulluğunu yapı ve özne arasındaki sosyal kuramsal gerilimleri fiilen demirlenmemiş, bağımsız bir aktör lehine bir kenara bırakarak açıklayan Laclau ve Mouffe'unkine çok benzeyen bir noktaya gelir. Laclau ve Mouffe, özcülükten uzaklaşarak, ("tam bir saptama ve kısmi sınırlama arasında birçok ara olasılığın olduğunu" kabul ederek, daha zayıf olanlara biraz yer bırakıp) güçlü yapısal nedensel, özellikle antikapitalist mücadelelere objektif olarak ilgisi olan bir işçi sınıfına imtiyazlı bir yer veren Marksist değerlendirmeleri reddettiler:

> Şu anda krizde olan, işçi sınıfının ontolojik merkeziliği, büyük harfle Devrim'in bir tip toplumdan diğerine geçişte kurucu an olarak rolü ve politikaların gücünü anlamsız kılacak, mükemmel bir şekilde üniter ve homojen bir ortak irade olasılığı hayaline dayanan sosyalizm kavramının bütünü.[60]

Getirdikleri çözüm cerrahi: İşçi sınıfının sosyalizm projesinde lider pozisyonundan ve sınıf yapılarından ve kategorilerinden, kesilip çıkarılması.[61] Yorumlarında tarihi işçi sınıfları, maddiyat

60. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* [*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*], Londra: Verso Books, 1985, s. 2. Ayrıca, Laclau ve Mouffe, "Post-Marxism Without Apologies" (Özürsüz Postmarksizm), *New Left Review* 166, Kasım-Aralık 1987, s. 94, 96, 104.

61. Ellen Wood'un Laclau ve Mouffe'a hayal kırıcı göreneksel cevabı, geleneksel Marksist alt-üstyapı sosyal kuramının güçlü belirlemeciliğini tekrar ileri sürer ve böylece Laclau ile Mouffe'un yaptığı, Marksist analizin zararlı yönlerinin, aktörlüğün yapısal ihtiyaca indirgenmesi ve basitleştirilmesinin gerekliliği, betimlemesini doğruladı. Ellen Meiksins Wood, *The Retreat from Class: A New 'True' Socialism* [*Sınıftan Kaçış: Yeni 'Hakiki' Sosyalizm*], Londra: Verso Books, 1986. Ayrıca, Norman Geras, "Post-Marxism?" (Postmarksizm?), *New Left Review* 163, Mayıs-Haziran 1987; Laclau ve Mouffe, "Post-Marxism Without Apologies"; Norman Geras, "Ex-Marxism Without Substance: Being a Real Reply to Laclau and Mouffe" (İçeriksiz Eski Marksizm: Laclau ve Mouffe'a Gerçek bir Cevap),

ve anlamın çok katmanlı süreçleri tarafından biçimlendirilmiş olarak değil, sadece neredeyse bu sanki bütünüyle gönüllü bir durummuş gibi, anlam ve ortak kimliklerin söylemsel inşası yönünden anlaşılıyor. Sonuç, Przeorski'nin belirttiği gibi "içinde her şeyin mümkün olduğu sınırsız bir belirlenemezcilik ve böylece politik projelerin başarısının bütünüyle bir irade sorunu olması".[62] Gottdiener, Laclau ve Mouffe'dan, tam üretim ve mekânın yakın zamanlı dönüşümlerinden önce, kapitalizm içinde işçi sınıfının özel rolünü kabul ederek ayrılır. O da, mekânsal ilişkiler soyut ve genelleşmişken, sosyal kimlik ve stratejilerin seçiminin

---

New Left Review 169, Mayıs-Haziran 1988. Denemelerinin ilkinde Geras, Laclau ve Mouffe'u "Marksizm'in ne olduğu konusunda karikatürize edilmiş ve fakirleştirilmiş bir değerlendirme yaptıkları..." için azarlar. "Özetle, Laclau ve Mouffee tarafından Marksizm en uzlaşmaz derecede belirlenimci ya da gerekirci, en sert şekilde ekonomist ve -eğer zorundaysak- en basitleştirilmiş 'özcü' yönlerden tanımlanır; ve belirlenimci, ekonomist, 'özcü' olduğu için azledilir" (48). Bu suçlamanın haklı olduğu noktalar vardır ama bu koşullarda yersizdir, çünkü Laclau ve Mouffe'un eleştirisinin radikal önemini kaçırır. Onlar için -ve bu ciddiye alınması gereken bir bakış açısıdır- Marksist yazımın başarıları Marksizm'in kuramsal gereçlerinin güçlü indirgemeci ve belirlemeci eğilimlerine rağmen kazanılmışlardır. En iyi Marksist çalışmalar Marx'ın çalışmalarının bazı çekirdek varsayımlarında değişiklik yapar ya da onlardan kurtulur. Benim onların eleştirisine yaklaşımım Marx'ın çalışmalarındaki farklı projelerin arasında ayrım yapmak konusunda ısrar etmek ve çalışmalarının analiz sisteminin mantıksal olarak kapalı olduğu yanları açık ve spekülatif hipotezler olarak görülmesi gerekenleri ayrı tutmak. Tümleyici bir Marksizm'in aşırı gururuna karşı saldırılarına tamamen katılıyorum; kökeni ne olursa olsun, her çeşit maddeci ya da gerçekçi bakış açısından ayrılmak anlamına gelen çözümlerine katılmıyorum. Geras eleştirisini, Laclau ve Mouffe'un kişisel nedenlerinin arkasında moda olma şansı ve şöhret arayan fırsatçılar olmaları olduğunu öne sürerek, inanılmaz derecede çirkin bir tarzda yaptığı için bence bir dereceye kadar pişmanlık hissediyor olmalı. Bu sadece saçma ve itici değil aynı zamanda çalışmaları konusundaki tartışmaları önemli olan konulardan başka noktalara kaydırdı. Wood'un çalışması, o da tartışmalı olsa da, sağduyulu. Onun kitabındaki sorun eski doğruları sanki yeniden dile getirilmeleri, Laclau ve Mouffee'un durdukları yeri çürütecekmiş ya da Marksist sosyal kuram ve sınıf analizindeki zorluklarla yüzleşmek için tutarlı bir yol anlamına geliyormış gibi cansız bir şekilde tekrarlaması.

62. Adam Przeworski, "Class, Production and Politics: A Reply to Burawoy" (Sınıf, Üretim ve Politika: Burawoy'a bir Cevap), *Socialist Review* 19, Nisan-Haziran 1989, s. 96.

rakip olası söylemler arasından açık bir seçim meselesi hâline geldiğini düşünür. Gottdiener'in maddeciliği bir anti-maddecilik hâline gelir; bu tam da, yerin, bu sınırsız iradeciliği etkin bir şekilde mümkün kılan Lefebvre tarzında, daha genelleşmiş ve soyut bir mekân lehine yok olmasıdır.

Gottdiener, şimdi bağımsız bir aktörlüğü tercih ediyorsa, Hobsbawm'ın konuşmaları insanların sosyal, yapısal ve mekânsal özelliklerin taşıyıcıları olarak ortaya çıkmaları ile diğer tarafa yönelir. Hobsbawm'ın kente yönelişi ne kadar memnuniyetle karşılanacak bir şey olsa da analizi, kentsel sosyal coğrafya ve sınıf bilinci arasındaki bağlantıyı aktörlüğün bağımsızlık ve otonomisinden uzaklaşıp işçi sınıfı eğilim ve toplu eylem modellerinin yapısal ve mekânsal belirlemeciliği üzerinden yaklaşarak değerlendirir. Oysa anahtar mekânsal özellikleri ortak olan 19. yüzyılın kapitalist kentlerinin, işçi sınıfları tarafından oldukça farklı yollardan haritalandığını gördük. Neden zamanımızda sadece bir haritalamanın mümkün olduğunu düşünelim?

Laclau ve Mouffe'a taraflı kişisel saldırıları yüzünden bozulan eleştirisinde Norman Geras, sistemik bir değişimin temeli olma kapasitesine sahip alternatif kimlikleri kabullenmek yerine "Marksizm'e arkasını dönen" söylemsel kuramlarının, "kapitalizm ve sınıf tarafından durmadan yaratılan limitlerine hızla ulaşacağını"[63] ileri sürer. Bunlar birbirlerini dışlayan seçenekler değildir.

Kentlerin sosyal coğrafyaları değişir ve çeşitlenirken eski haritalamaları yetersiz olmaya başlar. Söylemsel seçimler prensipte hükmeden ve açık oldukları için değil, kentsel mekânsal durumun yeni çapı ve karmaşıklığı sebebiyle, sınıf (ve grup) oluşumu konuları çözüm çokluğu ile tekrar öne çıktı. Yalnız bunlar belirlenemez değiller. Hem şimdi eskisine göre çok daha karmaşık ve çeşitli olan kentsel yaşamın özellikleri, hem de grup ile sınıf oluşumu modellerinin hâlâ varolan kentsel mekânları mantıklı gelen yollardan haritalamaları gerektiği tahakkümü

63. Geras, "Post-Marxism?", s. 80-1.

tarafından sınırlandırılır ve biçimlendirilirler. Neden sınıf ve sınıf dışı kategorilerin bu tarz haritalamalar için kullanılmayacağı konusunda a priori bir gerekçe yoktur. Bazı durumlarda sınıf kimliklerinin önemleri azalabilir; çok benzer başkalarında önemleri artabilir. Şu anda yüzleşmek zorunda olduğumuz, kentlerin sosyal ve mekânsal düzenlemeyle ilişkili olarak bu çeşitlilikleri.

Dahası, kentleri anlama sürecinin sadece, Hobsbawm'ın bize hatırlattığı gibi, iş ve evin ilişkisi ve demografik yerleşim örüntüleri gibi maddi ve mekânsal özellikler tarafından sınırlandırılmadığını, aynı zamanda varolan kentsel haritalamalar tarafından da bilgilendirildiğini unutmasak iyi ederiz. Sosyal gerçekliğin bütün temsilleri gibi bunlar da yaratılışlarının özel koşullarından daha uzun yaşama kapasitesine sahiptirler. Bu nedenle günümüz İngiliz kentlerindeki durumun bütünsel sınıf haritalamaları, eşit derecede yapılandırılmış Amerikan kentlerininkilere göre daha olası kalmışlardır.

Böylece Gottdiener ve Hobsbawm kent mekânı ve sınıf oluşumu arasındaki olumsal ama bağımsız olmayan, hayati konuları atladıkları için suçlanabilirler. İşçi "sınıflığının" altında yatan mekânsal koşullar hissedilir şekilde değişti, sosyal yapısal kimliklerin oluşumu, bir kere daha, ne mekânı kapitalist gelişimin doğrudan sonucu olarak değerlendirerek, ne de kent sakinlerinin eğilimlerini mekânsal düzenlemelerin doğrudan sonuçları olarak değerlendirerek, direkt belirlenemeyecek potansiyelleri olan oluşumsal bir evrede. Kentsel haritalamalar kesin değil, çünkü haritalamaya çalıştıkları maddi dünya karmaşık, çünkü olay yerindeki durumu okumak için alternatif tutarlı yöntemler de oldukça mantıklılar ve çünkü geçmiş kent ve sınıf temsilleri hâlâ yeni mekânsal gerçekliklere uyacak şekilde uyarlanabilir. Sınırlı sayıda olası alternatifi düşünün: Kapitalizmin kentsel mekânın biçimlendirilmesindeki oluşturucu gücü göz önüne alınırsa kenti bütünsel sınıf üzerinden haritalamak hâlâ akla yatkın. Parçalı konut piyasaları ve politik yetki sınırlarının artan önemi göz önüne alındığında kenti sakinleri ince piyasada tüket-

me kapasiteleri tarafından bölünen bölgelere ayrılmış, Weberci sınıf üzerinden haritalamak mantıklı. İş ve ev arasındaki giderek daha sertleşen ayrım düşünüldüğünde ise, geleneksel Amerikan modeli üzerinden sınıf oluşumunun bölünmüş modeli yeni mekânsal durumu haritalamak için bir başka olası yol sunar. Yeni mekânsal karmaşıklık yeni bir kentsel temsil savaşı getirdiyse bile, sadece olay yerindeki durumun bunu belirlemeyeceğini eski benzer anlar üzerinden öğrendik.

Hobsbawm refleks olarak maddi koşullardan temsillere geçen bir Marksizm'in sınırlamalarını paylaşıyorsa da, Gottdiener'in kent mekânının maddeselliğinin ötesine geçme çabası da, en azından yüzyıl öncesinin farklılaşma kuramcılarının seçtikleri yön kadar problemlidir. Daha önceki bölümlerde betimlenen tarzda, kentsel mekânsal değişimin nedensel temelini ve bunların haritalanma yöntemlerini anlamaya çalışan bir alternatif yaklaşım tavsiye edilebilir. Kapitalizm ve ulus devletlerin büyük ölçekli süreçleri kentsel mekânsal düzenlemelerin temel belirleyicileri olmaya devam ediyorlar. Bunlar, onları bilen ya da onlar hakkında konuşan iddialardan bağımsız nesnel bir varoluşu olan, sistemik ilişkileri temel alan yapısal konular. Bireyler ve kolektiflere gelince, onlar bu süreçleri konut ve işin gerçek yerlerinde deneyimlemeye devam ediyor. Bunu yapı ve mekânların kompozisyonuna nasıl bir etki ile yaptıkları, merkezî ve ivedi soru olarak yerini koruyor.

Marksist sosyal kuramın günümüzün kentsel sınıflar, gruplar ve sosyal hareketlerin kaleydoskopunu anlamaya katkı sağlama isteğine gelince, bunu en iyi, Marksizm'in kent ile zaman zaman ilişkiye girdiği anlardaki hatalarından ve daha açık, yeniden mekânsallaşmış bir Marksizm'in feodalizmden kapitalizm ve devletler dünyasına geçiş, işçi sınıfı oluşumunun çeşitli modelleri ve Batı işçi sınıfının kapitalizm içindeki sessizliği gibi temel soruları cevaplayabilişinden öğrenerek yapabilir. Bunu yaparak, klasik ve en Batı Marksizm'inin uzun zamandır çözülmüş kabul ettiği iki soruya daha agnostik bir şekilde yaklaşılabilir: Marksist kuram tarafından anlaşıldığı kadarıyla ekonomik belirlemeler

hangi dereceye kadar mahremiyet ayrıcalığına sahiptirler ve kapitalist birikim sürecinin sınırlarının dışında bulunan belli tarihsel ortamlardaki fenomenler ne kadar, terimin G.A. Cohen'in talepkâr tanımlaması kapsamında, üst yapısaldır. "Bu kadar başarısız olmuş kehanetten sonra öngörücü güç iddiasının kurban edilmesi gibi olacaksa da karmaşıklığı benimsemek [Marksizm'in] çıkarına olmaz mı?"[64]

64. Albert O. Hirschman, "Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive, or Feeble?" (Piyasa Toplumunun Rakip Yorumlamaları: Medenileştiren, Yıkıcı ya da Zayıf?) *Journal of Economic Literature*, s. 20 (Aralık 1982), 1483. Benim "Marksizmi" tırnak içinde eklediğim yerde Hirschman "sosyal bilimler" diyor. Bu cüreti bağışlayacağını düşünüyorum.

Kaynakça

Abrams, P. ve Wrigley, E.A. (Der.), *Towns in Societies: Essays in Economic History and Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

Agnew, J.A., *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*. Boston: Allen and Unwin, 1987.

Bairoch, P., *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present*. Chicago: University of Chicago, 1988.

Blackmar, E., *Manhattan for Rent, 1785-1850*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989.

Braudel, F., *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, Çev. Mustafa Özel, Ağaç Yay., 1991 (*Capitalism and Material Life, 1400-1800*. New York: Harper and Row, 1973).

Cannadine, D., "Residential Differentiation in Nineteenth Century Towns: From Shapes on the Ground to Shapes

in Society", J.H. Johnson ve C.G. Pooley (Der.) içinde *The Structure of Nineteenth Century Cities*. Londra: Croom Helm, 1982.

—— "Urban Development in England and America in the Nineteenth Century; Some Comparisons and Contrasts", *Economic History Review*, s. 33 (Ağustos. 1980).

Castells, M., *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkley, Calif.: University of California Press, 1983.

—— *Kent, Sınıf, İktidar*, Çev. Asuman Türkün, Phoenix Yay., 2014 (*City, Class and Power*. Londra: Macmillan, 1978).

—— *The Urban Question: A Marxist Approach*. Londra: Edward Arnold, 1977.

Dennis, R., *English Industrial Cities of the Nineteenth Century: A Social Geography*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

De Vries, J., *European Urbanization: 1500-1800*. Londra: Methuen, 1984.

Dodgshon, R.A., *The European Past: Social Evolution and Spatial Order*. Londra: MacMillan, 1987.

Engels, F., *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Ç. Oktay Emre. Ayrıntı Yay., 2013 (*The Condition of the Working Class in England*, Çev. W.O. Henderson ve W.H. Chaloner. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1968).

Fainstein, N. ve Fainstein, S., "Technology, the New International Division of Labor, and Location: Continuities and Disjunctures", Robert Beauregard (Der.) içinde *Economic Restructuring and Political Response. Urban Affairs Annual*, xxxiv. Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1989

Gintis, H. ve Bowles, S., "State and Class in European Feudalism", içinde C. Bright ve S. Harding (Der.), *State-Making and Social Movements, Ann Arbor*, Mich.: University of Michigan Press, 1984.

Girouard, M., *Cities and People: A Social and Architectural History*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1985.

Gottdiener, M., *The Social Production of Urban Space*. Austin, Teksas: University of Texas Press, 1985.

Gouldner, A., *The Two Marxisms: Contradictions and Anomalies in the Development of Theory*. New York: Seabury Press, 1980.

Gregson, N., "On Duality and Dualism: The Case of Structuration and Time Geography", *Progress in Human Geography*, 10 (Haziran 1986).

Hall, P. ve Markusen, A. (Der.), *Silicon Landscapes*. Boston: Allen and Unwin, 1985.

Harloe, M. (Der.), *Differentiation and Class Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions*. Londra: John Wiley, 1977.

Harris, R., "Residential Differentiation and Class Formation in the Capitalist City: A Review and Directions for Research", *Progress in Human Geography*, s. 8 (Mart 1984).

Harvey, D., *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yay., 2014 (*The Condition of Postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell, 1989).

—— *Explanation in Geography*, New York: St Martin's Press, 1979.

—— *Sermayenin Sınırları*, Çev. Utku Balaban, Yazılama Yay., 2015. (*Limits to Capital*, Chicago: University of Chicago Press, 1982).

—— *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yay., 2016. (*Social Justice and the City*. Londra: Edward Arnold, 1973).

—— Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization, 2 cilt. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985.

Hilton, R. (Der.), *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, Çev. Semih Sökmen, Müge Gürer, Metis Yay., 1984. (*The Transition from Feodalism to Capitalism*. Londra: New Left Books, 1976).

Hobsbawm, E., "Labour in the Great City", *New Left Review*, s. 166 (Kasım-Aralık 1987).

Hohenberg, P.H. ve Lees, L.H., *The Making of Urban Europe, 1000-1950*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985.

Holton, R.J., *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, Çev. Ruşen Keleş, İmge Yay., 1999 (*Cities, Capitalism and Civilization*. Londra: Allen and Unwin, 1986).

Joyce, P., Work, *Society, and Politics: The Culture of the Factory in Late Victorian England*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1980.

Katznelson, I., *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*. New York: Pantheon Books, 1981.

—— ve Zolberg, A. (Der.), *İşçi Sınıfı Oluşumu*, Çev. Reşide Aral vb, Tan Yay., 2012 (*Working Class Formation: Nineteenth Century Patterns in Western Europe and the United States*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986).

Kern, S., *Zaman ve Uzam Kültürü, 1880-1918*. Çev. Ali Selman, İletişim Yay., 2013 (*The Culture of Time and Space, 1880-1918*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983).

Lash, S. ve Urry, J., "The New Marxism of Collective Action: A Critical Analysis", *Sociology*, s. 18 (Şubat 1984).

Lefebvre, H., *Durural et del'urbain*. Paris: Anthropos, 2016.

—— *Şehir Hakkı*, Çev. Işık Ergüden, Sel Yay., 1968 (*Le Droit â la ville*. Paris: Anthropos, 1968).

—— *La Pensee marxiste et la ville*. Paris: Casterman, 1972.

—— *Mekânın Üretimi*, Çev. Işık Ergüden, Sel Yay., 2014 (*La Production del'espace*. Paris: Anthropos, 1974).

—— *Kentsel Devrim*, Çev. Selim Sezer, Sel Yay., 2015 (*La Revolution urbaine*. Paris: Gallimard, 1970).

Logan, J.R. ve Molotch, H.L., *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 1987.

Massey, D., *Spatial divisions of Labour*. London: Macmillan, 1984.

McKewon, K., *Marxist Political Economy and Marxist Urban Sociology: A Review and Elaboration of Recent Developments*. Londra: Macmillan, 1987.

Merrington, J., "Town and Country in the Transition to Capitalism", *New Left Review*, s. 93 (Eylül-Ekim 1975).

Mumford, L., *Tarih Boyunca Kent*, Çev. Tamer Tosun, Gürol Koca, Ayrıntı Yay., 1968. (*The City in History*. New York: Harcourt, Brace, and World, 1968).

—— *The Culture of Cities*. New York: Harcourt Brace, 1938.

Murray, P. ve *Szelenyi, L.*, "The City in the Transition to Socialism", International Journal of Urban and Regional Research, s. 8 (Mart 1984).

Oestreicher, R.J., *Solidarity and Fragmentation: Working People and Class Consciousness in Detroit, 1875-1900*. Urbana, Ill: University of Illinois Press, 1986.

Offer, A., *Property and Politics, 1870-1914: Landowner ship, Law, Ideology and Urban Development in England*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Pelling, H., *Popular Politics and Society in Late Victorian Britain*. London: Macmillan, 1968.

Pickvance, C.G. (Der.), *Urban Sociology: Critical Essays*. London: Methuen, 1976.

Pred, A., "Production, Family, and Free-Time Projects: A Time-Geographic Perspective on the Individual and Societal Change in Nineteenth Century U.S. Cities", *Journal of Historical Geography*, s. 7 (Ocak 1981).

Reynolds, S., *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*. Oxford: Oxford University Press, 1984.

Sassen, S., *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Saunders, P., *Sosyal Teori-Kentsel Sosyoloji*, Çev. Songül Doğru Getir, İdeal Kültür Yay., 2013 (*Social Theory and the Urban Question*, Londra: Hutchinson, 1981).

Scott, A.J. ve Storper, A. (Der.), *Production, Work, Territory: The Geographical Anatomy of Industrial Capitalism*. Boston: Allen and Unwin, 1986.

Smith, M.P., *City, State, and Market: The Political Economy of Urban Society*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.

Smith, N., *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi*, Çev. Esin Soğancılar, Sel Yay., 2017 (*Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell, 1989).

Szelenyi, I., "Structural Changes of and Alternatives to Capitalist Development in the Contemporary Urban and Regional System", *International Journal of Urban and Regional Research*, s. 5 (Mart 1981).

Tabb, W. ve Sawyers, W. (Der.), *Marxism and the Metropolis*, 2. baskı. New York: Oxford University Press, 1984.

Thrift, N. ve Williams, P. (Der.), *Class and Space: The Making of Urban Society*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1987.

Tilly, C., *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1990*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yay., 2001 (*Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Oxford: Basil Blackwell, 1990).

Vance, J.E., "Housing the Worker: Determinative and Contingent Ties in Nineteenth Century Birmingham", *Economic Geography*, s. 43 (Nisan 1967).

—— "Housing the Worker: The Employment Linkage as a Force in Urban Structure", *Economic Geography*, 42 (Ekim 1966).

Ward, D., "Victorian Cities: How Modem?", Journal of Historical Geography, 1/2 (1975).

Warde, A., "Industrial Restructuring, Local Politics and the Reproduction of Labour Power: Some Theoretical Considerations", Society and Space, s. 6 (Mart 1988).

Williams, R., *The Country and the City*. New York: Oxford University Press, 1973.

Wirth, L., "Urbanism as a Way of Life", *American Journal of Sociology*, s. 44 (Temmuz 1938).

Zunz, O., *The Changing Face of Inequality: Urbanization, Industrial Development, and Immigrants in Detroit, 1880-1920*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dizin

II. Enternasyonal 49, 87
III. Enternasyonal 47

A
ABD 32, 235, 249, 312, 327
Abrahams, Gerald 274
Abrams, Philip, *Towns in Societies* 22, 23, 24, 25, 64, 337
Adams, Robert McCormick 14, 188, 189
Agnew, John 227, 228, 229, 337
aktörlük kavramı bkz. Marksist kavramlar 288, 295
Almanya 166, 214, 223, 261
Althusser, Louis 55, 64, 76, 77, 82, 85, 88, 93
American Federation of Labor (AFL) (Amerikan İşçi Federasyonu) 10, 17, 29, 210, 216, 222, 300
Amsterdam 10, 17, 29, 210, 216, 222
Anderson, Perry 44, 45, 74, 85, 87, 90, 93, 105, 106, 107, 185, 187, 191, 220
Antwerp 240
Avrupa 19, 42, 46, 48, 100, 134, 164, 180, 182, 184, 185, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 220, 222, 223, 249, 252, 265, 266, 268, 289, 290, 294, 298, 308, 312, 318, 323, 324, 326, 342
Avrupa komünizmi 134
ayrım, 30, 48, 46, 50, 53, 64, 65, 79, 80, 81, 83, 101, 175, 181, 185, 195,

203, 209, 213, 222, 224, 238, 256, 257, 280, 304, 327, 332, 335, bkz. sınıf ayrımı 343

B

bağlantı noktaları 221, 222, 258, 315
Bairoch, Paul 200, 214, 220, 223, 224, 326, 337
Balibar, Étienne 76
bayilik 189
Berlin 30, 35, 36, 216, 312
bilgi 44, 82, 91, 113, 170, 177, 247, 286, 312
bilinç 58, 68, 78, 83, 84, 90, 92, 94, 99, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 174, 227, 233, 237, 247, 287, 298, 319
Birmingham 31, 167, 218, 242, 243, 254, 342
Blackmar, Elizabeth 30, 223, 237, 250, 252, 264, 281, 337
Blanche, Vidal de la 18
Boston 214, 228, 250, 254, 266, 312, 325, 337, 339, 341
Bourdieu, Pierre 232
Bowles, Samuel 180, 187, 189, 190, 191, 192, 203, 338
Bradford, Yorks 169
Brandenburg 209
Braudel, Fernand 192, 193, 337
Brezilya 49
Brooklyn 222
Burgel, Gallia 112, 113
Burnett, John 242
Butlin, R.A. 213, 252

C-Ç

Cadiz 212
Calhoun, Craig 34, 230, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 304, 306, 309, 317
Calvino, Italo, *Görünmez Kentler* 10, 25
Cannadine, David 176, 228, 239, 247, 248, 337
Carlyle, Thomas 38
Carter, Harold 194, 195, 252
Castells, Manuel 13, 54, 55, 110, 112, 131, 135, 158, 160, 164, 230, 311, 313, *City, Class and Power* 134, *La Question urbaine* 55, 112, The City and the Grassroots 56, 57, 134, 138, 154, 155, 156, 160
Cheyette, Frederic 196
Chicago 26, 29, 35, 36, 37, 38, 40, 44, 119, 126, 131, 132, 214, 222, 249, 288, 299, 325, 326, 337, 339, 342
Chicago Sosyoloji Okulu 37
Chorley, Lancs 244, 245
Clark, T.J. 234, 235
Clawson, Mary Ann 258
Cohen, G.A. 65, 80, 81, 89, 100, 102, 103, 189, 336
Combination Act 273, 274
Conzen, Kathleen Neils 230, 299
Conzen, Michael 223, 248, 249
Coventry 242, 243
Croce, Benedetto 88
çartizm 173, 271, 272, 273, 275, 296

D

Danzig 17
Delegation â l'Amenagement du Territoire et â l'Action Regionale (DATAR) 114
demiryolları 127, 295
Denver 325
Derby 217
Detroit 298, 299, 300, 303, 341, 342
devlet 22, 27, 29, 34, 41, 42, 55, 56, 65, 67, 73, 80, 85, 87, 88, 95, 100, 103, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 142,

150, 151, 152, 153, 154, 157, 176, 177, 180, 181, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 211, 212, 222, 229, 236, 255, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 294, 307, 309, 315
Devonshire 219
devrim 80, 86, 114, 117, 125, 145, 213, 241, 246, 289, 293, 311, 324, bkz. sınıf çatışması
Dobb, Maurice 183
Dodgshon, R.A. 188, 189, 208, 212, 227, 252, 253, 323, 324, 338
dönüşüm 28, 65, 115, 118, 133, 141, 180, 181, 185, 202, 280, 320
Durkheim, Émile 23, 27, 33, 34, 39, 62
Dyson, Kenneth 266, 267, 275

E

ekoloji 76, 101
emek 31, 33, 53, 56, 64, 66, 67, 72, 100, 122, 127, 128, 132, 133, 134, 139, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 154, 155, 169, 175, 182, 186, 197, 206, 213, 214, 223, 224, 235, 243, 246, 250, 251, 252, 254, 261, 263, 273, 274, 275, 280, 284, 289, 291, 298, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 311, 315, 316, 317, 318, 320, 324, 328, 329
emlak geliştirme 136
emperyalizm 305
endüstri 21, 28, 114, 115, 133, 157, 161, 166, 207, 211, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 240, 243, 244, 249, 252, 255, 256, 307, 312, 314, 320, 326, 329
endüstrileşme 116, 169, 250, 251, 284, 290, 299, 311
Engels, Friedrich 39, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 64, 74, 78, 86, 88, 90, 104, 111, 150, 157, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 199, 205, 213, 214, 216, 217, 221, 230, 231, 249, 282, 287, 294, 305, 310, 314, 320, 338
Essen 222
Essex 219
eşcinsel hareket 158
etnik köken 140, 153, 269, 275, 280, 288, 299, 303
eylem, 12, 138, 150, 181, 185, 296, 297, 299, 301, 317, 333, bkz. toplu eylem

F

Fainstein, Norman and Susan 14, 155, 323, 327, 338
Febvre, Lucien, *A Geographical Introduction to History* 17, 18
federalizm 268, 269
feodalizm 65, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 191, 192, 194, 196, 197, 201, 202, 204, 205, 206, 215, 294
Floransa 200
Fordizm 312
Foster, John 134, 276, 277
Fourier, Charles 66
Frankfurt Okulu 76
Fransa, 17, 55, 78, 142, 157, 166, 180, 182, 190, 191, 208, 209, 214, 223, 240, 260, 266, 286, bkz. Paris

G

Geertz, Clifford 264
Gemeinschaft ve *Gesellschaft* 33, 34
Geras, Norman 107, 331, 332, 333
Giddens, Anthony 25, 79, 104, 105, 106, 108

Gintis, Herbert 180, 187, 189, 190, 191, 192, 203, 338
Girouard, Mark 215, 216, 222, 308, 338
Glasgow 57, 154, 235
Gottdiener, *Mark, The Social Production of Urban Space* 23, 40, 117, 121, 310, 314, 315, 316, 317, 321, 324, 325, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 339
Gouldner, Alvin, *The Two Marxisms* 76, 77, 78, 79, 82, 85, 86, 120, 339
göç 250, 298, 299
Gramsci, Antonio 85, 86, 87, 88, 89
güç 12, 18, 25, 33, 35, 83, 115, 121, 122, 135, 142, 143, 148, 190, 269, 289, 294, 314, 320, 336

H

Hadjimchalis, Costis 48, 49
hâkimiyet 42, 141, 179, 198, 203, 204
Hamburg 212
hareketler 42, 54, 88, 133, 134, 137, 153, 154, 155, 156, 159, 229, 277, 294, 310, 327
Harloe, Michael, *Captive Cities and City, Class and Capital* 135, 137, 339
Harrison, J.F.C. 272
Harris, Richard 174, 220, 246, 247, 248, 320, 339
Harvey, David, 13, 24, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 110, 111, 112, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 163, 175, 230, 235, 236, 263, 311, 327, 328, 339, *Consciousness and the Urban Experience* 58, 131, 138, 144, 151, 152, *Explanation in Geography* 122, 123, *Sosyal Adalet ve Şehir* 24, 55, 56, 112, 118, 124, 127, 175, *Sermayenin Sınırları* 126, 127, 128, 129, 130, 131, 142, 147, 151, 152, *The Urbanization of Capital* 58, 126, 131, 151
Haussmann, Baron Georges 234
Heckscher, Eli 211
hegemonya 85, 88, 91, 99, 107
Hirschman, Albert O. 336
Hobsbawm, Eric 14, 73, 100, 101, 102, 103, 259, 292, 305, 310, 317, 318, 319, 320, 321, 328, 329, 330, 333, 334, 335, 339
Hohenberg, P.H. 193, 195, 196, 200, 208, 213, 339
Holton, R.J. 183, 184, 185, 340
Houston 325
Huddersfield, Yorks 218
Huntington, Samuel P. 265
hükümdarlık 28, 29, 177, 187, 190, 203, 209, 211, 231
hümanizm 116

I-İ

International Sociological Association, Research Committee on Urban and Regional Development (Uluslararası Sosyoloji Derneği, Kentsel ve Bölgesel Gelişim Araştırma Komitesi) 312
Isaac, Jeffrey 70, 79, 84, 106, 107
iletişim 41, 101, 129, 146, 149, 156, 221, 254, 290, 291, 294, 295, 300, 313, 326
İngiltere 47, 52, 54, 68, 89, 93, 95, 138, 153, 160, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174,

176, 180, 181, 182, 190, 191, 201, 208, 209, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 231, 235, 236, 238, 240, 241, 243, 248, 249, 250, 252, 258, 259, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 275, 276, 278, 280, 281, 287, 292, 298, 300, 305, 308, 318, 320, 322, 338
İrlanda 311, 312
İspanya 154, 158, 190
istenççilik 84
işbölümü 37, 48, 50, 51, 52, 195
İşçi Partisi 235
işçi sendikaları 260
işyeri ve ev 237
işyeri ve evin ayrılması bkz. işyeri ve ev 237
İtalya 190, 209, 214

J

Jacksonville 325
Joyce, Patrick 238, 239, 245, 340

K

kapitalizm 29, 34, 38, 53, 58, 63, 64, 65, 71, 72, 73, 83, 89, 93, 96, 98, 101, 103, 104, 109, 115, 116, 117, 120, 127, 128, 130, 141, 147, 151, 153, 163, 164, 168, 177, 178, 181, 182, 192, 198, 202, 203, 204, 205, 208, 210, 214, 220, 228, 229, 255, 260, 261, 278, 283, 285, 286, 287, 289, 291, 293, 297, 298, 306, 309, 312, 315, 317, 318, 319, 320, 325, 332, 333, 335
kâr 53, 65, 66, 69, 72, 139, 176, 251, 290
Kearns, Gerry 130, 147, 148
Keen, Maurice 194, 197, 206
kentler 9, 10, 11, 12, 17, 23, 26, 29, 30, 42, 46, 47, 52, 53, 105, 115, 119, 128, 132, 152, 161, 164, 167, 169, 171, 177, 180, 183, 184, 186, 188, 193, 194, 197, 199, 200, 201, 205, 206, 207, 208, 212, 213, 214, 215, 218, 221, 222, 223, 224, 236, 237, 278, 279, 285, 290, 302, 313, 319, 325, 327, 330
kentleşme 19, 23, 46, 47, 50, 51, 115, 118, 120, 138, 145, 167, 177, 186, 202, 221, 224, 248, 326, 327
kentsel analiz 36, 53, 230
kentsel gelişim 46, 119, 153, 221, 328
Kern, Stephen, Zaman ve Uzam Kültürü 28, 340
Knights of Labor (Emeğin Şövalyeleri) 300
Kolakowski, Leszek 60, 61, 63
konut 26, 31, 43, 51, 56, 133, 143, 149, 170, 172, 173, 195, 216, 222, 237, 238, 241, 242, 243, 246, 247, 250, 251, 252, 253, 254, 257, 275, 277, 278, 279, 280, 284, 285, 289, 290, 299, 302, 308, 315, 319, 324, 325, 327, 334, 335
Korsch, Karl 76
kredi sistemleri 129, 150, 152
Kumar, Krishan 292, 296, 302
Küba 49

L

Laclau, Ernesto, Hegemonya ve Sosyalist Strateji 104, 105, 106, 107, 108, 331, 332, 333
Lacq-Mourenx, France 114
Lamarche 136
Lancashire 169, 220, 240, 241, 242, 244, 246, 275, 276
Lawton, R. 220, 241
Lebas, Elizabeth, (Der.), *City, Class and Capital* 137
Leeds, Yorks 167, 169, 218, 231, 243, 249, 291

Lees 193, 196, 200, 208, 213, 339
Lefebvre, Henri, 13, 49, 54, 55, 59, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 132, 138, 145, 157, 160, 183, 310, 313, 314, 333, 340, *Şehir Hakkı* 54, 112, *Kentsel Devrim* 54, 112, 117, 220
Leicester 217, 243
Lima 57
Little, David 66, 67, 69, 71, 100, 148
Liverpool 167, 169, 212, 218, 235, 241, 242, 246, 307
Lizbon 210
Lojkine, Jean 13, 136, 230
loncalar 212
Londra 17, 22, 24, 26, 29, 30, 36, 46, 52, 61, 63, 70, 74, 79, 81, 85, 86, 87, 90, 92, 99, 106, 107, 112, 128, 134, 135, 136, 138, 165, 166, 169, 171, 176, 183, 185, 188, 194, 195, 199, 210, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 228, 230, 232, 234, 240, 243, 247, 249, 252, 261, 263, 270, 271, 272, 274, 275, 277, 288, 290, 291, 292, 293, 305, 308, 312, 313, 318, 324, 331, 338, 339, 340, 341, 342
Los Angeles 10, 325, 326, 327
Lubasz, Heinz 180, 181
Lukâcs, Georg 59, 61, 101, 126, 130, *Tarih ve Sınıf Bilinci* 82, 83, 84
Lukes, Stephen 14, 73, 74, 75
Luzern 17

M

M4 koridoru 313
Macclesfield 242
Madrid 57, 155, 158, 210, 223
Maine, Sir Henry 33
Manchester 29, 161, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 201, 216, 218, 220, 221, 238, 241, 259, 287, 314
Mann, Michael 191, 202
Marksist rejimler 318
Marksizm 11, 12, 13, 14, 17, 19, 21, 25, 26, 41, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 145, 146, 150, 153, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 168, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 202, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 236, 255, 258, 261, 262, 263, 264, 278, 279, 280, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 294, 309, 310, 317, 318, 319, 320, 321, 329, 331, 332, 333, 335, 337
Martins, Mario Rui 49, 53, 120, 121
Marx, Karl 13, 23, 26, 27, 41, 43, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 108, 111, 112, 113, 116, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 138, 141, 147, 148, 151, 157, 166, 168, 175, 176, 178, 180, 181, 183, 220, 230, 232, 265, 278, 285, 286, 292, 294, 295, 305, 311, 317, 329, 332
McDonald, D.F. 274
mekân 12, 13, 18, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 37, 39, 47, 49, 50, 53, 54, 58, 100, 108, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 127, 129, 130, 132,

136, 137, 138, 141, 142, 149, 152, 155, 159, 160, 167, 170, 173, 174, 175, 185, 186, 187, 204, 216, 222, 227, 228, 231, 234, 236, 241, 248, 258, 260, 278, 291, 292, 301, 303, 304, 310, 311, 313, 317, 321, 324, 330, 331, 333
Meksika 188
Merrington, John 191, 198, 223, 340
meta fetişizmi 82, 83, 84
Mezopotamya 188
Milano 200
militanlık, 278, 302, ayrıca bkz. sınıf çatışması; proletarya
Milnrowe, Yorks 218
monarşi 191
Moore, Barrington 266, 270
Mouffe, Chantal, Hegemonya ve Sosyalist Strateji 86, 104, 105, 106, 107, 108, 331, 332, 333
Mumford, Lewis, The Culture of Cities 18, 20, 108, 183, 186, 341
Murard, Lion 254
Murray, Pearse 19, 51, 341
Mutlakiyetçilik 222
mülk 186, 187, 191, 192, 193, 197, 202, 203, 204, 205, 209, 251, 270, 328

N

Nash, John 234
Nettl, Peter 265, 268
New York 10, 14, 18, 21, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 36, 43, 44, 48, 50, 51, 58, 68, 75, 76, 87, 89, 92, 94, 95, 102, 105, 106, 137, 165, 167, 168, 183, 186, 193, 201, 214, 216, 217, 234, 235, 249, 250, 252, 260, 264, 266, 273, 275, 308, 312, 325, 327, 337, 339, 340, 341, 342
Northampton 217
Nottinghamshire 242, 243, 244, 259
nüfus 170, 184, 199, 211, 245, 314

O

Oberhausen 222
Oestreicher, Richard Jules, *Solidarity and Fragmentation* 299, 300, 301, 341
Ogden, Yorks 218
okuma odaları 173
Olives, Jose 136

P

Paris 29, 30, 52, 54, 55, 57, 58, 112, 113, 121, 130, 132, 139, 142, 143, 144, 145, 150, 154, 155, 183, 200, 210, 215, 216, 218, 222, 223, 234, 308, 312, 340
Paris Barışı 218
Paris Komünü 52, 57, 154, 308
Park, Robert 37, 38, 217, 243, 323, 338
partiler 153, 156, 265, 269, 275, 276, 287, 294, 295, 297, 298
Pekin 249
Pelling, Henry 260, 305, 306, 341
Perkin, Harold 269, 270, 271
peyzaj 109
Philadelphia 189, 249, 255, 256
Pickvance, C.G. (Der), *Urban Sociology: Critical Essays* 13, 136, 159, 160, 341
Pirenne, Henri 71, 183, 195, 198, 205
Pittsburg 222
Polanyi, Karl 80, 125, 151, 214, 254
Pol Pot 48
Portsmouth 212
Postan, M.M. 183, 197, 198
Pounds, Norman 200, 222
Pred, Allan 108, 255, 256, 257, 258, 341
proletarya, 63, 65, 182, 213, 229,

234, 280, 287, 293, 294, 306, 309, 320, ayrıca bkz. sınıf çatışması; militanlık
Proudhon, Pierre-Toseph 66
Prusya 209, 265
Przeworski, Adam 282, 295, 332

R

Radford, John 223, 249, 250
rant 125, 127, 128, 129, 131, 139, 142, 153
Rawls, John 124
Reynolds, Susan 188, 193, 194, 196, 208, 341
Ricardo, David 51, 65
Roma 190, 195, 196, 215
Roma İmparatorluğu 190
Roubaix, France 222
Rusya 113, 180, 199, 209

S-Ş

sağlık 39, 56, 254, 280
Saint-Etienne 222
San Diego 325
San Francisco 57, 154, 155, 158, 255
Santiago 57, 155
Saunders, Peter, *Sosyal Teori-Kentsel Sosyoloji* 22, 23, 40, 53, 341
Schumpeter, Joseph 80, 130
Seattle 325
sermaye 29, 42, 47, 53, 58, 65, 66, 67, 71, 79, 93, 98, 122, 127, 128, 129, 130, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 152, 153, 155, 156, 157, 163, 168, 177, 180, 186, 204, 208, 209, 211, 213, 234, 252, 253, 254, 263, 285, 292, 293, 296, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 314, 315, 324, 325
Seville 29
Sewell, William 103, 239, 240
sınıf 12, 28, 29, 30, 31, 32, 42, 51, 54, 64, 65, 68, 71, 72, 80, 83, 88, 92, 94, 95, 103, 109, 116, 117, 128, 133, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 155, 158, 159, 162, 163, 164, 165, 167, 172, 175, 176, 182, 187, 192, 214, 227, 228, 229, 232, 235, 241, 242, 250, 252, 254, 255, 257, 259, 260, 261, 263, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 279, 280, 282, 284, 285, 288, 289, 291, 292, 293, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 304, 306, 307, 309, 310, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 330, 331, 332, 335
sınıf ayrışmaları 239
sınıf bilinci 150, 157, 229, 260, 272; 276, 300, 306, 333
sınıf çatışması 91, 157, 181, 183, 247, 248, 283, 286, 287, 294, 329
sınıf oluşumu 75, 134, 148, 149, 157, 173, 174, 178, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 246, 258, 262, 264, 265, 278, 286, 297, 298, 333, 334
Simmel, Georg, 27, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 140, 151, *Paranın Felsefesi* 36
Slosson, Peter William 275
Smith, Adam, 51, 65, 77, 183, 235, 240, 313, 325, 341, 342, *Ulusların Zenginliği* 183
Soja, Edward W. 48, 49
Somerset 219
sosyalizm 19, 83, 84, 173, 235, 272, 287, 288, 331
Stedman Jones, Gareth 74, 83, 85, 104, 168, 175, 214, 234, 263, 277
Stinchcombe, Arthur L. 58
St. Louis 26
Suffolk 219
Sweezy, Paul 182, 183, 184, 185, 186, 197

Szelenyi, Ivan 14, 19, 51, 184, 185, 341, 342
Şanlı Devrim (1688) 265
şehircilik 13, 38, 115, 117, 118, 137

T

tarım 52, 196, 244, 279, 326
teknoloji 64, 113, 311, 323, 326, 328, 330
tekstil endüstrisi 218, 244, 245
tespit, 47, 75, 103, 168, 245, 262, bkz. Marksist kavramlar
Thatcher, Margaret 318
Thompson, Edward, 60, 61, 62, 77, 78, 79, 82, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 103, 173, 214, 260, 262, 263, 278, 286, 287, 329, *An Open Letter to Leszek Kolakowski* 61, *Teorinin Sefaleti* 61, 77, 78, 91, 92, 94, 96, 260, *Whigs and Hunters* 94, 95, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* 173, 175, 262, 263,
Thrift, Nigel 230, 231, 293, 321, 322, 342
Tilly, Charles, 14, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 93, 148, 180, 186, 188, 190, 198, 200, 201, 202, 209, 214, 236, 275, 342, *Big Structures, Large Processes* 33, *Huge Comparisons* 33
Tocqueville, Alexis de, *Amerika'da Demokrasi* 265
Toennies, *Ferdinand, Community and Association* 27
Tokyo 312
Topalov, Christian 13, 93, 94, 147
toplu eylem 12, 138, 150, 181, 185, 296, 297, 299, 301, 317, 333
toprak kullanımı 47, 125, 129, 250, 251, 302, 325
Toulon 212
Treble, James H. 242
Trimberger, Ellen Kay 92
tüketim 56, 57, 116, 117, 129, 130, 132, 133, 134, 140, 141, 155, 156, 230, 296, 322

U-Ü

ulaşım 31, 37, 129, 131, 133, 154, 221, 245, 256, 266, 280, 289, 290, 294, 295, 300, 312, 316, 326, 330
üretim biçimi 45, 51, 65, 67, 71, 73, 75, 79, 80, 82, 83, 85, 89, 91, 97, 101, 103, 117, 125, 126, 129, 132, 140, 141, 152, 157, 179, 184, 187, 220, 231, 294, 306

V

Vance, James 31, 243, 251, 252, 253, 254, 342
Venedik 17, 197, 200
Veracruz 157
Vilar, Pierre 64
Viyana 130, 222, 223, 234, 307, 308

W

Ward, David 14, 32, 171, 239, 290, 304, 306, 342
Warnes, A.M. 243, 244, 245, 246
Weber, Marianne 26
Weber, Max 26, 28, 29, 43, 44, 115, 183
Williams, Raymond, 14, 27, 38, 40, 49, 82, 89, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 120, 230, 293, 317, 342, *Marksizm ve Edebiyat* 96, 99, *The Country and the City* 27, 38, 40
Wiltshire 219
Wirth, Louis 37, 38, 39, 41, 119, 140, 157, 342
Wolf, Eric 100

Wood, Eileen Meiksins 65, 72, 80, 92, 106, 192, 204, 331, 332
Wright, Erik Olin 14, 65, 66, 214, 286
Wylde, William 216, 217

Y

yapılaştırma kuramı 105, 106, 349
yardım dernekleri 256
yatırım 69, 122, 129, 212, 219, 224, 313, 328
yeni kentler 10

Z

Zunz, Olivier 298, 299, 300, 303, 342, *The Changing Face of Inequality* 298, 299
Zürih 17
Zylberman, Patrick 254

Marksizm ve kent konusunun geleceğe yönelik bir potansiyeli var. Kentler her zaman uygarlıkların yoğunlaşma noktaları olmuşlardır. Yoğunlukları bozulduğunda bunu açığa vurmaya da başlarlar. Kentlere, evrende noktalar, sınırlı formları olan yerler ve insanların eylemleri için mahaller olarak odaklanırsak, bu çıkış noktasını kullanarak tarihin anahtar yönlerini ve alternatif sosyal kuramların yeterliliklerini aydınlatabiliriz. Marksizm'in Batı kentlerinin gelişimini açıklamakta nasıl yardımcı olabileceğinin; kent ve kentsel mekânı analitik çerçevesinin içine nasıl dahil edeceğinin üzerine giderek Marksizm'in analitik kapasitesinin değerlendirilmesine de katkı sağlayabiliriz.

Bu kitap Marx'ın başlıca analitik projelerinin kentsel mekân boyutunun dahiliyeti ile geliştirilebileceğini ve böylece, kent araştırmaları ve kentleri anlayışımızın bazı konu başlıklarının Marksizm'in devreye girişi ile aydınlatılabileceğini göstermeyi amaçlıyor.

Aynı zamanda, Marksizm ve kentin karşılaşması Marksist kuramın merkezinde yer alan bazı meselelerin de açığa çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-413-7
9 786053 144137
KDV'den muaftır. 40 ₺